

348.491

9

SZOCIÁL- POLITIKAI ÉRTESÍTŐ

1986

1

MTA · SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZET

AZ ÁLTALÁNOS (EGYSÉGES)
SZOCIÁLPOLITIKAI KONCEPCIÓ
KIALAKÍTÁSÁT SZOLGÁLÓ
KUTATÁSOK PROGRAMJÁNAK
OKKFT B/3. PROGRAM ÉRTESÍTŐJE

KÉSZÜLT A MTA SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZET
TÁRSADALOMPOLITIKAI OSZTÁLYÁN
FELELŐS KIADÓ: CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SZOCIOLÓGIAI KUTATÓ INTÉZETE
Társadalompolitikai Osztálya

SZOCIÁLPOLITIKAI ÉRTESITŐ

1986/1

SZOCIÁLIS MUNKÁS PÁLYA ÉS KÉPZÉS

BUDAPEST

1986

ISSN-0236-9834

Hozott anyagról sokszorosítva

8716997 MTA Sokszorosító, Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Tartalomjegyzék

	old.
Előszó	5
Szerkesztői megjegyzés a kötetben használt kifejezésekhez /SZILVÁSI Léna/	6
<u>I. A SZOCIÁLIS MUNKÁS PÁLYA ÉS KÉPZÉS NEMZETKÖZI ELMÉLETI KÉRDÉSEI</u>	
P.LEONARD: A szociológia kapcsolata a szociális munkával	11
P.LEONARD: Elemek a radikális szociális munka paradigmájához	30
R.BAILEY: Elmélet és gyakorlat a szociális munkában - kaleidoszkóp	48
Szociális munkás képzés az európai országokban /Az ismertetést SZILVÁSI Léna készítette/	61
Részletek a Barclay jelentés következtetéseiből /Az ismertetést SZILVÁSI Léna készítette/	74
J.BRAUNA-D.KRAMER: A szociális munkások képzése Európában A szociális munkás szövetség elnökének üdvözlő beszéde a szövetség fennállásának 35 éves évfordulója alkalmából	85
<u>II. ÁTTEKINTÉS A SZOCIÁLIS MUNKÁS KÉPZÉS ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEIRŐL</u>	
Dr.GAYER GYULÁNÉ: A szociális munkások tevékenységét igénylő munkaterületek és ezek főbb képzési vonzatai	105
FERGE ZSUZSA: Vitaindító gondolatok a szociálpolitikai szakemberképzésről	121
INGUSZ IVÁN: Kompetencia-problémák a családgondozásban	129
FERGE ZSUZSA: A szociális munkáról Skóciában	133
SZÉMAN ZSUZSA: Az idősek gondozása, segítése a Német Szövetségi Köztársaságban	144
NÉMETH DÁVID: Az egyházak tapasztalatai a szociális munkások képzése terén	157

HEGYESI GÁBOR-TALYIGÁS KATALIN: Javaslat a szociális munkások képzésének megindítására	173
DÁVID JÁNOS-TALYIGÁS KATALIN: A társadalmi problémák legitimitásának rendszere /?/	186
BOGNÁR GÁBOR-TELKES JÓZSEF: Javaslat a társadalmi részvétellel szerveződő családsegítő hálózat kialakításához	199

III. KISÉRLETEK - MŰHELYEK

D.TÓTH LÁSZLÓ: A Hajdu-Bihar megyei családgondozási terepmunka kísérlet tapasztalatai	213
SZÉL ÉVA-NEMES JUDIT-HÖSS ERZSÉBET-GÁBOS ANASZTÁZIA: Családgondozási kísérlet Csongrád megyében	222
TALYIGÁS KATALIN: A szociálpedagógiai tréning, mint a szociális munkások képzésének gyakorlatra orientált módszere	232
GONDOS ANNA-LOMBOS ANTAL: Hol tart a LARES-kísérlet?	244
BÁNYAI EMŐKE: A nevelési tanácsadókban folyó családgondozás szociológiai vonatkozásai	261
BOGNÁR GÁBOR: A szociálpolitikai ellátás kérdései Szeged város három körzetében - felderítés és szociális terepmunka	275
TELKES JÓZSEF: Mentálhigiénés szolgálat 1983-1985	300

IV. A SZOCIÁLIS MUNKÁS PÁLYA ÉS KÉPZÉS A SZÉPIRODALOM TÜKRÉBEN

Dr.GAYER GYULÁNÉ: Szociális munkás pálya a szépirodalom tükrében	331
--	-----

FÜGGELÉK

A szociális munka etikai kódexe	383
Munkaköri leírás	391
Módosított munkaköri leírás	394
Fővárosi VI. kerületi Tanács VB Terézvárosi Családsegítő Központjának segélyezési szabályzata	396
LUKÁCSNÉ WEILER KATALIN-ZÁM MÁRIA: Néhány gondolat a szociális munkások egyesületéről	400

ELŐSZÓ

E kötet a hazánkban ujabban megindult szociális munkás képzés iránti érdeklődésre tekintettel megkísérli részben hazai, részben nemzetközi tapasztalatok alapján leírni: ki is az a szociális munkás; milyen tevékenység a szociális munkásé; milyen emberi, képességbeli követelményeket támaszt e pálya a művelőjével szemben; milyen veszélyek, buktatók merülnek fel a szociális munkás számára e munka közben - és milyen általánosabb problémákat vet fel a társadalom szintjén a szociális munkának ez a formája - , segíthet-e, s ha igen, hogyan segíthet ezen, és ki segíthet igazán - az egyén vagy a szociálpolitikát képviselő állami irányítás, esetleg a társadalom demokratikus szerveződése...?

A válaszok e felvetett kérdésekre nem mindig egyértelműek, nem is mindig határozottak. Tendenciájuk szerint azonban már a kérdések is jelzik a gondolkodás irányát. Jó okunk van elfogadni a kötetben szereplő egyik szerző figyelmeztetését, hogy az ujonnan szerveződő szociális munkás képzés és rendszer legalább a mások tapasztalataiból tanuljon.

Igy ma Magyarországon, mérlegelve e pálya önfejlődését az 1970-es évek végétől mostanig, valamint tapasztalva a szociálpolitikai szervezetrendszer és irányítás reformjának elhuzódását, úgy tűnik, fontos feladat egy jövőbeni szociálpolitika felé mutató igényességgel tervezni a szociális munkás képzést, ami egyben ma a szociálpolitikus képzés bázisát is jelenti.

A képzésre vonatkozó nagyon sok tapasztalat kínálja magát a nemzetközi gyakorlatból. A tantárgyak, a képzési célok és tartalmak számos vonatkozásban általánosítható segítséget adhatnak. Az az érdeklődés, mely a pályává válás folyamatát a rokon szakmák részéről is kíséri, arra mutat, hogy a többi segítő szakmák megerősítése is részben attól függ, hogy sikerül-e a szociális munkás pályáját a szociálpolitika rendszerében megfelelő tudással, presztizzsel, felhatalmazással kialakítani.

Reméljük, hogy ehhez gondolatokat ébresztenek e kötetben közreadott tanulmányok.

Budapest, 1986. szeptember

Gayer Gyuláné

Szerkesztői megjegyzés
a kötetben használt szakkifejezésekhez

Magyarországon a szociális munka mint szakma jelenleg van kialakulóban és az angol "social work", ill. "social worker" egyenes fordításából származó "szociális munka" és "szociális munkás" kifejezések is napjainkban kezdenek meghonosodni a magyar nyelvben. Azokban az országokban azonban, ahol ma a szociális munka már több évtizedes multra tekinthet vissza, a kifejezés már gyűjtőfogalommá vált, amely több olyan szakmai tevékenységet foglal magába, melyek egyrészt módszerükben különböznek egymástól, másrészt pedig abban, hogy a szociális munka milyen módon szervezett embercsoportokra irányul. Mivel ezeknek a szűkebb tevékenységi köröknek, szakkifejezéseknek még nem alakult ki az egyértelmű magyar megfelelője, az alábbiakban kísérletet teszünk körülírásukra:

casework

- egyedi esetkezelés, egyéni szintű szociális munka, amely elsősorban terápiás módszereket használ az egyénnel, ill. családokkal való foglalkozás során /a magyar társadalomtudományi szakirodalomban él ennek a kifejezésnek az esettanulmányként való fordítása, a szociális munka esetében azonban az esettanulmányozás csak egy része a szociális munkás tevékenységének/;

groupwork

- csoport szintű szociális munka: problémaorientált csoportokkal, korcsoportokkal stb. való foglalkozás;

community work

- közösségi szociális munka;
A közösségi szociális munkás tevékenységének tárgya egy adott lakóközösség egésze. Feladata, hogy elősegítse és támogassa olyan közösségi erőket kialakul-

lását, amelyek hozzájárulnak a lakóterületnek mint közösségnek a fejlődéséhez. Elősegíti a különböző csoportterdek kifejeződését és találkozását, hozzájárul a közösség erőforrásainak jobb kihasználásához.

residential work

- intézetekben folyó szociális munka, melynek legfontosabb meghatározója a nem családi, hanem intézményi környezet /kórház, nevelő otthon, szociális otthon, börtön stb./;

personnel work

- munkahelyeken végzett szociális munka;

cultural work

- leginkább a népművelői tevékenységnek felel meg;

Human Growth and Behaviour

- /szó szerinti fordítás: emberi fejlődés és viselkedés/ tantárgy, amely a legtöbb országban a szociális munkás képzés alapját jelenti; tárgya az ember biológiai és mentális fejlődése és társas viselkedésének alakulása, az egyes életciklusok jellemzői, ill. a különböző generációk közötti interakció;

Konzultáció
/tanácsadás/

- ez a magyar nyelvben már használt fogalom egy újabb jelentéssel gazdagodik: a személyes szociális szolgálatok területén egy speciális intervenciók módszert jelent /pontos leírását ld. Telkes József: "Mentálhigiénés szolgálat 1983-1985" c. tanulmányában/.

A kötetben esetenként előfordul, hogy az egyes szakkifejezések angol változatát használjuk, ha a magyar fordítás túl nehézkes, ill. van, ahol zárójelben közöljük az angol vagy a magyar megfelelőt a könnyebb megértés érdekében. Nem törekedtünk egyértelmű magyar fordítások alkalmazására, célunk inkább az volt, hogy a szakma iránt érdeklődők minél több szinonim szakkifejezéssel ismerkedjenek meg.

I.

A SZOCIÁLIS MUNKÁS PÁLYA ÉS KÉPZÉS NÉHÁNY
HAZAI ÉS NEMZETKÖZI ELMÉLETI KÉRDÉSE

PETER LEONARD

A SZOCIOLÓGIA KAPCSOLATA A SZOCIÁLIS MUNKÁVAL^{x/}

A szociális munkások mindig úgy vélték, hogy klienseikhez olyan szemlélettel kell közelíteniük, ami figyelembe veszi az ember biológiai, pszichológiai és társadalmi vonatkozásait. A szociális munkások képzésében az utóbbi években jelentős szerepet kapott "az emberi növekedés és viselkedés" /"human growth and behavior"/ elnevezésű komplex tantárgy. A szociális munka gyakorlata pedig különös súlyt helyezett a pszichológiai megértésre, némileg elhanyagolva a szociológiát. Ez utóbbi olyan tudománynak tűnt, amely kevés közvetlen segítséget nyújt egyének vagy csoportok problémáinak kezeléséhez.

Az egyénre összpontosító pszichológia terápikus vonzatai a szociális munkás számára kézenfekvőnek tündek, míg a szociológia, középpontjában a társadalmi interakcióval, nehezebben látszott felhasználhatónak. A szociális munka egyes oktatói erre magyarázatot is találnak. Szerintük "a szociológiai elmélet csak mostanában kezd a személyiségelmülethez hasonlóan hasznos eszközöket adni az eset-kezelő szociális munkásnak /case-worker/ /1/. Mások, így Wooton /2/ csak a szociális munkásokat hibáztatják, amiért "mini-pszichoanalitikusként vagy pszichiáterként" igyekeznek fellépni, és elhanyagolják a kliens problémáinak szociológiai vonatkozásait.

Ha meg akarjuk érteni, hogy hogyan járulhatna hozzá a szociológia a szociális munkához, meg kell keresnünk annak okait, hogy miért szorult háttérbe e munkában. A következőkben történelmileg áttekintjük a szociológia és a szociális munka közötti kölcsönhatást /ill. ennek hiányát/, röviden ismertette a szociológia angliai ill. amerikai fejlődését.

x/ In: Peter Leonard, *Sociology in Social Work*, Routledge and Kegan Paul, 1970, 1-23. old. /némileg rövidítve/

Definíciók és leírások

A szociális munka fogalma olyan folyamatokat jelöl, amelyek révén a szociálpolitikai intézmények egyéneknek, csoportoknak vagy közösségeknek ahhoz nyújtanak segítséget, hogy a társadalomban való funkcionálásuk problémáit jobban meg tudják oldani. A szociális munkán belül megkülönböztethető az egyedi esetkezelés, egyéni szintű szociális munka /casework/, a szociális csoportmunka /group work/ és a közösségi szintű szociális munka /community work/. Ezek - kivált az egyedi esetkezelés és a csoportmunka - nem egymást kizáró kategóriák, megkülönböztetésükre azonban szükség van a szociális munka módszereinek tanulmányozásához. A továbbiakban a szociális munkáról mondottak elsősorban az egyedi esetkezelésre vonatkoznak, minthogy ez a legfejlettebb és leginkább elterjedt módszer Angliában, bár esetenként utalunk a csoportmunkára és közösségi fejlesztő szociális munkára is.

A szociális munka szakma, melynek megvan a maga sajátos, tudományosan jórészt nem igazolt gyakorlatra épülő tudásanyaga. Felhasználja bizonyos tudományágak, mint pl. a szociológia és a pszichológia eredményeit, s így egyes tudományos előfeltevéseket el kell, hogy fogadjon. Ugyanakkor a szociális munka egyes viselkedési formák kezelésére vonatkozó társadalmi döntések alkalmazásának eszköze. Így mélyen foglalkoztatja az értékek problémája, s inkább az izgatja, hogy hogyan használható fel a tudás a társadalmi cselekvésben, mint az, hogy mit ér a tudás általában.

A szociológia az emberek társadalmi magatartásának tudománya. Középpontjában a társadalmi interakció áll: "A szociológia társadalmi csoportokkal foglalkozó tudomány; vizsgálja a csoportok belső szerveződésének formáit és módjait, azokat a folyamatokat, amelyek ezeket a szerveződési formákat fenntartják vagy változtatják, továbbá a csoportok közötti viszonyokat" /3/. A szociológusok között nincs egyetértés abban, hogy vajon a szociológia a szociális munkához hasonlóan érdekelt-e a tudás gyakorlati alkalmazásában, vagy csupán az öncélú megismerés érdekli. Az azonban világos, hogy az olyan társadalmi problémák

mint a bűnözés, a családbomlasztó konfliktusok vagy az elmebetegségek, összefüggnek az egyének és csoportok /családok, gengek, kisközösségek/ jó vagy rossz funkcionálásával, és így a csoportszerveződést fenntartó vagy változtató folyamatokra vonatkozó tudományos ismereteknek igen nagy a jelentőségük, ha e problémák megoldási lehetőségeit keressük.

Minthogy a szociológia a csoportokon belüli és csoportok közötti interakciók tudománya, elemzései különböző nagyságu és komplexitású csoportokra irányulnak, kezdve teljes társadalmon, folytatva olyan társadalmi intézményekkel, mint a család, egészen az ezen intézményeken belüli viszonyokig. A társadalom-elemzés ezen utolsó - szociálpszichológiai jellegű - szintjén még lehet azért különbséget tenni a szociológiai és a pszichológiai közelítés között. Az első magával a társadalmi interakcióval foglalkozik, a második pedig az egyéni viselkedéssel, s mások interakcióinak hatásait azért veszi figyelembe, hogy végül az egyént értse meg. /4/

A szociológián belül el lehet különíteni néhány nagyobb területet, amelyek különösen fontosak a szociális munka szempontjából:

1. Szociológiai elmélet és tudományos módszerek
2. A kultúra és viszonya az egyénhez ill. társadalomhoz
3. Közösségi társadalmi struktúra, városias ill. falusias közegben
4. Kiscsoportok
5. Család és rokonság
6. Szervezetek tudománya /ideértve a szociális szolgálatokat is/
7. Társadalmi rétegződés /kivált a társadalmi osztályok/
8. Etnikai csoportok és kulturális konfliktusok
9. Társadalmi devianciák /bűn, öngyilkosság, elmebetegségek stb./ és társadalmi kontroll
10. Társadalmi változás

Mindebből igyekszünk kiemelni a továbbiakban /és a könyv egészében/ azokat a szociológiai tudáselemeket, amelyek hasznosak lehetnek a szociális munka szempontjából.

A szociáldarwinizmus és az angol szociális munka

A mai angol szociális munka gyökereit általában a Charity Organisation Society /Jótékonyágot Szervező Társaság, továbbiakban C.O.S./ munkásságáig vezetik vissza, amely a tizenkilencedig század második felében vette kezdetét. Nem mellékes körülmény, hogy e társaság befolyása akkor volt legnagyobb, amikor az angol társadalmi gondolkozás felett Herbert Spencer evolucionista elmélete gyakorolt uralkodó befolyást. A C.O.S. szilárdan tartotta magát ahhoz a doktrinához, hogy a szegénység oka személyes hiányosságokban keresendő, ami összecsengett Spencer szociáldarwinizmusával. Spencer a szociológia kiemelkedő alakja. Háromkötetes műve, "A szociológia alapelvei" /1877/ az első teljességre törekvő, rendszeres szociológiai elemzés. Spencer felfogásában a történelem természetes folyamat. Az államnak tehát nem szabadna beavatkoznia abba a természetes egyensúlyba, amely úgy alakult ki, hogy a társadalmat alkotó egyének önként elismerték egymás jogait. Nézete szerint az államnak nem kellene olyasmit magára vállalnia, amit a szabad egyén jobban el tud intézni egyedül. Így az államnak nem szabadna beavatkoznia az oktatásba, a gazdasági ügyekbe, vagy bármilyen szociális /jóléti/ kérdésbe, a szocializmus ellen pedig épp azért kell fellépni, mert az államhatalom erősítése irányába hat. A laissez-faire filozófiája tükrözi ezt a szembenállást az állami cselekvés révén elérhető társadalmi haladással és helyzetjavítással. A C.O.S.-t, amely abban óhajtott az embereknek segíteni, hogy jobban alkalmazkodjanak a gazdasági verseny szükségszerű kemény következményeihez, ez a filozófia befolyásolta.

/.../ Az evolucionizmus mellett a szociológia alapítójának, Auguste Comte-nak a nevéhez fűződő pozitivizmus ugyancsak jól szolgált konzervatív értelmezéseket. E két irányzat együtt olyan szociológiát alakított ki, amely "csak a természetes fejlődés általános törvényét ismerte el. Ilyenformán a társadalom és az emberi civilizáció történetét a társadalmi csoportok egymás elleni állandó harcára vezeti vissza. E társadalmi harc a természetben lejátszódó létért folyó harcnak és az alkalmasabb fennmaradásának a megfelelője."/5/

A szociológiai elmélet szociális munkára gyakorolt hatása tehát a tizenkilencedik század végén a dogmatikus individualizmust erősítette. A C.O.S.-en belül azonban a körzeti hivatalokban működő szociális munkások szükségét érezték "körzetük megismerésének". Ezért, ahogyan Todd /6/ kimutatta, kevésbé fogadták el azt a tant, hogy a szegénység oka az egyén "alkalmatlansága", mint a Társaság Központi Tanácsa, mely mindvégig mereven kitartott szélsőséges individualizmusa mellett. E magatartás figyelemreméltó példája az, ahogyan a Társaság Charles Booth szegénységkutatásának eredményeit elutasította. Booth /1840-1916/ az angol szociológia korai fejlődésének fontos alakja. Nagy műve: "London lakosságának élete és munkája" /Life and Labour of the People in London, 1889-1903/ a későbbi angol társadalomvizsgálatok modellje. Ide nyulik vissza az angol szociológia hagyományos érdeklődése a gyakorlati eredmények és társadalomjobbítás iránt. Booth felvétele statisztikai összefüggést mutatott ki egyfelől a szegénység, nyomor és bűn, másfelől a relatív jólét és rendszeres jövedelem között. A mű részletesen leírja, hogy milyen általános körülmények között élnek London egyes társadalmi osztályai. Booth adatfelvételi munkáját önkéntes segítőtársak légiója támogatta, köztük számos szociális munkás és iskolafelügyelő. Mégis, minthogy e munka megdöntötte az egyéni hiba doktrináját, a C.O.S. mint intézmény kénytelen volt az eredményeket elutasítani. Ahogyan a C.O.S. 1892. évi egyik jelentése írja: "Nem osztjuk Mr. Booth természetes vonzódását az okokat bemutató táblázata iránt... A számokat kezelő fölényes ügyességét csak az mulja felül, ahogyan a számok eluralkodnak képzelete felett." /6/

Charles Booth szociális reform iránti elkötelezettsége jellemző vonása az angol szociológia nagy részének. Így valójában jelentős hatást gyakorolhatott volna a szociális munkára, ha ezt a C.O.S. ideológiai ellenállása nem akadályozza meg. Egyébként néhány szociológus sem értett egyet az angol szociológia zömét jellemző gyakorlati jelleggel. Így például Booth-sal egy időben működő társadalomkutatókat, Beatrice Webb-et vagy Seebohm Rowntree-t sem tekintik szokásosan "igazi" szociológusnak, mert nem foglalkoztak a szociológiai elmélet fejlesztésé-

vel. Egyesek szerint /7/ épp az akadályozta Angliában a szociológia önálló tudománnyá fejlődését, hogy tulságosan bensőséges kapcsolatban állt a társadalmi reformgondolkodással, ami provincializmushoz vezetett.

Az előbbiekhöz hozzá kell fűzni, hogy a korszak nem minden evolucionista szociológiai elmélete vezetett merev individualizmus-hoz a társadalmi jólét kérdéseit illetően. L.T. Hobhouse /1864-1929/ például, aki a London School of Economics első szociológiai tanszékvezetője volt, arra tett kísérletet, hogy a liberalizmust és az evolucionista elméletet a társadalmi jólét követelményeivel összeegyeztesse. Hobhouse azt a liberális optimista nézetet vallotta, hogy a haladás egyének és csoportok akciói és reakciói kölcsönhatásának eredménye. A fejlődés maga a természet felett növekvő uralom, mind tudatosabb és célzottabb tevékenységek révén. Ilyenformán az emberek az állam közbejöttével tevőlegesen hozzájárulhatnak a társadalmi jólét növeléséhez, minthogy a társadalmi harmónia sokkal inkább épül az együttműködésre, mint a szociáldarwinizmus számos formája által feltételezett kizsákmányolásra és versengésre.

Társadalmi reform és az amerikai szociális munka

A századforduló angliai szociális munkásai sokkal nagyobb mértékben tekintetbe vették a környezeti tényezőket, mint ahogy ez a C.O.S. eredeti, "érdemes" és "érdemtelen" kliensekre vonatkozó nézeteiből következett volna. Ennek ellenére, részben épp a C.O.S. intézményének uralma miatt, nem voltak képesek sem arra, hogy a társadalmi feltételekre vonatkozó saját szisztematikus tudományanyagot dolgozzanak ki, sem arra, hogy ilyen anyagot a szociológia fejlődő területeitől átvegyenek. Ez a tendencia teljesen ellentétes a korabeli amerikai szociális munka fejlődésével, amely Mary R. Richmond teljesen szociológiai beállítottságu "Társadalmi diagnózis" c. munkájában teljesebben /8/.

Bár az Egyesült Államokban a szociológia eredetileg hozzájárult a déli rabszolgaság védelméhez, a polgárháboru után egyre többet foglalkozott az iparosodás következményeivel, az al-

koholizmussal, a bevándorlással, a bűnözéssel, a szegénységgel, és egy sor gazdasági kérdéssel. A szociológia szoros kapcsolatba került a társadalmi reform kérdéseivel. Az 1865-ben megalakult Amerikai Társadalomtudományi Társaság egyidejűleg volt érdekelt szociológiai tényekben és a társadalmi jobbitás kérdéseiben. A szociális reform iránti érdeklődés vezetett a Nemzeti Börtön Társaság /National Prison Association/ megalakulásához 1870-ben, valamint a Jótékony és Javitójellegű szervezetek Országos Konferenciájának létrehozásához 1874-ben /National Conference on Charities and Corrections/. Ez utóbbi alakult át 1918-ban a Szociális Munka Országos Konferenciájává /National Conference on Social Work/. Az Amerikai Szociológiai Társaság 1906. évi megalakulása jelezte a differenciálódás kezdetét a társadalomtudományi elméleti érdeklődés és a szociális munka illetve a szociális reform iránti érdeklődés között.

Az amerikai jótékonyági mozgalom szociális munkásait eredetileg az angliaihoz hasonló mértékben befolyásolták a szegénységre vonatkozó individualista magyarázatok. A továbbiakban azonban Octavia Hill elve, amely a kliensekkel való közvetlen kapcsolat fontosságát hangsúlyozta, azt, hogy a szegénység kezelésében milyen jelentős szerepe van a személyes befolyásnak és barátságoknak, egyre inkább a szegénység környezeti tényezőire irányította az amerikai szociális munkások figyelmét. Minthogy őket nem nyomasztotta a londoni C.O.S. merevsége, az amerikai szociális munkások ténylegesen érdeklődni kezdtek a társadalmi problémák olyan magyarázatai iránt, amelyeket a korai amerikai szociológusok egymás után kidolgoztak. /Charles Ellwood és E.A. Ross mellett különösen C.H. Colley elmélete volt rájuk hatással, amely a társadalom személyiségfejlődésre gyakorolt hatásának különböző aspektusait hangsúlyozta./

Mary Richmond "Társadalmi diagnózisa"

Az amerikai szociológia tehát kezdett kidolgozni egy olyan fogalmi keretet, amely lehetővé tette az egyén társadalmon belüli vizsgálatát. Mary Richmond hozzájárulását a szociális munka elméletéhez e kereten belül kell értelmezni. Lehetséges, hogy

Mary Richmond szociológiai irányultsága részben abból adódott, hogy nem ismerte a pszichológiai elmélet újabb amerikai fejleményeit. Így nem volt képes terápiás kezelési módszereket kidolgozni, illetve ezért tökéletlenek azok a kísérletei, hogy a "karakterológia" segítségével kapcsolja a személyiséget a környezethez. Figyelemreméltó, hogy a "Társadalmi diagnózis" egyetlen utalást sem tartalmaz Freud munkájára.

Mary Richmond nyomatékosan kiemelte azt, hogy milyen fontosak a szociális munkás számára a társadalmi tényezők az egyén megértésében. Könyve elején helyeslőleg idézi J.J. Putnam-ot: "Az emberi lény tudatos életének egyik legfeltűnőbb ténye az, hogy mennyire összefonódik mások életével. Az egyén tudatának története társadalmi kapcsolatai révén formálódik. És ugyancsak társadalmi kapcsolataiban keresendő a boldogságát és hasznosságát fenyegető zavarok okai, épp úgy, mint ezek gyógyításának eszközei."

A szociális munka problémamegoldási módszereit illetően Mary Richmond hangsúlyozta, hogy mennyire fontos a társadalmi tények gyűjtése és tanulmányozása. Szerinte a szociális tényálláshoz hozzátartozik "minden, az egyéni vagy családtörténetre vonatkozó olyan tény, amelyek együttesen segítenek megérteni az adott kliens társadalmi nehézségeinek jellegét." Ismételten felhívta a figyelmet a kliens családjának és teljes szociális környezetének fontosságára, mert "a társadalom mai szervezete mellett az embereket se nem gyógyíthatjuk, se nem nevelhetjük, se munkába nem állíthatjuk, sem pedig a hosszantartó függőségtől nem menthetjük meg, ha családjukkal nem számolunk." Amikor Robinson /9/ Mary Richmond munkásságát a késői harmincas évek fejleményeinek magasából értékelte, különös jelentőséget tulajdonított annak, hogy az esetkezelésben egy "szociológikus szakasz" előzte meg a huszas és harmincas évek "pszichológiai szakaszát". Mary Richmond szemléletében a beilleszkedési zavar problémája a környezetben gyökerezett. A probléma ilyen kívülre helyezését Robinson úgy ítélte meg, hogy ezzel "a szociális munkás vetítette ki saját problémáját és azt a szükségletét, hogy ezt a munkája során talált anyagon megoldja." A huszas években kezdődő "pszichológiai szakaszban" viszont a szociális munkás

szubjektivebb módon foghatta fel a beilleszkedési zavar problémáit, s ezek okát az egyén tapasztalatainak jelentésében és az egyénben magában kereshette. A "pszichológiai szakaszban" így a szociális munkás "elvész a mások problémáival való azonosulásban". A hatvanas évekből nézve e megállapítások még mindig helyénvalónak tűnnek a szociális munka "szociológiai" és "pszichológiai" szakaszának jellegzetes hiányosságait illetően.

A szociológia és szociális munka szétválása

Amikor Mary Richmond "Társadalmi diagnózisa" megjelent, a szociológia és a szociális munka utjai már szétválóban voltak. Ennek többféle oka sejthető. Mindenekelőtt arról van szó, hogy az amerikai szociológia, amely erősen hangsúlyozta a szociálpszichológia szerepét a társadalmi intézmények tanulmányozásában, érdeklődni kezdett a család, a közösség és a kultúra tanulmányozása valamint az elmélet fejlesztése iránt. E területek nagyfontosságúak lettek volna a szociális munka számára. Ezt azonban a szociális munkások, akikre egyre nagyobb hatást gyakorolt a pszichonalaizis, kevésbé realizálták. A pszichoanalízis a "korszellem" része volt, s olyan pszichológiai alapot nyújtott a szociális munkásoknak, amire igen nagy szükségük volt, és ami Mary Richmond munkásságából hiányzott. E folyamat egybeesett a szociológia "tisztá tudomány" iránti egyre erőteljesebb vonzódásával, s számos szociológus arra irányuló tudatos törekvésével, hogy elkerüljék az amerikai szociológia korábbi korszakának reformista és gyakorlatias jellegét. E "tisztá tudomány" felé fordulás alól voltak kivételek például a kriminológiai és a városra vonatkozó tanulmányokban. Mégis, e különböző tendenciák hatása az volt, hogy husz-harminc évre szétválasztották a szociológiát és a szociális munkát.

E szétválás ellenére a huszas és harmincas évek amerikai szociológiai munkái mind tanulmányaik tárgyát, mind módszertanukat illetően, érdemesek voltak a szociális munkások figyelmére. Park és Burgess könyve, melynek címe "Bevezetés a szociológia tudományába" /1918/ annak a felfogásnak az erősödését tükrözte, hogy a szociológia kutatásokra épülő empirikus tudomány.

Ez a nézőpont különösen fontos a szociális munkások számára szükséges tudás szemszögéből. Érvényességét jól bizonyította Znaniecki és Thomas "A lengyel paraszt Európában és Amerikában" c. klasszikus tanulmánya /1918-1921/, amely az első nagyszabású kísérlet volt arra, hogy szociológiai fogalmakkal közelítsenek az ipari társadalom kulturális változásokból és társadalmi dezorganizálódásból adódó jelenkori problémáihoz.

Az eset-tanulmány oldaláról közelítés

W.I. Thomas, a "Polish Peasant" társszerzője szerint a társadalmi jelenségeket nem lehet csak statisztikák segítségével értelmezni. Ahhoz, hogy mind a magatartásokat mind a társadalmi értékeket megérthesse, a szociológiának olyan forrásokat is fel kell használnia, amelyeket ő "magatartási dokumentumoknak" /behaviour documents/ nevezett. Véleménye szerint az általános társadalmi folyamatokat egyedi esetek alapján kell tanulmányozni. A szóban forgó dokumentumokhoz életrajzok, levelek, naplók, orvosi és szociális jelentések, sajtóriportok tartoznak. Ezek alapján megítélhető, hogyan kezeltek bizonyos helyzeteket, mikor voltak sikeresek illetve sikertelenek a beilleszkedést elősegítő kísérletek, s milyen esetekben jöttek létre magatartásbeli vagy viselkedési változások. Az egyén szociológiai jellegű megértése multbeli adaptációja és magatartási változásai alapján nyilvánvaló párhuzamosságot mutat azzal, amit a szociális munkában az egyéni esetkezelésnél értelmezési követelménynek tekintettek. Az esettanulmány módszere szélesben elterjedt az amerikai szociológiában. Érvényessége világosan kitűnt Thomas 1923-ban megjelent, "The Unadjusted Girl" /A rosszul alkalmazkodó lány/ c. könyvéből, amely azt kísérrelte meg feltárni, hogy miért következett be a prostitúció gyors növekedése az első világháború alatt. Thomas megmutatta, hogy az egyéni életek felbomlása a társadalmi élet felbomlásával párhuzamosan történik, s hogy az erkölcsre vonatkozó konvencionális eszmék képtelenek a társadalmi beilleszkedést elősegíteni, minthogy ezek az eszmék maguk zavarossá váltak.

/A továbbiakban a néprajztudomány képviselői gyakoroltak jelentős befolyást az esettanulmány módszerének fejlesztésére, amikor a huszas évektől kezdve lassan felismerték, hogy más kulturák tanulmányozásánál saját személyes és kulturális hátterük befolyását világosabbá kell tenniük. Ezt a szükségletet a szociális munkások csak sokkal később kezdték érezni. Ugyanakkor az ilyen indított esettanulmányok sora készült a harmincas években, mint pl. Ruth Cavan és Clifford Shaw munkái, amelyek megismerése a szociális munkások számára igen fontos lenne./

Társadalomökológia

A huszas-harmincas évek amerikai szociológiájának egyik legnagyobb hatású fejleménye a "társadalmi ökológia" kialakulása. Ez az irány az egyén és a csoport földrajzi környezettől való függetlenségét tanulmányozza, ahogyan ez a csoportstruktúrát és az egyéni viselkedést befolyásolja. E szociológiai irány vezéralakja a publicisztikából érkező Robert Park volt. A chicagói iskola megalapozását megelőzően azonban társadalmi reformerek, Boot London-tanulmányának nyomain haladva, tanulmányok sorát készítettek el a század első éveiben a városi életről és ennek problémáiról. Ezek általában gyakorlati jellegű tanulmányok voltak, azzal a kifejezett céllal, hogy a szociális munkások és a settlement típusú szociális szervezetek munkája számára nyújtsanak útmutatást.

Robert Park vezetése alatt a chicagói iskola számtalan városzociológiai kutatást végzett, határozott reformista törekvésekkel. Chicago intenzív kutatása a várostervezés fejlődését segítette elő. A társadalmi ökológia arra mutatott rá, hogy az egyének és társadalmi intézményeik meghatározott földrajzi környezetben léteznek, ami - noha maga is túlnyomórészt társadalmi tényezők eredménye - a lakosok számára teljesen természetből adótnak tűnik, s mindent átható befolyást gyakorol viselkedésükre és beállítottságukra. Azt a gondolatot, hogy a nagyvárosokban a szubkulturák földrajzilag elkülönülnek, ezek után a szociális munkások igen komolyan vették. Angliában is jelentős befolyással volt e gondolat a bűnözés, a közösségi és a családi élet

tanulmányozására. A chicagói kutatások azt mutatták, hogy a város egyszerre asszimilálja és meghatározott földrajzi területek között szegregálja lakóit.

[A néprajztudomány szociológiára gyakorolt hatása jól tetten érhető a Lynd házaspár egy kisvárosra vonatkozó munkáiban, az 1929-ben megjelent "Middletown"-ban, és az 1937-ben megjelent "Middletown in Transition"-ben. Ám az etnológia ennél szélesebb hatást gyakorolt a huszas és harmincas évek amerikai szociológiájára. A kulturanropológia sajátos hatása mutatkozott meg a társadalmi rendszerek elemzésénél alkalmazott azon jellegzetes közelítésben, amely a társadalmat funkcióinak alapján kísérelte meg tanulmányozni. E funkcionalista közelítés, amely később uralkodóvá vált az amerikai szociológiában, azokat az alapfeltételeket tette vizsgálat tárgyává, amelyeknek egy társadalmi rendszer /legyen az csoport vagy teljes társadalom/ fennmaradásához meg kell valósulniuk. E közelítés a funkciókat rögzített magatartási mintáknak tekintette. S minthogy a funkciók a társadalmi rend fenntartásához elengedhetetlenek, ennek az elemzésnek a status quo fenntartását implikáló felhangjai voltak, szemben azon szociológiai elemzésekkel, amelyek a konfliktus társadalmi változást előmozdító szerepét hangsúlyozzák.]

Robert MacIver közelítése

Bár a két háboru közötti időszakban általában szétvált a szociológia és a szociális munka, néhány érintkezési pont azért maradt. Robert MacIver 1931-ben tartott előadássorozatot a New York School of Social Work-on, amely még abban az évben megjelent "A szociológia hozzájárulása a szociális munkához" címen. /lo/ Minthogy ez egyike azon rendkívül ritka vállalkozásoknak, amikor egy szociológus veszi szemügyre a két diszciplína közötti kapcsolatot, a jelen munka szempontjából kétségtelenül figyelmet érdemel. MacIver hangsúlyozta, hogy a szociológia nem használható fel közvetlenül a szociális munkában, de mégis ez nyújt "alapot olyan társadalomfilozófia kialakításához, amely orientálhatja a szociális munkás gondolkodását, segíthet megvilágítani munkájának célját és irányát." Világossá teszi a kü-

lönbséget a szociológia mint a társadalmi viszonyokkal foglalkozó tudomány és a szociális munka mint mesterség között, amelynek az a tárgya, hogy enyhítse vagy megszüntesse azokat a beilleszkedési zavarokat, amelyekről egyének meghatározott társadalmi helyzetekben szenvednek. Minthogy igen fontosnak tartotta a szociológia tudományos státusának megtartását, MacIver nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a szociológia mint tudomány nem írhat elő gyakorlati megoldásokat vagy reformokat. Csupán azt mutathatja meg, hogyan alakulnak ki a szociális problémák és azt, hogy ha a változtatás kívánatos, erre milyen módok vannak. Az már a szociális munkás feladata, hogy eldöntse, hogyan kezelhető egy szociális probléma. /.../

Amikor MacIver a nagy válság idején vizsgálta a szociológia szociális problémák megoldásához való hozzájárulását, képes volt szociológiai jellegű válaszokat adni a kor társadalompolitikai doktrináira. A szociáldarwinizmussal szemben hangsúlyozta, hogy a szociológia szerint az emberek lényegileg egymásra utaltak, és kölcsönös együttműködésüktől függenek. Az akkor elterjedt "örökléstan" nézetekkel is szembehelyezkedett amelyek a társadalmi problémák gyökerét a hibás "örökölt génanyagban" látták, s ezért a környezeti feltételek javítását és a szociális munkát haszontalannak ítélték. Támadta továbbá mind a "szélsőséges individualizmust", amely "mindent az egyéni érdemnek vagy érdemtelenségnek tud be, s nem vesz tudomást egyenlőtlen feltételekről", mind a "baloldali szocializmust", amely minden rossz gyökerét a gazdasági rendszerben látja, és a szociális munkát "csupán felületes szükségmegoldásnak tartja, amely érzelmi támaszt nyújt a kizsákmányoló kapitalizmusnak". A szociális munka szocialista kritikáját illetően MacIver elismeri, hogy azon problémák javarészét, amelyekkel a szociális munkás találkozik, valóban a gazdasági rendszer termeli ki /amely tény akkoriban nehéz lett volna tagadni/. Fenntartja azonban, hogy bármilyen mértékben javuljon vagy forradalmasodjon is a társadalmi és gazdasági rendszer, a szociális problémák személyes okai meg fognak maradni.

Szociális munka és társadalmi fejlődés

Miközben MacIver elutasította a szerinte hamis társadalompolitikai tanokat, a társadalmi evolucionizmus olyan formáját javasolta elfogadásra a szociális munkások számára, amely igen közel állt Hobhouse felfogásához. Tönniew Gemeinschaft-Gesellschaft /közösség és társadalom/ koncepciójából kiindulva a következőket írja: "A szociológia egyik fontos feladata a társadalmi mozgások irányát feltárni és leírni. E mozgások legalább egy részénél felfedezhető az evolucionista jelleg, abban az értelemben, hogy szükségképpen összekapcsolódnak az egyszerűbbtől a komplexebb társadalom felé való átmenettel." Ebben az értelemezésben a szociális munka a társadalmi fejlődés folyamánya, amelyet az tesz szükségessé, hogy az egyén és a családi kiscsoport kiválnak a szomszédság és helyi közösség által biztosított szolgáltatások rendszeréből. A szociális munka az új, komplex ipari társadalom terméke. Funkcióihoz tartozik a bensőséges közösségi támasz és az ezt fenntartó értékek összeomlásából adódó rossz hatások enyhítése, s ugyanakkor a társadalmi változások, az új társadalmi feltételekhez való adaptálódás elősegítése. MacIver a későbbi New Deal filozófia alapját vetette meg azzal, hogy az államnak felelősnek kell lennie a polgárok minimálisan szükséges létfeltételei biztosításáért. Szerinte egyre inkább a közszolgáltatnak kell az önkéntes erőfeszítések helyébe lépnie, kivált ami a szegénység enyhítését illeti. Egyben a szociális munkának egyre inkább szakosodnia kell, hogy képes legyen kezelni az egyre szakosodottabb társadalmi intézményeket, s általában az egyre növekvő társadalmi komplexitást.

Amikor azután az Egyesült Államokban tényleges gyakorlattá vált a New Deal filozófia, ennek egyik mellékterméke az lett, hogy számos amerikai szociális munkásnál gyengült a társadalmi problémákat okozó környezeti tényezők iránti érdeklődés. A New Deal előtt az USA kormánya önkéntes szociális szervezeteket használt fel pénzsegélyek szétosztásához. Amikor azonban 1935 után állami szervek vették át a pénzsegély kiosztását, a szociális munka önkéntes szervezetei számára szabad ut nyílt "az egyén pszichológiája iránti technikai érdeklődésük kifejlesztésé-

hez." /11/ A szakképzett szociális munkásokat egyre inkább az egyéni esetkezelésre specializálódó önkéntes szociális ügynökségek vonzották magukhoz. Ebben a közegben fejlődött ki és burjánzott el az amerikai esetkezelés elmélete, az egyéni pszichopatológiára helyezett hangsúllyal. Az önkéntes szervezetek többnyire nemigen vettek tudomást azokról a kemény társadalmi realitásokról, amelyekkel a kevés és rosszul képzett személyzettel dolgozó állami szociális szervek szembekerültek.

A pszichoanalízis befolyása

[Margaret Mead vezette be a freudi fogalmakat a szociológiába "Sex and Temperament in Three Primitive Societies" /1935/ c. munkájában. Továbbá jelentősebb fejlemények találhatók Abram Kardiner, Karen Horney, Erich Fromm munkáiban. Ezekből a közelitésekből nőtt ki Adorno nagy kutatása is, amely megkísérli körülhatárolni az autoritárius személyiség kialakulását és szerepét adott társadalmi strukturákban.]

Elmélet és empirizmus

[Az erősen empirikus jellegű amerikai szociológia annyiban volt vonzó a szociális munkások számára, amennyiben úgy vélték, hogy így szociológiai tényekkel egészíthetik ki pszichoanalitikus fogalmakra épülő elméleti kereteiket. E szűk empiricizmus veszélye az ebből adódó kívülálló-leiró magatartás, ami végülis a szociológia kritikai jellegét csorbitja. Az erre reagáló Talcott Parsons-i strukturalista-funkcionalista "nagy elméleteknek" is jelentős ideológiai szerepük lett azonban a status quo igazolásában. Ez magyarázza C.W. Mills /12/ Parsons elleni támadását. Parsons és Robert Merton munkássága azonban gyakorolt némi hatást a szociális munkára, legalábbis bizonyos fogalmakra. E "nagy" és "középszintű" elméletek tehát nem hagyhatók teljesen figyelmen kívül a szociális munka tudásanyagának elemzésekor.]

Szociális munka és szociológia Angliában

A szociológia és szociális munka közötti kapcsolat történelmi vizsgálatánál különös figyelmet szenteltünk az amerikai fejleményeknek. Ezt az tette elkerülhetetlenné, hogy mind a szociális munka elmélete, mind a szociális munkások szakképzése, mind pedig a szociológia jobban fejlődött az Egyesült Államokban, mint Angliában.

A két világháború között a szakszerű szociális munka rendkívül lassan fejlődött Angliában. Ezen belül is elsősorban a pszichiátriai jellegű és az orvosi szociális munkában voltak eredmények. Az 1930 körül kifejlődő pszichiátriai szociális munkát természetesen sokkal jobban befolyásolta a pszichológia és a pszichoanalízis, mint a szociológia. Timms /13,14/ szerint a szociológiai tudás alig hatolt be a pszichiátriai szociális munkába, s ez állitható a szociális munka többi ágáról is. Goldberg /15/ úgy látja, hogy a pszichoanalízisre helyezett nagy hangsúly "időlegesen kiszorított egy nagyon fontos ismeretforrást, nevezetesen a társadalomtudományokét". Azt is megjegyzi, hogy kevés angol társadalomtudós mutat érdeklődést a motiváció és ennek csoport-jelenségekre gyakorolt hatása iránt. Ezért azután munkájuknak csekély a jelentősége a szociális munkások számára.

Ez a megfigyelés akkor érdekes, ha az angol szociológiára vonatkozó azon közkeletű véleménnyel vetjük egybe, ami szerint e szociológia Booth és Rowntree nyomdokaiban jár a gyakorlati célok követésében. Ami e gyakorlati célokat illeti, ezek inkább általános társadalmi jobbitó célokat jelentettek, mint olyasmit, amit a gyakorló szociális munkás közvetlenül felhasználhatott volna. /16,17,18/

Néhány újabb angol szociológiai tanulmány jelentős súlyt kapott a szociális munkások képzésében. Különösen olyan munkák ezek, amelyeknek határozott reformista céljaik vannak, s inkább gyakorlati és leíró semmint elméleti jellegűek. /19,20/

Angliában tehát ugyanugy zajlik az empirizmus és elmélet relativ fontossága körüli vita, mint az Egyesült Államokban. Így pl. Simey /21/ több olyan, cselekvéshez kapcsolódó kutatást

igényelne, amelyek probléma-központuak és gyakorlati eredményekre törekvők, míg Marshall /22/ arra figyelmeztet, hogy a szociológia prostituálja magát, ha a szociológusok az azonnal használható gyakorlati eredményekre összpontosítva elfelejtkeznek a szociológia igazi céljáról, az elmélet fejlesztéséről. Valójában /és a könyv további fejezetei ezzel foglalkoznak/ mind a szociológiai elméletalkotásnak mind a leíró empirikus anyagoknak lehet jelentőségük a szociális munka gyakorlata szempontjából.

Hivatkozások

- / 1/ HOLLIS, F. /1959/ "Contemporary Issues for Caseworkers",
Paper read at Smith College School of Social Work
- / 2/ WOOTON, B. /1959/, Social Science and Social Pathology,
London, Allen and Unwin
- / 3/ JOHNSON, K.M. /1961/, Sociology: A systematic Introduction,
London, Routledge and Kegan Paul
- / 4/ PARSONS, T. /1954/, "Psychoanalysis and Social Structure"
in: Essays in Sociological Theory, Glencoe, The
Free Press
- / 5/ MAUS, H. /1962/, A Short History of Sociology, London,
Routledge and Kegan Paul
- / 6/ TODD, P.H. /1961/, "Some Comparisons in the Development of
English and American Casework", Social Casework,
Vol. XLII, no.8.
- / 7/ BARNES, H.E. and BECKER, H. /1938/, Social Thought from Lore
to Science, Vol.II. Boston
- / 8/ RICHMOND, M. /1917/, Social Diagnosis, New York: Russel
Sage Foundation, /Reprinted 1955/
- / 9/ ROBINSON, V. /1939/, A Changing Psychology in Social Work,
University of North Carolina Press
- /10/ MacIver, R.M. /1931/, The Contribution of Sociology to
Social Work, New York, Columbia University Press
- /11/ WILENSKY, H.I. and LEBEAUX, C.N. /1958/, Industrial Society
and Social Welfare, Russell Sage Foundation New York
- /12/ MILIS, C.W. /1959/, The Sociological Imagination, New York,
Oxford University Press
- /13/ TIMMS, N. /1964a/, Social Casework: Principles and Practice
London, Routledge and Kegan Paul
- /14/ TIMMS, N. /1964b/, Psychiatric Social Work in Great Britain
1939-1962, London, Routledge and Kegan Paul
- /15/ GOLDBERG, E.M. /1955/ "Some Development in Professional
Collaboration and Research in the U.S.A.", British
Journal of Psychology and Social Work, Vol.III.no.1.
- /16/ ROWNTREE, B.S. /1941/, Poverty and Progress, London, Long-
mans, Green

- /17/ JONES,C. /1950/, Social Survey of Morseyside
- /18/ GLASS,R. /1954/Social Background of a Plan, London
- /19/ YOUNG,M. and WILLMOTT,P. /1957/, Family and Kinship in
East London, Routledge and Kegan Paul
- /20/ BOTT,E. /1957/, Family and Social Network, London,
Tavistock Publications
- /21/ SIMEY,T.S. /1956/, "Social Research and Social Casework",
In: Boundaries of Casework, Association of
Psychiatric Workers
- /22/ MARSHALL,T.H. /1963/, Sociology at the Crossroads, London,
Heinemann

PETER LEONARD

ELEMEK A RADIKÁLIS SZOCIÁLIS MUNKA PARADIGMÁJÁHOZ^{x/}

E tanulmány három összetevőre támaszkodva vázolja fel a radikális szociális munka paradigmájának néhány vonását. Ezek: a társadalmi rendszer radikális elmélete; a szociális munka komplex szemlélete és a kritikai tudat fejlesztésére való törekvés.

Társadalmi rendszerelmélet

A szociális munkáról való gondolkodásra, főként az Egyesült Államokban, két tényező hatott igen nagy mértékben. Általánosságban a rendszerelmélet újabb nyugati fejlődése /1/ különösen pedig Parsonsnak és követőinek szociológiai munkája. E rendszerelméletek és a szociális munka ebből adódó felfogásai általában a konzervatív, konszenzusra irányuló ideológiákra építenek. Nagy hangsúlyt helyeznek a társadalmi rendszeren belüli változók kölcsönös függőségére, a társadalmi intézmények elemzésénél pedig vagy azt hangsúlyozzák, hogy a változók határozatlanok, hogy egyik tényező sem fontosabb a másiknál, vagy azt, hogy végső fokon az érték-elemek a legfontosabbak. Mindkét esetben a szándék az, hogy ne emeljék ki túlságosan a gazdasági változók szerepét. Ez van összhangban azzal a felfogással, hogy az érték-konszenzus magyarázza meg egy-egy rendszer sajátos vonásait, illetve így lehet kihangsúlyozni a társadalmi struktúra normatív elemeit az anyagiakkal szemben. Gouldner /2/ mélyrehatóan elemezte Parsonst /3/ mint rendszerelméletet, kimutatva, hogy ez az elméleti fejlemény egyszerre volt a marxizmus elleni speciális reakció és az észak-amerikai kapitalizmus általános védelme.

Minthogy újabban a rendszerelmélet igen szorosan összekapcsolódott a meglévő rendszer védelmével és fenntartásával, a

x/ A tanulmány eredeti címe: "Towards a Paradigm for Radical Practice, In: Radical Social Work, Szerk.: Roy Bailey és Mike Brake, Pantheon Books, 1976. 46-61. old.

radikális szociális munkások kevésbé foglalkoztak esetleges felhasználási lehetőségeivel. Célszerűbb lenne azonban kimenteni a rendszerelméletet a jelenlegi rendszer apologetáinak kezéből, s a mai intézmények megértésének és változtatásának céljaira felhasználni. A radikális szociális munkának kétségkívül szüksége van olyan általános keretre, amelyen belül kezelni képes az egyéni-, a csoport- és a szélesebb környezethez tartozó változókat. A rendszerelmélet újraértelmezése nyújthatná ezt a keretet. Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy ha a társadalmi strukturákat rendszernek tekintjük, ez nem szükségképpen jelenti igazolásukat. Gouldner például azzal érvel, hogy "félreérthetetlenül világos, hogy Marx a társadalmakról társadalmi rendszerként gondolkodott, amelynek elemei kölcsönösen befolyásolják egymást. Végülis Marx alkotta meg a "tőkés rendszer" fogalmát". /2, 230.o./

A rendszerekhez való marxista közelítése - e tanulmány háttere - elismeri a társadalmi rendszerek kölcsönös összefüggéseit, hangsúlyozza a változók halmazai közötti dialektikus kapcsolatokat, ideértve azt a tényt is, hogy a politikai és társadalmi intézmények és az ezeket igazoló ideológiák által alkotott "felépítmény" interakcióban van a gazdasági termelés infrastruktúrájával. Így minden marxista nézőpontu társadalmi rendszerelemzésnél várható, hogy a gazdasági változóknak jelentős befolyást tulajdonít. Míg a hagyományosabb rendszerelemzések megkerülik azt a kérdést, hogy melyek a meghatározó változók, minthogy csak kölcsönös interakciójuk vétetik figyelembe, a radikális rendszermodell kísérletet tesz ok és okozat pontosabb azonosítására, és ezzel jobban eligazítja a szociális munkát a szükséges tevékenység iránya tekintetében.

Az itt következő rendszerfelfogás tisztázni kívánja, hogy milyen hatalmi és érdekeloslások vannak a különböző típusu társadalmi rendszerekben - családban, közösségekben, szervezetekben, társadalmakban -, s hogy mik az ilyen típusu eloszlások következményei az egész rendszerre, illetve egyes részeire nézve. Így azon feltételezés helyett, hogy a társadalmi intézmények életét normális körülmények között a konszenzus vezérli, azt tételezi fel, hogy a hatalom és érdekek differenciálódása a

legtöbb társadalmi rendszeren belül különféle konfliktusokhoz vezet. Ez viszont azt hozza magával, hogy a rendszerek gyakran folytonos feszültségben vannak, amelyet a rendszeren belüli elemek "funkcionális autonomiára" törekvése okoz, illetve az, hogy a nagyobb hatalommal bíró "menedzseri" típusú elemek ellenőrző kényszerítő és legitimáló erőfeszítéseket tesznek.
/2, 231.o./

A szociális munka töredékes értelmezése

A szociális munka Angliában elsősorban olyan jóléti és nevelési intézmények elemeként alakult ki, amelyek jórészt a tőkés termelés durvább következményeinek enyhítése érdekében fejlődtek ki, továbbá azért, hogy hatékony és fegyvelmezett munkaerőt szolgáltatassanak a piac számára. A szociális munka szerepe itt az volt, hogy felismerje, kezelje és kontrollálja a gazdasági struktúra áldozatait, illetve azokat az anyagi, fizikai és érzelmi feszültségeket, amelyeket egy kompetitív társadalomban való lét hoz magával. Ám ha el akarjuk kerülni a szociális munka növekedésének tulságosan leegyszerűsített szemléletét, más, az előbbiekkal esetleg éppen ellentétes célokat is figyelembe kell vennünk. Még abban is van bizonyos kétértelműség, hogy a szociális munka elméletileg a pszichoanalitikus modellre támaszkodott, hiszen e modellnek potenciálisan elnyomó és felszabadító perspektívái is vannak az egyéni fejlődésre nézve. Bármennyire önkényesen, s olykor elnyomó célzattal határoztattak is meg egyéni szükségletek és problémák, az, hogy a szociális munkások ezekkel foglalkoztak, sok esetben olyan elkötelezettségükhöz vezetett, hogy kifejlesszék az egyén képességét családon belüli pszichikai, vagy más társadalmi meghatározók károsító hatásainak leküzdésére. Nagyon is antidialektikus nézet lenne tehát a szociális munkást egyszerűen úgy tekinteni, mint az uralkodó osztály önkéntes kiszolgálóját a társadalmi kontroll gyakorlásában. Egy ilyen nézet tulbecsüli a tőkés állam racionalitását és monolitikus jellégét a tekintetben, hogy képes részleteiben meghatározni egy foglalkozás tevékenységi körét. A szociális munka bizonyos elemei mindig mutattak bizonyos kétértékűséget azon

polgári értékekkel szemben, amelyeknek a foglalkozás az ezt végzők osztályhelyezete folytán sajátosan is ki van téve. Ez a kétértékűség az egyik forrás, amelyből egy radikális gyakorlat kinőhet.

A hagyományos szociális munka ellentmondásainak és kétértelműségeinek ellenére a tőkés ideológiai hatás általános eredményeként kialakult a gyakorlatban egy erőteljesen individualista felfogás. Ez az egyéni és családi patológia modelljére épülő felfogás ma is uralja a szociális munka gyakorlatát és oktatását. Az egyedi esetkezelések mellett kifejlődő csoport-, közösségi- és a legújabbban kialakult intézményen belüli szociális munka lényegesen nem változtatta meg a gyakorlatban uralkodó patológia-modellt. A közösségi munkát például rendszerint úgy tekintik, mint a közösségen belüli problémák, a közösségi patológia kezelésének eszközét, ami kevéssé foglalkozik a szélesebb gazdasági és politikai strukturák "patológiájának" rendszeres feltárásával. Még így is igaz, hogy az újabb közelítéseket nehéz beilleszteni a szociális esetkezelés klasszikus paradigmájába. Ha tekintetbe vesszük, hogy a kezelés pszichoanalitikus modelljébe vetett kezdeti hit mennyire hangsúlyozta a technika fontosságát, érthetővé válik, hogy a szociális munka elméleti fejlődése mennyire az elkülönülő módszerek - esetkezelés, csoportmunka, közösségi munka - köré nőtt. A tevékenységcsoportokat az elkülönülő módszerek fűzték össze. Így végülis több figyelem jutott e módszerekre, mint a célokra. Ezt a tendenciát felerősítette a szociális munka szakmai státusra törekvése, hiszen a szakmailag elfogadható gyakorlatot inkább alkalmas eszközök, mint célok határozták meg.

Az a törekvés, hogy egymástól elkülönülő módszereket fejlesszenek ki a szociális munkában, a korábnál is töredezettebbé tette a szociális munkás felfogását az egyén, a közösség és a szélesebb társadalmi összefüggésrendszer közötti kapcsolatokról. A gyakorlatban nehéz volt a módszerek szétválasztásához ragaszkodni. Így a szociális munkások gyakran rugalmasabban válaszoltak a helyzetekre, mint ahogyan ezt a hagyományos elmélet módszer-fetiszmus megengedte volna. Az egyénekkal, csoportokkal, családokkal és közösségi szervezetekkel való munka közötti

éles határokat nem lehetett meghuzni, főként azóta, mióta kialakultak azok az új stratégiák a szociális munkában, amelyek jogi tanácsadással, a jóléti jogokkal és a fogyasztói érdekcsoportok szerveződésének elősegítésével foglalkoznak. A szociális munka oktatásában a módszer uralma azt jelentette, hogy a kurzusok középpontjában szilárdan a szociális esetkezelés /social casework/ maradt, s a csoport-, közösségi- vagy intézeti munkára való elméleti és gyakorlati felkészítés egy már amugyis tulterhelt tananyagra rakódott rá.

Az, hogy elmaradt a szociális munka alapoktól kezdődő újragondolása, s hogy folyton új gyakorlati elemek rakódtak az esetkezelésen nyugvó alapokra, sajátos módon azonos hatással volt a szociális munka hagyományos képviselőira és radikális kritikusaira. Mindkét csoporton belül tért hódított az a leegyszerűsítő nézet, hogy az egyénekkal és családokkal való munkának a fennálló rend elfogadására kell épülnie, a közösségi munka pedig automatikusan a társadalmi változásért folyó radikális cselekvést jelenti. Számos radikális kritikus elismeri ugyan, hogy a közösségekkel való munka is épp oly elnyomó jellegű lehet, mint az egyénekkal való munka bármely formája, de mégis beleszökken abba a csapdába, hogy feltételezik: a jóléti jogokról való információnyújtás az egyénekkal való munka egyetlen radikális formája, s hogy a radikális tevékenységnek általában kollektívákra kell összpontosulnia. E feltételezés egyben azt is jelenti, hogy elfogadják a szociális munka azon uralkodó meghatározását, miszerint az egyénekkal és családokkal való munka csupán beilleszkedési és reszocializálási célokat szolgálhat, ahelyett, hogy e meghatározásokat vitatnák és megváltoztatásukért küzdenének.

A szociális jóléti szervezetek folytonosan találkoznak olyan egyénekkal és családokkal, akik súlyosan szenvednek egy elnyomó szociális rendszer hatásaitól. E hatásokat, amelyek érintik az emberek önmagukra és másokra vonatkozó érzelmeit, személyes szinten élik meg. Sokakat fizikailag és érzelmileg mélyen károsítanak e tapasztalatok /fizikai betegségek vagy szervi károsulások/. Ha igaz is, hogy a tőkés rendszer elnyomó és elembertelenítő összetevői életünk minden mozzanatát érintik,

vannak olyan fájdalomok és szenvedések, amelyek egyáltalán elválaszthatatlanok az emberi lélettől, ideértve a veszteségeket, gyászt, öregedést, halált. Az olyan radikális közelítés, amely nem veszi figyelembe, vagy különböző érvekkel feleslegesnek tekintti azt, hogy e hatásokra egyéni-, csoport-, közösségi- vagy szervezeti cselekvéssel válaszoljon, abba a veszélybe kerül, hogy a másikat nem tekinti teljes embernek, s ezzel a korábbitól eltérő formában, de tovább viszi az emberről alkotott töredékes, dehumanizált képet. A radikális szociális munkának ezért magában kell foglalnia az egyénekkal és családokkal való közvetlen és közösségekkel való munkát, amelyhez tartoznak, és törekednie kell az egyéni és csoportos közelítés összekapcsolására.

A szociális munkához való integrált közelítés

Akik a radikális szociális munkát előre akarják vinni, azoknak olyan gyakorlati modellt kell kialakítaniuk, amely a szociális tevékenységek széles skáláját foglalja magába, és elkerüli azt a töredezettséget, amelyet az elkülönülő módszerekhez - esetkezelés, csoportmunka, közösségi munka - való hagyományos ragaszkodás fejlesztett ki.

Ahhoz hasonlóan, ahogy egy újra átgondolt rendszerszemléletű közelítés segíthet azon változórendszer kialakításában, amelyen belül a szociális munkás működhet, a radikális szociális munka integrált modellje is felépíthető a szociális munkával foglalkozó nem-radikális szerzők újabb munkáinak kritikai értékelése és értelmezése alapján. Különösen figyelemreméltók Pincus és Minahan /4/ illetve Goldstein /5/ újabb törekvései integrált közelítések kialakítására. Ezek úgy tekinthetők mint a szociális munka teljesebb felfogásához vivő utak, s remélhetőleg nagymértékben felhasználásra kerülnek a jövő szociális munkásainak képzésében. Amennyiben a radikális szociális munkások tisztában vannak vele, hogy vannak bizonyos veszélyei annak, ha nem-radikális szerzők munkáit használják fel - alkalmasint változtatott formában -, addig semmi ok nincs arra, hogy ezeket ne használják. /.../

Annak ellenére, hogy e szerzők felfogásai a társadalmi rendszerekről sok tekintetben csonkák, a szociális munka funkcióiról és folyamatairól való részletes nézeteik felhasználhatók az e tanulmányban korábban említett radikális rendszermodellben. Pincus és Minahan közelítésének érdeme az, hogy a szociális munka gyakorlatának középpontjában "az egyének és társadalmi környezetük közötti interakcióit" teszik /4, 9.o./. Ez képessé teszi őket egy sor olyan "erőforrás-rendszer" felismerésére, amelyekkel az emberek interakcióba lépnek, hogy környezetükkel való problémáikat megoldják. Ilyenek az informális erőforrásrendszerek, ideértve a családot, barátokat, szomszédokat; a formális erőforrás-rendszerek, mint amilyenek a szervezeti, szövetségi, szakszervezeti tagságok, továbbá a társadalmi erőforrásrendszerek: iskolák, kórházak és szociális-jóléti szervezetek. Bár az előbbi munkák általában nem ismerik fel, hogy milyenek a hierarchikus és hatalmi viszonyok e rendszerek között és a rendszereken belül, illetve hogy milyen jelentős elnyomó és kontrolláló szerepük lehet, azzal mégis foglalkoznak, hogy milyenek az erőforrás-rendszerekkel való interakció problémái, ideértvén az iskolákat, kórházakat és jóléti intézményeket is. A szociális munka célja e felfogásban az, hogy az embereket képessé tegye saját képességeik felhasználására változások előmozdításában, az egyének és erőforrásrendszerek közötti kapcsolatok kiépítésében, a rendszereken belüli változások előmozdításában, s abban, hogy betöltsék a rendszereken belüli szerepeiket. Míg bizonyos ilyen tevékenységek szocializáló és "modell-megtartó" funkciói kétségtelenek, magukba foglalják olyan radikális cselekvés lehetőségét, amely képessé tesz az erőforrás-rendszerekkel való szembesülésre, ill. az ezeknek való ellenállásra.

Az ideológiai beállítódás korlátai ellenére Pincus és Minahan felfogásában sikerül a figyelmet áttéríteni az egyéni ill. csoport-patológiáról az interakcióra. Így például e szerzők szerint a "problémák" nem egyének jellemzői, hanem társadalmi helyzeteké: egy problémához hozzátartozik a társadalmi szituáció, az emberek, akik szerint e helyzet problematikus, és az okok, amelyek miatt ez az értékelésük. Meghatározzák azt a

négy alaprendszert, amelyeken belül a szociális munkások interakcióba lépnek - nevezetesen a változás előidézőjét, a kliens-rendszert, a célrendszert és a tevékenységi rendszert - és ezzel kétségkívül kiszélesítik a szociális tevékenység nézőpontját. A célrendszer - azaz azon emberek vagy strukturák, amelyeket a szociális munka sajátos céljainak megvalósítása érdekében befolyásolni vagy változtatni kell - lehetnek jóléti intézmények kliensei, más csoportok tagjai, a szociális munkást alkalmazó /változást előidéző/ vagy más szervezetek. A tevékenységi rendszer magába foglalja a szociális munkást és azokat az embereket akikkel együtt dolgozik, hogy változást idézzen elő akár a kliens-rendszerben, akár más egyénekben vagy csoportokban. Ennek az itt csak hevenyészetten vázolt gyakorlatnak a fogalmi kidolgozásában szerepet kap a társadalmi kontrollnak és a szociális munkás hatalmának leegyszerűsített felfogása, kiváltképp annak kifejtésénél, hogy a szociális munkás és a kliens között milyen "szerződés" kiépítésére van szükség. Mégis, e közelítés pozitívumai is nyilvánvalók: ilyen a szociális munka szervezeti keretére mint potenciálisan megváltoztatandóra helyezett hangsúly, vagy az, hogy aláhúzzák, milyen együttműködési erőfeszítésekre van szükség a tevékenységi rendszeren belül a változás előmozdításához. Végül az a mód ahogyan a viszonyt, a hagyományos szociális munka e félelmetes bálványának fogalmát kezelik, abban a rendszerek széles skálájával való interakciók széles körét belefoglalják, ideértve az együttműködést, az alkat és a konfliktust is.

Goldstein ugyancsak rendszerelemzésre épülő közelítése annyiban érdekes, amennyiben hangsúlyozza, hogy a szociális munka fő célja a szociális tanuláshoz szolgáló keret biztosítása. Goldsteinnél a szociális tanulás főként szocializációt és beilleszkedést jelent, de felfogható úgy is, mint a "problémákat" létrehozó és definiáló társadalmi strukturák elnyomó természetére vonatkozó tanulás, vagy az ezek leküzdésére szolgáló egyéni és kollektív stratégiák megtanulása. Radikális nézőpontból sok minden szól Goldsteinnek a szociális munka felkészítő jellegére vonatkozó nézete mellett, amikor a hangsúlyt a változ/tat/ásra vonatkozó tudásra helyezi. Szerinte "bár közbülső

célok irányulhatnak érzelmi, magatartási vagy felfogási tényezőkre, a szociális munka lényegét az adja, hogy azzal törődik, hogy az egyének hogyan tudják aktívan kezelni társadalmi létükhöz kötődő viszonyaikat és környezetüket... A szociális munka olyan lehetőséget kínál, amit az egyének felhasználhatnak, hogy egy romboló szituációban megoldást vagy alternatívát találjanak. A szociális munka nem old meg problémákat és nem változtat feltételeket: eszköz, nem pedig önmagában vett cél." /5, 6.o./

A tudatosság fejlesztése a szociális munkában

Mielőtt rátérnénk az integrált közelítésnek a radikális gyakorlat érdekében való felhasználására, röviden kitérünk Paolo Freire nevelésre vonatkozó munkáira /6, a,b/ és arra, hogy ennek milyen lehetséges alkalmazása képzelhető el a szociális munkában. Freirét az foglalkoztatta, hogy hogyan fejleszthetők ki a nevelés lényegileg felszabadító formái Latin-Amerika tömegei számára. Ez a nevelési folyamat a praxis, azaz a valóságról való kritikai gondolkodás és az ezt követő tevékenység fejlesztésére irányul. A kritikai tudat fejlesztése elengedhetetlen e nevelési felfogásban, mert ez teszi lehetővé a tömegek számára a valóság átalakítását. Ez a felszabadító nevelés, a tudatosság növelése /conscientization/ szembe fordul a mai hagyományos neveléssel, amit Freire az elnyomó, társadalmi strukturát leképező feltöltő-modellnek hív. "A nevelés e feltöltő felfogásában a tudás olyan ajándék, amelyet az önmagukat tudónak tekintők nyújtanak azoknak, akikre mint semmit nem tudókra tekintenek. Teljes tudatlanságot vetíteni a másokra annak az elnyomó ideológiának a jellemzője amely tagadja, hogy a nevelés és tudás az érdeklődés, kérdezés folyamata." /3 b, 46.o./ A kritikai tudat nem fejlődhet ki ott, ahol az alávetetteket csupán "felszabadító" ideológiával megtöltendő üres edényekként kezelik. A kritikai tudat az elnyomottak létező tudatának elismeréséből fejleszhető ki, bármilyen beletörődő legyen is ez, s kölcsönös dialógust feltételez a felszabadításban érdekelt valamennyi résztvevő között.

Latin-Amerikában a tudatosság-növelés fogalma mélyen befolyásolta a szociális munka gyakorlását és oktatását. /7/ A szociális munka újragondolása folyamatban van. Ideológiai és filozófiai szinten az ember világhoz való viszonyára vonatkozó fogalmak úgy változtak, hogy a szociális munkások számára lehetővé vált a latin-amerikai felszabadító mozgalmakba való teljes bekapcsolódás. A szociális munka céljainak ilyen megváltozását az Ecuadorban tartott latin-amerikai szociális munkás képző iskolák 1971. évi szemináriumának jelentéséből való kivonattal illusztrálhatjuk:

- "A szociális munka akkor lesz képes a jelenlegi helyzet átalakításában való közreműködésre, ha elkötelezi magát az ember és társadalom mellett a társadalmi változási folyamatban."
- "A szociális munka válaszoló, horizontális, dinamikus közlési stílust jelent, amely dialektikus módon torkollik tettebe."
- "Ama tény ellenére, hogy a valóság kondicionálja az embert, a mi következtetésünk az, hogy mégis képes a valóság befolyásolására és átalakítására. Az elnyomás feltételei mellett is képes az ember saját felszabadításán munkálkodni."
- "A szociális munkának a felszabadító ideológiát kell elfogadnia. Ennek azokhoz a legmélyebb okokhoz kell visszanyulnia, amelyek az embert elnyomásnak és alulfejlettségnek tették kiszolgáltatottá."
- "A szociális munkás közreműködhet a szabad ember formálásában olyan nevelő tevékenységgel, amely képességfejlesztő és tudatosság-növelő." /1, 80.o./

Ilyen általános célokból kiindulva a latin-amerikai szociális munkások olyan technikák kifejlesztésével kísérleteznek, amelyek segítségével a tudatosság növelése a szociális munka számára az adott feltételek mellett operacionalizálható. E tudatosság-növelő közelítésben a szociális munka technikai általában elő kell hogy segítsék az ember tudatosságát - mindazo-

két akikkel a szociális munkás dolgozik, mind a szociális munkásét. "Ha a tudatosság-növelés a szociális munka szerves részévé válik", írja Alfero, "akkor nem szabad elfelejtenünk, hogy mi mint szakemberek nem segíthetjük elő mások tudatosságának növekedését, ha mi magunk nem értünk el e téren egy bizonyos szintet." /7, 81.o./ A jövő egyik fontos feladata annak megoldása, hogy hogyan kell a tudatosság-növelést operacionálizálni a nyugati tőkés országok radikális szociális munkájában.

A radikális gyakorlat paradigmájának néhány eleme

Miután kijelöltünk néhány elméleti alapot a radikális szociális munka gyakorlata számára - nevezetesen a rendszerelemzést, az integrált módszerekkel való közelítést és a tudatosság-növelést, rátérhetünk ama elméleti keret néhány elemének azonosítására, amely kereten belül elhelyezhető a radikális szociális munka gyakorlata. E pillanatban ez a keret aligha lehet több olyan részleges programnál, amelynek pontjait az oktatásban és gyakorlatban dolgozó szociális munkásoknak kell majd tartalommal megtölteniük. Különösen szükségesek a gyakorlatra vonatkozó információk, hogy végülis kialakulhasson az ismereteknek és készségeknek olyan tárháza, amely segítséget nyújt a szociális munkásoknak a radikális gyakorlat kifejtéséhez.

A radikális gyakorlat összefüggésrendszere

1. Ellentmondás. A tőkés társadalomban a szociális munka azon szociálpolitikai-jóléti rendszer része, amely a tőkés termelés dehumanizáló következményeinek középpontjában áll. Bár a szociális munkások maguk egy nagymértékben elnyomó jellegű szervezeti és szakmai összefüggésrendszerben dolgoznak, módjuk van ezen ellentmondások felismerésére. S minthogy az emberek és társadalmi környezetük közötti interakció pontjain dolgoznak, képesek lehetnek arra, hogy növeljék az emberek ellenőrzését a gazdasági és politikai strukturák felett.

2. Emberek és rendszerek dialektikája. Az emberek és a környezetüket alkotó különféle rendszerek közötti kapcsolat

dialektikus "Az emberek átalakító és alkotó lényekként, a valósággal való állandó kapcsolatban nemcsak anyagi javakat, kézzelfogható tárgyakat termelnek, hanem társadalmi intézményeket, eszméket, fogalmakat is. Folytonos társadalmi gyakorlatuk, praxisuk révén egyszerre csinálják történelmüket, és válnak történelmi-társadalmi lényé." /6, b, 73.o./ Bár igaz, hogy az ember egyszerre alkotója és terméke a társadalmi világnak, a szociális munka összefüggésrendszere lehetőséget ad az emberek alkotó, meghatározó képességeinek fejlesztésére.

3. Elnyomó és védelmet nyújtó rendszerek. Az a társadalmi környezet, amellyel az emberek interakcióba lépnek, és ami a szociális munka beavatkozásának középpontja, egy sor olyan rendszer együtteseként fogható fel, amelyek az elnyomásnak és a védelemnek egyaránt forrásai. Egy tőkés társadalomban minden rendszerek - a család, a szomszédság, az iskola, az üzem, a kórház, a jóléti hivatal és mások - kisebb-nagyobb mértékben magukon viselik az uralkodó osztály gazdasági kizsákmányolásának és kulturális hegemoniájának jegyeit. Az elnyomásra nyújt példát többek között a nők alávetett helyzete a családban; az emberek fatalizmusa, ha környezetüket tervezett kulturális megsemmisítés fenyegeti; a gyermekek szocializálása az iskolában a munkaerőpiac szükségleteinek megfelelően; a gyári munkások elidegenedése; a szakszervezetek elitizmusa és exkluzív jellege, a kórházak és jóléti szervek bürokratikus, ellenőrző és dehumanizáló vonásai. Ugyanakkor ugyanezen rendszerek erőt adó védelmi források is lehetnek, hogy az emberek megtarthassák azonosságukat, anyagi forrásokra tegyenek szert, vagy alkalmanként szembeforduljanak az elnyomással. A szociális munkában benne rejlik az a lehetőség, hogy e rendszerek védő jellegét növelje az emberek érdekében.

4. Egyéni tudat. Az egyén és a környezetét alkotó rendszerek közötti interakció megértéséhez azt is meg kell érteni, hogy mit jelent az egyén tudata, hogy mit jelent számára saját társadalmi helyzete, hogy mit jelentenek fájdalmai és szenvedései, reményei és kétségbeesései. A szociális munkában perdöntő annak megértése, hogy hogyan hatottak és hatnak az egyén tudatára, szándékaira és magatartásaira multbeli és jelenlegi ta-

paszतालatai. A radikális gyakorlat kibontakoztatásához létfontosságú annak értékelése, hogy hogyan hat mindez a szociális munkásra és másokra. "Ha az ember felfedezi, hogy ő maga lehet elnyomó, gyötrelmeket okozó, ez nem szükségképpen vezet az elnyomottakkal való szolidaritáshoz. Nem sokat segít, ha az ember büntudatérzését az elnyomottak paternalista kezelésével oldja fel, miközben továbbra is függő helyzetben tartja őket. A szolidaritás megköveteli, hogy az ember belehelyezze magát azok helyzetébe, akikkel azonosul: ez a radikális állásfoglalás." /6, 26.o./

A radikális gyakorlat célja

1. Nevelés. Általános értelemben a szociális munka célja a tőkés társadalomban egyfelől a főként gazdasági termelés következtében adódó egyéni szenvedések enyhítése, másfelől az, hogy másokkal együtt részt vegyen az elnyomó társadalmi rendszer megszüntetésében illetve megváltoztatásában. A radikális gyakorlat kulcsfeladata azonban nevelő jellegű. Közre kell működni abban, hogy az embereknél - főként azoknál, akik a legtöbbet szenvednek, így a jóléti-segélyező rendszer klienseinél - kifejlődhessen elnyomott helyzetükre vonatkozó kritikai tudatuk, és az a képességük, hogy ez ellen másokkal együtt küzdjenek. Egy ilyen célra irányuló stratégiát minden konkrét helyzetre külön kell kidolgozni.

2. Emberek és rendszerek összekapcsolása. Amikor a radikális gyakorlat az emberek és a környezetüket alkotó rendszerek interakciójára összpontosít, akkor azt célozza, hogy elősegítse az egyének és e rendszerek közötti olyan kapcsolatok kialakulását, amelyek az emberek érdekeit szolgálják. Ez egyes helyzetekben a fogyasztói vagy közösségi akciócsoporthoz való csatlakozást jelent, másokban pedig azt, hogy a szociális munkás segítséget és tanácsot ad az egyénnek, hogy hogyan érvényesítheti a hivatalos szerveknél a jóléti juttatásokhoz való jogait. Az ilyen kapcsolatoknál azonban nemcsak a dolgok "elrendezéséről" van szó. A radikális szociális munkás többnyire arra törekszik, hogy e kapcsolatteremtő ténykedéseket azon társadalmi

viszonyokra is kiterjessze, amelyek az interakcióban részt vesznek. Arról van szó, hogy tudatosabbá kell tenni minden érintettnél - önmagát is beleértve - az ilyen társadalmi viszonyok mögötti kimondatlan alapfeltevéseket - függőséget és függetlenséget, hierarchiát vagy egyenlőséget, indoktrinálást vagy párbeszédet. A bentlakásos intézmények gyakran korlátozó légkörében különösen fontos e tények átgondolása. Amikor például arról van szó, hogy hogyan lehet az egyént saját családjához hozzákapcsolni, amikor e helyzetekben konfliktus, fájdalom vagy kétségbeesés jellemzi az emberi viszonyokat, akkor a radikális szociális munkásnak arra kell bátorítania a család minden egyes tagját, hogy végiggondolják, milyen a hatalom elosztása a családon belül, ki a nyertese és a vesztese ennek az elosztásnak, s hogy milyen mértékben tükrözi a család belső szerkezete a külső gazdasági struktúra kényszereit.

3. Ellen-rendszerek kiépítése. Gyakran nem elégséges az emberek és a különböző formális vagy informális rendszerek közötti kapcsolatok kiépítésének elősegítése, még ha ezzel társul is a folyamatokban előforduló emberi viszonyok tudatos átgondolása. A radikális gyakorlat egyik célja az, hogy - mind a meglévő rendszereken belül, mind azokon kívül - ellen-rendszerek kiépítését segítse. Ezek olyan hatalmi alapot fejleszhetnek ki, amelyből kiindulva a fennálló rendszer némileg változtatható, esetleg - hosszabb vagy rövidebb távon - radikálisan átalakítható vagy megszüntethető. A család esetében például egy a szociális munkásból és egy serdülő fiú- vagy lánygyermekből álló ellenrendszer alakítható ki, amelynek célja vagy az, hogy átalakítsa a családon belüli hatalmi strukturát, vagy az, hogy segítsen a fiatalnak a családról való leválásban. Bentlakásos intézetekben az ellen-rendszert egy autoritáriánus vezetés tevékenységének javítása, végső soron ennek megszüntetése indokolhatja. Szervezeti és közösségi szinten az ellen-rendszer kiépítése szakszervezeti vagy más érdekcsoportokban való tevékenységet jelenthet, vagy olyan eszközök - ellen-információs szolgálat, a hivatalos környezettervezéssel szembe forduló szomszédsági alapú közösségi csoport szervezése stb. - kialakítását, amelyek a szociális munkás állandó közreműködését és speciális szakértelmét igénylik.

4. Egyéni és strukturális reakciók. A tőkés társadalomban a radikális szociális munkás más szakmai vagy fél-szakmai csoportok radikális tagjaihoz hasonló intenzív nyomásoknak van kitéve. Ezek abból adódnak, hogy ők maguk is részei a szélesebb társadalmi rendszer "menedzseri" és ellenőrző elemének. Mi lehet tehát a célja a radikális szociális munkának az adott szociálpolitikai-jóléti rendszerben? Az eddig említettek - nevelés, rendszerekkel való kapcsolatteremtés, ellenrendszerek kiépítése - a radikális szociális munkás tevékenységének jórésztét kitöltik. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy léteznek azok a közvetlen - anyagi, pszichológiai, olykor kényszerítő jellegű - szolgálatokban rejlő célok is, amelyek érdekében a hivatalos jóléti rendszer egyáltalán létrejött. E szolgálatok egy részénél - főként az anyagi és pszichológiai segítségnél - a radikális szociális munkásnak tudnia kell, hogy tevékenysége jó esetben is csak rövidtávon javító beavatkozás, ami hallgatólagosan a fennálló strukturák fenntartását segíti. Az emberi fájdalom és szenvedés a radikális szociális munkás azonnali egyéni választ igényli. Az ilyen beilleszkedést segítő munkában a fő ideológiai igazolást akkor találhatja meg, ha egyidejűleg segíti a segítséget kapó kritikai tudatának kibontakozását, s kiépíti azt a hatalmi bázist, amelyről a szolgáltatatórendszer egésze változtatható. Az állami szolgálatokban - egészségügy, oktatás, szociálpolitika - végzett szakmai munka különböző mértékű részvétel igényel az elnyomó és ellenőrző strukturákban is. Ameddig a kapitalizmus él, a radikális munkásnak kevés elfogadható alternatívája van arra, hogy egyszerre dolgozzon a rendszeren belül is, ellene is.

A radikális gyakorlat módszerei

1. Párbeszédre épülő viszony. Ha a radikális gyakorlat kulcsfeladata a nevelés, akkor az ezt megvalósító legfőbb módszer a szociális munkás és a többiek közötti párbeszédre épülő tudatosság-növelés. Paolo Freire hosszan irt arról a problémáról, hogy hogyan lehet párbeszédre épülő viszonyt helyettesíteni azt az autoritariánus és elnyomó viszonyt, amely a nevelési és szociális szakemberek és klienseik viszonyát többnyire

jellemzi. Radikális változás csak akkor várható, ha a tudati változás nem kényszer, hanem gondolatcsere eredménye. Egyes radikálisok úgy képzelik, hogy elnyomó módszerekkel is elérhető a felszabadítás. A párbeszédre épülő viszony kifejlesztését gyakran igen nehezíti teszi a radikális szociális munkás számára az, hogy a klienssel szemben hivatalosan hatalmi pozícióban van. Mégis, a devianciára és elmebetegségre vonatkozó fenomenológiai jellegű kutatás /8/ képessé tehet arra, hogy növekvő figyelmet szenteljünk annak, hogy az emberek milyen szubjektív jelentéseket tulajdonítanak az őket körülvevő világnak. A társadalmi világra vonatkozó észlelések másokkal való kicserélése párbeszéd kezdete lehet.

2. A csoport tudatosságának növelése. A radikális szociális munkás számára emberekkel /kliensekkel és másokkal/ egy "tevékenységi rendszeren" belül való együttműködés a kritikai tudat fejlesztésének legfőbb módszere. A csoport elengedhetetlen e munkánál: a tudatosság növelését egyetlen egyén nem vállalhatja fel. A csoport-összetartás segít azon feszültségek és szorongások elviselésében, amelyeket a kritikai tudat fejlődése és az erre épülő felszabadító akciók okvetlenül kiváltanak. Ha a radikális szociális munkás csoport-helyzetben működik, akkor egy sor, a csoporttal megosztható stratégia áll rendelkezésre. A kampányok, az együttműködés vagy a konfrontáció stratégiáit az akció-rendszeren belül a beavatkozás céljának megfelelően kell alkalmazni, a konkrét helyzet gondos politikai felmérése alapján, úgy, hogy előre kiszámítják egy-egy konkrét stratégia következményeit az akció-rendszerre vagy másokra. A radikális szociális munkásnak az ilyen helyzetfelmérésekhez speciális szakismeretek sorára van szüksége, és arra, hogy képes legyen rugalmasan alkalmazni különféle, a változást elősegítő beavatkozási eszközöket. Nem annyira korlátozottak a radikális szociális munkás rendelkezésére álló eszközök, hogy szükségképpen drámai konfrontációba torkolljon a csoporttudatosság növekedését kísérő vagy követő akció. A radikális munkás maga azonban relatíve védett lehet egy-egy akció /pl. lakbér-sztrájk/ következményeinél az akció-rendszer más tagjaihoz képest, s ezt mindig figyelembe is kell venni.

3. Szervezés és tervezés. Ha a radikális szociális munkások hatékonyan akarnak dolgozni egyénekkel, családokkal, csoportokkal, bentlakásos intézményekben vagy nagy szervezetekben szervezési, ügyintézési és tervezési szakismeretek széles skálájára kell szert tenniük. Működőképes ellen-rendszerek kiépítése és fenntartása például megköveteli a másokkal való együttműködést a probléma-meghatározás szisztematikus elemzésében, a rendelkezésre álló források felmérésében, meghatározott időn belül elérhető célok megfogalmazásában, az ezt követő tevékenység szervezésében és az eredmények értékelésében. Akár egyénekekkel akár csoportokkal dolgozik, a radikális szociális munkásnak képesnek kell lennie lényeges adatok begyűjtésére, a tevékenységben résztvevőkkel való megegyezés kialakítására, szak tudásának megfelelő alkalmazására és arra, hogy a vele dolgozók legnagyobb hasznára tervezze^{meg} és hajtsa végre a szerződésében foglaltakat. A radikális ideológia nem helyettesíti egy sor szakismeret elsajátítását a munka hatékony tervezésében és szervezésében.

Következtetés

Megkísértem megvilágítani néhány olyan problémát, amelyek akkor merülnek fel, amikor ki akarjuk alakítani a szociális munka elméleti és gyakorlati kereteit. Világossá kellett válnia annak, hogy a radikális szociális munka még messze nem képes összefüggő elméleti és gyakorlati paradigmát megfogalmazni, ami segíthetne az oktatásban és a gyakorlati szociális munkában. Amikor azonban egy jövőbeli paradigma néhány lehetséges elemére rámutattam, elő kívántam segíteni a kritikai vitát, hogy a paradigma kialakításában a lehető legtöbb, gyakorlatban és oktatásban dolgozó radikális szociális munkás, közvetítésükkel pedig minél több elnyomott kizsákmányolt részt vehessen - akiktől megélhetésünk függ.

Hivatkozások

- /1/ VON BERTALANFFY, L. /1971/ General Systems Theory, Penguin
- /2/ GOULDNER, A. /1971/ The Coming Crisis of Western Sociology, Heinenemann
- /3/ PARSONS, T. /1951/ The Social System, Free Press
- /4/ PINCUS, A. and MINAHAN, A. /1973/ Social Work Practice: Model and Method, Peacock
- /5/ GOLDSTEIN, H. /1973/ Social Work Practice: a Unitary Approach, University of South Carolina Press
- /6/ FREIRE, P. /1972 a/ Cultural Action for Freedom, Penguin, /1972 b/ Pedagogy of the Oppressed, Penguin
- /7/ ALFERO, L.A. /1972/ Conscientization, New Themes in Social Work Education, proceedings of the XVith International Congress of Schools of Social Work, The Hague, International Association of Schools of Social Work, New York
- /8/ PHILLIPSON, M. and ROCHE, M. /1974/ Phenomenology, Sociology and the Study of Deviance. In: Rock, P. and McIntosh, M. eds. Deviance and Social Control, Tavistock

ROY BAILEY

ELMÉLET ÉS GYAKORLAT A SZOCIÁLIS
MUNKÁBAN - KALEIDOSZKÓP^{x/}

Ez a rövid tanulmány nem elmélet és gyakorlat belső vitáiról szól. Azokat a körülményeket kívánja különböző nézőpontokból feltárni, amelyek között ezek a viták, konfliktusok, félreértések és ellenségeskedések zajlanak.

A jóléti állam

Vajon hányan gondolták volna 1975-ben közülünk, akik a szociális munkában mint gyakorló emberek vagy oktatók közreműködtünk, hogy a szociális szolgáltatásokra és általában a közjólétre fordítható pénz csökkentése a kormánypolitika állandó vonása lesz? A Yearbook of Social Policy /Szociálpolitikai Évkönyv/ 1975 a következőképpen kezdődött: "Semmi növekedés"... "Gazdasági szigor"... "az adott gazdasági helyzet"... "csökkentés"... "megszorítás" /4/. Ebben az időben a csökkentéseket a pénzügyi keretek kimerülésével indokolták, ennél fogva átmenetinek véltük. A kormányban senki nem mondta, hogy a csökkenés kívánatos dolog, csupán azt, hogy elkerülhetetlen. A kormány változott, a csökkentés maradt. Ma a szociálpolitika és az alapjául szolgáló ideológia nagyfokú válsága nem pusztán az anyagi eszközök hiányából adódik -, az állami ellátások szükségszerűsége maga is vitatott. A jóléti állam fontolgatás tárgya. A Community Care^{xx/} /1980. december 18./ ilyen címodalt közölt: "A jóléti állam tüzetes vizsgálat alatt. Az ujonnan létrehozott, adakozásokkal fenntartott jobboldali szociális iskola /Social Affairs Unit/ elsőrendű feladata a jóléti állam újraértékelése". Nem arról van csupán szó, hogy tovább nem engedhetjük meg magunknak az államilag biztosított jóléti szolgáltatásokat. A

x/ In: Radical Social Work, Ed: Roy Bailey, Mike Brake, London, Edward Arnold Publ, 1977.

xx/ Közösségi szociális munkával foglalkozó folyóirat.

támadás a közjóléti intézmények ellen irányul, amelyek az 1945 után kibontakozott kollektív szociális gondoskodást tükrözik vissza. A Social Affairs Unit igazgatójának nyilatkozata szerint: "soha nem volt annak alapja, hogy tudomásul vegyük, miszerint az államosított oktatás, közegészség- és jóléti ügy a végtelenségig fenntartja magát" /i.m. 4.o./. Hiba volna feltenni, hogy a magánvédelemnél álló, magán adományokkal fenntartott iskola eszméjétől csupán néhány konzervatív, jobboldali akadémikus és állampolgár szeme csillan fel. Az Unit nem az egyetlen, csak a legutóbbi olyan szervezet /legalábbis ezen írás megjelenésének időpontjáig/, amely kinyilvánította a jóléti államra vonatkozó nézetét. Nevezetesen azt, hogy a jóléti állam intézményesen aláásta a munka indítékát, és a jóléti célra fizetett adók hozzájárultak a vállalkozó kedv további gyengítéséhez. Hogyan válaszoljon erre a válságra a szociálpolitika általában, és a szociális munka különösen? A szociális munkások közül sokan úgy vélik majd, hogy nincs idejük elmélkedni, elég gondot ad nekik a napi feladat, De olyan aligha akad a szociális szolgáltatások munkatársai között napjainkban, aki tagadná a kapcsolatot a személyes válságok és megrázkódtatások meg a személyes kontrollon és felelősségen kívül eső tények között. Egyre világosabb az a felismerés, hogy az, ami az egyénnel történik, nem írható egyedül az ő számlájára. A régi jóléti konszenzus teljesen felbomlott, kiterjesztésének reménye meghiusult. Ebben a helyzetben rendkívül nehéz leválasztani az egyedi, személyes és családi válságot a gazdasági struktúráról és politikai stratégiáról. Bárhol foglalkoztassanak bennünket, akár oktatóként a technikumokban, egyetemeken vagy iskolákban, akár a városházán álljunk alkalmazásban, vagy szociális munkásként működünk a területen, dolgozzunk bár keményen, legyünk bármilyen lelkiismeretesek, - mi több - akár hatékonyak is, pontosan tudatában vagyunk annak, hogy "legközelebb ránk kerülhet a sor". A szociális szolgáltatások ügyfeleinek krónikus osztályrésze - nevezetesen a bizonytalanság - hirtelen nagyon is ismerősen és hasonló módon bukkan fel saját sorainkban. Lehetséges, hogy olyan, a személyes felelősségre és strukturális viszonyokra vonatkozó megállapításokat, ame-

lyeket valaha érdekesnek találtunk ugyan, de a szociális munkás feladata szempontjából nem valami használhatónak, most úgy értékelünk és élünk át, mint valamennyiünket közvetlen közelről érintő, gyötrelmes fenyegettséget? A szociális munkások /csak-ugy mint ügyfeleik/ felelősek a tetteikért. Az elégtelen idő és fogyatékos eszközök miatti szorongatottságukban sokszor nem tudják úgy végezni rutinmunkájukat, ahogyan szerintük kellene. A szociális munkásoknak könnyen vetik szemére az ügyfeleik életében bekövetkezett személyes tragédiákat. Maguk is jól tudják, hogy felelőssé teszik őket olyan eseményekért, amelyeket az adott körülmények között nem lehetett elkerülni. Mint ahogy annak is tudatában vannak, hogy ritkán kapnak elismerést azokért a személyes győzelmekért, amelyeket együtt vívnak ki ügyfeleikkel. Pedig ezek számban felülmúlják a tragédiákat, csak nem vonják magukra a közfigyelmet.^{x/}

x/ Szerkesztői megjegyzés.

A megállapítás mennyire időszerű. 1985 telén a londoni televízió műsorában, de az angol napisajtóban is heteken át fontos helyen szerepelt egy kislány esete. A szociális munkásokat, a képzést számos bíráló érte ennek kapcsán. A vád az, hogy a családdal, a gyermekkel foglalkozó szociális munkás enyhébb módszerekben bízva nem intézkedett a gyermek megmentése ügyében, aki szülei áldozatává vált. Az eset megjelent többek között a "The San" c. ujság december 5. számának címlapján. "A 3 éves Jasmine megégett". A hónapokig tartó vizsgálat elbocsájtásokkal zárult. A szociális munkást és három fölöttesét a vizsgálat alapján elbocsátották. A szociális munkás nem figyelt fel a gyermekkel kapcsolatos durva bánásmódra, verésekre, éheztetésre. ... A gyermeket nevelőapja olyan durván bántalmazta halála előtt, hogy 20 csontja eltörött. A szociális munkás naivitását, hiszékenységét kifogásolta a vizsgálat. A nagy hullámokat és indulatokat kavarázó ügy kapcsán a szociális munkások sztrájkba lépésének lehetősége is felmerült.

1985 novemberében jelent meg az NSZK-ban megjelenő "Quick" c. hetilap 48. számában a "Gyermek mint áldozat" címmel egy összeállítás. Nyolc 1985. évi nyugat-berlini esetről számolnak be. A rendőri vizsgálat és a rendőrök a szociális munkásokat és hatóságokat hibáztatják, hogy nem, vagy túl későn figyelnek fel az ilyen helyzetekre.

Valójában mindkét ügy kapcsán felmerül az a szociális munkások előtt nagyon is ismerős probléma, hogy a családok és gyermekek érdekében ha lehet, szívesebben oldják meg adminisztratív szabályok és eszközök igénybevétele nélkül az ügyeket, s ez nem mindig sikerül.

Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy a képzés, továbbképzés, de az érdek-érvényesítés és képviselőlet is fontos a szociális munkás pályán.

Sok és változatos támadás éri a szociális munka gyakorlatát, oktatását, képzését. Reakcióképpen ne sirjuk vissza a régi jó vagy rossz napokat. Ha ma politikailag napirendre kerülhetett az átstrukturálás és talán a jóléti állam szétzúzása, akkor ez azt bizonyítja, hogy a kritika jogos volt. A jóléti intézmények gyakorlatát sokan érzik nyomasztónak - bármi is legyen a szociális munkások szándéka. A hajléktalanok bizonytalanságérzetét olykor csak fokozzák a helyi hatóságok lakásügyi osztályain. A szociális munkások ügyfelei nemegyszer épp a személyes szociális szolgáltatásokra hivatott intézményekben érzik magukat a leginkább elszemélytelenítettnek. A közkórház zsufolt várótermében vagy orvosi rendelőjében aligha támad az emberben olyan érzése, hogy gondoskodás veszi körül válságos helyzetében, elesett fizikai és érzelmi állapotában. A közösség segítségére, ellátására és szolgálatára létrehozott intézmények sokszor bizonyulnak elidegenítőnek, közönyösnek, személytelennek. A jószándék rosszul vegyül a bürokráciával. Az ügyfél, a páciens, a nyilvánosság főleg bürokráciát tapasztal, és nagyon kevés jószándékot. A jószándéku elgondolások szürke és személytelen természete azt mutatja fel a jóléti gyakorlat arculatából, ami elfogadhatatlan. A szociális munkások azon veszik észre magukat, hogy "kivülről jövő" kritikusaik azt kérdezik, egyáltalán szükség van-e rájuk. Valóban igényel a szociális munka speciális hozzáértést, speciális ismeretet és szakmai státuszt? És vannak kritikus hangok "belülről" is: ügyfelek, együttérző kollégák és barátok részéről. Olyan időben, amikor a szociális munkások támogatásra és bátorításra szorulnának, hogy segíteni tudjanak azokon, akik saját hibájukon kívül a kegyetlen politikai és gazdasági realitás áldozatául estek, Ők maguk is minden oldalról ostrom alatt állnak. Persze, vannak gyenge pontok. A jóléti bürokrácia humanizálása, akár a szociális szolgáltatások, akár a lakás- és egészségügy, akár a közoktatás területén hatalmas feladatot ró a szociális munkában elkötelezettekre. Ez a feladat csak súlyosbodik azáltal, hogy ugyanakkor pénzügyi megszorításokat alkalmaznak, és ez társadalmunk leggyengébb és legsebezhetőbb pontját érinti a legfájdalmasabban. Howard Glennester, a Social Policy Yearbook /Szociálpolitikai Évkönyv/ 1980-

as évfolyamában rámutat, hogy a jóléti kiadások megszorításának hatása a társadalom legkevésbé szervezett részére koncentráldódik.

Ilyen kegyetlen, rideg viszonyok között aligha virul az építő és segítő szándéku kritika. Természetesen, komolyan számba kell vennünk az önkéntes szektor potenciálját. Körültekintően el kell gondolkodnunk a közösség és szomszédság lehetséges szerepéről a jóléti ellátásban. Nem szabad azonban ez utóbbit egyedül üdvöztetőnek tekinteni, mert amint Charles Carter figyelmeztet: "Az önkéntes és önszervező tevékenységben nincsen minden körülmények között érvényes, általános szabály... Egy szilárd és kicsi közösségben... ahol mindenki belelát a másik minden dolgába, a szükségletek többnyire informálisan, de felszínre kerülnek... nehezen elképzelhető, hogy a segítségre szoruló öreg, a hátrányos helyzetű vagy problematikus gyerek észrevétlen maradjon... A nagyvárosok folyton változó népességének ismeretlenségében a helyzet merőben más..." /1/

A jelenlegi helyzetben a közismert súlyos problémák mellett egy nagyon reális veszély is fenyeget, az, hogy leteesszük a fegyvert. Ha a helyzetet jól ismerü, az ügy mellett elkötelezett ügyintézők, oktatók, szociális munkások olyan fenyegetettek, hogy /érthető módon/ vonakodnak saját gyengeségeik beismerésétől, akkor a terepet akadálytalanul eluralják a közönyös, gyakorlati kérdésekben tájékozatlan kívülállók. Ezek szétdulhatják a civilizált társadalomban fontos szerepet betöltő szociálpolitikai strukturát és egy olyan jóléti szolgáltatást, amelynek szándékai valójában csodálatra méltóak.

Az oktatási szektor

Szociálpolitikai, gazdasági és politikai tevékenységünk sikeretelenségeiről szólva oktatási eljárásaink hibáiról is említést kell tenni. Különösen a szakmai oktatás és a szakmai gyakorlatra való felkészítés problematikus. A felsőoktatás, melynek világában főleg a tudományos pályák elvei az uralkodók, nem tudja megfelelően összekötni a jóléti szolgáltatások gyakorlatát ezek intellektuális elemzésével. Az elméleti tanulmányok és

a szakmai oktatás tárgyai nemhogy kiegészítenék egymást, hanem többnyire inkább ellentétben állnak. Tulzás nélkül állíthatjuk, hogy az elméleti célkitűzések és kritériumok mindmáig eluralják oktatási rendszerünket. Minden szakmai oktatás cselekvésre oktatás. Olyan tapasztalatot ad át - vagy kellene átadnia -, amely felkészíti a hallgatót a választott pálya gyakorlására. A szakmai oktatás feladatra orientált, az elméleti studium nem. Elméleti szempontból egy tantárgy kifejtésének az a funkciója, hogy teoretikus és analitikus megközelítéssel behatoljon a tárgyba. Az elméleti problémák fontosak, de nem olyan sürgetők és halaszthatatlanok, mint a cselekvés, választás és döntés problémái, melyekkel a hivatásos szociális munkás állandóan szembesül. A szakmai oktatás nem arra törekszik, hogy a világot a tantárgyon keresztül - gazdasági, szociológiai, pszichológiai vonatkozásban - magyarázza. A szakmai oktatásnak bizonyos értelemben - nagyban vagy kicsinyben - e világ megváltoztatásával van dolga. A felsőoktatás, mint az elméleti studiumok és kutatások színhelye, viszonylag védett a hivatásos szociális munka mindennapi világához képest.

Tehát a leendő szociális munkások oktatásának és felkészítésének fontos kihívásra kell választ adnia. Milyen ismeretekkel bírjon a szociális munkás? A szakértelem mely fokát tekintendő minimumnak az ujoncnál? Milyen tanfolyam-strukturák szolgálják a legmegfelelőbben a leendő szociális munkás intellektuális és gyakorlati fejlődését? Ezek a legfontosabb kérdések, melyekkel minden szakmai oktatás tantervének konfrontálódnia kell. Egy kérdés azonban valamennyinél lényegesebb. Milyen viszonyban áll egymással gondolkodás és cselekvés? Mi a viszonya a tanfolyamokon tanultaknak, a szemináriumok és konzultációk vitatémáinak, a könyvtári olvasmányoknak ahhoz, amit a munkáltatók, kollégák és ügyfelek várnak a szociális munkástól a hivatalban, a "területen", szociális otthonokban, vagy az öregek napközijében? Éveken át beszéltünk integrációról. Integráció volt a cél, elmélet és gyakorlat célkitűzése. Az utóbbi időben kapcsolatról beszélünk. A társadalomtudományok elméleti tételeit a különféle szociális munkák gyakorló- és próbaidejének követelményei felől vizsgáljuk. A felmerülő kér-

déseket e két dimenzió viszonylatában kapcsoljuk össze. A tanfolyamok hallgatói nagyon gyakran magukra vannak hagyva a kettő közötti választásban. Vagy annyira belebonyolódnak az elméleti témákba, hogy a gyakorlatot földhöz ragadtnak, szükségesnek, prakticistának találják - esetleg egyenesen unalmasnak -. Vagy pedig a gyakorlat részletkérdéseit érzik olyan szorongatónak és sürgetőnek, hogy a teoretikus tényezők jelentéktelenné válnak. Lehetséges, hogy egészséges az a konfliktus, amely a tűnődés igénye és a cselekvés igénye között fennáll. A koncentrált studiumok, elméleti konstrukciók és megfontolások mellett szól, hogy e folyamatok kifejlesztik az absztrakt fogalmak kezeléséhez szükséges intellektuális készséget, amely átvihető számos konkrét tárgyra. Másfelől a gyakorlat részleteit az "itt és most" egyedi és konkrét problémáinak kényszere uralja, a megfelelő eszközök és idő hiányával súlyosbitva.

Azon felsőoktatási és továbbképző intézményekben, amelyek a szakmai oktatásnak helyet adnak, gondosan meg kell vizsgálnunk a szakmai kurzusok felépítését és tantervét, legyen szó szociális munkásokról, ápolónőkről, oktatókról, vagy bármely más szakmai csoportról. A szakmai kurzusokon belül a feszültség fő forrása az elméleti tanulmányok és a gyakorlat kapcsolata. A legtöbb növendék - mint már jeleztük - a legnagyobb nehézségekkel küzd a kettő összekapcsolásában. A négyéves képzésben például - amely a szociális munka szakosítását is magába foglalja -, a növendékek valóságos "kultursokkot" élnek át, amikor a szakirány választására sor kerül, rendszerint a harmadik évben. Vagy úgy élik meg a gyakorlati oktatást, mint intellektuális elszegényedést az előző évekhez képest, és ezért unalmasnak találják. Vagy olyan heves frusztrációt éltek át tanulmányaik első két évében, hogy most csak azt érzik, valóban oda jutottak, amiért jöttek. Egyik-másik kétéves képesítő tanfolyamon - ezeken többnyire a szociális osztályok rendelkezési állományában lévő gyakornokok vesznek részt -, a hallgatók valamivel idősebbek, és van némi tapasztalatuk a szociális munkában. Ők nemegyszer türelmetlenek az elmélettel; önmagában érdekesnek találják ugyan, de szinte függetlennek kurzusuk gyakorlati részétől. Ez a feszültség érthető. Mégis arra enged kö-

vetkeztetni, hogy akár a négyéves kurzuson, akár a kétéves képesítő tanfolyamon bizonyos "meg-nem-felelés", inkongruencia van egyes növendékek elvárásai és a között, amit a tanterv valóban nyújt.

Hosszu a története ennek a "meg-nem-felelés"-ből eredő konfliktusnak. A konfliktus a tudományos ideál és a hivatás-szerű célkitűzés között feszül, azonban nem pusztán intellektuális vagy filozófiai természetű: történetileg szervült bele oktatási rendszerünkbe. Az egyetemek képviselik a tudományos ideált, és ők uralják az oktatási rendszert. A kiemelkedő teljesítmény megítélése olyan tudományos kritériumok alapján történik, amelyeket a tantárgyakra specializált tanszékek diktálnak. Miközben a viták kedvelt témája az elméleti és szakoktatás hamis dichotómiája, az oktatás strukturája változatlanul a tudományos kiválóság és a tantárgyi specializálódás szerint működik. Ennek a következménye az oktatókkal szemben támasztott örök követelmény - különösen a felsőoktatásban -, hogy mindezekelőtt a tárgyismeret fontosságát hangsúlyozzák és bizonyítják. A leendő tanítók-tanárok felkészítésében a hangsúly azon van, hogy elsajátíttassák velük - mondjuk - a vegytan, fizika, történelem vagy angol irodalom tökéletes ismeretét. Ez azért szükséges - állítják -, hogy eredményesen taníthassák növendékeiket vegytanra, fizikára, történelemre vagy angol irodalomra.

Ez a tantárgyi dominancia átjárja egész oktatásunkat. Különösen súlyos következményekkel jár az olyan szakmai oktatásban, amelynek nem a tantárgyi ismeretek elsajátíttatása a célja. Az egyetemeken, technikumokban, főiskolákon a tanszékek döntő többségükben tantárgyak szerint szerveződnek, még abban az esetben is, ha az intézmény multidiszciplináris tanfolyamnak ad helyet. Azt találják megnyugtatónak, ha a tanszékeket egymás mellé telepítik. A tanári testület szakspecialistái így formálisan tantárgyukon belül kapnak helyet, ami akaratlanul is tovább erősíti a tantárgyi elkülönülést. A szakmai oktatás viszont csak kárát láthatja annak, ha az oktatási strukturában és a tanszemélyzet pályafutásában a tantárgyközpontuság és a tudományos eszmény dominál. A tanszékeket a kurzus strukturájának elvei szerint kell szervezni - úgy vélem, ez volna a fej-

lődés alapvető feltétele - , amennyiben a kurzus célkitűzéseit, a szakmai tárgyakat akarjuk az eszmecserék, viták, a javítást ösztönző kihívások középpontjába állítani. Miközben korunk oktatási rendszerében támadjuk az akadémikus elvek és az ideológia tulsúlyát, nem szabad arra törekedni, hogy ezt hasonlóan szikár, technikai részletekhez tapadó praktikizmussal váltsuk fel. Ezzel a hallgatókat olyan világra készítjük föl, amely egyedi részleteiben megváltozik, mielőtt a kurzus befejeződné. A szociálpolitika gyakorlati munkásai számos egyedi problémával találkoznak. Minden ügyfél, minden páciens, minden hallgató egymástól különböző sajátos eset. Problémáik egyszerre individuálisak és kollektív; individuálisan sajátosak, de általános közös jegyeket mutatnak. A szakmai oktatásban az adandó ismereteket nem határozhatja meg kizárólag az, "amire szükségünk van, hogy munkánkat el tudjuk látni". Ilyen szigorúan vett technikai kurzusnak nem sok hasznát veheti az, aki egy komplex és változó világba lép ki. Bizonyos foku eltávolodás a közvetlen jelenségtől, a képesség tudásunk adaptálására és átstrukturálására a multidimenzionálisan jelentkező problémák szerint - ez kell, hogy a központi célkitűzése legyen mind a szakmai oktatásnak, mind a szakmai gyakorlatnak. A hagyományos szervezetben a tantárgyak specialistái a tudomány területének pályastruktúráiban mozognak és jutnak előre. A tantárgy mindenható. A teoretikus keret az elméleti studiumokat szolgálja, nem a gyakorlati hasznosítást. A szakmai kurzusok tantervében viszont a tantárgyakat alá kell rendelni az "itt és most" gyakorlati technikáinak. A hallgatókat fel kell készíteni a napi feladatokra, a szövevényes és tehetetlen bürokráciával való tárgyalásokra; meg kell tanulniok hol, kitől várhatnak segítséget vagy tanácsot; képesség kell tenni őket arra, hogy az egyedi problémákat tágabb összefüggésekben tudják elhelyezni. És ami a legfontosabb, a szociális munkásnak ügyfelét bizonyos önbecsüléssel és integritás érzettel kell magára hagynia; azzal a biztonsággal, hogy a továbbiakban intellektuálisan és emocionálisan maga is megáll a lábán.

A szakmai célkitűzések tartalmának meghatározása kétségkívül rendkívül nehéz és kockázatos, de szükséges vállalkozás. A

Szociális Munka Oktatásának és Képzésének Központi Tanácsa /Central Council for Education and Training in Social Work/ nemrégiben irányelveket bocsátott ki a szociális munkásokat képező kurzusok számára, amelyek a szociális munkás végzettség /CQSW Certificate of Qualification for Social Work/ nyújtják. /Az irányelveket minden érdekelt vitatta és vitatja. Az oktatási szektor "tudományos szabadságát" félti, a szociális szolgálat pedig autonómiáját, az oktatás feletti szinte kizárólagos ellenőrzését érzi veszélyeztetettnek./

A szociális szolgáltató szektor

Kivánatos lenne, ha az oktatási szektor nem utasítaná el a szakmai oktatás szempontjainak érvényesítését, s ha a szociális szolgáltató szektor sem törekedne a "kurzus tartalma és minősítése fölötti ellenőrzés" kizárólagos gyakorlására. Az utóbbi óhaj megint csak nem pusztán intellektuális, filozófiai és ideológiai megfontolásokból fakad, hanem fontos szervezeti kérdéseket is érint. A szervezeti problémák az Oktatási Tanács által gyűjtött tapasztalatok segítségével illusztrálhatók. Mióta a Tanács létezik, a CQSW-re felkészítő tanfolyamokon a rendelkezésre álló idő 50 százalékát fordítják a gyakorlatra. A gyakorlati foglalkozásokat a pályán működő hivatásos szakemberek és/vagy gyakorló szociális munkások vezetik, illetve ők oktatják a növendékeket. A területi munka gyakorlatvezetője, vagy gyakorlati oktatója dönti el, hogy a kurzus növendéke a gyakorlati részből "átmegy" vagy "megbukik". Egyetlen oktatási intézmény sem engedhet át olyan növendéket, aki a gyakorlati részből megbukott. Semmilyen "ismeret" nem ellensúlyozhatja a "gyakorlati" bukást. Másszóval a szolgáltató szektor - amint erre a Tanács utal is - hatékonyan ellenőrzi a CQSW minősítést, ha másképp nem, a vétőzés jogán.

A kurzusok szakmai felülvizsgálatát - az Oktatási Tanács égisze alatt - számos intézmény végzi, mint pl. az Angol Szociális Munkások Szövetsége /British Association of Social Workers/, az Utógondozó Szolgálat /Probation and After Care Service/, a helyi közigazgatás Szociális Osztályai /Social

Services Departments/ és egy sor önkéntes testület - másszóval a hivatásos szociális munkások jövődő munkáltatói és kollégái. Ez az 1970-es évek közepétől bevezetett eljárás mód különleges problémákat vet fel mind az oktatási szektor, mind a szolgáltató szektor számára. A szolgáltató szektor egyetlen intézménye sem érdekelt a kurzuson folyó oktatás teljes egészében. Ez a körülmény erősen korlátozza a kurzusra vonatkozó egyedi észrevételek érvényességét. Ezen túlmenően problémát okoz, ki az, aki az észrevételeket papírra veti. Előfordulhat például, hogy egy Szociális Osztály vezetői szerint az adott tanfolyam - amelyen néhány gyakornokuk részt vesz - gyatra, támogatásra sem érdemes, hacsak nem eszközölnék radikális változtatásokat. Ugyanakkor a gyakorlatvezetők ugyanerről az osztályról kikerült "terep-tanárok", akiknek az osztályozásba beleszólási joguk van. Ilyen esetekben - és ez nem ritkaság - a felső vezetés részéről érkező kifogások inkább vonatkoznak saját munkavállalójukra, azaz a gyakorlatvezetőre, mint a felülvizsgálati kurzusra. Nem meglepő tehát, ha az oktatási intézmények gyanakodva veszik tudomásul a szolgáltató szektor szerepét a tanfolyamok felülvizsgálatában. Az oktatási intézmények támogatást és tanácsot várnak a szolgáltató szektortól. A kooperáció kétségkívül gyakran létre is jön. És mégis, a jószándék ellenére, mind magukban a szolgáltató intézményekben, mind a szolgáltató és oktatási intézmények közti gyakorlati érintkezésben számos nehézség terheli az együttműködést.

Széles körben ismeretes, hogy milyen sajátos nehézségekkel jár a hallgatók értékelése /lásd például 2; 5; 6/. Nem feladatomban itt most e vitába belebocsátkozni, mindössze arra a megjegyzésre szoritkozom, hogy az értékelés problémái szintén nem tisztán intellektuális természetűek. Jelenleg az elmélet és gyakorlat vitái, valamint a hallgató minősítésére és teljesítményére vonatkozó álláspontok összebonyolódnak azokkal a mélyen gyökerező érdekellentétekkel, amelyek az elméleti studiumok és tantárgyi specializálódás, illetve a szakma gyakorlati intézményei között feszülnek. A tanfolyam és a tanterv kialakításának kérdése politikai folyamat része. Fel kell ebben ismernünk az érdekelt testületek rivalizálását.

Következtetés

A szakmai gyakorlat és elmélet nagy csatájában - bizonyos értelemben - mélyebb ellentétek tükröződnek. A kultura és az ismeretanyag strukturájának konfliktusa nem művészet és tudomány között feszül, hanem sokkal inkább elméleti és alkalmazott ismeret vitája. A vitákat alapvetően befolyásolja az az intézményhálózat, amelyen belül az eszmecserék zajlanak. Ez nem akarja azt jelenteni, hogy amennyiben az intézményeken változtatni lehetne, akkor az elmélet-gyakorlat vitája meg volna oldva. A "beszélj csak, amit akarsz"-szindróma mindig könnyen fellép. A szociális munkások képzésével foglalkozó oktatási osztályokat úgy kell megszervezni, hogy megkönnyítsék a szakmai célkitűzésekre való koncentrációt, amikor szakmai kurzusok tantervére tesznek javaslatot. A szociális osztályokat és egyéb szolgáltatási intézményeket pedig úgy kell megszervezni, hogy nagyobb összefüggésekben lássák a lényeges problémákat. Végezetül, a szolgáltató szektornak és az oktatási szektornak szorosabb kapcsolatot kell egymás között kiépíteni annak érdekében, hogy előmozdítsák a termékeny vitát elmélet és gyakorlat kérdésében. E percben az a tendencia érvényesül, hogy aminek termékeny vitának kellene lennie, az inkább háborura emlékeztet, amelyben a cél valakinek a győzelme. Amennyiben egy ilyen győzelem egyáltalán valaha is lehetséges, feltehető, hogy a vesztes nem a küzdő felek egyike lenne, hanem a kliensek, akik egyre inkább rászorulnak a szociális munkás érdeklődésére és együttérzésére. Ők azok, akik máris áldozatai annak a gazdasági és politikai stratégiának, amely mindegyre semmibe veszi az ő szorongatott helyzetüket.

Irodalom

1. CARTER, Ch.: A new direction in social policy? In: Brown, Muriel and Baldwin, Sally /eds./, *The Yearbook of Social Policy in Britain 1979*. London: Routledge and Kegan Paul, 1980.
2. DAVIES, M.: Fieldwork failures: a very rare breed. *Community Care*, 282, p. 18., 1979.
3. GLENNERSTER, H.: Public spending and the social services: the end of an era? In Brown, Muriel and Baldwin, Sally /eds./ *The Yearbook of Social Policy in Britain 1979*, London: Routledge and Kegan Paul, 1980.
4. JONES, K./ed./: *The Yearbook of Social Policy 1975*, London: Routledge and Kegan Paul, 1976.
5. PARSLOE, P. and STEVENSON, O.: Social work training: the struggle for excellence, *Community Care*, 289. p. 30, 1979.
6. YOUNG, P.: Social work training: seeing it the CCETSW way, *Community Care*, 290, p. 26, 1979.

SZOCIÁLIS MUNKÁS KÉPZÉS AZ EURÓPAI ORSZÁGOKBAN

/A "World Guide to Social Work Education" című
1974-ben megjelent kiadvány ismertetése/^{x/}

Az alábbi tanulmány az 1974-es kiadásu "World Guide to Social Work Education" /a továbbiakban röviden: Guide/ kiadvány alapján készült. A Guide 65 ország szociális munkás képzési rendszerét ismerteti a következő szempontok alapján: felvételi követelmények, a képzés időtartama, az oktatott tantárgyak, a szakmai gyakorlat beépülése az oktatásba, továbbképzési lehetőségek. Az egyes országok szociális munkás képzési rendszerét egy vagy több iskola példáján mutatja be attól függően, hogy az adott országban egy vagy többféle képzés létezik.

Mivel a tanulmány célja különböző szempontok összegyűjtése egy esetleg Magyarországon is létrehozandó szociális munkás képzés számára, ezért ez az ismertetés a fejlett és jól működő szociális intézményrendszerrel rendelkező európai országokban, ill. az USA-ban és Kanadában kialakult képzési rendszerekre korlátozódik. A fejlődő országokban kialakult szociális munkás képzés kihagyását az ismertetésből az is indokolja, hogy nagyon kevés információval rendelkezünk az ezekben az országokban működő intézmények hatékony ill. formális voltáról, ami jelentősen csökkenti az egyes megállapítások valóságértékét.

A szociális munkás képzés minden európai országban, ill. az USA-ban és Kanadában a felsőszintű oktatás keretében történik, de az egyes országok jelentősen eltérnek egymástól aszerint, hogy a felsőoktatási rendszer mely szintjén /a szintet szervezeti értelemben használva/ folyik a képzés. Ennek alapján a tanulmány az egyes országokat a következő három csoportba sorolja:

x/ Az ismertetést Szilvási Léna készítette.

- /A/ Azok az országok tartoznak ebbe a csoportba, ahol a szociális munkások képzése nem egyetemi szintű szakiskolákban történik /pl. Ausztria, Dánia, Norvégia, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Franciaország, Lengyelország, Görögország/.
- /B/ A következő csoportba azok az országok tartoznak, ahol a képzés egyetemi szintű, de az egyetemektől független intézményekben történik /Hollandia, NSZK, Svájc, Svédország - ezek az országok 1972-73-ban tervezték a szociális munkás képzés integrálását az egyetemi oktatásba/.
- /C/ A harmadik csoportba a legkomolyabb szociálpolitikai hagyományokkal rendelkező angolszász országok tartoznak, ahol az 1-2 éves szakképzés mellett egyetemeken is képeznek szociális munkásokat és tudományos fokozatokat is el lehet érni ezen a szakterületen /Nagy-Britannia, Írország, USA, Kanada/.

A képzés szintje szerinti csoportosítás természetesen nem jelenti azt, hogy az azonos csoportokba tartozó országokban az oktatás színvonala is egyforma. Így pl. Dánia, ahol a szociális munkások képzés 3 éves szakiskolákban történik és így az A csoportba tartozik, a képzés színvonalát tekintve sokkal inkább hasonlít a B csoport országaihoz.

Mielőtt rátérnénk az egyes országcsoportok képzési rendszereinek jellemzésére röviden tekintsük át, hogy általában milyen követelményeknek kell megfelelni a szociális munkás képzést nyújtó intézményekbe való felvételnél.

Felvételi követelmények

A különböző szociális munkás képzést nyújtó szakiskolákba, főiskolákra és egyetemekre való felvétel alapvetően a következő három feltételhez van kötve: befejezett középiskola, felvételi vizsga /teszt és/vagy interju/, szakmai gyakorlat. E három tényező különböző sullyal fordul elő az egyes országok felvételi gyakorlatában.

A befejezett középiskola Norvégia kivételével mindenhol felvételi követelmény, de csak néhány országban /pl. Anglia/ irnak elő meghatározott /jó/ középiskolai eredményeket bizonyos tárgyakból. Nem minden országban van felvételi vizsga, de ahol van, ott célja elsősorban a felvételiző szociális munkás pályára való rátermettségének vizsgálata /a felvételi leggyakrabban pszichológusokkal, pszichiáterekekkel folytatott beszélgetésből vagy tesztből áll/. Általában minden országban fontos felvételi szempont a szakmai gyakorlat: Svájcban és az NSZK-ban például 3, ill. 6 hónap szakmai gyakorlat felvételi követelmény, Dániában és Svédországban pedig a felvételnél előnyben részesülnek azok, akik már végeztek valamilyen szociális jellegű tevékenységet.

Azokban az országokban, ahol több szinten is folyik szociális munkás képzés /a C csoport országai/ az alsó szintre való bejutás feltételei ugyanazok, mint a fent említettek, a magasabb szintnél pedig felvételi követelmény a megfelelő alacsonyabb szintű végzettség megszerzése.

Az egyes országcsoportok képzési rendszereinek jellemzése

A továbbiakban a tanulmány csoportonként egy-egy ország /és azon belül egy vagy több oktatási intézmény/ példáján mutatja be a különböző szintű oktatási rendszerek főbb jellegzetességeit. Mivel a kiválasztott országok ill. intézmények nem tekinthetők tipikusnak, ezért szükséges kitérni az adott országcsoporton belül a legfontosabb eltérésekre is.

/A/ Nem egyetemi szintű, szakiskolákban történő gyakorlati képzés.

Az ebbe a csoportba tartozó országokban a szociális munkásokat 2-4 éves, az egyetemi oktatási rendszertől függetlenül működő szakiskolákban képzik.

Az oktatás felépítésének bemutatására tekintsük egy norvég iskola példáját. A képzés 3 évig tart, ebből 33 hét a szakmai gyakorlat és 82 hét az elméleti oktatás.

A tantárgyak egymásra-épülése a következő:

1. év: Pszichológia
 Szociológia
 Közgazdaságtan
 Politikatudomány
 Bevezetés a jogi ismeretekbe
 Szociálpolitika
 Bevezetés a social casework-be /egyedi esetkezelés/
2. év: Pszichológia
 Szociológia
 Közgazdaságtan
 Jog
 Szociálpolitika
 Social casework
 Bevezetés az orvostudományba
 Social groupwork^{x/}
 Pszichiátria
 Kriminológia
 Szociális közigazgatás és tervezés
 Statisztika
3. év: Szociálpolitika
 Social casework
 Social groupwork
 Szociális közigazgatás és tervezés

Az 1. évben 3 hónap a szakmai gyakorlat, a 3. évben 4 hónap.

A szakmai gyakorlatot a hallgatók gyakorlott szociális munkások felügyelete alatt végzik.^{xx/}

x/ A továbbiakban a tantárgyak felsorolásánál általában az angol kifejezéseket használom, mivel nem minden esetben létezik a kifejezésnek egyértelmű magyar megfelelője. /Sz.L./

xx/ Szakmai gyakorlatra olyan intézményekhez mehetnek a hallgatók, ahol folyik valamilyen szociális jellegű tevékenység. Általában a képzés első felében az iskolák határozzák meg, hogy mi legyen a szakmai gyakorlat színtere, de később a hallgatók egyéni érdeklődésüknek megfelelően választhatnak. Szociális munkásokat a következő intézmények alkalmaznak: kórházak, szociális és gyermekintézmények, pszichiátriai klinikák, helyi kormányzati szervek, családgyógyászati szolgáltatói központok, ifjúsági központok, klubok, művelődési házak, bevándorlókkal foglalkozó intézmények, rehabilitációs intézetek, önkéntes társadalmi szolgáltatásokat nyújtó szervezetek, egyházi közösségek, vállalatok stb. Általában minél fejlettebb egy ország szociális hálózata, annál több intézmény foglalkoztat szociális munkásokat, ami egyben a szociális munka differenciálódásához is vezet.

A legjellegzetesebb eltérések a norvég példától a következők:

- Az oktatás időtartama különböző: Lengyelországban pl. 2 év, Portugáliában 4 év.
- Dániában, ahol szintén 3 éves az oktatás, létezik egy 1 éves képzés már végzett szociális munkások számára, ahol általában a hallgatók 15-20%-a tanul tovább. Ennek a tanfolyamnak a célja kifinomultabb technikák megtanítása, ill. a végzett szociális munkások felkészítése irányító, felügyelő munkára. Ennek a 4. évnél a kötelező tantárgyai a következők:

Az emberi viselkedés különböző fejlődési stádiumai
 - és a casework módszerei ezekben a stádiumokban
 /Casework Relative to Human Growth/
 Általános családterápia
 A felügyelői tevékenységhez szükséges ismeretek
 Szociális munkások és a tudományos kutatói tevékenység
 Bevezetés a szociális munka tudományába
 Az adatgyűjtés és feldolgozás módszerei
 Személyiségelméletek és személyiségfejlődés
 Kezelési módszerek
 A jelenlegi dán szociálpolitika és társadalombiztosítás alapjai
 Logika

A kötelező tantárgyakon kívül még egy sor alternatív tárgyat is lehet választani.

Jelentősek a különbségek az egyes iskolák között aszerint is, hogy a szakmai gyakorlat milyen módon épül be a képzésbe:

- van, ahol a heti gyakorlati óraszám van meghatározva /pl. Spanyolországban heti 16-20 óra/;
- sok helyen "blokkokban" történik a gyakorlati képzés /pl. Dániában kétszer 6 hónap folyamatos munka/;
- és végül van, ahol a két megoldás kombinációja valósul meg /pl. Portugáliában, ahol heti 2-4 napos gyakorlati képzés mellett a hallgatók kétszer 1 hónapos szakmai gyakorlaton is részt vesznek/.

x/ A tantárgy pontosabb körülírását lásd a szakkifejezések magyarázatánál a kötet elején.

/B/ Egyetemi szintű, de az egyetemektől szervezetenként független szociális munkás képzés.

Elsősorban Nyugat-Európa fejlett országai tartoznak ebbe a csoportba, mint pl. Hollandia, Svájc, NSZK, Svédország. Ezekben az országokban a magyar felsőoktatási rendszerben főiskoláknak megfelelő intézményekben folyik a szociális munkások oktatása, de 1972-73-ban, amikor a Guide készült, már tervezték a szociális munkás képzés egyetemi oktatás keretébe való bevonását.

Példaként tekintsünk egy NSZK-beli evangélikus szociális munkás iskolát. A képzés 4 évig tart, amelyből az első 3 félévet alapozó kurzusnak nevezik, a következő 5 félév pedig a tényleges szakképzés.

A tantárgyak egymásra-épülése a következő:

1. év: Bevezetés a szociális munkába
 Bevezetés a pedagógia tudományába
 Nevelésszichológia és a gyermekkori szocializáció
 Nevelésszichológia és szocializáció az iskolában és a munkahelyen
 Kultúra, társadalom és az egyén
 Közigazgatási jog, szövetségi jog
 Bevezetés a szociálpolitikába
 Politika, politikai pártok és szervezetek
 Anatómia és pszichológia
 Az egyházi gondozói tevékenység felépítése
 Statisztika
 Idegen nyelv
2. év: Bevezetés a szociális munka elméletébe és módszertanába
 Fejlődéslélektan
 A társadalmi segélyezés rendszerei
 Bevezetés a szociálpolitikába
 A fizio- és pszichológia egyes kérdései
 A munkatevékenység társadalmi-etikai aspektusai
3. év: A szociális munka története, feladata, céljai, módszerei
 A jólét-kutatás egyes problémái
 Pedagógia és rehabilitáció
 Frustráció, agresszió és alkalmazkodás
 Társadalmi segélyezés rendszerei
 A szociál- higiéné egészségügyi aspektusai
 Klinikai pszichiátria
 Családterápia
 Ifjúság és szabadidő
 Kábítószeresek terápiája
 Pedagógia a gyermekintézményekben

A hallgatók az első 3 év alatt kétszer 3 hónapos szakmai gyakorlaton vesznek részt, melynek első hete bevezetés a gyakorlati munkába, az utolsó héten pedig a tapasztalatok kicserélésére és a munka értékelésére kerül sor. A hallgatók a szakmai gyakorlat során képzett szociális munkások felügyelete mellett dolgoznak. A képzés negyedik éve teljes egészében gyakorlat, ahol a leendő szociális munkások már nagyobb felelősségű tevékenységet végeznek, de még mindig képzett szakember vezetésével.

A 3. évben a hallgatók kutatói munkát is végezhetnek, melynek témáját a tanszék munkatársai és a hallgatók közösen választják.

Hollandiában is 4 éves a képzés, de itt külön szakon képeznek egyénekkel foglalkozó szociális munkásokat /social casework/, népművelőket /cultural worker/ és szociális intézményekben dolgozó szociális munkásokat /residential worker/. Az 1. alapozó év közös mind a három szak számára, a 2. és 4. évben folyik az elméleti szakképzés és a 3. év teljes egészében a szaknak megfelelő gyakorlat.

Hollandiában 4 éves "levelező" jellegű szociális munkás képzés is létezik, ami azonos értékű képzettséget nyújt, mint a rendes nappali oktatás. A levelező képzésnek az érdekessége, hogy míg a hallgatók az 1. évben dolgozhatnak eredeti munkahelyükön, addig a 2. évtől kötelesek leendő szakmájuknak megfelelő munkát keresni, ahol heti 3 napot dolgoznak és a maradék 2 napon részesülnek elméleti oktatásban.

Svédországban az oktatás felépítése a következő: 1. és 2. félév - alapozó tárgyak; 3. félév - szakmai gyakorlat; 4. és 5. félév - szaktárgyak; 6. félév - szakmai gyakorlat; 7. félév - szaktárgyak.

A szociális munkás iskolák, ill. más intézmények egyes országokban /pl. Hollandiában/ alkalmilag, máshol /pl. Svédországban/ rendszeresen szerveznek továbbképző tanfolyamokat, amelyek elvégzése irányítói, felügyelői munkakörök betöltésére jogosítja fel a hallgatókat. Léteznek un. frissítő tanfolyamok is, amelyek pl. a legújabb terápiás módszereket mutatják be.

/C/ Egyetemi oktatás keretében történő többszintű képzés.

Közismerten az angolszász országok rendelkeznek a legrégebb szociális munkás hagyományokkal és ebből kifolyólag a szociális munkások képzése is ezekben az országokban a legmagasabb színvonalu. Az oktatás szervezeti felépítését tekintve a /C/ csoport országai abban különböznek az előző két csoportba tartozó országoktól, hogy itt /az angolszász országokban/ több szinten is folyik a képzés, azaz az 1-2 éves szaktanfolyamon szerzett bizonyítvány mellett egyetemi végzettséget ill. tudományos fokozatot is el lehet érni a szociális munka területén. Az oktatás különböző szintjei kevés kivételtől eltekintve egymásra épülnek és így ezekben az országokban a szociális munkás képzés különböző szintjeinek teljes skálája megtalálható.

Ebben a pontban a tanulmány kizárólag az angol képzési rendszer bemutatására tér ki, mivel az egyes országokban létező szerteágazó oktatási rendszerek a rendelkezésre álló korlátozott mennyiségű információ birtokában gyakorlatilag összehasonlíthatatlanok.

A szociális munkás képzés leírása előtt szükségesnek tartom nagyon vázlatosan ismertetni az angol felsőoktatási rendszer felépítését.

Az egyetemi szintű oktatás két fő részből áll: a 3-4 éves "undergraduate" /alap-/ képzésből és a "graduate" képzésből.

Az "undergraduate" képzés első 2 éve általában alappozó képzést jelent, míg a második 2 év a szakmai képzés. A 4 év elvégzése vezet a "bachelor" fokozat eléréséhez, amelynek két típusa van: "bachelor of sciences", amely természettudományi területeken szerezhető meg, és a "bachelor of arts", amely a különböző társadalomtudományi, művészeti stb. területekre vonatkozik. Egyes szakmákban, mint pl. a szociális munka esetén is, a szintén egyetemi végzettséget jelentő "Diploma" megszerzéséhez elegendő 3 év "undergraduate" képzés is és egy éves szaktanfolyam elvégzése /tehát nem szükséges a "bachelor" fokozat elérése/. Bizonyos egyetemeken, ill. szakterületeken ezzel a "Diploma" szintű végzettséggel is lehet továbbtanulni, azaz részt lehet venni a "graduate" képzésben, de vannak olyan egyetemek is, ahol a "graduate" képzésre való felvétel feltétele a "bachelor" fokozat, ill. egy ennél még magasabb "Honors" fokozat elérése.

Míg az "undergraduate" képzés elsősorban gyakorlati jellegű szakmai ismereteket nyújt, a "graduate" képzés során lehet elérni a különböző tudományos fokozatokat. 2-3 éves "graduate" képzés vezet a "Master" fokozat megszerzéséhez /kb. a magyar kisdoktorinak felel meg/, majd további 2-3 év után megszerezhető a "Ph.D" fokozat /kandidátusi/.

Az oktatás felépítésének tükrében a felsőoktatási intézményrendszer a következőképpen néz ki:

- azokat az intézményeket, ahol csak "undergraduate" képzés folyik, "college"-oknak nevezik;
- a "graduate" képzést nyújtó iskolák a "graduate school"-ok;
- és általában azokat a felsőoktatási intézményeket nevezik egyetemnek, ahol mind a kétféle képzés megtalálható.

Egyes felsőoktatási intézmények a fent felsoroltaktól eltérő lehetőségeket is nyújthatnak hallgatóik számára: pl. 1-3 éves szakképzés egyetemi fokozattal rendelkező vagy nem rendelkező hallgatók számára, amely egy szakmai bizonyítvány "Certificate" megszerzését teszi lehetővé.

A szociális munkás képzés rendszerét Angliában a Guide három felsőoktatási intézmény példáján mutatja be:

- /1/ University of Edinburgh, Szociális Közigazgatás Tanszék, ahol elsősorban "undergraduate" képzés folyik szociális munkások számára, de tudományos fokozat elérésére is van lehetőség.
- /2/ Polytechnic of North London, Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszéke, ahol különböző 1-3 éves kurzusokon, speciális szociális munkás szakképzettséget lehet szerezni.
- /3/ University of York, Szociális Közigazgatás és Szociális Munka Tanszék, ahol a szociális munka területén "graduate" képzés folyik.

/1/ University of Edinburgh

Az egyetem Szociális Közigazgatás Tanszékén kétféle végzettséget lehet szerezni: "Diploma of Social Administration" /szociális közigazgatási diploma/ és "Diploma of Social Work" /szociális munkás diploma/. A képzés első 3 éve, amelynek tantárgyai a "bachelor of arts" fokozat megszerzéséhez szükséges tantárgyak közül vannak kiválasztva, azonos a két szak számára, a tulajdonképpeni szakképzés a 4. évben történik.

A 3 éves alapozó képzésben oktatott tantárgyak a következők:

1. év: Bevezetés a szociális ellátás és a szociálpolitika rendszerébe
 Szociális problémák azonosítása és elemzése
 A szociális szükségletek definiálásának problémái és módszerei
 A szociális problémák piaci és központosított intézményrendszeren keresztül való kielégítése
 A szociálpolitika alakulása a XIX-XX. században
 Főbb demográfiai és társadalmi-gazdasági változások összefüggései az igények és politikai célok változásaival
 A szociológiai kutatások forrásai és módszerei
 A szociálpolitikai elemzés különböző koncepciói
2. év: A szociálpolitikai elemzések szerkezete
 Központi és helyi kormányzatok és a társadalmi szolgáltatások
 A társadalmi szolgáltatások finanszírozása
 Az egészségvédelem szervezeti felépítése
 Social casework
 Oktatás
 Lakásrendszer
 A bevándorlókkal kapcsolatos politika
3. év: A különböző országok szociális közigazgatási rendszerének összehasonlítása
 A community work elmélete és gyakorlata
 Szegénység
 Szellemi fogyatékosok és a társadalmi szolgáltatások
 Jóléti jogok
 Az önkéntes és az állami-társadalmi szolgáltatások

A 2. év elvégzése után minden hallgató köteles egy minimum 4 hetes szakmai gyakorlaton részt venni.

A Social Worker Diploma megszerzéséhez szükséges még 1 év szakmai képzés, amely során a következő két tantárgycsoportot oktatják:

- Human Growth and Behaviour^{x/}
- A szociális munka módszertana, ahol a szociális munka elméleti és gyakorlati összefüggéseit vizsgálják
 - a társadalmi szolgáltatások rendszerével,
 - a jóléti jogokkal,
 - a szociális munka szervezeti felépítésével és döntéshozási rendszerével.

x/ Lásd szerkesztői megjegyzést a kötet legelején.

A második tantárgycsoport keretén belül kiscsoportos szemináriumok működnek, melyeknek célja a különböző alkalmazott technikák megismerése a social casework, a social groupwork, a residential work és a community work esetében. A hallgatók a 4. év folyamán heti 3 nap szakmai gyakorlaton vesznek részt szakképzett szociális munkások irányítása mellett.

Ezen az egyetemen nincsenek szervezett kurzusok tudományos fokozatok elérésére a szociális munka területén, de egyéni érdeklődés esetén lehetőség van "tutor" rendszer keretein belül a "Master, ill. "Ph.D." fokozat elérésére is.

/2/ Polytechnic of North London

Ezen az egyetemen 1-2 éves szaktanfolyamokon képeznek a szociális munka speciális területeire alkalmas gyakorlati szakembereket. Felvételi követelmény a középiskolai végzettség, ill. bizonyos tanfolyamoknál valamilyen szakképzettség megléte.

A választható kurzusok a következők:

a/ Social Work Diploma

Az oktatás 2 évig tart és a tantárgyak következő három csoportját oktatják:

- szociális munkával kapcsolatos szaktárgyak:

a szociális munka történelmi fejlődése, kezelési módszerek, a casework, groupwork, residential work és a community work közös és eltérő jellemzői; a szociális munka hálózatának szervezeti felépítése, a gondozói tevékenység eredményességének értékelési eszközei;

- társadalomtudományi tárgyak:

szociológia, devianciaelmélet, történelem, szociálpolitika, jog, közgazdaságtan;

- pszichológiai és fiziológiai tárgyak:

általános és szociál-pszichológia, személyiségfejlődés-elméletek, fiziológiai és pszichológiai fejlődés, fiziológiai és pszichológiai abnormalitások és fogyatékokosságok, csoportdinamika, kommunikációs elméletek.

A szakmai gyakorlat heti 2-2,5 nap, ill. 4-5 hét a nyári szünidőben. A 2 év során két szabadon választott témájú tanulmány megírása kötelező.

b/ Residential Treatment for Children and Youth
/gyerekek és fiatalok gondozása intézetekben és intézményekben/

A tanfolyam 1 éves elméleti és gyakorlati képzésből áll.
Az oktatott tantárgyak a következők:

A gyerekek intézményi gondozásának /residential work/
módszerei
Bevezetés a szociális munka filozófiájába
Human Growth and Behaviour ^{x/}
Szociológia
Szociálpolitika, szociális közigazgatás
Bűnözés
Csoportdinamika
Jog

A szakmai gyakorlat egy 5 és egy 6 hetes periódusból áll, amikor a hallgatók két különböző gyermekintézmény munkájával ismerkednek meg. A tanfolyam során a hallgatók két tanulmányt írnak, amelyek közül az egyik témája szabadon választható. A második tanulmányt, ami a későbbi tanulmányok során munkanyagként szolgál, egy gondozásban levő gyerekről kell írni, akivel a hallgató az első szakmai gyakorlat során kapcsolatba került. A második szakmai gyakorlat alatt naplót kell vezetni a tanulmányozott gyermekekkel kialakuló interakcióról.

c/ Siketekkel foglalkozó szociális munkások képzése

Ez a tanfolyam képzett szociális munkások számára indul, tantárgyai a következők:

A siketek és családjuk gondozása
A siketség, mint a személyiségfejlődést meghatározó tényező
Kisebbségi csoportok
Társadalmi és oktatási szolgáltatások siketek részére
A siketség klinikai aspektusai
Totális kommunikáció és elementáris interpretáció

A tanfolyamon részt vevők heti 2-3 napot dolgoznak mint case-workerek, groupworkerek és community workerek és 3 hetes folyamatos szakmai gyakorlaton vesznek részt egy siketeket gondozó intézetben.

^{x/} Lásd szerkesztői megjegyzést a kötetben használt kifejezésekről a kötet legelején.

/3/ University of York

Az egyetem Szociális Közigazgatás és Szociális Munka Tanszéke egy "graduate school", ahol felvételi követelmény a társadalomtudományok területén elért "bachelor" fokozat. Ezen a tanszéken alapították meg 1966-ban Angliában először a "Master" fokozatot szociális munkások számára.

A "Master" fokozat eléréséhez a hallgatók egy 2 éves képzésben vesznek részt, amelynek tantárgyai a következők:

Human Growth and Behaviour
A social work elmélete és gyakorlata
Szociális közigazgatás
Community work
Családjog
Pszichológia
+ egy választott tárgy

A szakmai gyakorlat heti 3 napot vesz igénybe évközben, a nyári szünetben pedig 4 hétig dolgoznak a hallgatók. Az oktatás utolsó 4 hónapja /4. félév/ teljes egészében terepmunka, amelyről írásos beszámolót kell készíteni.

RÉSZLETEK A BARCLAY JELENTÉS KÖVETKEZTETÉSEIBŐL^{x/}

Szerkesztői megjegyzés: Nagy-Britanniában a szociális munka mintegy 100 éves múltra tekint vissza. A képzés és a szervezeti felépítés 1945 után ment át gyökeres változásokon, ekkor került a szociális munka legtöbb ága közigazgatási keretbe. A 60-as évekre már nagyon sokféle szolgálat alakult ki, de a képzés rendszere nem felelt meg az igényeknek és bőven maradtak még fehér foltok a szociális munka területén. Először Skóciában, majd Angliában is királyi bizottságot jelöltek ki a szociális munka helyzetének felülvizsgálatára. Így születtek meg az 1964. évi Kilbrandon és az 1968. évi Seebohm jelentések, melyeknek eredményeképpen sor került a szociális szolgálatok átszervezésére, a különböző intézmények egységesítésére, egységes célok és eszközök megfogalmazására.

A 70-es és 80-as évekre jellemző gazdasági visszaesés nagyon szűk anyagi korlátok közé szorította a szociálpolitikát, jelentősen megnehezítve a szociális munka helyzetét is. A szociális munka eredményessége, ill. hasznossága is sok esetben megkérdőjeleződött különböző politikusok, politikai irányzatok képviselői által. Ilyen körülmények tették szükségessé a szociális munka helyzetének újabb országos szintű felmérését, amely feladat elvégzésére 1980-ban ismét királyi bizottságot jelöltek ki. A Barclay bizottság jelentése 1982-ben készült el. A jelentés teljes szövege sajnos nem áll rendelkezésünkre, csak a főbb következtetéseket tudjuk közölni. Így az olvasóban joggal támadhat hiányérzet az anyag olvasása során. Mégis úgy tűnik, hogy ez a töredékes szövegrész is szolgálhat gondolatébresztő ötletekkel a téma iránt érdeklődő szakemberek számára.

x/ Az ismertetést Szilvási Léna készítette.

A terepen dolgozó szociális munkások feladatai

- A szociális munkások tevékenysége lehet közvetlen /problémafeltárás, gyakorlati segítségnyújtás, felügyelet és ellenőrzés, tanácsadás, irányítás, közvetítés, az önkéntes erőforrások előmozdításának támogatása/ és közvetett /szuperviziós testület, közvetítés, településfejlesztés/ jellegű.

- A szociális munkások ügyfelei^{x/} egyének, családok vagy csoportok lehetnek.

- Ha a szociális munkások nem látják el az adott szerepükkel járó feladatokat, úgy a feladatok nagy része elintézetlenül marad az érintettek kárára.

A szociális munkások képzettsége

Nem állnak rendelkezésünkre részletes statisztikák a szociális munkások számáról, ezért csak becslésekre támaszkodhatunk. A közvetlenül a terepen dolgozó szociális munkások körülbelül kétharmada szakképzett; adatokkal nem bizonyított az a nézet, mely szerint a szociális munkások nagyon fiatalok és tapasztalatlanok.

Milyen feladatokat kell a szociális munkásoknak ellátni

- A szociális munkások tervezik, kiépitik, működtetik és értékelik a szociális ellátás hálózatát és tanácsadói /konzultációs/ tevékenységet végeznek.

- A szociális ügyekben egyaránt figyelembe kell venni a probléma gyakorlati, anyagi és érzelmi összetevőit.

- A szociális hálózat tervezését és a tanácsadást nem csak szociális munkások végzik, de minden szociális munkásnak értenie kell ezekhez a feladatokhoz.

^{x/} Az "ügyfél" szó használata is kérdéses, sokan a "kliens" kifejezést tartják inkább megfelelőnek, mivel nem utal alá-fölérendeltségi viszonyokra. Ugyanakkor a "kliens" szó a magyar nyelv számára idegen eredetű, magyar megfelelője pedig az "ügyfél".

- A szociális munkásoknak rendelkezni kell speciális készségekkel és ismeretekkel.

- A szociális hálózat tervezéséhez a szociális munkásnak ismernie kell az adott települést és az adott településen megtalálható különböző érdekközösségeket.

- A szociális hálózat tervezésénél számolni kell a már létező és a jövőbeni szükségletekkel.

- A szociális munkás képzésnek tartalmaznia kell mind a szociális tervezést, mind a tanácsadói tevékenységet.

- A szűkös források elosztása /kiutalása/ is feladata a szociális munkásoknak.

- A szociális munkásoknak szociálpolitikai jellegű tevékenységet is kell végezniük.

- A szociális és személyes szolgáltató intézmények vezetői felelősek eldönteni azt, hogy mely feladatokat kell más - nem szociális munkás - szakembereknek ellátni, és melyeket nem kell ellátni egyáltalán.

Bentlakásos, átmeneti és napközi otthonok, intézmények

- Az otthon, a napközi-, átmeneti- és bentlakásos otthonokban, intézményekben nyújtott szolgáltatások a teljes gondozási folyamat egy-egy részét jelentik, és ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni az egyes szolgáltatások megszervezése során.

- Az egyes napközi, ill. bentlakásos intézmények /otthonok/ munkáját, szervezeti rendszerét mindig az érintett ügyfelek, ill. ügyfélcsoportok jellemzőinek figyelembevételével kell kialakítani. Ennek következtében jellegükben különböző otthonok alakulhatnak ki /pl. a "kültvilágtól védő", a bentlakókat "ellenőrző és nevelő", a "személyiség fejlődését és kiteljesedését segítő" otthonok/.

- A napközi és bentlakásos otthonok ne csak magas színvonalu ellátást /tisztaság, eszközellátottság, étkeztetés, egészségügyi ellátás/ nyújtsanak a bejárók és bentlakók részére, hanem ösztönözzék a személyiség fejlődését, biztosítsanak tanulá-

si lehetőségeket, tegyék lehetővé a kapcsolatteremtést, a döntéshozatalban való részvételt.

- A napközi és a bentlakásos otthonok könnyen válhatnak az adott környék /település, kerület/ központjává. A szociális munkások feladata feltárni ennek lehetőségét, az adott intézmény közösségi központként való működésének azt a formáját, amely nem sérti a bejárók és a bentlakók kényelmét és magánéletét.

- Az ügyfelek ellátása, kellemes környezet biztosítása az otthonokban, a lakóhelyükkel való kapcsolat fenntartása önmagában nem a szociális munkások feladata, de ennek ellenére nagyon gyakran a szociális munkások látják el ezeket a feladatokat.

- A napközi, átmeneti és bentlakásos otthonok irányítása, ill. az ezekben az intézményekben folyó tanácsadói tevékenység már a szociális munkások feladata.

- Azokban az otthonokban, ahol a gondozásnak jelentős része a konzultáció, a "segítő kapcsolat", nagyon fontos a szociális munkás gyakorlati tevékenysége. Ezek az olyan otthonok, melyekben elsősorban a "személyiség fejlesztésére és kiteljesítésére" irányuló tevékenység folyik. Különösen fontos a szociális munkások tevékenysége az olyan intézményekben, ahol huzamosabb ideig tartózkodnak veszélyeztetett helyzetű gyerekek.

- Azokban az intézményekben, ahol a szociális munkások gyakorlati gondozói munkát is végeznek, nagyon fontos, hogy a konzultáció és az ellátás ne különüljenek el egymástól, ill. ne legyen a konzultáció az ellátás fölé rendelve.

Magas színvonalu ellátás nélkül csak nagyon kevés sikerrel jár bármilyen kifinomult terápiás, konzultációs folyamat.

- A szociális munkásokat közvetlenül nem alkalmazó otthonoknak is nagyon szoros kapcsolatot kell kiépíteni a szociális munkások hálózatával. Minden napközi vagy bentlakásos intézménybe járó, ill. ott lakó személy számára ki kell jelölni egy szociális munkást, aki az adott személy számára az un. kulcs-ember szerepét vállalja.

- Egy gyerek esetében a kulcs-ember létezése azt biztosítja, hogy legalább egy felnőtt áll folyamatosan és feltétlenül a kérdéses gyermek rendelkezésére.

- Egy adott napközi vagy bentlakásos otthon alkalmazottainak, a munkarendnek és az időbeosztásnak a gondozottak érdekeinek kell megfelelni elsősorban. Pl. a több műszak nem megfelelő megoldás egy olyan intézményben, ahol érzékeny, veszélyeztetett helyzetű gyerekek tartózkodnak huzamosabb ideig. Ez ugyanis nem teszi lehetővé az itt dolgozó szociális munkások számára, hogy feladatuknak maradéktalanul eleget tudjanak tenni, azaz a gyermekek számára folyamatosan és feltétlenül rendelkezésre álljanak. Ez egy olyan kérdés, amit remélünk, hogy a munkaadók és a szakszervezetek megvitatnak és megoldanak.

- Sürgősen felül kell vizsgálni az ezekben az intézményekben dolgozó szakemberek képzési rendszerét.

Az önkéntes, laikus segítők

- Önkéntes /laikus/ segítők munkája nélkül a szociális szolgáltatások rendszere életképtelen lenne, de nem lehet az önkéntesek tevékenységét korlátlanul bővíteni.

- A szociális munkásoknak fejleszteni kell kapcsolatukat az informális /önkéntes, laikus/ gondozókkal, segítőkkel.

- A különböző önsegítő csoportok sokfélesége azt bizonyítja, hogy az embereknek sokféle segítségre van szüksége; véleményünk szerint a szociális munkásoknak támogatni kell az ilyen jellegű tevékenységet.

- Nagyon nehéz és izgalmas feladat önkénteseket /laikusokat/ alkalmazni a számukra ismerős helyzetekben; de a szociális munkásoknak és vezetőiknek ki kell dolgozni a megbízhatóság és a rátermettség kritériumait, amelyek alapján önkéntes segítőt megválasztják.

- Minden ügyfél egyben egy potenciális önkéntes gondozó; a különböző ügyfélcsoportok szegregálása elrejtheti ezt a lehetőséget.

- Az önkéntes segítő tevékenysége a hivatalos intézmények alternatívája, bizonyos feladatokat jobban is el tudnak látni, mint a hivatalos intézmények, de nem helyettesíthetik azokat.

- Az informális és a hivatalos jellegű intézmények kiegészítik egymást és egy olyan partnerkapcsolatot kell kialakítani közöttük, amely a közös tervezést és a feladatok közös elosztását is lehetővé teszi.

- A helyi közigazgatási szervek segélyező tevékenysége is nyílt kell, hogy legyen.

- Jobban ki kell használni azokat a lehetőségeket, amelyek a megállapodások szerződéseiben való rögzítésében rejlenek.

A gazdasági háttér

- Ki kell dolgozni a szociális hálózat beruházásainak és kiadásainak átfogó stratégiáját.

- Elképzelhető az önkéntes szervezetek szélesebb körű bevonása a szociális ellátás hálózatába, de ezek a szervezetek az összes tehernek csak egy korlátozott hányadát tudják magukra vállalni.

- Az emberek és a lakóterületi közösségek erőforrásainak kihasználása nem vezet az "olcsó gondozás" kialakulásához.

- Egy, a lakóterületi közösség egészére orientált szolgáltatás eleinte magasabb összegű befektetéseket igényel, de olyan új erőket hoz mozgásba, melyek a későbbiekben bizonyos területeken megtakarításokat eredményeznek. Ez az egyetlen módja annak, hogy a személyes szolgáltatások meg tudjanak birkózni az egyre növekvő szükségletekkel. Ha a változtatásokat csak fokozatosan vezetjük be, nem lesz szükség nagy források egyszeri bevonására.

Szociálpolitika és fejlesztés

- A szociálpolitikának három alapvető megközelítését különböztethetjük meg: az első a "jóléti állam", a második a "biz-

tonsági háló" koncepcióján alapul, a harmadik a települést /egy adott területet/ tekinti a szociálpolitika alapegységének. A szociálpolitika jellege meghatározza a személyes szolgáltatások és a szociális tevékenység fejlesztésének koncepcióját is.

- A Seebom Bizottság beszámolója és az ezt követő szervezeti változások ijesztő mennyiségű feladattal állították szembe a szociális munkásokat.

- Bár a jelenlegi szociálpolitika a "jóléti állam" koncepcióját követi, a szűkös anyagi források és a növekvő igények következtében a szociális munkások úgy érzik, hogy csak "biztonsági hálóként" tudnak működni.

- Az ennek eredményeképpen létrejött talajvesztés párosul a szociális munkások politikai szerepe körüli bizonytalansággal.

- A döntéshozóknak tudomásul kell venni, hogy a szociális munkának politikai eleme is van. Olyan kommunikációs csatornákat kell kiépíteni, amelyen egyrészt a szociális munkások informálhatják a döntéshozókat arról, hogy a politikai döntések milyen hatással voltak az ügyfelekre, másrészt a szociális munkásokat tájékoztatják a politikai döntések mögött meghuzódó érvelésekről.

A társintézményekkel való kapcsolat

Szükséges, hogy a szociális munkások és az együttműködő társintézmények részletesen tájékoztassák egymást munkájukról, tevékenységi körükről, munkájuk korlátairól. A jószándék nem elegendő a különböző intézmények közötti kapcsolat fejlesztéséhez. Az együttműködés alakulását tervezni kell, ill. az egyes intézmények vezetőinek és munkatársainak ismerni kell az együttműködést befolyásoló tényezőket.

Szervezés és irányítás

- Csak kivételes esetekben fordulhat elő, hogy egy kliens ügyében való döntésbe az irányítás több szintje is beleszóljon.

- Törekedni kell arra, hogy a döntéseket elsősorban a terepen dolgozó szociális munkások, ill. közvetlen feletteseik hozzák meg.

- Ennek feltétele, hogy a szociális munkásokat tájékoztassák a munkájukat befolyásoló korlátokról és a költségvetési irányelvekről.

- Növelni kell a terepen és a különböző intézményekben dolgozó szociális munkások politikai döntésekbe való beleszólásának lehetőségét.

- El kell fogadni a szociális munkában a sikertelen esetek lehetőségét. Az e jelenség kiküszöbölésére irányuló kísérletek - az ellenőrzés szigoritása - lehetetlenné teszi a jó gyakorlati tevékenységet.

- A szociális ellátás felépítését nagyon erősen meghatározzák a helyi jellegzetességek.

- Külön figyelmet kell fordítani arra, hogy az etnikai kisebbségek is megfelelő szolgáltatásban részesüljenek.

Értékek, módszerek, készségek és ismeretek

- A munkaadónak kell garantálni azt, hogy a szociális munkások klienseik ügyeit bizalmasan kezeljék. Ez alól kivételt csak az ügyfél védelmében, ill. bírósági utasításra lehet tenni.

- Az ügyfelek - amennyiben ez lehetséges - vegyenek részt az őket érintő tervek készítésében; a meghozott döntéseket minden esetben meg kell magyarázni az ügyfeleknek.

- A társadalmi kontrollt a szociális munka egyik nagyon fontos elemének kell tekinteni.

- A munkaadó felelős azért, hogy a társadalom és a tömegkommunikációs eszközök egyértelmű képet kapjanak, ill. közvetítsenek a szociális munkások tevékenységéről.

- Minden szociális munkásnak kell alapfokon értenie a szociális tervezéshez és a konzultációhoz bármelyik kliens-csoport esetében, de fontos és bizonyos területeken elengedhetetlen speciális készségek fejlesztése és speciális ismeretek elsajátítása is.

- Ahol csak lehet, be kell vonni speciális szakembereket egy-egy általánosabb team munkájába.

- A felettes szervek tegyék lehetővé a továbbképzést.

Nézetek a szociális munkások tevékenységéről

- A felettes szervek mérjék fel az ügyfelek véleményét a szociális munkásokról.

- Az általunk - nem tudományos módszerekkel - gyűjtött vélemények szerint a kliensek közvetlen, gyakorlati jellegű választ, segítséget keresnek problémáikra, a szociális munkásoktól pedig elvárják, hogy rendelkezzenek olyan speciális tudással, ami ezt a segítségnyújtást lehetővé teszi.

- Kutatásaink alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a szociális munkások nagyon hasznos tevékenységet végeznek, de a jelenlegi szűkös források mellett nem tudják az igényeket teljes mértékben kielégíteni.

Általános szabályok és az ügyfelek jogai

- Az ujonnan képzett szociális munkások csak a próbaidő letöltése után kapják meg diplomájukat, hogy még a végleges munkábaállítás előtt fel tudják mérni saját képességeiket, kompetenciájukat.

- Nagyon fontos a szociális munkások és a személyes szolgáltatásokat nyújtó intézmények független kontrollja; ennek a kontrollnak egyik lehetséges formáját - egy független szakmai felügyeleti testület létrehozását - minél hamarabb meg kell vitatni.

- A független ellenőrző testület megalakulásáig minden személyes szolgáltatást nyújtó intézmény szakmai ellenőrzését egy képzett konzultációs stáb lássa el.

- Lépéseket kell tenni a kliensek jogainak egységesítése és rögzítése érdekében. Meg kell fogalmazni jogaikat a döntésekben való részvétel, a panasztétel, elégedetlenségük és saját véleményük kifejezésének kérdésében.

- A kliensek jogainak rögzítése és intézményesítése megnehezíti a szociális munkások és a személyes szolgálatokat nyújtó intézmények tevékenységét, nemkívánatos hatásai is lehetnek. Mindezek ellenére szükséges ezen jogok intézményesítése.

A közösségi szociális munka /community work/

- A személyes szolgáltatásokat nyújtó intézmények szoros kapcsolatot kell, hogy kiépítsenek a lakossággal. Ennek a kapcsolatnak a kialakítása és fejlesztése olyan gondolkodásmódot igényel, amely egyben az alapja is a közösségi szociális munkának, azaz annak a szociális tevékenységnek, amely egy adott lakóterület közösségét, mint egészet vizsgálja, hatást gyakorol rá, ill. elősegíti a közösség belső erőforrásainak minél jobb kihasználását.

- Nincs kész minta a partnerkapcsolat kialakítására; a szociális ellátás fejlesztésének terve kell, hogy számoljon az ellátandó lakóterület különböző informális, önkéntes és hivatalos erőforrásaival.

- A szociális gondozás nagy részét önkéntes segítők végzik; ha ők átvehetnék a szociális tevékenység egy részének irányítását is, úgy jelentősen csökkennének a hivatalos szolgáltató intézményekkel szembeni igények.

- A közösségi szociális munka az egyének és családok olyan megközelítését jelenti, amely figyelembe veszi az ügyfelek társadalmi hátterét, azokat az intézményeket, klubokat, csoportosulásokat, különböző közösségeket, melyekkel az ügyfelek kapcsolatban vannak vagy lehetnek, melyeknek tagjai.

- A közösségi szociális munka szerveződhet területi alapon /egy művelődési ház, egy iskola körül/ vagy valamilyen szakmai szempont alapján /a lakóterület egy szakember gárdája körül, egy multidiszciplináris team körül/.

- A közösségi szociális tevékenység a következő gondolkodásbeli változásokat igényli a szociális munkásoktól: csoportok és közösségek tagjai közötti interakciók magasabb szintű megértését; magasabb szintű tárgyaló és szervező készséget annak ér-

dekében, hogy embereket tudjanak megszervezni a közösség fejlesztésére.

- A team-vezető szerepe mind a tárgyalásokban, mind a szervezésben kulcsfontosságú a lakóterület közösségének egészére orientált központ tevékenységében.

- A közösségi szociális munkások felelősek azért, hogy egyetértésre jussanak az adott közösséggel; felelősséggel tartoznak munkaadójuknak, az ügyfeleknek és azoknak a nem hivatalos gondozóknak, akikkel kapcsolatban vannak. Azt pedig, hogy miben is áll a szociális munkás felelőssége partnereivel szemben, egyértelműen rögzíteni kell.

- A családok és közösségek nem tudják átvállalni és nem is szabad, hogy átvállalják a szociális szolgáltató hálózat feladatait.

- A lakóterület, lakóközösség egészére kiterjedő szociális munka költséges vállalkozás. Csak akkor lehet eredményes, ha biztosítottak a munkához szükséges anyagi feltételek.

SZOCIÁLIS MUNKÁSOK KÉPZÉSE EURÓPÁBAN^{x/}

Évtizedek óta a politikai, gazdasági, kulturális és szociális integráció kiépítésén fáradoznak Európa országai. Mégis egy fontos szektorban - a szociális munka és a szociális munkás képzés kérdéseiben - keveset tudunk egymásról. Hiányzik az információ, az áttekintés arról, hogyan folyik Európa különböző országaiban a szociális munkások képzése, nincsenek kulturális összehasonlító vizsgálatok.

A szűk anyagi feltételek miatt meghiusult a Szociális Munkásokat Képző Iskolák Nemzetközi Egyesületének az a vállalkozása, hogy kilenc európai országban megvizsgálja a szociális munkások képzését. Az 1974-ben és 1984-ben megjelent "World Guide to Social Work Education" az Egyesület egyetlen olyan kiadványa, ami információt nyújt a világ különböző országaiban folyó szociális munkás képzésről, a szociális munkásokat képző intézmények jellegéről, felépítéséről, az oktatás céljairól, az oktatott tantárgyakról.^{xx/}

Az utóbbi években örvendetesen nőtt a szociális munkások képzésére vonatkozó hozzáférhető információk iránti igény a különböző európai országokban. A főiskolák és más oktatási intézmények láthatóan kilépnek abból az izolációból és nemzeti orientáltságból, mely részben rájuk volt kényszerítve, részben maguk teremtették. A nemzetközi szemináriumok, kongresszusok, főiskolai oktatók cseréje és a diákcserék, más országok eredményeinek alkalmazása, néhány országhatárt túllépő kutatási terv - mindezek örvendetes lépések a szociális munka európaizálása felé.

x/ In: Soziale Arbeit, 1985. 4-5, Deutsche Zeitschrift für soziale und sozialverwandte Gebiete. Ford.: Gayer Gyuláné

xx/ Az 1974. évi "World Guide to Social Work" ismertetését ld. a 61. oldalon.

Ebből az információszükségletből keletkezett - az 1981 őszén Barcelonában megtartott a "Szociális munka és jólét az európai országokban" c. nemzetközi ülésen - az a gondolat, hogy a különböző európai országok szakemberei országuk szociális munkás képzéséről tanulmányban számoljanak be, egy előzetesen elhatározott kérdéssor alapján. Az alapvető információkon kívül megkérdezték személyes véleményüket, értékelésüket a trendekről és esetleges belső összefüggésekről, a tervezett fejlődésről és a perspektivákról. A beküldött dolgozatok nem hivatalos jelentések tehát, és nem is támasztottak ilyen igényt. Egyes szerzők egyeztettek adataikat, mások nem. Az 1984 szeptemberében Berlinben tartott közös tanácskozáson a tanulmányokat megtárgyalták és azt követően átdolgozták a szerzők.

Informatív jellegű eredeti tanulmányokról van tehát szó. Olvasásukkor összefüggések válnak nyilvánvalóvá. Kíváncsiságot és érdeklődést ébresztenek. Mélyebb kutatásra, kérdésfeltevésre ösztönöznek. A különbözőségek az egyes országok fejlődésében, a problémákban és a perspektívákban messzevezető további kérdéseket vetnek fel az okok kutatását illetően is.

A legtöbb jelentés leírja a szociális munka tartalmát és a szociális szolgálatok jellegét az adott országban, de nem adja meg a szociális munka pontos definícióját. A dolgozatok olvasásakor ezt figyelembe kell venni, mert a szociális munka fogalmához gyakran egészen különböző elképzelések és valóságok kapcsolódnak.

Az eltérő nemzeti, jogi és szociális intézményrendszer ellenére a szociális munkások képzése minden országban közös alapstruktúrát mutat. Minden országban alapvető fontosságúnak tartják a szociális- és az igazgatás-jogi tájékozottságot. A szociális munkásokat képző intézményekben ismereteket nyújtanak a szociális szervezetekről, a szociális munka hivatásos tevékenységi területeiről, nagy szerepe van a terepmunkára való felkészítésnek. Kiegészítő ismeretekhez jutnak a szociális munkás hallgatók a statisztikában és az empirikus szociális kutatásban. A képzésbe mindenhol jelentős mennyiségű gyakorlat épül be. Sok országban a képzés még nem egyetemen folyik, hanem olyan intéz-

ményekben, melyek ugyan felsőfoku intézmények körébe tartoznak, de nem rendelkeznek egyetemi státusszal. Egyes országok nemrégiben a szociális munkások képzését ugynevezett megreformált főiskolákra bízta /Görögország, NSZK, Olaszország/. Más országokban pedig már egymás mellett léteznek az egyetemi és nem egyetemi szintű szociális munkásokat képző oktatási intézmények /NSZK, Nagy-Britannia, Írország, Belgium, Franciaország, Dánia, Jugoszlávia, Olaszország/. Ez a fejlődés látható iránya.

Szociális munka, szociális mozgalom, szociális reform

A szociális munkások szakmai képzésének kezdetei Nagy-Britanniában, Franciaországban, Németországban, Ausztriában és Svájcban az I. világháboru előtti időkre nyulnak vissza. Más országokban, így elsősorban Skandináviában, Spanyolországban, Franciaországban, Írországban, Belgiumban az első szociális munkásokat képző intézményeket az I. és II. világháboru között alapították. Egy utolsó "alapítási lökés" a többi országban a II. világháborut követően következett be.

A szociális munka Törökország kivételével mindenhol női hivatás. Mégis csak azokban az országokban áll fenn szoros kapcsolat a nőmozgalmakkal, ahol a hivatásos szociális munkás képzés már az I. világháboru előtt kifejlődött. Az, hogy nem mutatható ki szoros kapcsolat a nőmozgalommal azokban az országokban, amelyekben a szociális munka mint hivatásbeli tevékenység csupán a világháboruk között vagy 1945 után keletkezett, azzal áll összefüggésben, hogy a nőmozgalom a politikai, gazdasági és szociális megrázkódtatások következtében mindkét háborut követően más kérdések tömegét vetette fel. Azonban azzal is összefüggésben állhat e tény, hogy a szociális problémák általánossá válása miatt, mindkét háboru után a hivatásos szociális munka mint a liberális polgári asszonyok emancipációjának fontos terepe jelentőségét veszítette.

Érdekes a belga jelentésben az az utalás, amely a szociális munka és a munkásmozgalmak kapcsolatára utal. Feltűnő

- azonban nem megragadható - az időbeli egybeesés az iparosítás és a szociális munka mint szakma keletkezése között olyan országokban, mint Nagy-Britannia, NSZK, Belgium, Franciaország, Spanyolország, Olaszország vagy Jugoszlávia.

Érdekes lenne megvizsgálni, hogy vajon milyen okokból szűnt meg a szoros kapcsolat a szociális mozgalmak /a nő- és munkás-mozgalmak/ valamint a szociális munka között.

Szinte az összes jelentésből kitűnik, hogy ma inkább a szociális munkás képzés és a szociális reform - különlegesen a szociális reform törvényhozása - kapcsolódik egymáshoz és függ is egymástól. A legjobban kitűnik ez az összefüggés a brit, a dán, a svéd és a finn jelentésből, amelyek állandóan vizsgálják a szociális szolgálat reformjának és a szociális munkások képzése reformjának összefüggéseit. Ebből pedig világossá válik a hivatás és a képzés függősége magától a szociálpolitikától.

A fejlett ipari államok /mint Nagy-Britannia, NSZK, Belgium/ szociális krízise mind mennyiségi, mind minőségi szempontból is mélyreható kihatással vannak a képzésre. A hivatásos képzés alapvető pontokon kérdésessé válik. Nagyobb teljesítmény-képességet követelnek, ugyanakkor a munkanélküliség a szociális munkások között is emelkedik. /Ebben a vonatkozásban - itt nem részletezett okok miatt - a skandináv országok - Dánia kivételével - különleges szerepet játszanak./ Azokban az országokban, amelyekben még most történik a szociális munkás rendszerek kiépítése - Spanyolország, Görögország, Törökország - a szociálpolitika változásai pozitíven hatnak a szociális munkára és a szociális képzésre, amennyiben itt elsősorban mennyiségileg növekvő igény és ezzel együtt "lendület" van a szociális munkásokat képző iskolákkal kapcsolatban is.

Feltűnően jelentős az angol és az amerikai elképzelések befolyása sok európai országban a II. világháború után. Kifejezetten említik ebben a vonatkozásban Olaszország, Görögország, Törökország, Ausztria, NSZK és Spanyolország rendszereit. A 70-es években már a latin-amerikai országokban is ebben az irányban történt a fejlődés.

Az utóbbi évekre, évtizedekre jelentkező tendencia Európa egyes országaiban /mint pl. Nagy-Britannia, NSZK, Spanyolország, Belgium, Írország, Jugoszlávia, Ausztria, Dánia/ az, hogy a szociális munka nem az egyénre, hanem egy közösség egészére irányul, más szavakkal: az egyedi esetkezelés /casework/ mellett egyre nagyobb a közösségi szociális munka /community work/ jelentősége. Nincs rá magyarázat, hogy ezt a folyamatot az ideológiai fejlődés, az európai szociális munka növekvő professzionizálódása vagy a szociálpolitika és a szociális reformok összefüggése indokolja, vagyis hogy melyikre vezethető vissza. Valószínűleg mindegyik szerepet játszik benne.

Szakmások, szekularizáció

A szociális munka és a képzés fokozatos integrációjából következik a képzés professzionizálódása - mindenekelőtt a felsőfokú képzésben. Ez a folyamat a képzésben nyilvánvalóan egy nyílt szekularizációhoz vezet, vagyis az eddig elsősorban magán, ill. egyházi keretekben szervezett képzés válik "államosítottá", s ekként mindenekelőtt a vallási elképzelések hatása csökkent a képzésben és ezáltal magában a szakmában is. Ez játszódik le olyan országokban, mint NSZK, Írország, Spanyolország, Olaszország, Skandinávia.

Ez összefüggésben áll a szociális szolgálatok kiépítésével és a jóléti államok válságaival is. Nevezetesen: a szociális szolgálatok kiépülése /ez Görögország, Spanyolország és Itália jelentéséből kitűnik/ láthatóan meghaladja az eddigi költségviselőket - elsősorban az egyházakat - pénzügyi erejét. Ez egyre növekvő államosításhoz vezet. A fejlett ipari államokban ez a folyamat ráadásul oly módon történik, hogy a háttérben a "jóléti állam" krízise miatt a fejlesztés pénzügyi határokat surol és az önkéntes segítő erők /self help csoportok/ aktivitását követeli. Mindez a feladatok újrafogalmazását és újrafelosztását teszi szükségessé. Ebben az összefüggésben figyelemreméltó számos ország vitája a módszerek tekintetében. Erősebben hangoztatják a közösségi munkát és az integrációt, vagyis az eddig egymástól elkülönülten dolgozók és az alkalmazott módszerek egységesítését követelik.

A növekvő szakmásodás a férfi munkaerő növekedését igényli a képzésben és magában a szakmában is. A tanulók között a férfiak aránya a szociális képzésben a legmagasabb azokban az országokban, amelyekben a szakmásodás előre haladt /Nagy-Britannia, Skandinávia, NSZK, Svájc/. Törökországban a férfiak aránya magas, 50% feletti ugyan, de nem ilyen okok következtében.

Az előrehaladt, de még nem befejezett, nem lezárt szakmásodás a szociális munkások képzésének helyzetén is leovasható. Ezekben az országokban túlnyomórészt a képzés olyan rangú oktatási intézményekben történik, amelyek mind a mai napig nem érték el az egyetemi képzési szintet és elismerést. Egy közbenső státusz tehát a jellemző. Azonban egyre több országban a Nagy-Britanniára jellemző egymás mellettiség van kialakulóban a képzésben. Más országokban, ahol a jövő szociális munkáit már az egyetemeken kívánják képezni, olyan nehézségről tájékoztatnak, miszerint megjelenik egyfelől a tényleges elismerés, másfelől feszültségek jelentkeznek a szakmai terepeken. Ennek ellenére feltartóztathatatlan folyamat a professzionalizálódás és a képzés tudományosabbá tétele.

Meglepő, hogy látszólag minden ország elköveti saját hibáit anélkül, hogy más országok hibáiból és tapasztalataiból tanulna. Ez nyilvánvalónak tűnik a spanyol és görög főiskolai reform esetében, de az NSZK-ban is. Az olasz és a holland reform esetében talán ez elkerülhető lesz.

A nem kellő szinten történő szakmásodás leolvasható a szociális munkás képzés tanerőinek elégtelen besorolásából is. Ez azonban úgy tűnik - miként a brit és norvég példa mutatja -, átmeneti probléma, amely egy teljes egyetemi képzéssel és továbbfejlesztési lehetőségekkel megoldható. Így nem meglepő, hogy már több országban igen előrehaladott szakmásodással találkozunk és hogy más országok számára is ez a fejlődés mint lényeges lépés kerül előtérbe.

Hogy azonban mennyire bizonytalan a szociális munka szakmává válása az összes európai országban mutatja pl. a más hivatásoktól való elhatárolódás igénye és a konkurencia. Különösen a krízis sújtotta ipari államokban konkurálnak szociológusok,

pszichológusok, sőt a tanárok és jogászok is a szociális munkással. Egyetemi végzettségűek vezetői funkciókat vállalnak a szociális munka területén - miközben a nem egyetemen képzett szociális munkások ezeket a helyeket nem, vagy csak nagy nehézségek árán érhetik el. Elhatárolási és konkurencia problémák más szociális szakokon is fennállnak, mint pl. a "speciális nevelők" esetében Olaszországban, vagy a közigazgatási tisztviselők esetében Dániában vagy az NSZK-ban.

Szociális munka a tudomány és a gyakorlat között

A legtöbb európai országban igen nagy a bizonytalanság a tekintetben, hogy vajon a szociális munkások képzése során az elméleti ismeretekre vagy pedig bizonyos gyakorlati jártasságok elsajátítására kell inkább a hangsúlyt helyezni. Az európai országokban sem találtak mindezig meggyugtató megoldást erre a kérdésre; úgy tűnik még Nagy-Britannaiában sem, ahol pedig nagy gyakorlata van a sokoldalú /univerzális/ szociális munkások képzésének. A képzésben mindenütt jelentős a gyakorlat szerepe, a szociális munkás hallgatók szakmai előrehaladásának egyik legfontosabb kritériuma a gyakorlati tevékenység eredményessége. Ugyanakkor a különböző szociális munkásokat képző iskolák /egyetemek/ - bár különböző mértékben -, de nagy súlyt fektetnek a szakma szempontjából fontos tudományos ismeretek elsajátítására.

Ehhez néhány ország fontos és érdekes példával szolgál. Dániában és az NSZK-ban kutatási studiumokat próbálnak ki. Más országok, mint pl. Nagy-Britannia, Franciaország, Írország, Jugoszlávia, Dánia lehetővé teszik a szociális munkásokat képző tanároknak, hogy gyakorlati tevékenységet is végezzenek.

Miközben számos országban a szakképzés előrehaladott integrációja mellett a gyakorlati készségek oktatása hiányos - más országokban, mint pl. Spanyolországban, a tudományos megközelítés jelent nehézséget.

A képzést majdnem teljesen mellékfoglalkozásu, vagy rövidített időben dolgozó tanerők végzik. Talán ez az oka annak,

hogy a gyakorlat problémáit, összefüggéseit nem tudják az oktatási intézmények tudományosan feldolgozni. Ez a képzés tudományos megalapozottságát gátolja és minőségi problémává válik.

Olyan országok, mint Görögország, Belgium, Dánia, NSZK vagy Svájc kutatási lehetőségek hiányáról panaszkodnak. Kevés kivételtől eltekintve a legtöbb ország arról tesz említést, hogy nem kielégítőek kutatási eszközei és eredményei. A kutatási deficitek bizonyára összefüggnek a szakmai elismertség jelenlegi állapotával - melyet a szociális munkásokat képző intézmények nem egyetemi státusa tükröz -, és a nem kielégítő tudományos integrációval.

A kutatás iránti igények elégtelen figyelembevételével többek között a tanerők munkafeltételeiben is tettenérhető. Az NSZK-ban a heti óraszám 18, Görögországban és Törökországban a tanítási kötelezettség óraszámára még alacsonyabb. Ugy tűnik, hogy a hiányt a tantestületek részben maguk termelik. Egyes országok tudományos személyzetének munkafeltételei nem magyarázzák, hogy miért hiányoznak a szociális munkában a tudományos vizsgálatok. Ugy tűnik ez a hiány összefügg a képzés még le nem győzött nem tudományos igényü tradíciójával; a szociális munkások nem kielégítő tudományos kvalifikációjával; a részfoglalkozású oktatók sokaságával, továbbá egy olyan magatartással, amelyre az a jellemző, hogy inkább panaszkodik, de keveset változtat.

Az elmélet és a gyakorlat találkozásának kérdését, a képzés és a foglalkozás kvalifikációja közötti ellentmondás feloldását a különféle országok eltérő intézményekre bízta. A feszültség a központi szabályozás és az egyes oktatási intézmények autonómiájának kérdése között jelentkezik. Amíg Nagy-Britanniában és Írországból a szociális munkások képzésének és továbbképzésének vizsgálatára központi bizottságot alakítottak ki - amely a képzés minimális követelményeit időről-időre megállapítja és betartását ellenőrzi -, addig más országok, mint pl. NSZK, az egyes főiskolák szükségletei és eltérő érdekei közötti feszültség kiegyenlítését átengedték maguknak a főiskoláknak. Ismét más országok, mint pl. Spanyolország, Francia-

ország, Ausztria, a képzés követelményeit országos szinten törvényesen rögzítették. Végül Belgium és egyes skandináv országok oktatási intézményei az illetékes minisztériumok mindenkor érvényes keretszabályai alapján működnek, amelyet tartalommal az egyes főiskolák maguk töltenek meg. Tulajdonképpen az angol megoldás is beleszólást enged a tisztségviselők számára, de ugyanakkor nagy szerepet ad a szabályok kialakításában maguknak a főiskoláknak is. Ez utóbbi szisztéma annyiban hajlékony, hogy a követelményeket a bizottság mindenkor megváltoztathatja. A törvényi szabályozás módszere ezzel szemben merevebb, kivéve azokat az országokat, ahol az oktatási intézményeknek a szabályok tényleges konkretizálására jelentős játékkeret engednek /Franciaország, Spanyolország./

Spanyolországból jelzik egyébként, hogy a korábbi részletes törvényi szabályozás nem tudta megakadályozni az oktatási intézmények eltérő fejlődését, sőt szükségszerűvé tette azt. Nyilvánvaló, hogy a módszerek kialakításában a mindenkori állam különböző tradíciója játszik szerepet. Mindenesetre az országok többségében szükségessé vált a képzés tartalmának és strukturájának felsőszintű koordinációja. Érdemes lenne megvizsgálni a különböző specifikumok és eltérések alapján a mindenkori szisztéma eredményeit és kudarcait.

Képzés, továbbképzés

A legtöbb ország hangsúlyozza a megfelelő személyiség fontosságát a leendő szociális munkások kiválasztásánál. Angliában, Írországban és máshol a hallgatókat személyes beszélgetés és interjúk alapján választják ki. Más államokban is nyilvánvaló, hogy a szociális munkások képzésében a személyiségnek milyen fontos szerepe van. Ez megnyilvánul például a tanerők és hallgatók viszonyában és az oktatási intézmények áttekinthető, az anonimitást gátló méretében is. Az NSZK kivételével az európai országokban egy tanévben átlagosan 200 diákot képeznek. Az NSZK-ban átlag 500-at, illetve többet is képeznek egyidejűleg.

Majdnem valamennyi jelentés hangsúlyozza az alapképzés, a kutatás és a továbbképzés összefüggéseit. Azokban az országokban,

amelyekben viszonylag rövid a képzési idő, követelik a továbbképzési lehetőségek kiépítését.

Azokban az országokban, amelyekben továbbképzés folyik három irány fedezhető fel:

1. elméleti jellegű továbbképzés;
2. a szakmai előrehaladást szolgáló studiumok, tudományos fokozat megszerzése, szakosodás, különleges szakterületekre való képzés;
3. vezetési és igazgatási feladatokra való felkészítés.

Politikai, gazdasági és demográfiai tényezők sokasága hat a szociálpolitikára, a szociális szolgálatokra és magára a szociális munkásra. A képzési színvonal emelésének egyik feltétele a továbbképzési lehetőségek bővítése. Ezt az igényt erősítik más társadalmi, gazdasági, demográfiai tényezők, mint pl. a tartós munkanélküliség, a vidéki lakosság városokba áramlása, a népességvándorlás a gazdaságilag fejletlenebb vidékekről a fejlett országokba, az emberek szociális viselkedésében bekövetkezett változások, az értékek átalakulása.

A résztanulmányok megjegyzései és kérdései nem támasztanak igényt a teljességre. Lehetséges magyarázatokat vetnek fel, amelyek további vizsgálatokat igényelnek. E kutatás munkatársai a további együttműködésben és kutatásokban érdekeltek. Kívánatos lenne, hogy a nemzeti és nemzetközi szervezetek, az országok feletti közös szándékot tettenősen támogassák, hogy ezáltal áthidalják a provincializmust. Így érhetik el azt, hogy a szociális munkát és képzést saját országukban a nemzetközi kiállítások és igények szintjén, az őt megillető helyre juttassák.

A SZOCIÁLIS MUNKÁS SZÖVETSÉG ELNÖKÉNEK ÜDVÖZLŐ BESZÉDE
A SZÖVETSÉG 35 ÉVES FENNÁLLÁSA ALKALMÁBÓL^{x/}

/Megjegyzés: Ausztriában 35 éves fennállását ünnepelte a szociális munkások szakmai szervezete. Ebből az alkalomból az SJÖ /Sozialarbeit in Österreich/ c. lap beszámolt 1985. márciusában az ünnepi ülésen elhangzott előadásokról. Itt most a Szövetség elnökének üdvözlő beszédéből adunk közre egy összefoglalót./

Bevezető szavaiban Sepp Schmidt elnök elmondja, hogy az ünnepi aktusra azért került sor, mert 35. születésnapját ünnepli a szociális munka érdekképviselete és a szociális munkások szakmai csoportja.

Azt már megszoktuk - mondja a szónok -, hogy a széles közvélemény gyakran kever össze bennünket más szakmákkal, vagy hogy kevesen ítélik meg helyesen a szakma mibenlétét. De most nem ezekkel a kérdésekkel kíván foglalkozni. Nem kívánja leírni a szociális munka és más szociális tevékenységek, szakmák közötti különbségeket. Mindenki, aki a szociális munkával foglalkozik, - akár mint politikus vagy tisztviselő, esetleg mint a szociális szférában dolgozó - biztosan újra és újra törekszik megfogalmazni a kérdést, hogy milyen tulajdonságokkal lehetne leírni a szociális munkást.

Az előadó az ismert szakemberhez Prof. Rosa Dworschakhoz fordul példáért. Egy képet villant fel. Egy ember jelenik meg a moló falán, veszélyben van, lezuhanhat a folyóba és a vízbe fullás fenyegeti. Hogyan reagálnak erre különböző típusu emberek?

x/ In: Sozialarbeit in Österreich 66. Nummer Jänner, Febr.-Märc, 1985. X.évf. 30 jährige Forderung Steht vor Werwirklichung: Ausbildungsverlängerung! Az ismertetést dr.Gayer Gyuláné készítette.

Az egyik ember - aki ezt látja - teljes erőből kiabálni kezd ... Segítséget keres, s eközben ellenkező irányba szaladván, egyre távolodik a fuldoklótól.

Egy másik ember ilyen esetben gondolkodás nélkül vizbeugrik. Igaz ugyan, hogy nem ért a vízből mentéshez, a veszélyt sem mérte fel... a történetek azonban azonnali cselekvésre készítetik, mintegy gondolkodás nélkül.

Egy harmadik ilyen esetben körülnéz, keres egy csónakot a közelben, vagy valakit, aki segíteni tud. Rátekint a szerencsétlenül jártra, hogy meggyőződjön tud-e uszni. Felméri a tényleges veszélyt és ha más kiutat nem talál, ennek alapján kész személyesen is vizbeugrani a mentés érdekében.

Akad egy negyedik típus is: ő azon izgatja magát, hogy elmulasztották felszerelni a védőrácsot a kikötőgátra. Beadványokat készít, megszervezi a tiltakozást az illetékes helyeken és harcol, hogy elrendeljék a védőrács felszerelését. Közben elveszti szeme elől az éppen fuldoklót.

Ezek a némileg sarkított képek segítenek megvilágítani milyen személyiség-tulajdonságok találkoznak a szociális munkás esetében.

Az első példát az elnök a még ki nem képzett szociális munkások helyzetének leírására tartja jellemzőnek, amikor a szakma még nem létezett. A szakadék akkor nagy volt a segítségre szorulóknak és a jó cselekedetre hajlamosak között. Ez volt a passzív együttérzés gyakorlata. A "mi" és az "ők" élesen elhatárolódtak. Valahogy úgy, hogy mi vagyunk az együttérző nemeslelkűek, és ők a szenvedők.

A második kép az aktív együttérzést példázza. Olyan gyakorlati emberekről van szó, akik magukat harcra, tettere készítik. Azonnal segíteni akarnak és annak módját saját elképzelésük szerint képesek csak megvalósítani függetlenül attól, hogy reális-e az az út vagy sem. Ezért gyakorta kénytelenek csalódní. Ilyen emberek többnyire az ún. szabad jóléti, jótékonyági szervezetekben voltak találhatóak.

A szociális munkát mint hivatást leginkább a harmadik kép példázza. Ebben az esetben a szociális munkásnak meg van a képessége átlátni az adott helyzetet, felmérni a lehetséges segítségeket /módokat és eszközöket/, valamint a tennivalókat.

A negyedik példában szereplő tervezési igény a jóléti államok szociális rendszereiben kezd magától értetődővé válni. Az érdekeltek azonban ennél is többet akarnak. Felfogásuk szerint ugyanis olyan jelenségek, mint a szegénység, nyomor, gyűlölet, bűnözés csak a társadalom egészét megváltoztatva enyhíthetők, ezekért a bajokért a társadalom a felelős.

Az említett képi példából három olyan személyiségvonást mutat fel, amelyek a hivatásos segítők számára jelentősek és amelyekből az ideális szociális munkás számos vonással rendelkezik. /Az elsőből, az elszaladóból nem igényelnek semmit!/ A második példából kiemelhető a gazdag ösztön- és érzelemvilág, mely legjelentősebb erőforrása az ilyen embereknek, s amelyet képesek teljes egészében a munkába is bevetni. A harmadik példa mutatja azt a tudatosságot, amivel a szociális munkásoknak is rendelkezniük kell. A negyedik eset azt emeli ki, hogy milyen fontos szerepe van az értékeknek a szociális munkában.

A szónok így ezekből ötvözve képzelel el - némileg leegyszerűsítve - az ideális szociális munkást. Tehát olyan emberekről van szó, akik rendelkeznek a fent említett tulajdonságokkal, képességekkel és ezt használni is tudják munkájuk során.

Ezután a szónok a szövetség két legfontosabb feladatát említi. Az egyik: az egész társadalompolitika alakításában való részvétel annak érdekében, hogy a szociális munka klienseinek az érdekeit képviselni tudja. A másik feladat: a szociális munkások szakmai csoportjának mint foglalkozási csoportnak az érdekképviselése és védelme.

Azok a kollégák - állapítja meg az előadó - akik több mint 35 évvel ezelőtt egy saját szövetséget alapítottak a gondozónők számára, felismerték azt az igazságot, hogy egyes kis csoportok és egyéni harcok nem lehetnek eredményesek. Szükséges a hivatáshoz tartozók széles táborának az összefogása.

Már akkor is és most is egyike hátrányainknak - mondja a szónok, hogy csak nagyon szűk szakmai csoportról beszélhetünk, ami azt is jelenti, hogy "lobby" kialakítása teljességgel kizárt. Az USA Szociális Munkás Szövetsége több mint 90 ezer tagot számlál - említi meg példaként az elnök. Üzemeltet egy központi irodát, kereken 30 főfoglalkozású funkcionáriussal és választásoknál támogathat egyes jelölteket és programokat. Ezek azok a dolgok, amelyek Ausztria helyzetében elképzelhetetlenek - állapítja meg az elnök. Meg kell elégedni a 2125 hivatásos szociális munkás létszámmal, s a korlátozott utánpótlási aránnyal. De örömteli módon a csoport munkája növekvő megbecsülést és figyelmet élvez, ami azt eredményezte, hogy a foglalkoztatott szociális munkások létszáma az utóbbi 10-12 évben 700-al nőtt. És ebben kétségkívül része van a Szövetség és helyi szervei munkája elismerésének.

A szociális munkások státusa és a szociális munka standardjai

Tartósan égető kérdés a szociális munkások státusa. A státus két tényezőt fejez ki. Először is a képzettség határozza meg alapvetően a fizetést és ezzel a státust is. Másodszor: összefügg a növekvő hivatássá válással.

A hivatássá válás ugyancsak belső, forrongó vitatéma, mert a szociális munkások jelentős része újra és újra óv a profeszionalizálódás veszélyeitől. Ugy gondolják ugyanis, hogy ezzel háttérbe szorulnak a kliensek érdekei, és inkább az önbecsülés, az "image" növekszik és a szakmai érdekképviselet végül csak ebben, ennek növekedésében lesz érdekelt. Privilegiumok megszerzése és megtartása lesz a tagok számára a legfontosabb.

Mások viszont azon a nézeten vannak, hogy a társadalomnak - ideértve minden egyes klienset - meg van a joga a szociális munka esetében a szakmai standardot megkövetelni. Olyan pályáról van ugyanis szó, amelyben a gondozott személy nem választhatja meg önmaga a gondozóját, akiben megbizik, mint pl. az orvosok vagy ügyvédek esetében. Ezért a pálya nagyobb nyitottságot követel a külvilág felé. E két álláspont között ide-oda há-

nyódva folyik a szakmásodásról szóló vita. A megegyezés nem látszik közelinek. Ez az alapja annak is - mondja az elnök -, hogy eddig a külföldi szövetségekkel nem kötöttek szakmai pályatükrök cseréjére vonatkozó megállapodást.

A szociális munkások bérezése

Egy másik ugyancsak tartósan központi vitatéma a szociális munkások bérezése. Csekély kivétellel a szociális munkásokat a foglalkoztatók a bérbesorolásnál mint érettségivel rendelkezőket kezelik. Ez a tényleges helyzet mind a magán, mind az állami intézményekben. Ezzel nem lehetünk elégedettek. A szociális munkás képzés érettségire épülve meghaladja az érettségi szintjét, de ezt a tényt a bérezés nem tükrözi. A megoldás stratégiája különböző lehet. Egyesek úgy vélik, hogy az egész kérdést a szakszervezeti vezetésnek kell megoldania. Mások úgy ítélik meg, hogy pontosan meg kell állapítani a szakmai követelményeket, munkaköri, tevékenységi leírásokat kell készíteni és csak a pontosan meghatározott szakmai követelmények megfogalmazása után lehet a béreket rendezni. Vagyis a tényleges szakmává válás vezethet el e képzettség megfelelő elismeréséhez.

Az előadó véleménye szerint - a két álláspontot figyelembe véve - mindenképpen szükséges a szakszervezetek képviselőivel együttesen munkálkodni, mert ők voltak az egyetlenek, akik az elmúlt években nemcsak elméleti utját keresték a konfliktusok megoldásának, hanem ténylegesen tettek is ennek érdekében. Vitái során - mondja az elnök - a szakma képviselőivel gyakran konfrontálódott abban a kérdésben, hogy a jogos és megfelelő fizetés a képzési reform eredményeként automatikusan megoldódik-e. Egy bevezetésre kerülő képzési reform biztosan segíti a szociális munkások követeléseinek megvalósítását, azonban az illetékes szakszervezetek nélkül nem érhetnek el eredményt.

A szociális munkások képzésének reformja

A szónok e kérdést kulcsfontosságúnak tekinti. A század eleje óta szabályozott a gondozónők képzése. Ez a szociális nőisko-

lákban valósult meg. Az 1945-1970 közötti képzési szakaszt az jellemezte, hogy növekedett az amerikai befolyás hatása Európában. Az USA-ban kialakult módszerekre is nagyobb mértékben építettek. Az egyedi esetkezelés, a csoportmunka és a közösségi szociális munka az európai, s így az osztrák szociális munkában és a képzésben is polgárjogot nyert. Az utolsó években ezeket még a családterápiával és a csoportdinamikával egészítették ki és mint különleges tanulási-oktatási módszerhez a szupervizióhoz is eljutottak, mely ugyancsak az USA-ból került Európába.

A képzés növekvő tudományos megalapozottsága figyelhető meg egész Európában, és ezzel párhuzamosan folyamatosan nő a képzés időtartama is. Ausztria kivételével Nyugat-Európában nincs már három év alatti képzés, leggyakrabban négy év a studium, amelyhez megfelelő gyakorlat társul. Csupán néhány fejlődő országban folyik kétéves képzés, melyet egyes államokban 1983-1984-ben meg is hosszabbítottak.

Az osztrák képzés 16 hónap elméletből, négy hónap gyakorlatból és négy hónap szabadságból áll. Kérdés, hogy vajon sikerül-e az osztrák hallgatóknak a rendeleteknek megfelelő képzési anyagot ilyen rövid idő alatt elsajátítani. A képzési idő meghosszabbítása immár 30 éves követelés, az e cél elérése érdekében tett fáradozások épp ilyen régtől tartanak. 1970-től sokasodtak a szakmai szövetségek, az akadémiák igazgatóinak és a diákok erőfeszítései, hogy elérjék a képzési idő meghosszabbítását. 1974-től 1983 elejéig egyetlen alkalommal sem kaptak választ az illetékes minisztertől e kérésre. 1983 elején kedvezőbb szelek fújtak, az akkori államtitkár megértést tanúsított és egy ankétot szervezett e témában 1983 áprilisában. Egy újabb kiinduló pontot alakítottak ki, mely a szociális munkások képzésének reformját célozta meg. 1983 júniusában volt az első munka-megbeszélés az oktatási minisztériumban és 1985. február 5.-én a Szövetség azt a megbízást kapta, hogy a reform jogszabályi előmunkálatait elképzeléseinek megfelelően dolgozza ki. /Ez a miniszter volt az első, aki fogadta a Szövetség vezetőit./

Jó érzés - jelenti ki az előadó -, hogy ennyi év erőfeszítése után valódi sikert érhattünk el. Ennek ellenére még mindig kételkedik, s ez mindaddig így lesz, amíg a parlament a szükséges törvényeket meg nem hozza.

Az előadó ezután néhány szervezeti kérdéstről szól: megállapítja, hogy szervezetük tagsága diplomás szociális munkásokból, pártfogókból és az akadémiák tanulóiból áll. Ebben a szervezetben az aktív szociális munkások több mint 68%-a vesz részt. Az alapítás után az egyik első cél az volt, hogy a szakmai csoportok belső kapcsolatát megteremtsék, a továbbképzést megoldják.

A Szövetség tevékenységének látható eseményei és eredményei a rendszeres szövetségi konferenciák, a területi, regionális ülések, és egy rendszeresen megjelenő folyóirat kiadása. A nemzetközi tevékenység is fontosabbá vált az elmúlt időszakban.

A Szövetség "vonalát" a következő években egy hivatalos programban rögzítették. E program azért jelentős, mert 35 éves történetükben ez az első. Jelentősége nemcsak kifelé fontos, de a munka alapját, az együttműködést és a kölcsönös tájékozódást is segíti a tagok között.

II.

ÁTTEKINTÉS A SZOCIÁLIS MUNKÁS KÉPZÉS ELMÉLETI ÉS
GYAKORLATI KÉRDÉSEIRŐL

SZOCIÁLIS MUNKÁSOK TEVÉKENYSÉGÉT IGÉNYLŐ MUNKATERÜLETEK
ÉS EZEK FŐBB KÉPZÉSI VONZATAI

Bevezető gondolatok^{x/}

Mielőtt megkísérelném áttekinteni a jelenlegi gyakorlat és a kívánatos jövőkép alapján a szociális munka terepeit, néhány elvi kérdés vár megválaszolásra. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt ezeket a kérdéseket nem lehet részletesebben tárgyalni, csupán jelezni, felvetni lehetséges.

Számot kell vetni a családgondozás helyét, szerepét illetően a fejlődés jelentős akadályát képező nézetekkel, amennyiben valóban a szociálpolitikai munka gyakorlatához tartozó szociális munkások képzésének kialakítására törekszünk. Fontossági sorrend nélkül a következőkben látom az utóbbi években széles körben és örvendetesen igényelt családgondozás kifejlesztésének akadályait:

- A szociális munka, a családgondozói tevékenység sokak szemében úgy tűnik fel mint egy önmagában létező és a problémák megoldására alkalmas eszköz és módszer. Ez a nézet egyik bukatója lehet a szociális munka hazai kifejlődésének. Jelenleg a társadalmi bajokkal foglalkozó valamennyi szakanyagban megtalálható már ugyanis a családgondozás iránti igény, - azonban a javaslatokban többnyire önmagában áll, nem szerepel mellette az a feltételrendszer, mely a családgondozás háttérét jelentené, és hiányzik azon elvek és értékek megjelölése is, amelyek nevében működtetni kívánják. Amennyiben pedig olykor-olykor előtűnnek elveket tükröző elvárások, úgy azok a gyakorlatban szemben állnak a szociális munka lényegével, értelmével. Az ál-

x/ Szerkesztői megjegyzés: Részlet a "Társadalmi Beilleszkedési Zavarok" kutatási főirány keretében készült tanulmányból.

A tanulmányban a családgondozás és a szociális munka egymást helyettesítő kifejezések.

lampolgárok egyes csoportjai feletti erőteljesebb ellenőrzés, rendszabályozás feltételét látják benne. E rétegek hatékonyabb kontrollját várják tőle. Ilyen érzéseket keltenek a totális nyilvántartásokra, környezettanulmányokra vonatkozó elképzelések, melyekhez a szociális munkások tevékenységét igénylik. Ugy gondolják így könnyebben ellenőrizhető, hogy a segélyben részesülők hogyan használják fel a kapott összegeket stb.

- Miután szociálpolitikai gyakorlatunkban és általában a hatóság - állampolgár kapcsolatban; a gyámolító és a gyámolt, a fölé- és alárendeltség, a függés, a kiszolgáltatottság, a leereszkedés különféle formái és fokai burjánzanak - fontos lenne elvileg tisztázni a szociális munkás szerepét és helyét. Kinek az oldalán álljon, mit vállaljon, mit ne vállaljon fel. Milyen társadalmi védelemben részesüljön, s ennek milyen formáit teremtsük meg.

- A magyar szociálpolitika történetében igen szerény helyet foglalt el a settlement mozgalom. Egy-két korát meghaladó szociálpolitikus egyéniség, mint pl. Dr. Hilscher Rezső vagy Dr. György Julia alkalmazta saját gyakorlatában szűk körben. Ezért nem alakult ki tradíciója annak a szemléletnek és értékrendnek, mely a mélyebb megértés és vállalás szintjéig éli bele magát a gondozottak helyzetébe. A settlement mozgalomnak mai változata: a lakóterületi közösségi munka /community work/.

Sajnos a jelenlegi szociális munkából - a szociális igazgatásból és a családgondozásból egyaránt - hiányzik - legalább is - rendszer szinten a megfelelő szemlélet a gondozott csoportokkal való munkában. Ettől eltérő egyéni példák, személyek ugyan akadnak, de a szociális irányítás, tevékenység egész szemléletétől idegen a társadalmi normáktól eltérő viselkedés elfogadása. Hiányzik a tolerancia, az empátiás készségre való törekvés épp úgy, mint gyakran a köznapi emberi jóság is stb. Valószínű, hogy a deviáns magatartásformák elleni küzdelem csekély eredményeiben az említett tényezők is szerepet játszanak.

- Hiányoznak a technikák is a szociális munkát végzők fegyvertárából.

Elemzésre érdemes maga ez a fegyvertár is. Ebben bizonyára megtalálható a szociális munkás számára reménytelennek látszó bajok sokasága közepett valami szűken vett szakmai és emberi kapaszkodó kialakítása. Az ügyintézőnek valódi megoldási módjai alig vannak, ezért gyakran a felülről kapott, a munkát leegyszerűsítő képletek /ügyrend, munkaköri leírás, jogszabályok stb./ alapján oldja meg és viseli el a munkát.

Nincs még csak gondolatban sem, hát még a gyakorlatban felmérve, hogy milyen pszichés terhelést jelent a szociális munka, s hogyan kell, ismét csak rendszerszerűen, védeni a terepen dolgozók lelki egészségét. A jelenlegi gyakorlatban egy-két szórvány kísérlettel eltekintve még a szupervízió sincs kialakítva. Nincs képzési, továbbképzési rendszer e feladatra.

Ilyen helyzetben minden olyan döntés, amely az egységes családgondozás rendszerét kívánja létrehozni, szükségképpen - a megfelelő feltételek kialakítása nélkül - csak a szociális munka pótszerét kínálhatja. A nemzetközi tapasztalatok is felhívták arra a figyelmet, hogy a szociális munka buktatói közül az egyik legveszélyesebb, ha úgy kívánják felhasználni, hogy a társadalmi bajok megoldását helyettesítik vele. Magában a hivatásban rejlő csapda, hogy függőségeket alakíthat ki és ezzel önnön céljával kerül szembe.

E kérdésekkel egy bevezető szöveg adta lehetőségen túlmenően kell természetesen foglalkozni. De itt is jelezni szeretném, mert kardinális kérdésnek tartom. Amennyiben létrejön az új szociális központ, úgy annak

- tisztázott elvekkkel, célokkal kell rendelkeznie;
- meg kell nevezni azokat az értékeket, amelyek jegyében cselekszik;
- meg kell határozni helyét az egész szociálpolitikán belül és a főbb partner rendszerek mellett, valamint a hatalmi szférában való illeszkedését stb.;
- meg kell tudni fogalmazni, hogy milyen feltételek mellett, milyen módszerekkel és eszközökkel működjön, mégpedig itt Magyarországon, adott gazdasági-társadalmi-kulturális stb. körülmények között.

A szociális munkának kétféle szemléleti bázison kell nyugodnia. E tevékenység egyrészt kétségkívül mentálhigiénés munka, ilyen felkészültséget, szemléletet igényel. Másrészt, zömében olyan rétegekhez tartozóak a kliensei, hogy érdekükben cselekedni, érdekeiket felfogni csak akkor képes, ha az egyéniben való látásmódot kiegészíti a társadalmiban való gondolkodás. Tehát ne csupán véletlenül fedezze fel az egyéni esetek mögött a csoportokat és rétegeket, a maguk érdekeivel és normáival, mert előfordulhat különben, hogy a fától nem látja az erdőt.

Miután nem feladatom a tanulmány címének megfelelően a felvetett kérdések megválaszolása, így ezek jelzése csupán azt célozta, hogy a szociális munka fejlesztését szolgáló programhoz néhány szemponttal hozzájáruljon.

I.

A jelenlegi helyzet

Amennyiben vizsgálat tárgyává tesszük, hogy hol tevékenykednek ma családgondozók, a szó teljes értelmében, úgy azt találjuk, hogy kevés helyen. A nálunk megvalósuló családgondozás, mint részgondozások rendszere azonban figyelemre méltó fejlődésen ment át az utóbbi években.

Amennyiben megvizsgáljuk mely szerveknél, mely tevékenységek kapcsán létezik már ma is valamely eleme a családgondozásnak, úgy tűnik, szinte önmagától kínálkozik a válasz arra, hogy a szociális munkás tevékenység fejlesztésében mely intézményekre és milyen irányban lehet építeni, azt egyáltalán kezdeményezni, illetve az együttműködést kialakítani.

Tehát miközben a szokásosnál szélesebb körben tekintem át a szociális munka tényleges és lehetséges terepeit, egy kissé azt is bizonyítani kívánom, hogy a felsorolt intézményekben ma létező feladatok egy része bizonyosan igényelné a szociális munkást, az ennek megfelelő mentálhigiénés és szociológiai szemlélettel rendelkező szakembereket.

Nem lehet véletlennek tekinteni, hogy a fejlett szociálpolitikai hálózatokkal rendelkező országokban nagy létszámú szakma a szociális munka. Az intézmények felsorolása során nem jeleztem a jelenlegi létszámokat, mégpedig azért nem, mert a feladatok bizonyíthatóan jelen vannak ugyan, a státusok azonban rendkívül szerények és bizonytalanok az adatok atekintetben, hogy akkor kik /és hogyan/ látják el ezeket. Egyetlen példát erre: kétségkívül feladata minden kórháznak a beteg-elbocsátást megelőzően tájékozódni arról, hogy van-e hova hazamennie a betegnek és van-e, aki a szükséges további gondozást megoldja. E feladat megvalósítható tisztán az orvosi ellátás tekintetében, s így a megoldás egyszerű: a kórház átadja a rendelőintézeti, vagy a körzeti orvosi alapellátásnak a kezelést. Orvosi részét tekintve az ügy rendben is van. Kivéve, ha pl. az illető öreg, magányos és nincs aki lakásában gondozza, diétás étrendjét biztosítsa stb. Vagy olyan fiatal, aki nem térhet vissza családjához és nincs otthona, lakása stb. Az alábbi áttekintés, ha szűkszavuan is, de azért félreérthetetlenül jelzi a jelen helyzetből a kívánatos jövő felé vezető utakat.

- A házasságkötés előtti tanácsadás - igénybevétele kötelező - tartalma elsősorban fogamzásgátlással kapcsolatos tanácsadás. A körzeti orvosi, illetve a területi anya- és gyermek-egészségügyi ellátásra épül. Nyilvánvalóan a tevékenység jellemből hiányzik ma a gondozás eleme. Ez azonban természetesen kiépülne, amennyiben kiegészülne házassági tanácsadással, a házassági krízisekre és konfliktusokra is tekintettel.

- A védőnői szolgálattal a terhes anyák és a csecsemők egészségügyi ellátása során kerülnek kapcsolatba az anyák és a kicsinyek. A hálózatnak felderítő, szignalizációs kötelezettségei vannak és a szolgáltatnak el kell jutnia teljes körben minden gyermeket váró anyához és kisgyermekes családhoz. A gyermekorvosi, körzeti orvosi és védőnői hálózaton keresztül a gyermekek 14 éves korukig elvileg intenzív egészségügyi ellátásában részesülnek. E rendszer fontos elemei: a csecsemő- és gyermek-tanácsadás /orvosi, egészségügyi szakirányú/ és a védőnői látogatások, melyek előbbinél szélesebben a környezetre /lakás, anyagi helyzet stb./ is kiterjedhetnek.

- Az óvodai, iskolai gyermek- és ifjúságvédelmi felelősi hálózat feladata a felderítés és szignalizálás. Kétségtelenül valamilyen szerény mértékben már tulmutat - a pedagógus egyéni adottságaitól, személyi érdeklődésétől függően - a nyilvántartási feladaton, a gondozás kezdő lépései felé. Széles körű, az egész tanuló ifjúságra kiterjedő szociális és mentálhigiénés gondozásra és iskolapszichológusi hálózat kiépülésével kerülhetne sor.

- A megyei /fővárosi/ Gyermek- és Ifjúságvédő Intézetekben folyik:

- a nevelőszülőkhöz kihelyezett gyermekek és a nevelő szülők gondozása /e gondozás azonban tartalmát tekintve inkább ellenőrzés/;
- a fiatalok bünelkövetők pártfogó jellegű gondozása; fő szempontjai: visszatartani a gondozottat a bűnözővé válástól és lehetőleg segíteni a tanulásban, munkavállalásban, a lakáskérdés megoldásában, a családi kapcsolatok rendezésében stb.;
- a volt állami gondozottak, a tovább tanulók gondozása, az Intézet hatáskörébe tartozó állami gondozott gyermekek figyelemmel kísérése /e feladat ahhoz kapcsolódik, hogy az igazgató hivatalból az állami gondozottak gyámja és ezért a területéhez tartozó valamennyi állami gondozott gyermek családi viszonyait és helyzetét nyomon kell követnie/;
- az állami gondozásba vett gyermekek és családi viszonyaik minél alaposabb megismerése.

A felsoroltakból két fontos feladat rajzolódik ki. Az egyik - s ez már régóta ismert - azt foglalja magába, hogy a GYIVI igazgatójának ismernie kell az egyes bekerült gyermek állapotát ahhoz, hogy számára az adott lehetőségek mellett a fejlődést legjobban szolgáló elhelyezést /nevelőotthonba vagy nevelő szülőnél/ biztosítsa. A másik feladat ujkeletű igény, és így foglalható össze: nem elegendő a gyermek kiemelése a családból, hanem az állami gondozásba vétel nyomán valamennyi é-

rintett szervnek /gyámhatóság, GYIVI stb./ hozzá kell fognia a családi körülmények rendezéséhez, a gyermek családba való viszatérésének elősegítéséhez.

Az eddigiekből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a GYIVI keretében sajátos szakjellegű családgondozási feladatok jelentkeznek.

- A nevelő otthonok és intézetek feladatkörében az utóbbi években kezdett kialakulni a családgondozás. E tevékenységbe beleértődik az állami gondozásból kikerülők önálló életkezdésének elősegítése majd utógondozása épp úgy, mint a kapcsolatteremtés a nevelő otthonban töltött idő alatt a gyermekek családjaiával.

- A gyámhatóságok a veszélyeztetett gyermekek és családjaik irányában fejtenek ki - védő-óvó intézkedésekre felhatalmazva és kötelezve - lényegében folyamatos gondozó tevékenységet. Az állami gondozásba vétel és az állami gondozás megszüntetése - bár egyszeri államigazgatási aktusokról van szó - lényegében a családgondozás néhány elemét magában hordozza. Hasonlóan vannak ilyen igények és munkamozzanatok a gondnokolási ügyek egy részében; a gyermek láthatási ügyek jelentős hányadában; a fiataalkorúak házasságkötésének engedélyezésénél és az apasági ügyek kezdeményezésében is. A gyámhatóság a feladatok megoldásába bevonja - ahol csak lehetséges - a nevelési tanácsadót, a gyermek ideggondozót és egyéb intézményeket. Ezzel együtt a gyámhatóság nincs megfelelően felkészülve a jogi, államigazgatási aktuson túlmutató feladatok megoldására. A felsorolt feladatok mindegyikéhez tartozna értelemszerűen családgondozási tennivaló is.

- A gyermek ideggondozók feladatai - sajátos körben - magukba foglalják a családgondozást is. Tevékenységük tartalma a nevelési tanácsadókéval sok vonatkozásban azonos, vagy hasonló.

- A Pályaválasztási Tanácsadó Intézetekben a gondozási elem nem jelentős ugyan, de mégis megjelenik. Az általános iskola és a középiskola elvégzésével ugyanannak a gyermeknek, illetve fiatalnak, családi körülményeit is figyelembe véve és fejlődésében is követve kell segítséget adni a pályaválasztáshoz. A gondozás elemei tehát ténylegesen megjelennek.

- Képezhető fogyatékos gyermekek intézményi nevelését a ki-
segítő iskolák /az enyhén fogyatékosok/, a foglalkoztató isko-
lák és intézetek /a középsúlyosak/ biztosítják. Ezen intézmények
családgondozást is végeznek, ha nem is teljesen tudatosult ennek
szükségessége, de már néhány intézményben önálló státust bizto-
sítottak a családgondozói munkára. Ezen intézményekben élő, ta-
nuló gyermekekkel és szüleikkel foglalkoznak, segítséget nyujta-
nak számukra a gyermek elfogadtatásához, kezeléséhez, hazatérése
utáni családi neveléséhez.

- A képezhetetlen fogyatékosok intézeteiben /egészségügyi
gyermekotthonok/ szintén szükséges a családdal való kapcsolat
/ha a családdal ezt sikerül elfogadtatni/.

- Különbféle érzék-, mozgásszervi fogyatékosok bentlakásos
intézményei és iskolái. Noha nem alakultak ki ezen intézmények-
ben a családgondozói státuszok, az ilyen feladatok elég nyil-
vánvalóak. /Még a felnőtt, önálló életvitelt folytatók is igé-
nyelnék./

- Alkohol /és kábítószer/ betegek gyógyításával foglalkozó
egészségügyi intézményekben az utóbbi években egyre határozot-
tabb a családgondozás iránti igény és a volt alkoholbetegek
klubjaiban is folyik ilyen természetű, jórészt társadalmi munká-
ban folyó tevékenység.

- Ideg- és elmegyógyászati intézmények egyikében-másikában
működnek már családgondozók. Családgondozók igénybevételével
kedvezőbb határfokkal lehetne a beteg "külvilági" családi kap-
csolatait a gyógyítás s az azt követő hazabocsátás számára ki-
alakítani, hasznosítani. Nagy szükség lenne szervezett utógondo-
zó tevékenységre is.

- Öngyilkossági kísérletet elkövetők /erre készülők/ intéz-
ményei. Fontos lenne a telefonos lelki elsősegélyszolgálatok
mellett szaporítani a megelőzést szolgáló krízisintervenciós in-
tézmények számát s ezeken belül természetesen fontos szerepet
tölthetnének be a családgondozók. Jelenleg az öngyilkosságot
megkíséreltek utógondozása sincs megoldva.

- Magányos, beteg, szociálisan gondozásra, ellátásra szoruló idős emberekkel foglalkozó intézmények /szociális otthonok, nyugdíjas házak, öregek napköziotthonai, házi szociális gondozás/. Kifejezetten családgondozói tevékenység ma leginkább a házi szociális gondozás során valósul meg. Szükség lenne azonban családgondozói tevékenységre mindenütt a bentlakó intézményekben is.

- Valamennyi kórházban /klinikán/ szükség lenne szociális munkásokra, a fekvő betegek családi, magánéleti, közösségi ügyei és problémái megoldásához felhasználható segítségre. Nagyon fontos feladat - elvileg jelenleg is folyik valami hasonló igényű munka - a kórházi elbocsátásoknál a magányos, a valamilyen oknál fogva védelemre szoruló volt betegek otthonukba való visszatérésének, zökkenőmentes beilleszkedésének segítése. A gyakorlatban ez azonban jelenleg megoldatlan.

- A rendőri szervek elsősorban a gyermek- és ifjúságvédelmi területen, valamint a körzeti megbízottak személyében felderítő, jelző tennivalókat látnak el, mely tevékenységből nem hiányoznak a szociális munka egyes elemei - meghatározott körben.

- A bíróságok keretében folyó pártfogó munka - börtönből szabadulók egyes kategóriáinál - ugyancsak tartalmaz családgondozási elemeket. Itt szükséges megjegyezni, hogy hiányzik viszont a külső, a civil, ugynevezett "börtön misszió", mely a börtön évek elviselését és az azt követő perspektívák kialakítását is segíthetné.

- Sajátos gondozó hálózat működik a nehezen beilleszkedő cigány családok segítésére. A cigány családokkal dolgozó családgondozók száma ugyan nem jelentős, de munkájuk valóban szociális munka.

- Javító-nevelő intézetek keretében is folyik némi családgondozói jellegű tevékenység. Ezen intézményekben nagyon fontos feladat a családdal való kapcsolat-tartás, a szabadulás utáni beilleszkedés elősegítése és az utógondozás megszervezése.

- Szociális munkásokra lenne szükség a nagy munkásszállásokon, ahol családgondozói tevékenységet vagy az egészségügyi

vagy a kulturális kérdésekkel foglalkozók végeznek. De indokolt lenne e helyeken önálló családgondozók alkalmazása is.

- Üzemi családgondozók működtek a felszabadulás után a nagyüzemekben. E feladatok elsorvadtak s beleolvadtak különféle szakszervezeti és vállalati munkaügyi tevékenységekbe.

- A nagyobb pályaudvarokon ugyancsak működni kellene az információs szolgálat és az egészségügyi állomás mellett egy tanácsadó, sajátos helyzeteket megoldani segítő szociális munkás szolgálatnak.

- A tanácsok ujonnan megteremtett ügyfélszolgálati irodái is gyakran kerülnek olyan helyzetbe, amikor konkrét segítségnyújtást, családgondozói munkát kellene nyújtaniuk.

- A tanácsok munkaügyi osztályai által irányított munkaközvetítő irodáknál /különösen ott, ahol fiatalok, nyugdíjasok, képzetlen rétegek jelentkeznek elsősorban/ munkát keresők jelentős része szociális munkást igényelne. Megjelennek a gyakran visszatérő ügyfelek, a nehezen beilleszkedők, a hátrányos helyzetben lévők: a tanulatlanok, fogyatékosok, rokkantak, részmunkaidős foglalkoztatást keresők, stb.

- A különféle tömegkommunikációs szervek /Rádió-TV-lapok/ levelező rovatai számára, egyes ügyek, helyzetek alapos megismerésére és megoldására szüksége lenne szociális munkásokra.

- A mozgalmi, társadalmi szervek közül tényleges családgondozási feladatokkal elsősorban a Magyar Vöröskereszt találkozók. Valamennyi mozgalmi szervhez érkeznek azonban olyan problémák, amelyeket családgondozási eszköz és módszer együttesel lehet csak megoldani. Ez nem jelenti azt, hogy e helyeken ilyen státuszokra van szükség, csupán jelezni kívánom, hogy a szociális munkás szemléletére az igény milyen széles körű. A mozgalmi szervek említése azért is fontos, mert a hivatásos gondozó rendszerek mellett igen jelentős segítséget adhatnak az ezekhez kapcsolódó társadalmi munkások, a laikus, tehát nem professzionális, de e munkára felkészített családgondozók.

- A társadalombiztosítási ügyfélszolgálat is igényelné a szociális munkásokat.

Konzekvenciák

- Már az áttekintés önmagában is jelez hiányokat, fehér foltokat és jelzi azt is, hogy a ma működő hálózatok nagy részénél nem folyik tényleges családgondozói tevékenység. Nem attól családgondozás a családgondozás, hogy csupán egész, teljes családdal foglalkozik. Így családgondozás az a gondozás is, amit pl. magányos idős emberek érdekében folytatnak. E téren is találkozunk félreértésekkel, amiből kitűnik, hogy még nem világos sokak számára a szociális munka, mint "szolgálat" lényege.

- Kitűnt, hogy a fő terepeket, területeket figyelembevéve a legszerényebb számítások szerint is sürgősen kb. 10 ezer fős, de a szociálpolitikai tevékenység fejlődésével ennél lényegesen nagyobb létszámú szolgálatra lenne szükség. Olybá lehetne tekinteni, hogy egyes intézmények személyi állományának kialakításánál normatív követelményé kellene tenni a szociális munkás munkakör kialakítását. Így minden nagyobb üzemben, pályaudvaron, iskolában, kórházban stb. szociális munkásokat kellene alkalmazni. Ma még nálunk a lakossági szolgáltatások között nem gondolnak a humán szolgáltatásokra, jóllehet e téren a hiány nagyon érezhető. Emberek tömege küzd azzal a konfliktussal, hogy egyszerűen sehol sem tudja úgy előadni gondjait, hogy az bonyolult formációban megjelenik. Ha valaki a jogsegélyszolgálathoz fordul, akkor csak arra kíváncsiak /és más kérdésekben nem engedik szóhoz jutni/, ami jogi feladat. Az orvosnál az egy emberre jutó 3-4 percben nem hallgathatják meg csak azt, ami bajából orvosra vár. Így foroghat a gondokkal küszködő emberrel a kerék, járhatja a rendelőket és irodákat anélkül, hogy valaki megértené baját és próbálna segíteni rajta.

- Az is bizonyosra vehető, hogy a szociális munka általános és sajátos szakkérdései miatt szükség van az általános és az ezekkel szoros munka-kapcsolatokat tartó szakhálózatokra.

- Az is bizonyos, hogy szükség lenne egy átgondolt szervezete-fejlesztési tervre, mely működő modell-vázlatot szolgáltatna a szociális munka mint a szociálpolitika egyik alrendszerének kialakításához az egyes elemek egymáshoz való kapcsolódásához, az együttműködés konkrét formáihoz.

- Indokolt lenne, kronológikusan, megjelenésük időpontja szerint - áttekinteni és feldolgozni - gondolati tartalmait tekintve - a családgondozás kérdésével foglalkozó hazai publikációkat.

- Indokolt lenne a HNF mozgalom keretében működő családgondozó klub és az 1983. évi pályázat tapasztalatait is elemezni.

- Indokolt lenne továbbá megkeresni a felsorolt intézményeket /irányító szerveiket/ annak érdekében, hogy tájékozódjunk a mai gyakorlat alapján arról, hogy milyen létszámmal, kapacitással, milyen szemlélet szerint, milyen képzettséggel stb. oldják meg ma az adott intézményben szükségszerűen jelentkező szociális jellegű feladatokat. Észlelik-e, felismerik-e ezeket egyáltalán stb.? E válaszok alapján fontos következtetések vonhatók le a képzés, továbbképzés iránti várható igényekre vonatkozóan.

II.

Képzési vonzatok

1. Az általános, alapképzés

A jelenlegi helyzetben legsürgősebb feladatnak tűnik a nálunk teljes egészében hiányzó alapképzés tematikájának, tananyagainak kidolgozása. Ezzel párhuzamosan gondoskodni kell az első kísérleti képzés megindításáról és az általános szociális munka szervezetrendszer kiépítési programjának összeállításáról. E szervezeti vázlatnak a helyét a szociálpolitikai reformrendszer keretei között kell kijelölni.

Az általános alapképzést lényegében két területen kell megindítani: a szociális munka és a szociális közigazgatás területén, egy további alcsoport ezen belül: a szociális munka területi vezetői.

A jelenlegi helyzetben a legkönnyebben megoldhatónak a továbbképzés látszik. Ilyen jellegű felsőoktatási továbbképzés minden bizonnyal a spontán érdeklődők köréből is kínál megfele-

lő létszámu jelentkezőt. Ez a feltétel adott ugyan, de a rendszer működtetéséhez mégsem elégséges.

A képzés kérdése elválaszthatatlanul összefügg a szociális munkás és a szociális ügyintézői foglalkozás "arcával" /helyzetük, anyagi, erkölcsi megbecsülésük, szakmai kompetenciájuk, kapcsolataik, az alkalmazók elvárásai szakmai tevékenységükkel szemben stb./. Meg kell vizsgálni az e munkakörökhöz tartozó működési kérdéseket, ügyrendeket, utasításokat is. Mindezek alapján is, de lényegében inkább a szociálpolitikai reform elképzelésekre támaszkodva újra kell fogalmazni a munkakörök tartalmát, feltételeit, lehetőségeit.

Feltétlenül szembekerülünk a kérdés kapcsán az igazgatási létszámkorlátozással, mely a jelenlegi szociális szakigazgatást és a hozzá kapcsolódó tevékenységek fejlesztését leállítja. Évek óta ilyen helyzetben van pl. a gyámügyi igazgatás.

Ez az ellentmondás csak abban az esetben oldható fel, ha a szociális ágazat megfelelő képviselőhöz jutván meg tudja értesíteni, hogy ez a szféra a lakossági szolgáltatás része - legalább úgy mint a "Patyolat" és az idevonatkozó preferenciákat kell érvényesíteni.

Érveink között méltán kaphat helyet az is, hogy - különösen vidéken - komoly gondot okoz az érettségizett leányok elhelyezkedését biztosítani, a feszültség mégis áttöri a korlátokat s adminisztratív állásokat teremt, ha nem is a tanácsoknál, de a munkáltatóknál. Hasznos és szükséges feladatokat, méghozzá sokuk számára vonzó feladatot kínálna viszont a szociális adminisztrációs, ügyintézői és a szociális munkás munkakör.

Fontos lenne a szakgondozó hálózatok feletti felügyeletet ellátók és a szakszolgálatok vezető munkatársainak véleményét kérni az együttműködésre /általános és szak-gondozók/.

Egy szakmai egyesület magára vállalhatná az érdekeltek közötti koordinációt.

A tapasztalatok szerint a jelenlegi helyzetben még azok a család-gondozói hálózatok sem alkotnak kielégítően sűrű hálót,

amelyek már e foglalkozást elfogadták, ilyen jellegű státusokkal rendelkeznek /nevelési tanácsadók, GYIVI-k, szociális felnőtt védelem stb./. Ezért indokolt lenne megismerni az ott dolgozók tapasztalatait, igényeit a fejlesztés személyi és tárgyi feltételeit illetően.

Meg kell ismerni a szakgondozás során használt tananyagokat és programokat is. Mindezideig azonban a szakgondozás nem rendelkezik átvehető, használható tananyagokkal és tapasztalatokkal, mert szemléletét tekintve általában eltér a bevezetőben említett kettős bázisu mentálhigiénés és szociológiai integrált felfogástól.

2. Tartalmi vonzatok

Az eddigiekből valószínűleg kitetszik az a felfogás, miszerint a jelenlegi szociális apparátusok helyzete, felkészültsége, a szervezetek állapota nem nyújt megfelelő kiindulási alapokat a képzés számára. Az is nyilvánvaló azonban, hogy abból kell kiindulni, ami van. Viszont világosan kell látni, hogy a képzés és továbbképzés nem oldja meg a problémákat az egész szociális igazgatás és ellátó szolgálatok szemléleti és szervezeti reformja nélkül. Mindezen okok következtében a szociális ágazat viszonylagos önállósulására, érdekképviseleti és érvényesítési szerepére, a hatalomban elfoglalt szerepére is építve lehetséges új szemlélettel átítatni az apparátusok erre hajlamosítható tagjait.

Az előbbiekből fontos konzekvenciák vonhatók le a képzés mikéntjére és hogyanjára vonatkozóan is. A teljesség igénye nélkül néhány szempontot jeleznék:

- A tananyagok, a tantervek, a programok összeállításában s az egész tanítás menetében, el kellene térni a prelegáló jellegű oktatástól és a közös műhelymunka élményét kellene nyújtani. Különösen vonatkozik ez az igény a posztgraduális képzésre.

- Ez azzal is járna, hogy a programok előre betervezhető rugalmasságot biztosíthatnának kisebb eltérésekre.

- Nagyobb szerepet kell a szokásos oktatáshoz képest szánni az eszmei meggyőzés számára. A hallgatók esetleges korábbi értékeit is módosítani fogja sok vonatkozásban a studium, új szemlélet, vagy módosult szemlélet elfogadásáig pedig az ut nem könnyű sem tanárnak, sem tanítványnak.

3. Tantárgyakban gondolkodva

A világszerte folyó szociális munkás képzés tapasztalatai egyfelől, másfelől a hazai szükségletek, melyek mint láttuk igen széles körűek, adják meg a kiinduláshoz szükséges alapokat. A világ számos országának rendelkezésre álló tapasztalati anyagából a skandináv és angolszász országoké számunkra a legfigyelemreméltóbb.

Ismerve a hazai mentálhigiénés kultúra viszonyait, mindenképpen szükséges az önismereti és az empátiás tréningek megtervezése, továbbá egy részletes szakmai pályatükör kidolgozása.

Szakszerűen feldolgozott kazuisztika közreadása, és ugyancsak feldolgozott formában gyakorlati terepmunka beállítása is fontos követelmény.

Az általános, alapozó képzés során is szükséges természetesen a szociális munka legfontosabb munkaterületeit figyelembe venni, a szakági gondozásokról is /pl. gyermek és ifjúságvédelem, idős-gondozás stb./ tájékoztatást kell adni a hallgatóknak. Ennek szükségességét akkor is indokoltnak lehet tekinteni, ha a szakosodás az életben lényegesen részletesebb ismereteket tesz szükségessé. A jelenlegi helyzetben azonban a legnagyobb hiány a minden szakismereteket megalapozó általános szemlélet és ismeret. Ezen általános ismeretek nyújtása során az esetek nagy többségét tekintve meg kell kérdőjeleződjenek a jelenlegi szakgondozások elvi és gyakorlati módszerei stb. Ezért is az általános képzés során alkalmazott példák minden bizonnyal úgy hatnak, hogy elbizonytalanítják az illető terepen jelenleg dolgozó, studiumokra vállalkozókat a tekintetben, hogy amit a régi gyakorlat szerint folytattak helyes-e egyáltalán.

Ezzel a problémával szembe kell majd nézni az oktatónak. Egy konkrét példával megvilágítva: a hallgatók hallanak majd a szegregáció súlyos káraitól és remélhetően magukévá teszik ennek elutasítását. Amennyiben közülük egyesek a szociális felnőttvédelem területén dolgoznak, úgy meg kell kérdőjeleződjenek a jelenlegi gyakorlat, mely az öregeket szegregálja a társadalomból.

E jelenségtől nem kell megriadni, hisz a jelenlegi szakgondozások eredménytelenségét /vagy gyenge eredményeit/ részben azok a szerkezeti strukturák, intézményi, szervezeti rendszerek idézik elő, amelyek megfelelően végig nem gondolt, korszerűtlen elképzelésekre épültek. Ezért is elválaszthatatlan a képzés és továbbképzés az egész szociálpolitikai reformtól. A mielőbb és minél nagyobb létszámban beindítandó képzés éppen így válhatna az apparátusok /szociális ügyintézők és irányítók, valamint a szociális munkások/ szemléletváltásának egyik fontos tényezőjévé.

VITAINDITÓ GONDOLATOK
A SZOCIÁLPOLITIKAI SZAKEMBERKÉPZÉSÉRŐL^{x/}

A probléma fontosságát elismertnek tekintem. Így itt most nem indokolom részletesen, miért kellene egyáltalán szakemberek ezen a területen.

Szakember igény

A társadalompolitikai és szociálpolitikai fejlesztés többféle szakembert igényelne.

1. Elméletileg magasan képzett társadalom- és szociálpolitikai szakemberek. Feladatuk részben ilyen jellegű ismeretek oktatása lenne, részben az államigazgatás ilyen jellegű munkáiban való részvétel. /Az Országos Tervhivaltól a Társadalombiztosítási Főigazgatóságon keresztül a megyei- városi tanácsok szociálpolitikai osztályáig mindenütt szükség lenne ilyen emberekre, nem beszélve a leendő "szociális" főhatóságról./ A feladat tartalmából magától értődőően következik, hogy e szakembereknek valamilyen más szakmában, pl. közgazdaságtudomány, jog, is magasszintű kompetenciával kell rendelkezniük.
2. Elméletileg jól képzett, a szociálpolitika sokféle gyakorlatában nagyon jártas szociálpolitikai oktatók. Feladatuk értelemszerűen az oktatás lenne, minden olyan intézményben, amelyben szociális képzés van. Legalább két alaptípus kellene /függetlenül attól, hogy közép- vagy felsőfokon tanítanak/: a "tanintézetben", iskolában oktató, és a "terepen" oktató. Semmilyen szociálpolitikai szakember nem képzelhető el tisztes terepismeret és legalább minimális terep-

x/ Szerkesztői megjegyzés:

A vitainditó a Művelődésügyi Minisztérium által összehívott 1986. éveleji tanácskozás anyaga volt.

gyakorlat nélkül. A "terepet" itt a szociális ügyintézés, a szociális intézmények és a különböző lakosságcsoportok, közösségek, családok és egyének jelentik, akikkel a szociális hálózat dolgozik.

A terepismeret /és kivált a gyakorlat/ nem tanítható az egyetemekről, főiskolákról vagy középiskolákról "kinyulva". A gyakorlati oktatóknak a terepen kell lenniük. Idejük egy részében annak az intézménynek a feladatait végzik, ahová tartoznak, legyen az családsegítő központ, szociális otthon, nevelőotthon vagy tanácsai szociális osztály. Idejük másik, valószínűleg nagyobb részét a gyakorlaton lévők oktatása tölti ki. Munkájukat könnyíti, ha nem az adott intézmény, hanem a tanítás vagy a művelődésügy alkalmazottai.

3. Szociális igazgatási /és társadalombiztosítási/ ügyintéző szakemberek, az igazgatás különböző szintjein. Ezek a feladatok jogi, esetleg pénzügyi szakismereteket, általános társadalmi tájékozottságot, valamint megfelelő szemléletet igényelnek.
4. A szociális szakszolgálat^{x/} magasan képzett szakemberei. /Több-kevesebb eltéréssel ez a szakember-típus felelne meg annak, amit ujobban külföldön - keleten és nyugaton - "szociális munkásnak" hívnak./ Feladatuk rendkívül változatos, és szakképzettségük iránya is sokféle lehet. Elvileg szakosodhatnak az ellátandó terep szerint /kórház, szociális otthon, átmeneti szállás, családsegítő központ stb./, vagy a kliensek csoportjai szerint /szellemi vagy fizikai fogyatékosok, idősek, csövesek, alkoholisták, börtönből szabadultak stb./. Felsőfoku végzettségre, komplex - szociológiai, szociálpszichológiai, pszichológiai, jogi stb. - ismeretekre van szükségük ahhoz, hogy

x/ Szociális szakszolgálaton azon hálózatok dolgozóit értem, akik közvetlen személyes kapcsolatban állnak ügyfelekkel vagy azok közösségeivel. A szociális igazgatás más szakembereit nem sorolom ide. A szóhasználat önkényes, változtatható.

a roppant komplex helyzetekben eligazodjanak és hatékonyan, sokféle eszközt felhasználva tudjanak segítséget nyújtani a családok érdekében való közbenjárástól a krízishelyzetekben való segítségig. Nem nagyon távoli az analógia, ha azt állítjuk, hogy a szociális szakszolgálatban a "szociális munkások" szerepe és belső tagolódása hasonló az orvosokéhoz az egészségügyi szakszolgálatban.

5. A szociális szakszolgálat középszintű szakemberei.
Mind a szociális intézményekben, mind a családsegítő szolgálatokban szükség van /meglehetősen nagy számban/ olyan dolgozókra, akik egy sor konkrét segítő munkát kulturáltan ellátnak - az anyahelyettesítést az anya betegsége esetén, gyermekfelügyeletet az otthonokban stb. Szerepük - továbbra is egészségügyi analógiával - az ápolónőkéhez hasonló /a magyar helyzetet alapul véve. Külföldön ugyanis elkezdődött az ápolónők egy részének egyetemi képzése, de erről most gondolkodni sem érdemes./.
6. A szociális szakszolgálat segéderői. Egy sor szociális feladathoz nem kell különleges, közép- vagy felsőfoku végzettség, csak néhány technika ismerete és kulturált emberi beállítottság szükséges. A "segéderők" jelentős hányada önkéntes társadalmi munkás vagy részfoglalkozásu lehet.

Szakemberképzés

E különböző típusu szakembereknek eltérő típusu képzésre van szükségük, noha természetesen nem kell minden típusnak önálló képzés. A továbbiakban csak a lehetséges vagy kívánatos képzési szintekről, keretekről lesz szó, némi utalással a tartalmakra. A tantervek, anyagok részletes kidolgozása további - nem könnyű, legalább 1-2 évet igénylő - feladat. Valószínűleg szükség lesz egy állandó szakmai testületre is, amely a tanterveket egyezteteti, a tananyagok szakmai színvonalát mintegy garantálja.

Fordított sorrendben haladva:

A 6. típus - segéderők, önkéntes társadalmi segítők - számára néhány hetes tanfolyamokat lenne célszerű szervezni. Erre is talán inkább valamilyen önértékelés és azonosságtudat kialakítása érdekében van szükség, mint "kiképzésükhöz". A megfelelő beállítottságot /kommunikációs készséget, toleranciát stb./ nem lehet rövid tanfolyamon megtanulni, legfeljebb tudatosítani lehet e vonások fontosságát azokban, akiknek a beállítottsága eleve nagyjából megfelelő. Ilyen tanfolyamokat szakképzett szociális munkások, pszichológusok, pszichopedagógusok, szociálpedagógusok stb. tarthatnak. Természetesen elképzelhető egy sor nem ennyire általános tartalmu, egyes konkrét készségeket átadó tanfolyam is.

Az 5. típus - középszintű szakemberek, szociális segítők, családsegítők - képzése új típusu szakközépiskolákban történhetne. Ennek a korábbi, megszüntetett gyermekfelügyelő-képzéshez hasonló jellege lehetne. Felvethető - akár átmeneti, akár végleges megoldásként -, hogy a képzés kezdődjön meg az egészségügyi szakiskolákban, ovónőképzőkben. Ennek előnye lenne rövid távon, hogy a képzést rövid időn belül nagyobb anyagi áldozatok nélkül meg lehetne kezdeni. Két nagyobb probléma van. Az egyik az, hogy vajon valóban van-e erre kapacitás, nem menne-e a bővítés az alapirányu szakképzés rovására mennyiségileg? A másik az, hogy nem fenyegetne-e - egészségügyi szakiskola esetén - a szociális képzés "elmedikalizálása"? E második problémán könnyitene, ha az egészségügyi szakiskolák legalább egy része valóban szociális és egészségügyi szakközépiszkolává válna, nevében és tanerősszetételében egyaránt, továbbá ha azért lassan alakulnának önálló, alkalmasint valamilyen szakirányu szociális szakközépiszkolák /pl. gyermekfelügyelő képzés stb./.

Hangsúlyozom, hogy a szociális "középkáder képzésnek" is feltétele az, hogy legyenek iskolában és terepen oktatók. Jelentős részük még kiképzendő.

A 4. típus - felsőfokon képzett szociális munkások - képzése elvileg önálló főiskolai és egyetemi képzés keretében

kellene, hogy történjen. A képzésnek három fő összetevője van:

- Különböző szakismeretek /szociológia, jog, pszichológia, szociálpolitika stb./, amelyek többé-kevésbé hagyományos felsőoktatási keretben /előadás, szeminárium stb./ sajátítandók el;
- a terepgyakorlat, amely rövidebb és hosszabb "hospitálásokat" tételvezet, a gyakorlati oktatók vezetésével;
- a megfelelő emberi magatartásra, szemléletre nevelés. Szemléletet és értékeket csak az oktatás-tanulás-gyakorlat során lehet átadni, ha az egész közeget ez a szemlélet jellemzi.

Az nyilvánvalónak tűnik, hogy ez a képzés csak nappali tagozaton, teljes időben történhet. Ha ez az első diploma, akkor sem az esti, sem a levelező képzés nem elégséges. A tananyag megemésztéséhez kevés: gyakorlatra és szemléletformálásra semmi idő nincs. Az megfontolandó, hogy főiskolai vagy/és egyetemi legyen-e a képzés, vagy hogy legyen-e egy pl. hároméves "általános szociális munkás" képzés, amit azután követhet valamilyen graduális vagy posztgraduális szakosodás. Az is vita tárgya lehet, hogy mindenképpen önálló új intézmények kellenek-e, vagy elég új szakok létesítése meglévő intézményekben /bölcseészkarokon, tanárképzőkben, stb./? Magam az is-is felé hajlok. Új szakot könnyebb szervezni, mint új intézményt. De részben a területi decentralizáció szükségessége miatt, részben a szakmai azonosságtudat kialakítása és fenntartása érdekében szükség lehet esetleg új intézményre is.

Bármilyen irányba dőljön is el a vita, arról meg vagyok győződve, hogy külön /nem valamilyen létezővel közös/ képzés kell - és hogy ennek alapfeltétele az oktatók kiképzése. Ezért legalább két-három év szükséges az induláshoz.

Ismeretes, hogy egyes helyeken már ma léteznek a fentiekben vázoltakhoz hasonló kezdeményezések, illetve van igény, lehetőség és törekvés szociális típusú szakképzés megkezdésére. A Gyógypedagógiai Főiskolán másfél évtizede tart a "szociál-

lis szervező" képzés, amely az első lépés volt a vázolt irányba, és napjainkban bővül. A probléma /számomra/ az, hogy az adott keretek között csak levelező formára volt lehetőség, holtlott alapképzésről volt szó. Mindenesetre az itt nyert tapasztalatokat fel kellene használni. Ujabban az egészségügyi és védőnőképző főiskolák, egyes tanító- és tanárképző főiskolák vállalkoznának szívesen a szociális szakképzés befogadására. Azt hiszem, a meglévő kezdeményezéseket nem korlátozni, hanem támogatni kell. A hiány akkora, hogy még a részleges megoldások is jobbak a semminél. De ezeket csak átmeneti megoldásnak, vagy a későbbi szakirányu ráképzés előfutárainak tekinteném, amelyek nem helyettesíthetik az önálló képzést.

A 3. típusu - szociális igazgatási - szakemberek képzése többé-kevésbé megoldottnak tekinthető. Ezt a képzést nyújtja az Államigazgatási Főiskola, illetve a mainál képzetesebb társadalombiztosítási és vállalati szociálpolitikai ügyintézők képzését kezdte meg a SZOT Főiskola. /Mindkét képzés szociálpolitikai anyagát majd a létrehozandó szakértői testület elé kellene vinni./

A magasan képzett szociálpolitikai szakembereket valószínűleg /nemcsak átmenetileg, hanem tartósan is/ legcélszerűbb posztgraduális szinten képezni. Ennek előnyei sokfélék:

- Igy biztosítható, hogy többféle - jogászai, közgazdasági, orvosi, pszichológiai, szociológiai stb. - alapképzett-ségű szociálpolitikus legyen.
- A tapasztalatok szerint a szociálpolitikai szemlélet elsajátításához általában valamennyi társadalmi gyakorlat és érettség szükséges, vagy legalábbis előnyös. /Az biztos, hogy felnőtteket, alkalmasint fiatal felnőtteket sokkal könnyebben és hatékonyabban lehet erre képezni, mint egészen fiatalokat./
- Rengeteg időt lehetne nyerni, ha legalább átmenetileg bevezetnénk az egyéves gyakorlattal együtt talán másfél vagy kétéves teljes idős, fizetett képzést. Így viszonylag gyorsan képezhetnénk legalább oktatókat, szociálpolitikai előadókat, családsegítő központ vezetőket.

Elvileg az 1. és 2. típusu szakembereknek - elméleti "szociálpolitikusok" és oktatók - nem teljesen azonos képzés kell. A legnagyobb eltérés az, hogy az oktatóknak sokkal több gyakorlati tapasztalatra, alaposabb terepismeretre van szükségük, mint a politikában dolgozóknak. /Ismét aláhuzom: mennyiségi, nem minőségi a különbség./ A valóságban ez az eltérés áthidalható, két módon is. Egyrészt, minthogy posztgraduális a képzés, megoldható, hogy a felvettek egy része már hivatásos szociális munkás /nevelési tanácsadóknak, családsegítő központokban dolgozó stb./ "családgondozó" legyen. Másrészt az is megoldható, hogy aki oktatói, főként gyakorlati oktatói pályára akar menni, annál vagy az oktatás keretében szervezünk hosszabb, tömbös terepgyakorlatot, vagy megköveteljük, hogy a diploma megszerzése után egy évet terepen dolgozzon /és esetleg kiegészítő vizsgát tegyen/.

Az ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ keretében 1985 szeptemberében megindult a 3 éves posztgraduális szociálpolitikai képzés. Itt tudatosan törekedtünk arra, hogy zömmel leendő oktatóknak, kisebb részben leendő "szociálpolitikusnak" alkalmas hallgatókat vegyünk fel. Ennek megfelelően a többség aktív szociális munkás, a kisebbség erős elméleti érdeklődésű. /Valamennyien felsőfoku végzettségűek, természetesen./ Az eddigi - féléves - tapasztalat az, hogy a hallgatók vegyes összetétele mindkét fél számára előnyös. Ezen az alapon állítom, hogy megfelelő szelekció és felvételi követelmények, illetve kellően rugalmas, esetleg a 3. évben szétágazó tananyag mellett az 1. és 2. típus képezhető együtt. Végzés után a "természetes szelekcióra" kell majd bízni, hogy ki merre halad.

Gyakorlati teendők, prioritások

Az eddig elmondottak alapján hipotetikusan rögzíthetők időbeni sorrendek, elméletileg kialakított prioritásokat figyelembe véve.

a/ A jövő egész képzése szempontjából a legfontosabb és legsürgősebb a leendő oktatók képzése. Ez egy helyen - ELTE Bölcsészkar - közel 20 fővel megindult, de csak 1988-ban fejeződik be. Minthogy felnőttek munka melletti képzéséről van szó, annak nincs akadálya, hogy a hallgatók már hamarabb munkahelyet változtassanak, és oktatni kezdjenek, ha akarnak - és ha lesz hol.

Teendők:

- megszilárdítani a már megindult képzés kereteit;
- megvizsgálni, van-e /anyagi, személyi/ lehetőség valahol egyéves, teljes időes posztgraduális képzés kialakítására. Ez ma gyorsitaná a képzést, hosszú távon olcsóbb és hatékonyabb lenne, mint a levelező képzés kinlódása.

b/ Fel kellene térképezni, hogy ma hol és milyen jellegű, tartalmu kezdeményezések ill. tervek vannak. Egy, e célra létrehozott, szakértői testületnek egyrészt meg kellene vizsgálnia azt, hogy mindenütt biztosíthatók-e megfelelő standardok, másrészt azt, hogy kell-e valahol szakmai segítség - és hogy ez hogyan biztosítható.

c/ Meg kellene vizsgálni, hogy vannak-e közép- ill. főiskolák, amelyek hajlandók és képesek lennének a szociálpolitikai /szociális/ képzést társképzésként, szakként stb. "befogadni", illetve, hogy a szociális képzés oldaláról biztosítható-e ilyen feltételek mellett a megfelelő szint.

d/ Viszonylag gyorsan dönteni kellene legalább a közép- és felsőfoku képzés létéről és kereteiről, hogy

- jó lelkiismerettel lehessen képezni a képzőket;
- meg lehessen kezdeni a szellemi tőke mozgósítását tantervek, tananyagok előkészítésére.

KOMPETENCIA-PROBLÉMÁK A CSALÁDGONDOZÁSBAN

Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a családgondozó két, többnyire egymást átszövő funkciót lát el. Az egyik a gondozó szociális funkciója /segély, állami gondozás stb./, a másik a család pszichés problémáinak rendezése, azaz a terápiás funkció. E kettő többnyire összefonódik, illetve elmosódik a gondozói munka során.

Minek tekinti magát a családgondozó?

Természetesen optimális esetben a gondozó terapeutának és szociális gondozónak is tekinti magát. Azonban ez nincs mindig így, és látni fogjuk, hogy a családgondozói munka sajátosságai-ból következik, hogy a gondozónak döntenie kell: elsősorban minek tekinti önmagát. Amennyiben a gondozó szociális funkciójára esik a hangsúly, direktív lehet. Megmondhatja a családnak mit csinál rosszul, mit csinál jól, jó esetben a segélyeken keresztül a jó tündér szerepét is elvállalhatja. Bizonyos formális kompetenciára tehet szert; a család pozitív változásait jutalmazhatja /segély/, rossz, káros tulajdonságait /iszákosság, gyerekek elhanyagolása/ büntetheti /állami gondozásba vétel, segélymegvonás, stb./. Ez esetben, mint a társadalom értékrendjének közvetítője nem elhanyagolható eredményeket érhet el. Mint ember szimpatikus lehet a családnak, elfogadhatják, de a családgondozói munka másik, terápiás funkciójának minden bizonnyal nem fog megfelelni. Ennek oka az az alapvető tény, hogy a kívülről jövő embernek formális hatalom van a kezében. Ebből két dolog következik. Az egyik, hogy a családot függő helyzetben tartja, a másik az előbbire épülve, hogy kettős kommunikáció alakul ki a család és a gondozó között.

A gondozó ugyanis, ha terápiát is akar csinálni, úgy tesz, /maga előtt is!/ mintha ugyanolyan ember lenne, mint a gondozottjai, mintha nem lenne hatalma, a család sorsa kritikus helyzetekben nem tőle függne. Ez esetben "terápiát" csinál, meghallgatja az élettörténeteket, panaszokat és a család is, ő

is úgy tesz, mintha nem tudnák miről van szó: a családnak segílyre vagy valamilyen előnyre van szüksége. A terapeutikus beállítottságu családgondozó sokszor eredményesen szocializálhatja a családjait a terápiás szituációra, ő is eredményeket érhet el, leginkább a feszültségeket kanalizálhatja, de az alapvető ellentmondást, hamisságot szerepénél fogva a legjobb szándékkal sem szüntetheti meg. Amit elérhet - kiélezve a gondolatot - az egy jól begyakorlott, két szintű kommunikációs mechanizmus kiépítése, amelyben a felek olajozottan kommunikálhatnak egymással a sikok között ügyesen lavirozva. Ez azonban ellentmond a terápia alapkövetelményeinek, miszerint a cél: az a minél nyiltabb családi kommunikáció elérése, amelyben a modellt a terapeutának kellene nyújtania, aminek ő, mint láttuk, helyzeténél fogva nem felelhet meg. Ha a fent vázolt helyzetet a gondozó átélte, személyiségétől, izlésétől függően döntenie kell, melyik szemét kívánja lehunyni inkább: "terapeuta" kíván-e lenni, vagy "szociális" gondozó. Abban a pillanatban, amint e kényszerű szemlehungyás megtörtént, kompetenciája alapjában rendül meg.

x x x

Beléphet-e egy félszemű családgondozó egy család ajtaján? Talán a fenti kérdést egy fontosabb előzi meg. Érdemes-e belépnie? Mit tud nyújtani, mit tud segíteni csökkent kompetenciával? Ha a gondozó elkötelezettsége szociális típusu, ha félve is, felbukkanhat benne a gondolat: hátha a társadalomnak szüksége van erre a mindezidáig ujratermelt, a szociológiailag determinált peremhelyzetbe kényszerített rétegre? Ha képtelen elhessegetni e minduntalan visszatérő gondolatot, kénytelen felismerni saját igencsak felszini, foltozgató szerepét. Rá kell jönnie, el kell fogadnia, ha tudja, gondozott családjai csak igen kis mértékben tehetnek arról, ahogy és amiben élnek. Amikor a gondozó legyőzi szégyenét és megnyomja a csengőt megpróbálja elhítenni magával és gondozottjaival: sorsuk a saját kezükben van, függetlenül a környezettől, amelyben élnek. Hasonló ez ahhoz, mintha egy tickelő betegnek azt mondanánk

/és hinnénk is benne/: szokjon le tünetéről, nem nehéz, csak akarnia kell. A belépés akkor válik morális kérdéssé. A család-gondozó a belépés aktusával a valódi problémák elfedéséhez járul hozzá, ezért fizetik.

Ha a gondozó "terápiát" szeretne csinálni, sok esetben megint csak áthághatatatlannak tetsző problémába ütközik. Tudja, vagy nem tudja, belépése pillanatában ő az, aki kér. A gondozott családok nagy része többszöri behívásra sem hozze el tünetét hordozó gyermekét a Nevelési Tanácsadóba. Ez a kényszerhelyzet családgondozót szül. Ezek a családok nem érzékelnek problémát családjukban, életükben, életüket úgy fogadják el, ahogy van. A gondozó kérése tehát a következő: vegyék észre problémáikat, kooperáljanak, mint betegek, mert ha ezt teszik, csak akkor van jogosultsága annak, hogy ő belépjen lakásukba. Ha a család ellenáll ugyanis a terápiára való szocializálódásnak, és nem hajlandó tudomásul venni betegségét, a gondozó légüres térbe kerül, a maga számára is érthetetlen lesz, mit keres itt. A szerepvákumból adódó szorongás hajtja a gondozót, hogy a család fogadjon el egy betegséget és ezzel implicite őt a gyógyító komplementer szerepében. Ha ez a szerepegyezkedés megtörtént, kezdődhet a terápia. A kérdés azonban az, kinek a terápiája. A gyereké, vagy a felnőtteké, vagy az egész családé? Az első két eset minden bizonnyal nem lehet sikeres, mert a családi szituáció ezt nem teszi lehetővé. Akár a gyerek, akár a felnőtt terápiájánál döntünk, mindkét esetben óhatatlanul olyan intim közlések hangzanak el, melyeket a másik félnek nem kellene hallania. Egy lakásban, amely elvben egyformán minden családtagé, a terapeuta nem küldheti ki a családtagokat a saját szobájukból /ha van hová/, ha ezt a páciens teszi is, a másik fél kireksztődik, szorongani kezd, tehát míg az egyiket gyógyítjuk, a másikat megbetegítjük. Mindkét esetben szorong a terapeuta is. Ebben a légkörben kontraindikált terápiát csinálni. Minthogy az objektív feltételek nem adóttak az első két esetben, marad a családterápia. Erről azonban köztudott, hogy igazából terápiára jól motivált, középosztálybeli családok esetében várható el siker, ami a mi peremre szorult családjainkra a legkevésbé sem mondható el. Tehát a családterápia kimenetele

jó esetben kétséges. Amint ezeket végiggondoltuk, vissza kell kanyarodnunk - szűkkörű kompetenciánk tudatában - az eredeti kérdéshez. Beléphetünk-e a családba? Legalább elgondolkodnunk muszáj, hogy mivel segíthetünk vagy árthatunk, ha kialakítjuk a betegségtudatot és kétséges, tudunk-e segíteni. Függségbe kényszerítünk egy családot akár évekre is. Mit gondoljunk? A családgondozás folyik, lelkiismeretünk nyugodt lehet. Vagy be se csöngessünk?

A SZOCIÁLIS MUNKÁRÓL SKÓCIÁBAN
/Egy tanulmányut tapasztalatai/

1. Néhány háttér-információ

A szociális munkának mintegy 100 évre visszanyúló megszakítatlan hagyományai vannak Nagy-Britanniában. Kezdetben a szociális munka filantrópok önkéntes vállalkozása volt, bár viszonylag hamar intézményesült a Charity Organisation Society /Jótékony-ságot Szervező Társaság/ keretei között. A teljesen önkéntes, magánalapítványok segítségével működő szolgálat a II. világháború előtt csak szóróványosan, egyes területeken került át a közigazgatásba. Elég gyorsan kitűnt, hogy a szakképzetlenség a munka kárára van, így már 1895-től kezdve elindultak képzési törekvések - számos megtorpanással és irányváltással. A legjelentősebb első irányváltás abból adódott, hogy a felsőfoku társadalomtudományi képzésbe szervülő szociális munkás oktatást a huszas évek végén felváltotta egy erősen pszichiátriai töltésű képzés, ami az Egyesült Államokból került át Nagy-Britanniába.

Mind a képzés, mind a szervezeti megoldások 1945 után mentek át gyökeres változásokon. Ekkor kerültek a szociális munka különböző ágai - először a gyermekvédelem, a kórházi szociális munka és a börtönutógondozás - közigazgatási keretbe, bár számtalan önkéntes szervezet máig fennmaradt.

A sokirányú utkeresés mintegy két évtizedig tartott. Ezen idő alatt sokféle szolgálat alakult ki, amelyek a lokális közösség, ill. a család egy-egy különálló problémájával foglalkoztak, számos átfedéssel és fehér folttal, gyakran megfelelő szakmai képzettség és intézményi háttér nélkül. A kusza helyzet tisztázása érdekében előbb Skóciában, majd Angliában szakértői /királyi/ bizottságot küldtek ki. A skóciai Kilbrandon jelentés 1964-ben, az angliai Seebom-jelentés 1968-ban készült el. Ezek nyomán születtek meg a szociális szolgálatok átszervezésére vonatkozó törvények, előbb Skóciában /1968/, majd Angliában /1970/. Közös vonása e törvényeknek, hogy mindkettő egye-

sitette a helyi közigazgatáson belül az addig szétagolt, különböző szakigazgatási szervek alá tartozó hálózatokat, újra-definiálva a célokat és eszközöket. Az egyesítés nyomán közös szervezetbe kerültek a problémás családokkal, veszélyeztetett gyermekekkel, idősekkel, betegekkel, hajléktalanokkal foglalkozó szolgálatok, ideértve a területen és az intézményekben /átmeneti otthonok, bentlakásos intézmények, kórházak/ működő szociális hálózatokat. A közös alapvonások mellett maradtak bizonyos sajátosságok. Így Skóciában teljesebben ment végbe az egyesítés, mert a börtönutógondozó hálózat /probation service/ is beolvadt a rendszerbe. Skócia radikálisabban alakította át gyermekvédelmi rendszerét az ún. "hearing system", a fiatalokru bűnözés újfajta, az igazságszolgáltatás keretein kívül maradó kezelés révén. További előnye a skót törvénynek, hogy lehetőséget nyújt anyagi segítségre a szociális munka keretében. Így mód van arra, hogy az egyébként igen széleskörű társadalmi biztonsági segélyrendszert krízis helyzetben stb. kiegészítsék vagy időlegesen helyettesítsék. Végül /az angol törvénytől eltérően/ külön paragrafusban rögzíti azt, hogy a szociális munka szervezetének "általános felhatalmazása van a társadalmi jólét előmozdítására".

A szociális szolgálatok átszervezését rendkívül jelentős bővítés és gyors fejlesztés követte, ami egyre sürgetőbbé tette a képzés kereteinek és színvonalának emelését. /Egyetlen példával: Skóciában 1971 és 1981 között 15 ezerről 28 ezerre nőtt a helyi közigazgatás "Szociális munka osztályaihoz" tartozók létszáma, teljes munkaidős foglalkoztatottakban számolva. Ezen belül a terepmunkát végző szociális munkások száma majdnem megháromszorozódott./ Így 1971-ben megalakult a "Szociális munkára nevelés és képzés országos tanácsa" /Central Council for Education and Training in Social Work/. E tanács irányelveket, javaslatokat és kötelezően betartandó követelményeket, normákat dolgoz ki a képzés különböző formáira, és ezzel biztosítja a képzés általában magas színvonalát.

A mennyiségi és minőségi fejlesztés nyomán egyre határozottabbá váltak a szociális munkás szakma konturjai, megszületett egy új foglalkozás. Ez tükröződik abban, hogy 1975-ben

létrejött a "Szociális munkások brit szövetsége" /British Association of Social Workers/, ami biztosítani kívánja a szakmai standardok színvonal-emelését, a szakmai azonosságtudat erősítését és szakmai védelmet igyekszik nyújtani. A tapasztalatok folyamatos gyűjtése, feldolgozása és publikálása mellett ez a szervezet dolgozta ki a szociális munkások "erkölcsi kódexét".

Nem szeretném azt a benyomást kelteni, hogy mindezek után minden rendben van a szociális munka /a skót hivatalos terminológia/, ill. a szociális szolgálatok /angol terminológia/ területén. Sokféle bírálat éri a szociális munkát különböző oldalokról: "balról", mert végső fokon csak egyéni szinten old meg problémákat, s így tartósítja az adott viszonyokat, ahelyett, hogy változásokhoz járulna hozzá, ill. "jobbról", mert túl költséges és nem elég hatékony. /Ez utóbbi bírálatok nyomán újabban elég jelentős költségvetés-csökkentéseket hajtott végre a konzervatív kormányzat./ Az egyre magasabb - felsőfokú és posztgraduális - szinten nyújtott általános és speciális képzések ellenére még nem mindenütt sikerült teljesértékű értelmiségi szakmaként elfogadtatni a szociális munkát, ami rontja a más szakmákkal /orvos, jogász/ való együttműködést. Ugyanakkor a magas szintű képzés magában rejti a "professzionizálódás" veszélyét, azt, hogy túl nagy távolság keletkezik szociális munkás és kliens között. Ezt a dilemmát úgy igyekeznek feloldani, hogy a demokratikus kapcsolatok és kommunikáció kulturájára nevelést beépítik a képzésbe. A gyorsan növekvő szükségletek és a lassabban bővülő erőforrások közötti aránytalanság gyakran vezet vagy a szociális munkások túlterheléséhez vagy munkájuk színvonalának romlásához.

A sokféle bírálat és bizonytalanság miatt 1980-ban újabb bizottságot küldtek ki azzal a nem titkolt céllal, hogy alapos vizsgálat segítségével igazolják vagy cáfolják a kritikákat, egészen odáig, hogy esetleg mutassák ki a szociális munka feleslegességét. A Barclay-bizottság jelentése 1982-ben jelent meg. Az átfogó, sokrétű leírás és elemzés konkluziója az volt, hogy "a szociális munkások sok olyan munkát végeznek el, amelyek elintézetlenül hagyása a kliensek kárára lenne". Más szavakkal: ha nem lennének, ki kellene őket találni.

Nos - ki vannak találva. Bár pontos statisztikák nincsenek, a Barclay jelentés szerint 1980 körül Nagy-Britanniában /55 millió lakos mellett/ a szociális szolgálatokon belül mintegy 100.000 fő végzett a szó szoros értelmében vett szociális munkát központi vagy helyi állami alkalmazásban.

Terepen dolgozott

- kb. 15.700 "tűzvonalbeli" szociális munkás /akiknek mintegy 70%-a volt képzett/;
- kb. 5.000 csoport- vagy irodavezető a "szociális munka helyi központjaiban" /90%-ban szociális munkás képzettséggel/;
- 4.000 /zömmel szakképzett/ tanácsadó és vezető a köz- igazgatási központokban /"regionális tanácsokban"/.

Intézményekben dolgozott

- 28.300 fő gondozó személyzet a bentlakásos intézményekben /15% képzett/;
- 7.500 fő gondozást végző személy vagy vezető a napközbeni ellátást nyújtó intézményekben /alig képzettek/.

Az önkéntes szektorban - jelentős állami támogatással -

- 3.200 fizetett szociális munkás /60%-ban megfelelő képzettséggel/ dolgozott terepen, és
- 9.200 fő gondozó /17%-uk képzett/ intézményekben.

Ezek a számok nem tartalmazzák az adminisztrációt, kisegítő feladatokat végzőket, azokat, akik nem szociális munkás jellegű szakképzettséggel dolgoznak a rendszerben, mint pl. fizioterápiát végzők; és végül az "otthoni segítők", akik - teljes munkaidőre átszámítva - két-háromszor annyian vannak, mint a terepen dolgozó szociális munkások. Nincsenek itt számbavéve a különböző tanácsadó irodákban dolgozók sem, akiknek pedig rendkívül jelentős a szerepük a jóléti jogosultságok és lehetőségek tisztázásában és kiaknázásában. /Csak a részben központi- lág finanszírozott "Állampolgári Tanácsadó Irodákból"

/Citizen's Advice Bureau/ 900 van Nagy-Britanniában./ És végül egyáltalán nem számít "szociális szolgálatokhoz" az a 60.000 tisztviselő, akik a társadalombiztosítás szervezetén belül foglalkoznak az egyedi /bár tulnyomórészt jogilag rögzített/ segélyezéssel.

A szociális munka szervezeti keretei az utolsó tíz-egynéhány évben megszilárdultak. A "terepmunka" központjai a "szociális munka helyi csoportjai" vagy irodái. Skóciában ezek szervezetével, munkájával próbáltam megismerkedni.

2. A szociális munka területi szervezete

Skócia legnagyobb közigazgatási egységei a régiók. Az 5 milliós ország tíz régiójából Edinburghban és környékén, a "Lothian region"-ban 760.000 ember él. A regionális tanács Edinburghban van. Szociális Munka főosztályához 17 helyi központ tartozik. Átlagosan tehát 45.000 lakost szolgál egy-egy lokális központ, de ez a szám függ többek közt a problémák nagyságától és a települések szétszórtságától. Arra ugyanis gondosan ügyelnek, hogy a központ jól megközelíthető legyen a hozzá tartozó körzet minden pontjáról.

Egy-egy helyi központban 30-60 fő állandó, teljes munkaidős munkatárs és 20-50, többnyire részmunkaidős "otthoni segítő" dolgozik. A központban dolgozók száma, összetétele a lokális szükségletektől függ. A regionális tanács Szociális Munka Főosztályán belül külön részleg foglalkozik azzal, hogy az elérhető statisztikák alapján /pl. kormegoszlás, szellemi vagy fizikai fogyatékoság, munkanélküliség stb./ képet kapjon a szükségletekről, illetve ha szükséges, kiegészítő felméréseket végezzen. Ezen információk alapján a regionális tanács és a helyi központ vezetői együtt dolgozzák ki azt, hogy milyen a helyi "team" összetétele. Itt igen nagy a rugalmasság. Például ha sok a krónikus beteg, akkor az egészségügyi szolgálat kihe-lyezhet a helyi központba beteglátogató ápolónőt. Ha valamilyik önkéntes társadalmi szervezetnél olyan szemlélettel vagy képzettséggel dolgozik valaki, hogy ki tudná segíteni a helyi team-et, akkor mindkét fél kérheti, hogy hosszabb-rövidebb idő-

re delegálják ezt a személyt a team-hez. Ha a központ valamelyik szociális munkára képző intézményből /egyetemről/ elérhető, és hallgatókat fogad /heti egy-két napra, vagy többhetes gyakorlatra/, akkor a helyi központban "gyakorlati tanár" is van. E tanárok természetesen a leggyakorlottabb, legkitünőbb szociális munkások közül kerülnek ki. Szeretném aláhuzni, hogy a hallgató és a gyakorlati tanár kapcsolata "szerződés", amely mindkét felet kötelezi. A gyakorlati tanárok /practice teacher/ a helyi team tagjai, akik továbbra is végeznek terepmunkát fennmaradó idejükben, s ugyanugy a regionális tanács Szociális Munka Főosztályának alkalmazottai, mint a team többi tagja. /Azaz nem az egyetem fizeti őket és felügyeletük nem az oktatásügyhöz tartozik./ A regionális tanács Szociális munka Főosztályán belül azonban egy külön szakelőadó áll velük állandó kapcsolatban - aki maga is szakképzett, hosszú gyakorlati tapasztalattal rendelkező szociális munkás. /A Lothian régióban 9 gyakorlati tanár van - 5 a helyi team-ekben, 3 kórházban, 1 pedig bentlakásos intézményben./

A helyi központ 40-50 /teljes munkaidős/ dolgozójából mintegy 15-20 szakképzett, azaz egyetemi végzettségű szociális munkás. Gyakorlatilag mindenütt van 1-2 /a betegekhez kijáró/ gyógytornász, 4-5 adminisztrátor, akik a dossziékat vezetik, a gépelést végzik, és ezen kívül - a szükségletnek megfelelően - lehet "háztartási közgazdász", aki a családoknak segít pénzbesztási vagy hasonló ügyekben; "gyermekjáték oktató", aki a szülők és gyermekek közti viszony javításában játszhat jelentős szerepet stb. Egyre gyakoribb, hogy 1-2 magasan képzett dolgozó a "jóléti jogi tanácsadásra" szakosodik, a nevük "welfare right worker". A szociális munkások lehetnek "általánosan" vagy "speciálisan" képzettek. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a befejezett, egyetemi szintű általános diploma után szakosodnak vagy a kliensek meghatározott csoportjaival való foglalkozásra /alkoholisták, bűnelkövetők, pszichiátriai esetek, szellemi fogyatékosok és családjuk, idősek stb./, vagy bizonyos típusu szociális munkára /irányítás, közösségi munka stb./.

A helyi team szervezeti felépítése részben általános normákat követ, részben pedig rugalmas: felfogása jelentős szere-

pet játszik az elrendezésben. Így pl. általános vonás az, hogy a bejövő ügyfelet az ún. "fogadó team" /intake team/ egyik tagjához irányítja a recepcióban dolgozó alkalmazott /aki rendszerint nem egyetemi végzettségű, de az adott munkához legalább tanfolyami végzettséget kapott/. Az azonban, hogy a fogadó team tagjai állandóan azonosak-e, vagy bizonyos időközönként cserélődnek, helyi döntés kérdése. A fogadó team vagy azonnal intézkedik, vagy /csoportmegbeszélés után vagy anélkül/ az ügyfél egy szociális munkás kliense lesz. Mintegy 4-5 szociális munkás egy-egy "alcsoporthoz" /subteam/ alkot a közülük legtapasztaltabb vezetésével, aki egyben a "szupervizor". Ő felelős az eset-elosztásokért is, de alapfeladata a munka minőségének ellenőrzése, és méginkább a segítség. A szupervizor szerepe hangsúlyos. A szuperviziós - egyéni vagy csoportos - esetmegbeszélések állandó továbbképzést jelentenek; segítenek standardok, lehetőleg egységes elveken nyugvó megoldások kidolgozásában; az adott esettel kapcsolatos célok és módszerek folyamatos tisztázásában. Mindemellett a szupervizor a felgyülemelő feszültségek levezetésében biztonsági háttér. Ő jelenti a "biztos helyet", ahol a szociális munkás kimondhatja bizonytalanságait, problémáit, ő az a személy, akivel megoszthatja kételyeit - és aki végső fokon segít megelőzni, hogy a szociális munkás "kiégjen" vagy összeroppanjon.

A "szuperviziós teamek" alkalmasint csak a belső szervezet egyik metszetét jelentik. E mellett /pl. abban az edinburghi központban, amely Pilton városrészt látja el, és amelyet többször látogattam/ egy ettől teljesen független szervezeti metszet is volt, amelynél a rendező elv a kliens-csoport volt. Egy-egy "munkacsoport" szerveződött a bűnelkövetőkkel, az idősekkel és mozgássérültekkel, a serdülőkkel, a gyermekes családokkal foglalkozásra, és egy csoport kifejezetten a szegénységgel kapcsolatos kérdésekre specializálódott. Ez a rugalmas belső szervezés részben hatékonyságnövelő, részben lehetőséget ad arra, hogy sokféle kommunikációs kapcsolat legyen a dolgozók közt, ill., hogy mindenki többféle munkát végezzen; részben pedig megátolja merev hierarchiák kialakulását.

A helyi központ minden esetről külön dossziét vezet, amelyben lehetőleg kronológikus sorrendben minden dokumentum megtalálható. A lezárt és a folyó eseteket külön tárolják. /Egyes helyeken külön nyilvántartási módszer segítségével biztosítják, hogy az eset szükséges időközönkénti felülvizsgálata megtörténjen - ehhez azonban számítógépes adattárolás szükséges./ Kataszter, ami a család szoros követését jelenti, csak egyet vezetnek, éspedig a "nem véletlenül bántalmazott gyermekekről". Érdeemes talán kiemelni, hogy a gyerekek ilyen értelmű védelme ropant nagy súlyt kapott az egész szociális munkában, és nagyon előtérben van a szociális munkások ezzel kapcsolatos felelőssége. A magyarázat az, hogy Angliában is, de főleg Skóciában, a lehető legtovább igyekeznek összetartani a családot, illetve a lehető legrövidebb időre teszik át a gyereket nevelőszülőkhöz, esetleg végső esetben intézetbe. Ha azonban előfordult gyermekbántalmazás, akkor a szociális munkás felelőssége az, hogy úgy dolgozzon a családdal, hogy ne következzen be súlyosabb tragédia.

A skót szociális munka sajátos vonása, mint erre utaltam, a pénzbeli segítség lehetősége. /Ezt a törvény megfelelő paragrafusa nyomán "12 Szakaszbeli pénznek", "Section 12 money"-nak nevezik. Angliában csak 1980 óta, és csak gyermekes családok esetében van ilyen segítségre lehetőség, ezért a skót gyakorlat a kidolgozottabb és sokrétűbb./ A szociális munka során nyújtott pénzsegély elvben csak kiegészítő vagy átmeneti jellegű, a társadalombiztosítási segélyezést egészíti ki, vagy annak hézagait pótolja. A pénzsegély megértéséhez valójában az egész segélyrendszert kellene ismertetni, amire itt nincs lehetőség. A lényeg az, hogy az Egészségügyi és Társadalombiztosítási Minisztériumhoz /Department of Health and Social Security, DHSS/ tartozik mind a járulékfizetéshez kapcsolódó "szabályos" társadalombiztosítás, mind pedig a "pénzügyi rászorultság alapján" nyújtott összes rendszeres és rendkívüli ellátás. Ezeket a segélyeket 1980 után aprólékos részletességgel szabályozták /16.000 /!/ paragrafusban/, és gyakorlatilag egy sor rendkívüli esetre is normatív szabályokat dolgoztak ki. "Fehér foltok" még így is maradhattak. Főként mégis abból adódnak problémák, hogy az eljárás időigényes lehet; hogy hét végén nincs ügyelet; vagy

- és ez talán a legnagyobb baj - a normatív rögzített szintek olykor olyan alacsonyok, hogy nem oldják meg a család elemi problémáit sem. E nehézségek áthidalására szolgál a "Section 12 money", ami lehet /akár a DHSS segélyből levonhatóan/ visszatérítendő, vagy vissza nem térítendő. Hogy melyik megoldást választják, erről mindig az ügyféllel való megbeszélés alapján döntenek. /Egyszerűen figyelembe veszik, hogy van-e remény és lehetőség a visszafizetésre./

A szociális munkában való pénzbeli segélynél két alapelv érvényesítendő. Az egyik az, hogy kinek adható: családoknak, időseknek, vagy fizikai-szellemi fogyatékosokban szenvedőknek. A másik, hogy milyen céllal adható. Itt a lényeg az, hogy a gyors segítség hosszútávon megtakarítást jelentsen. /Pl. a fűtési számlahátraléknél a segítség elejét veszi annak, hogy a fűtést kikapcsolják, s ezzel a család élete, a tagok egészsége károsodjon, a csövek szétfagyjanak stb./. Az összeg nem túlságosan jelentős - a piltoni központnál pl. ami 39.000 lakost lát el, évi 4.000 font. /A társadalombiztosítási segély ennek sokszorososa./ A pénznyújtásnál a lényeg a gyorsaság. 20 fontig a szociális munkás minden formáság nélkül, "kézből-kézbe" adhat segélyt. 20 és 100 font között a helyi központ belső bizottsága dönt. Ennél nagyobb összeg esetében már 1 hét a döntési határidő, és a központ vezető "divisional director" hozzájárulása szükséges.

Egyébként is a gyorsaságot, a könnyű hozzáférhetőséget mindig szem előtt tartják. Ezért létezik - nem a lokális központokban, hanem egy-egy nagyobb egységben - állandó, hétvégi és éjszakai ügyelet, vagy ezért szerveznek olyan "sürgősségi nevelőszülő hálózatot", amelynek akkor is fizetnek átalányt, ha éppen nincs a családnál gyermek, és ahová akár azonnal vihetnek veszélyeztetett gyermeket.

Bármennyi részletet is tegyek e beszámolóhoz, a leírásból kimarad a szociális munkát átítató segítő és humánus légkör. A piltoni központban például leghosszabban a gyakorlati tanárral beszélgettem. Jim Evatt - vak, vakvezető kuttyája van. Még soha senkinek nem jutott eszébe, hogy ez a testi fogyatékoság bár-

miben hátráltathatja Jimet, de ugyanakkor a regionális tanács is, a helyi központ dolgozóis olyan körülményeket igyekeznek teremteni, amelyek segítenek a nehézségeket áthidalni. Vagyis hát a "szociális munkát otthon kezdik". Aprólékos figyelmet szentelnek annak, hogy már a váróhelyiség is barátságos, kényelmes, megbecsülést sugárzó legyen - holott a központ egy lerobbant negyed közepén van. Ugyanigy ügyelnek arra, hogy a magánügyek azok maradjanak, azaz, hogy mindig négy szemközt beszéljenek az ügyféllel, és hogy a közléseket bizalmasan kezeljék.

A szociális munkások egyik legnagyobb dilemmája - szakmai bizonytalanságokon, a társadalmi megbecsülés gyakori hiányán túl - legalább kettős, de inkább hármas kötöttségük. A helyi közigazgatás alkalmazottai, kötelességük tehát, hogy munkálta-
tóikkal szemben lojálisak legyenek. Nem kérdőjelezhetnek meg fennálló törvényeket vagy intézményeket, még akkor sem, ha ezek nyilvánvalóan kárára vannak ügyfeleiknek. Benne élnek a helyi közösségben, és felelősséggel tartoznak azért, hogy munkájuk ne ártson, és ha lehet, használjon a közösségnek. És végül elkötelezettek klienseiknek, ügyfeleiknek, akiknek segítenek a lehetőség végső határáig. A hármas kötöttség sokszor vezet ellentmondáshoz. Ha a szabályok lehetővé teszik egy család kilakoltatását, a szociális munkás szembekerül a tanács lakásosztályával is, a DHSS segélyezőivel is - de lehet, hogy mindenkivel szemben elveszíti a harcot. A könnyebb ellenállást a szabályok engedelmese elfogadása jelentené. De a szociális munkára nevelés egész folyamata is, az erkölcsi kódexek is azt az elvet igyekeznek átültetni minden segítő foglalkozást végzőbe, hogy "az első elkötelezettség a kliensé". Amennyire meg tudtam ítélni, az elv az esetek tulnyomó többségében érvényesül, még olyankor is, ha ez nincs a szociális munkás előnyére.

A szakma másik, valószínűleg mindennél fontosabb dilemmája a szociális munkás "szerep-bizonytalanságából" adódik. Igaz, hogy számos, pozitíven kifejtett szakmai meghatározás található. De a lényeg mégis csak az, hogy ők kerülnek szembe olyan bajokkal, amelyek a többi társadalmi alrendszer - munkelőpiac, lakáselosztás, iskola, egészségügy, szociális intézmények, igazságszolgáltatás, társadalombiztosítás - hiányaiból vagy rossz, nem

emberközpontu működéséből fakadnak. És nekik kell ezeket a bajokat gyógyítani, a rendelkezésükre álló igencsak szűkös eszközökkel, mindeneelőtt saját személyiségükkel. Ahogy Jim Evatt fogalmazott: ők tartják a fedőt, saját kezükkel, a mindig robbanásra kész kuktafazékon.

Nem könnyű, és nagyon tiszteletreméltó vállalkozás ez. Számmomra talán az volt a legnagyobb tanulság, hogy mindezt lehet nyitott szemmel, az elkerülhetetlen feszültségek tudatában is csinálni, anélkül, hogy a szociális munkások végzetesen elfáulnának vagy elkeserednének. De ennek feltételei vannak: a magasszintű és erős erkölcsi töltésű képzés-nevelés; a szakmai közeg biztonságot nyújtó jelenléte; és a felettes szervek megértő toleranciája, ami számukra is elfogadhatóvá teszi a szociális munkás többszörös kötődését és azt, hogy lojalitása mindeneelőtt a kliensé.

Ezek után talán érthető, ha úgy vélem: van még mit tanulnunk itthon ezen a területen.

AZ IDŐSEK GONDOZÁSA, SEGÍTÉSE
/megoldások az NSZK-ban^{x/} /

Az NSZK-ban számos, az időseket érintő nehézség^{xx/} mellett igen jelentősek a 60 illetve 65 éven felülieket érintő gondozással kapcsolatos problémák. Különösen nehéz helyzetben a 80 éven felüliek, azaz az agg koruak vannak. Az összlakosságon belül a 60-65 éveseknél 2,9%, a 65-79^{xxx/} éveseknél 8%, a 80 éven felülieknél 30% a gondozásra szoruló aránya. Ez azzal függ össze, hogy a 60 éven felüliek között 10 év alatt megduplázódott a 80 éves és idősebbek aránya. ^{xxxx/} Különösen sok az agg koru nő. A német időspolitika szövetségi és tartományi szinten elfogadott központi problémája a 75-80 éven felüliekkel való foglalkozás. A hivatalos szemlélet így a gondozással összefüggő teendők megoldását tartja elsődlegesnek.

A gondozás mint a családok problémája

Sokat vitatott alapkérdés, hogy ki gondozza az időst, hol történjen a gondozás, és mi legyen a fő feladat: az otthonmaradás elősegítése-e vagy az idősek intézményekbe való tömörítése. A leginkább vitatott probléma, hogy a család vagy az intézmény vállalja magára ezt a feladatot, s ha nem a család, milyen típusú intézmény, milyen gondozószemélyzet az, amelynek a gondozással kapcsolatos teendőket el kell látnia.

x/ Részlet Széman Zsuzsa: "Az időspolitika helye a Német Szövetségi Köztársaságban, az idősekkel kapcsolatos gondok, problémák, megoldások" c. tanulmányából.

xx/ Korai nyugdíjazás, idősödő munkanélküliek, az idősek anyagi nehézségei, nők hátrányosabb helyzete, a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos problémák stb.

xxx/ A német statisztika csoportosítása.

xxxx/ Számuk jelenleg másfél millió, az össznépesség 2,4%-a, a 60 éven felüliek 12%-a. 1-4.old. In: Heiner Geissler: "Pflegebedürftige in ihrer gewohnten Umgebung." Pressedienst des Bundesministerium für Jugend-Familie und Gesundheit. Bonn, 1984. 1-20.old.

A konzervatív szemlélet gazdasági tényezőket leplezve az erkölcsre hivatkozva azt állítja, hogy az idősgondozás alapvetően a család feladata és a "gonosz gyerekek" küldik az időseket az otthonokba. A közvéleményben is inkább ez a kép él, ami a tömegkommunikációs szervek egyoldalú tájékoztatásával és a szociális otthonok abszolút számának növekedésével függ össze. Valójában az otthonokban elhelyezett idősek aránya alig változott. A 65 éven felüliek mintegy 4-4,5%-a él otthonokban. Valamilyen intézményes segítséget kap a 65 éven felüliek 14%-a, a 80 éven felüliek 20%-a.^{x/} Az idősek legtöbbször, 73%-uk, mégis családjától kap segítséget. 29%-uk egyéb rokonára is, vagy csak rá, 29%-uk barátira, szomszédra is számíthat. A "gondozásra szorulókat" az NSZK-ban hivatalosan 4 kategóriába sorolják: abszolút mértékben gondozásra szoruló /Schwerstpflegebedürftige/, ami 24 órás ellátást jelent: erőteljesen gondozásra szoruló /Schwerpflegefälle/ és az egyes részterületen /pl. fűtés, öltözködés, nehéz fizikai munka, mosakodás, stb./ segítségre szoruló. Mindegyik csoportba tartozó idős tulnyomó többségét a család vállalja, sőt éppen a két utolsó, könnyebben kezelhető kategóriába sorolt idősek körében csökken a családi segítség mértéke.^{xx/}

A családok a segítséget sokszor igen nehéz, erejüket meghaladó módon tudják csak megoldani, amelyben mind anyagilag, mind fizikailag óriási terheket vállalnak magukra. Nem igaz tehát az a kép, amely a jelenlegi családi segítséget semmitmondónak tartja vagy kevesli és a korábbi korok családi segítségét idealisztikusnak festi, ezzel is alátámasztva, hogy a családoknak az idősgondozásban a meglévőnél nagyobb szerepet kell vállalniuk.

x/ Fachbericht zur Situation älterer Menschen in der BRD. 6.o. 1982; M.Dierl: Hilfe für ältere Menschen in der BRD. 4.o.

xx/ A 220 ezer abszolút mértékben gondozásra szorulóból 170 ezret /77,2%/ gondoz családja; az erőteljesen gondozásra szoruló 430 ezer idősből 300 ezer kap családi segítséget /69,7%/; a 940 ezer kis mértékben gondozásra szoruló közül csak 530 ezer /56,4%/ részesül családi támogatásban; és a 965 ezer egyes területen segítségre szoruló közül 650 ezrek nyújt családja ilyen jellegű segítséget /67,4%/.
Vö.Fachbericht...5-6.old.

A családok nagy részénél azonban éppen az idősgondozással járó feladatok idéznek elő újabb problémákat. A gondozást végzők többsége leánygyermek, meny vagy feleség. A fiatalabb generációba tartozó nők egy részénél gondot jelent, hogy az ápolási tevékenység miatt nem tudnak munkába állni. A nők másik csoportja pedig emiatt hagyja abba foglalkozását. A nők egy része így nem lesz nyugdíjjogosult vagy a rövid szolgálati idő miatt csak alacsony nyugdíj jár neki. Az ápolási időtartam ugyanis az esetek tulnyomó többségében hosszabb intervallumot ölel fel és gyakran 6-12 évig vagy ennél is tovább tart.^{x/} Az ápolás negatívan hat nemcsak az ápoló családtagra, hanem annak közvetlen környezetére, családjára is. Időbeli /pl. éjszakai zavarás, időbeosztás megváltozása, kevesebb szabadidő, szabad-sággal kapcsolatos nehézségek/, szociális /az ápolás miatti társasági kapcsolatok leépülése, megváltozott háztartásvezetés, a családi életben bekövetkező zavarok stb./, anyagi /gondozott-ra fordított plusz kiadások, a fogyasztási szerkezet megváltozása stb./ egymással összefüggő problémák egész sorát hozza ez magával. Mindezek az ápoló egészségi állapotának negatív irányu változásával járnak együtt. Számos olyan adat ismert az NSZK-ban, amikor az időst ápoló családtag idegi kimerültség, pszichoszomatikus zavarok, pszichoorganikus panaszok vagy problémás viselkedés miatt keresi fel orvosát. A családok, illetve a gondozottak nagy része nem veszi igénybe az 1968 óta adható un. gondozási pénzt /Pflegegeld/ - nagysága tartományonként és a gondozási szinttől függően eltérő - akkor jár, ha az idős életvitelének folytatása csak segítséggel oldható meg,^{xx/} ami jelentősen megterheli a családi költségvetést. A kb. másfél millió idős ember közül, akiket családjá gondozott, 1980-ban csak 230 ezer vette igénybe a gondozási pénzt.^{xxx/} Az elutasító ma-

x/ "Altwerden in der BRD" II.köt. 747-749.o. 1982.

xx/ Az éjjel-nappal gondozandó esetében max. 752-800 DM, könnyebb gondozás esetén viszont csak 250-300 DM, ha a brutto átlagkereset nem haladja meg a 2500 DM körüli összeget.

xxx/ In: Fachbericht zur Situation älterer Menschen in der Bundesrepublik Deutschland. 5.o. 1982. Berlin.

gatartás oka a gondozásra kifizethető pénz szociális segélyhez kapcsolásában keresendő, ami - csak a családok vagy az idős gazdasági helyzetét figyelve - újabb szelektivitást, megalázódást, többlet ügyintézészt eredményez. Így gyakran a "jogosultak" sem veszik ezt igénybe. Mindez együttesen bomlasztó módon hat a partner- és ápoló, ápoló és gyermeke vagy az ápoló és egyéb rokona közti kapcsolatokra. Nagyon gyakori, hogy az ápoló saját és ápolója problémáját bagatellizálni kívánja, ezzel is kisebbitve a meglévő nehézségeket, ami viszont az ápolót megakadályozza a "kipanaszkodásban", negatívan befolyásolva a kommunikációs kapcsolatot, elősegítve az ápoló pszichikai izolációját.^{x/}

A gondozási pénz szociális segélyezési rendszerhez történő kapcsolásából adódó problémákra számos kutató és politikus felfigyelt. A gondozással együttjáró, megnövekedett többletköltségeket jelenleg ugyanis sem a nyugdíjbiztosítás, sem a betegbiztosítás nem vállalja magára. Már 1977-ben szövetségi szinten foglalkoztak a probléma megoldásának lehetőségével, melynek nyomán három alapvető javaslat született:^{xx/}

- A nyugdíjbiztosításhoz és a betegbiztosításhoz hasonló un. gondozási biztosítás bevezetése. Az elképzelések szerint az indulásnál a gondozási biztosításként befizetendő összeg a havi bruttó jövedelem 1%-át jelentené. Problémát okozna viszont, hogy ez a csekélynek tűnő összeg igen gyorsan a bruttó jövedelem nagyobb hányadát alkotná. Egy általános gondozási biztosítás bevezetése esetén a jelenleginél sokkal nagyobb lenne a gondozást igénylők és az arra jogosultak aránya. A családok nagy része a feltételezések szerint nem vállalná az eddig végzett idősgondozást, mivel az érintett idős gondozási biztosításáért szolgáltatást kapna. Így a családok az idősgondozást jobbra a társadalomra hárítanák. Ez szükségessé tenné a szakképzett munkaerő egyre nagyobb mértékű alkalmazását az idősgondozásban, ami megnövelné a költségeket

x/ In: "Altwerden in der BRD" II.köt. 751-752. 1982.

xx/ In: "Fachbericht zur Situation älterer Menschen in der Bundesrepublik Deutschland" 6.o. 1982. Berlin.

is. Így pár év alatt az idősgondozási biztosítás elérhetné a bruttó jövedelem 5-6%-át, ami a növekvő nyugdíjbiztosítással, a megbiztosítással, a munkanélküli biztosítással együtt a jövedelem igen nagy hányadát jelentené. Mindezt a lakosság a jelenlegi jövedelem- és biztosítási struktúra mellett nem birná el.^{x/}

- Az egész lakosságot érintő gondozási törvény. Ennek értelmében a szövetségnek és a tartománynak együttesen kellene vállalni a gondozásra szorulóknak felmerülő költségeit. A végrehajtás a helyi hatóságok feladata lenne, de meg kellene szüntetni a gondozási pénz szociális helyzettől való függőségét és a kérvényezést.
- A gondozás megbiztosításba való integrálása oly módon, hogy minden részleges vagy teljes gondozást igénylő automatikusan megkapja a gondozáshoz szükséges anyagi fedezetet.

A javaslatok mindegyike igen magas költségeket igényelt volna. Ezért a már meglévő rendszer módosításával kísérletezzenek, amiben van pozitív elem is, de olyan is, ami újabb gondok elindítója lehet. Tervezik pl., hogy a munka helyett szülőjét ápoló gyermeknek az állam számítsa be a nyugdíj megszerzéséhez szükséges évek közé a gondozásra fordított időt, a nyugdíjbiztosítás költségeit vállalja magára az állam. Egyes elképzelések szerint az átvállalás idejét korlátozni kellene, de ez minimálisan legalább egy évet jelentene. Szükséges lenne e mellett a munkahelyét szülője ápolása miatt elhagyók számára a korábbi munkahely biztosítása is. Újabb gond itt azonban, hogy - mint láttuk - a családtagoknak sok esetben nem pár évre, hanem sokkal hosszabb időintervallumra kell családtagjuk ápolásá-

x/ Az 1957-ben bevezetett és jelenleg módosított formában élő nyugdíjbiztosítás eredetileg a bruttó jövedelem 14%-át, a megbiztosítás 7%-át, a munkanélküli biztosítás 1%-át jelentette. A jelenleg érvényben lévő szabályozók szerint ezek 19%-ra, 12%-ra, illetve 4%-ra módosultak. Ez együttesen a bruttó jövedelem 35%-át alkotja, amiből még levonják a progresszív jövedelemadót is. Már ez az arány is a tűrőképesség határát surolja.

ról gondoskodni, s ez az időtartam az ápolás kezdeti stádiumában esetleg be sem látható. Fontosnak tartják e mellett, hogy a jelenlegi keretekben működő gondozási pénzt szövetségi szinten és magasabb összegben állapítsák meg.

A bemutatott nehézségeken felül a családi segítséget más tényezők is nehezítik. A kialakult történelmi helyzet következtében az idősök egy része a rokonaitól távol került. A fiatalabb generációk közül pedig számosan rákényszerülnek, hogy a munkakeresés miatt szülővárosuktól gyakran 500-600 km-re éljenek.

Ugyanakkor a családi támogatás mellett is szüksége lehet az idősnek valamilyen egyéb külső segítségre. Hogy az idős gondozáson belül a családok és az intézmények által vázolt feladatokat világosan lássuk, szükséges általánosságban is kitérni a szociális gondozásban, a problémák megoldásában résztvevők szakképzettségére, működési területére.

A szociális problémák megoldásában résztvevő személyek szakképzettsége és működési területe

A szociális problémákat mind a magánszférában, mind az intézményekben belül különböző szinten képzett és különböző presztízzsel rendelkező szakemberekkel oldják meg, akik alapvetően négy kategóriába sorolhatók:

a/ Szociális munkás - szociálpedagógus

/Sozialarbeiter, Sozialpädagoge/

Képzésük tulnyomórészt szakiskolákban, szakfőiskolákban /Fachschule, Fachhochschule/ folyik. Jelenleg ilyen típusú iskolákban kb. 25 ezer diák tanul. A képzés tartományonként eltérő, általában 6-7 elméleti szemeszterből és két gyakorlati szemeszterből áll. Az iskolák egy részében a képzésben nagy hangsúlyt kap az iskolás kor előtti gyermekekkel, a fiatalkorakkal, az otthonokban élőkkel való foglalkozás. Máshol e mellett fontosnak tartják az apparátusban való, adminisztrációval kapcsolatos igazgatási munkák elvégzését is.^{x/}

x/ In: "Altwerden in der BRD." II.köt. 577.o. 1982.

A szakiskolák mellett egyetemeken és főiskolákon, valamint 3 szakmai akadémián /Berufsakademie/ folyik a szociális munkások és a szociálpedagógusok képzése. A tanulmányok itt tanácsadásra és szervezésre orientált elméleti oktatásból állnak, amit gyakorlati félév zár le. A becslések szerint kb. 10-11 ezer diák vesz részt ilyen jellegű oktatásban.^{x/} Mind az elméleti, mind a gyakorlati szemeszterek folyamán minden oktatási formában kevés a gerontológiai jellegű előadások, praktikumok aránya. Ennek következtében a szociális munkások és szociálpedagógusok kisebb része - Észak-Rajna-Westfália tartományban végzett felmérés szerint mintegy 40%-a - van csak valamilyen indirekt vagy alkalmi kapcsolatban az idősek egyes csoportjaival. Szerepük főleg tanácsadó vagy ellenőrző tevékenység. A szociális munkások, szociálpedagógusok végzésük után ügyintézők, tanácsadók, ügyvezető igazgatók, különféle ellenőrzést folytató szakemberek, nevelési tanácsadók, képzésben részt vevő oktatók, szociális intézmények, kórházak, szanatóriumok, gyermekintézmények vezetői vagy dolgozói lesznek. A szociális munkások körében végzett kutatások szerint legrangosabb feladataiknak sorrendben a következőket tartják: tanácsadás /19%/, tervezés /18%/, szervezés /17%/, közigazgatás /14%/, képzés /12%/, segítségadás /12%/, az élet alapkérdéseiben nyújtott segítség /7%/, gondozás /1%/. A szociális munkások által leginkább preferált tevékenységi területek így a szervezés, a tanácsadás, tervezés, közigazgatás. A gyakorlatban is a közigazgatási, tanácsadási, szervezési tevékenység a szociális munkások többségének a feladata. Kisebb részük nyújt csak egyedi esetekben segítséget.^{xx/} Ez azt jelenti, hogy a szociális munka eredeti, kettős irányu, kontrolláló és segítő tevékenységéből a német szociális munkás képzés a kontrolláló tevékenységre helyezi a hangsúlyt. A szociális munka célja nem a prevenció. Általában a valaki által feltárt vagy bejelentett probléma orvoslása, segítése az elsődleges cél. Így tanácsot vagy támogatást is a "hivatalig" eljutók kapnak elsősorban. Ez

x/ In: "Altwerden in der BRD." II. köt. 578.o.

xx/ In: Uo. 597-599.o.

erősen csökkenti a szociális munkától elvárt problémamegoldási készséget, az NSZK-ban sokan ezért az egész rendszert megkérdőjelezzik.^{x/} A probléma valójában abban rejlik, hogy a kontrolláló-segítő feladattól a progresszív, segítő tevékenység teljesen háttérbe szorult.^{xx/}

b/ Egészségügyi képesítésűek: betegápolók, nővérek

A képzés itt sem egységes, általában 3 éves /2 év elmélet, 1 év gyakorlat/, egészségügyi iskolákban tanulják ki ezt a mesterséget. Alapvető az egészségügyi ismeretek oktatása egy kevés pszichológiával párosítva. A betegápolók és nővérek mindenfajta rehabilitációval, betegápolással és idősgondozással kapcsolatos intézményben, illetve a magánszférában helyezkedhetnek el. A betegápolók /többségében nővérek/ száma ma már olyan nagy, hogy átmeneti kisebb foku munkanélküliséggel is számolniuk kell.

A betegápolók mellett kisebb mértékű az ún. segédbetegápolói /Krankenpflegehelfer/ képzés. A segédbetegápolói tanfolyam 1 éves és az alapvető egészségügyi ismereteket tartalmazza. A segédbetegápolók közt sok a középkorú és a fiatalabb idősök közé tartozó, családi kötelezettség nélküli nő. Azokon a helyeken, ahol nővéreket és betegápolókat alkalmaznak, általában megtalálhatók a segédbetegápolók is.^{xxx/} 1980-ban az NSZK idős otthonaiban becsléseik szerint kb. 135 ezerre volt tehető a gondozószemélyzet és 150 ezerre az egyéb foglalkoztatottak száma. Az összes idős otthonban foglalkoztatott gondozószemélyzet több mint fele azonban csak egészségügyileg képzett személy volt: 49,2% betegápoló illetve segédbetegápoló, 2,4% terápiát végző személy. A betegápolók mellett az utóbbiak

x/ In: "Altwerden in der BRD" II.köt. 592. o. 1982.

xx/ Azokban az országokban, ahol a segítő feladata kerül előtérbe - a szociális munkások nagy számban vesznek részt az idősgondozásban - a szociális munkások hatékonyan működnek.

xxx/ F.Flamm: "Sozialwesen und soziale Arbeit in der Bundesrepublik Deutschland" 224-227. o. 1980. Köln, Berlin.

közé tartoznak az idősgondozásban a masszőrök, a beteg-gimnasztikát végeztetők, a munka- és foglalkoztatási terápiát végeztetők, a táplálkozási és diétaszakértők.^{x/}

Az egészségügyi szemlélet dominanciáját az intézményes idősellátásban egy 121 különféle "öregintézményre" és 138 geriátriai klinikára kiterjedő vizsgálat is bizonyítja. Ezek szerint az idősek otthonaiban csupán a személyzet 20,9%-a volt un. idősgondozó /Altenpfleger/ - lásd később - ami rendkívül sok probléma forrása. Hivatalosan az idősgondozót a betegápolókkal, kórházi kisegítőkkal, a logopédussal, bábával ellentétben nem tekintik az egészségügy részének.^{xx/} Presztizs szempontjából a nőknek örvendenek a legnagyobb elismerésnek. Tekintélyük jobb egy "átlag" szociális munkásénál, mivel munkájuknak kézzelfogható, konkrét eredménye van.

c/ Házi- és családgondozó

/Haus- und Familienpfleger/in/

Az ilyen foglalkozást választók egy 2 éves /1 év elmélet, 1 év gyakorlat/ képzésen vesznek részt. Az idősebb, családó gondozásban már tapasztaltabb pályázóknak lehetséges a rövidített képzés is. A tanulmányok célja, hogy a családok számára bizonyos esetekben - anya távolléte, gyermekágyas asszony, beteg stb. - biztosítsa a megszokott napirendet; főzzön, a gyereket indítsa el az iskolába stb. A tananyag így a háztartásvezetéssel és alapvető szociális problémák megoldásával kapcsolatos. A házi- és családgondozók többsége családi kötelezettség nélküli nők közül kerül ki. Alkalmazásuk a magánszférában, közvetlenül a megrendelőtől /egyedülélők, szakmailag elfoglaltak, egészségi állapotuk miatt átmenetileg a feladat elvégzésére képtelenek/ vagy közvetve az un. ambuláns szociális szolgálat révén történhet. A házi- és családgondozók között külön csoportot alkotnak az un. falusegítők /Dorfhilferin/, akiknek feladata a felmerülő szociális-gondozási szükségletek mellett a mezőgazdasági, házkörűli tevékenységben való segítségnyújtás is.

x/ In: "Altwerden in der BRD." II. köt. 608-610.o.

xx/ In: "Altwerden in der BRD." II. köt. 610. o. 1982

d/ Idősgondozók

/Altenpfleger/in/

Idősgondozás 1969 óta létezik az NSZK-ban. Az idősgondozók képzése a legtöbb tartományban sokáig egy év volt, ami alacsonyabb presztizzsel járt együtt. Presztizs szempontjából mind a szociális munkás, mind a betegápoló nővérek, segédbetegápolók alatt következik az idősgondozó. Rangja kb. a házi- és családgondozóéval azonos. Az utóbbi években mégis egyre többen választották ezt a szakmát. 1978-ban 11 ezerre volt becsülhető az idősgondozásból abszolvááltak száma, 1980-ra kerekén 18 ezer diák fejezte be tanulmányait ezen a szakon.^{x/} Ezeknek a számoknak az alapján úgy tűnhet, hogy igen erőteljes az idősgondozók képzése, a végzetek idősgondozásban történő részvétele. Valójában ennél sokkal kevesebben helyezkednek el. Az idősgondozók többsége fiatal nő, akik életciklusuk /férjhezmenés, gyermekszülés, beteg családtag ápolása stb./ miatt hosszú időre, 10-15 évre is felhagynak eredeti foglalkozásukkal. A másik gond, hogy az idősgondozók nem keresettek a munkaerőpiacon. Az intézmények sokkal szívesebben alkalmaznak betegápolót mint idősgondozót. Pedig a képzés során az idősgondozók elsajátítják mindazokat az ismereteket, amelyek alapján az idősök tényleges problémái megoldhatóak lennének. Sok tartományban a képzés két éves volt, amelynek során a diákok jogi, pszichológiai-pszichiátriai, szociológiai tantárgyakat hallgattak, megismerkedtek az idősökre vonatkozó alapvető egészségügyi tudnivalókkal, különös tekintettel az idős kori táplálkozási problémákra, az idős kori alapvető, gyakori betegségekre, mozgási problémákra. Az oktatók mindenhol fontosnak tartják, hogy lehetőleg szociális problémákra érzékeny, humánus beállítottságu, középfoku végzettségű emberekből kerüljenek ki a hallgatók. A jelenlegi tulajelentkezés miatt erre lehetőség is van. A képzés szintjének emelése érdekében 1984-ben növelték az oktatás időtartamát és minimálisan 1050 elméleti órát irtak elő. Az alapvetően gyakorlati beállítottságu idősgondozási képzést így teoretikusan is megalapozottabbá kívánták tenni, emelve ezzel az idősgondozást tanulók presztizsét, munkaerőpiacon történő elhelyezkedési lehetőségeiket.

x/ In: "Altwerden in der BRD." II. köt. 647. o. 1982

Az idősgondozók képzésében résztvevő szakemberek és az időskutatók a képzési szint további 3 évre történő emelésével és egyre több hallgató bevonásával szeretnék elérni, hogy a munkaerőpiacon nagyszámu idősgondozó jelenjen meg. A kis fizetés és a női életciklus miatt ugyanis sokszor ma még ott sincs elegendő idősgondozó, ahol a haladóbb szellemű vezetés szívesen alkalmazná őket. Egyértelműen beigazolódott, hogy azon intézmények - az idősgondozók tulnyomó többsége intézményben tud elhelyezkedni - ahol megfelelő számu idősgondozót alkalmaztak, jobb volt az idősek közérzete, hszpitalizálódásuk nem volt olyan gyors, demokratikusabb és humánusabb szellem uralkodott köztük. Feltételezések szerint elegendő számu idősgondozó esetén szövetségi törvénnyel lehetne az idősgondozásban résztvevő intézményeket arra kötelezni, hogy személyzeti létszámuk meghatározott százalékában idősgondozót és ne csak egészségügyi- leg képzetteket alkalmazzanak.

A hivatalos képzés mellett fontos bemutatni a szociális munkák elvégzésében az idősgondozásban egyre jelentősebb helyet betöltő, de a hivatalos képzésben részt nem vevő személyeket, az un. civilszolgálatosokat is.

Mobil segélyszolgálat

Az un. ambuláns szolgáltatások keretén belül /Ambulante Dienste/ igen fontos szerepet kap a mobil szociális segélyszolgálat. Ez a háztartásukat önállóan vagy családtagjaik révén megoldani nem tudók számára nyújt segítséget. A mobil segélyszolgálat az un. civilszolgálatosokra /Zivildients/ épül. Civilszolgálatosoknak a katonaszolgálatot megtagadó férfiakat nevezik, akik a 16 hónapos katonai szolgálat helyett emelt 20 hónapos szociális, néha közmunkára kötelező "büntető" munkát végeznek.^{x/} A civilszolgálatosok száma az utóbbi évek során nö-

x/ Egyes helyeken a börtönbüntetés letöltését is helyettesítheti civilszolgálat. Ez azonban sokkal ritkább.
In: F. Flamm: "Sozialwesen..." 141. o.

vekedett. 1982-ben kereken 32 ezer civilszolgálatost és 300 mobil szociális segélyszolgálati állomást tartottak számon.^{x/} A civilszolgálatosok tulnyomó többsége magasabb iskolázottságu, legalább érettségizett, humán beállítottságu, szociális problémákra érzékeny, sok esetben vallásos férfi. Feladataik közé tartozik az idősek háztartásának továbbvezetéséhez nyújtott segítség,^{xx/} az idősek külvilággal történő kapcsolattartásának elősegítése,^{xxx/} sokkal ritkább esetekben az idősek gondozása.^{xxxx/} A háztartás továbbvitelében nyújtott segítség igen fontosnak mutatkozott a kórházból hazakerült idősek rehabilitációs folyamatában, s lehetővé tette a kórházban töltendő minimális időt, ágyakat fölszabadítva ezzel. A kapcsolattartás megőrzéséhez adott támasz segítette a hospitalizálódási folyamat megakadályozását.^{xxxxx/} A civilszolgálatosok a katonai zsoldhoz hasonló összeget kapnak.^{xxxxxx/} Ha azonban gondozást is végeznek, ezért a tevékenységért Ők is fizetséget kapnak, s ez az a terület, ahol csak előzetes, egészségügyi szakembertől kapott engedéllyel, jóváhagyással működhetnek. A civilszolgálatosok általában rövid, 4 hetes, kiképzésen vesznek részt. A képzést

x/ In: "Fachbericht..." 24. o. 1982.

xx/ Pl. bevásárlás, az étel elkészítése, mosogatás, takarítás, fűtés, patyolat, lakásfelújítás stb.-ben nyújtott segítség.

xxx/ Beszélgetés, felolvasás, íráshoz nyújtott segítség, hivatalos ügyek intézése, könyv- és újságkölcsönzés, társaságba kísérés, rendezvényeken való részvétel, nehezen mozgó idősek sétáltatása, sportoláshoz nyújtott segítség.

xxxx/ In: "Fachbericht..." 23. o. és még Mobile Hilfsdienste Köln, 1980. Lásd pl. mosdatás, fésülés, lefektetés, testgyakorlás, felállítás, leültetés. Ezek egyébként a képzett ápoló feladatai.

xxxxx/ "Az étel keréken" akció pl. egyfajta veszélyt is rejt magában azon idősek számára, akik még tevékenyek, tudnának főzni, de a "kiszolgálás" miatt elkényelmesednek.

xxxxxx/ A havi zsold a hadseregben 400 DM körül mozog. A civilszolgálatos napi bére 10,90 DM. Ez kiegészül a katonaságnál szokásos ruhapénzzel. Ugyancsak a bevonultakhoz hasonlóan érvényes rájuk is a korábbi munkahely biztosítása.

a munkáltató szervezi attól függően, hogy a civilszolgálatost közvetlenül az idősek otthoni életvitelének megsegítésében - a civilszolgálatosok több mint a fele ezen a területen dolgozik^{x/}, idős lakó- vagy gondozó-otthonokban, öregek napközijében, szociális állomásokon, az "étel keréken" akcióban, idősek sportközpontjaiban, idős klubokban vagy egyéb helyen alkalmazza. A képzés során a civilszolgálatosok megtanulják az idősekre vonatkozó alapvető "bánásmódot", ami egyfajta minimális pszichológiai képzést jelent. A civilszolgálatosokat minden esetben ellenőrzik, többségükben a korábban bemutatott szociális munkások, esetleg a nővérek, betegápolók. Feladatukat a civilszolgálatosok mind az idősek, mind az ellenőrző szervek szerint kiválóan látják el. Humán beállítottságuknak, magasabb iskolai végzettségüknek, a szociális problémák iránti fogékonyságuknak köszönhetően - az intézmények véleménye szerint is - az idős-gondozás legeredményesebb ellátói közé tartoznak.

Az idősgondozás családi vagy társadalmi feladatként való minősítése döntően befolyásolhatja az idősek "gondozásra szoruló" rétegének társadalomban elfoglalt helyét. Ez egyben hatással van az idősgondozásban résztvevő személyek képzésére is, arra, hogy az a szűk értelemben vett "beteg-ápoló" szemléletre korlátozódik-e vagy annál sokkal összetettebb, e réteg problémáira koncentráló. A bemutatott képzési módszerek jól érzékeltetik, hogy egyidejűleg többféle képzési rendszer is létezhet. A képzés önmagában még nem elég biztosíték arra, hogy a megfelelően képzett szakemberek megfelelően "kezeljék" az adott problémákat. A mindenkori munkaerőpiaci kereslet, a szakemberek társadalmi presztízse, az általános szabályozók megléte vagy hiánya stb. együttesen dönthetik el, hogy a képzésből kikerülők mennyire változtatnak az idősek helyzetén, milyen mértékben hatnak mindennapi életvitelükre.

x/ In: "Fachbericht..." 24. o.

NÉMETH DÁVID

AZ EGYHÁZAK TAPASZTALATAI SZOCIÁLIS MUNKÁSOK KÉPZÉSE
TERÉN

Egyházon belül a lelkigondozók munkaköréhez tartozik az a feladat, amelyet egyházon kívül a szociális munkások látnak el, amikor emberekkel szociális beilleszkedési zavarai és az azok mögött fellelhető intrapszichés konfliktusok enyhítésére segítő kapcsolatokat építenek ki.

Korábban a lelkigondozás a lelkipásztori munka egyik részterülete volt, a 70-es évek elejétől azonban Nyugat-Európában, sőt az USA-ban már előbb is, egyre több gyülekezet és egyházi intézet /klinika, öregotthon, tanintézet/ alkalmaz főállásban is lelkigondozókat.

A második világháborút követően forradalmi változások történtek elsősorban a protestáns egyházakban, de a római katolikus egyházban is a lelkigondozás feladatának meghatározását illetően. E. Thurneysen, a századelő Európájának egyik vezető pásztorálteológusa, 1946-ban megjelent lelkigondozástanában még úgy határozza meg a lelkigondozás feladatát, hogy az a Biblia emberhez szóló általános üzenetének négy szemközt való továbbadása különösebb tekintet nélkül a partner pillanatnyi lelki szükségleteire, személyes problémáira. Időközben azután egyre erősebben jelentkezett annak a lelkigondozói irányzatnak a hatása Európában is, amely C.R. Rogers pszichoterápiás iskolájának hatására az Egyesült Államokban kialakult és gyökeret vert, és amely a segítségre szoruló személyt helyezi a lelkigondozói beszélgetés középpontjába. Nem bizonyos előre meghatározott feladatok teljesítése a fontos számára, hanem a lelki szükségben szenvedő ember és az a gyógyító kapcsolat, amely a lelkigondozó és partnere között kialakulhat. Ezt nevezi M. Josuttis az evangélium gyakorlatának, vagyis az Isten feltétel nélkül elfogadó szeretetének /a bibliai görögben agapé = feltételeket nem szabó, viszonzást nem váró, a másik javát kereső szeretet/, az ember társas kapcsolatában való gyógyító-segítő megélésének akkor, amikor a másik élete krízisben van.

Ezt a szemléletbeli változást a lelkigondozásban a teológiai reflexiók mellett elsősorban a lelkigondozók képzésének új bázisra helyezése, valamint a megújult lelkigondozói gyakorlat tükrözi.

Teológiai hallgatók számára Anton T. Boisen, lelkész-pszichoterapeuta szervezett először, 1925-ben lelkigondozóképző szemináriumot az USA-ban. A szemináriumot gyakorlattal egybekötve egy kórházban tartották. Boisen tudatosítani akarta a lelkészjelöltekben, hogy az ember testi-lelki gyógyulása összefügg az életbeni alapbeállítódásával, ill. annak revíziójával. Minden betegség-történet egy eleven emberi dokumentum, amelyből meg kell tanulnia olvasni annak, aki lelkigondozói segítséget akar nyújtani. Az ember hitének ápolása nem szakítható el a pszichikus és testi hogylétéről való gondoskodástól, sőt a kettő szoros kölcsönhatásban van egymással. A hit, a lélektan nyelvén megfogalmazva, az ember bizalomteljes nyitottsága, zavartalan kommunikációja Istennel, környezetével és önmagával. A hitet alapvetően meghatározza az egyén pszichikus strukturája és viszont, a pszichikus átstrukturálódásban hatalmas szerepe van a hitnek /ld. alabizalom és teherbíró, megbízható kapcsolat összefüggése/.

Annak a fejlődésnek a lépéseit, amelyet a lelkigondozás az elmúlt fél évszázadban megtett D. Stollberg találóan írja le. Először az foglalkoztatta a lelkigondozókat, hogy mit kell tennünk ahhoz, hogy segíthessünk a másik emberen. A pszichológia felismeréseinek egyre erősödő beépülésével a lelkigondozói praxisba az vált a fő kérdéssé, hogy mit kell tudnia a lelkigondozónak a partneréről ahhoz, hogy hatékonyan segíthessen rajta. A következő korszak azt kereste: mit és hogyan kell mondani az embernek a konkrét szükséghelyzetben. A mai lelkigondozás kérdése pedig az, hogy kinek /identitásában és attitűdjében/ kell lennie a lelkigondozónak abban a kapcsolatban, amelyben Isten feltétel nélkül elfogadó szeretetének az üzenete válik megtapasztalhatóvá a partner számára.

Clinical Pastoral Training /CPT/
/Klinikai lelkipásztor tréning/

Boisen kezdeményezéséből fejlődött ki a lelkigondozóképzésnek az a modellje, amely Clinical Pastoral Training néven a 60-as évek második felétől Európában is meghonosodott. Először Hollandiában H. Faber és W. Zijlstra vezetésével, majd az NSZK-ban is D. Stollberg és H-Ch. Piper munkássága nyomán. A CPT lelkigondozóképzési mód elnevezésében a "klinikai" jelző nem arra utal, hogy ezeken a kurzusokon kizárólag klinikákon dolgozó lelkigondozókat képeznek, hanem arra, hogy a gyakorlat a tanfolyam ideje alatt klinikákon folyik. Ennek egyfelől praktikusági alapja van, az ti., hogy térben és időben könnyen elérhető munkaterület a klinika, másfelől az az ennél sokkalta lényegesebb tény indokolja, hogy a kórházban a lelkigondozó krízisben levő emberekkel találkozik. Olyan betegekkel, akiknek az élete vált kérdéssé és a kapcsolatvesztést a szó szoros értelmében is át kell élniük. A klinikai szituáció esszenciálisan produkál krízishelyzeteket és az emberi élet döntő kérdései sehol sem lépnek fel olyan koncentráltan, mint a betegágyánál. Az igény a lelkigondozói segítségnyújtásra tehát rendkívül nagy. A képzés résztvevői a foglalkozási időnek csaknem a felét klinikai lelkigondozói gyakorlattal töltik.

A CPT lényeges jellemvonása a praxisorientáltság, a "learning by doing". Abból a tapasztalatból indul ki, hogy eredményes tanulás csak a gyakorlati tapasztalatok és az elmélet, vagyis az emocionális és a kognitív elemek kölcsönhatásában képzelhető el. A képzés egészére is érvényes az az egyszerű igazság, amely a kétszemélyes kommunikációra áll, hogy a kommunikáció bonyolult jelensége két egymást feltételező sikk egyszerűsíthető. Az egyik a kapcsolat, más szóval az emocionális sikk /mindkét félnek önmagához, a másikhoz és a közös témához való érzelmi viszonya/, a másik a közlések tartalmával kapcsolatos ismeretek, azaz a kognitív sikk. A kommunikáció akkor teljes, ha ez a két elem egyenlő érvénnyel és szoros kölcsönhatásban van jelen. Ennek megfelelően a CPT úgy építi fel képzési strukturáját, és olyan eszközöket használ, hogy a reflek-

tált gyakorlat és az emocionálisan is feldolgozott elmélet egy-
sége biztosítható legyen.

A tréning felépítése

A kurzus időtartama 12 hét /több helyen próbálkoznak 6 hetes kurzusokkal is/, heti 40 óra elfoglaltsággal szupervízió mellett, a résztvevők száma max. 24 fő, a lelkigondozói intézetekben bentlakással. A munkaterületek: pszichiátriai klinika, általános kórház, ahol a hallgatóknak naponta /délután/ legalább két órát kell eltölteniük. A folytatott beszélgetésekről jegyzőkönyveket készítenek és ezekből hetente kettőt /a problematikusabbakat/ sokszorosítva közös megbeszélésre kell benyújtaniuk. Az esetmegbeszélések szupervízor vezetésével kiscsoportban folynak /8 fő és szupervízor, heti 5 ülésen/, az esetmegbeszélő kiscsoportok összetétele nem állandó. Ezzel szemben állandó összetételű az önismereti kiscsoport /8 fő és szupervízor/, amely szintén heti 5 alkalommal ülésezik /90 perc/. Az esetmegbeszélés és az önismereti csoportfoglalkozás délelőttönként van. Délutánonként a gyakorlaton kívül heti 2 alkalommal plénumon elmélet van, azt követően kiscsoportos diszkusszió vagy szerepjáték. Minden résztvevő heti egyszer egyéni szupervízió is részt vesz a saját önismereti kiscsoportjának szupervízorával. Minden résztvevőnek legalább egy alkalommal vasárnapi istentiszteletet kell tartania betegeknek, amelyet csoportos megbeszélés követ. A kurzus közepén és végén mindenki összefoglaló értékelést ír, amely lehetőséget nyújt egy lelki folyamat introspektív áttekintésére.

Nyugat-Berlinben működik egy a CPT elemeit tartalmazó, de más felépítésű lelkigondozóképzés is. A döntő különbség itt az, hogy a résztvevők mindegyike a maga gyülekezeti munkaterületén marad és 8-8 résztvevő hetente találkozik önismereti kiscsoport-foglalkozásra egy-egy szupervízor vezetésével. Ez a csoport a kurzus második felében Bálint-csoportként folytatja munkáját. Minden harmadik hónapban van a 3 kiscsoportnak együtt egy 12 napos intenzív kurzusa elmélettel, kiscsoportos diszkusszióval, szerepjátékkal és esetmegbeszélésekkel. Az egész képzés időtartama 1 év /3 intenzív kurzussal/.

A CPT-típusú lelkigondozóképzés célja

A lelkigondozói beszélgetés fenomenológiailag nem különbözik más segítő-tanácsadó jellegű beszélgetésektől: verbális és non-verbális interakció két ember között egy témával kapcsolatban. Ez a téma a lelkigondozói beszélgetésben a partner életproblematikája önmagával és környezetével, vonatkozásba állítva a hitbeli meggyőződésével. A CPT általános célja tehát az, hogy felkészítsen lelkigondozói beszélgetések folytatására, az ehhez szükséges képességek és ismeretek elsajátításához segítséget nyújtson.

Az átfogó cél részösszetevői a következők:

1. A lelkigondozó alapos önismerete. Minél mélyebb önismeretre tesz szert, annál fejlettebb lesz a kommunikációs képessége. Képesse kell válnia arra, hogy felismerje az önmagában rejlő kommunikációs akadályokat, és fel tudja dolgozni azokat. Lássa a saját félelmeit, konfliktusait, jellemző reakciómódjait, pszichikus szükségleteit, és tudjon szembesülni velük. Képes legyen átlátni lehetőségeit és azok határait.

2. A lelkigondozó identitásának megerősítése. Ismerje kompetenciájának határait. Fel kell fedeznie a személyiségének megfelelő és a szolgálatában hatékony módszereket. Ismerje a lelkigondozói beszélgetés alapkérdéseit, célját, speciális tartalmait mind teológiai mind lélektani szempontból. Intenzíven tudatosítania kell a lelkészi hivatás sajátos erőforrásait, felelősségét és specifikus szerepét az egyházban és a társadalomban.

3. A lelkigondozó mély emberismerete. Megértse a személyiség belső dinamikáját, a pszichikus mechanizmusokat éppúgy, mint az interperszonális folyamatok dinamikáját. Fel tudja ismerni a partnere emocionális és spirituális erősségeit és gyengéit. Általában képessé váljon önmaga és mások megfigyelésére.

4. Nagyobb szenzitivitás elérése, amely jobb odahallgatásra képesít. Tudjon nyitott lenni a partnere iránt, legyen empátiás az alapmagatartása. Gyakorlata legyen a beszélgetésvezetés technikájában.

5. A neurotikus vagy pszichotikus viselkedési módokat felismerje, hogy a beteget szakkezelésre tovább tudja irányítani.

6. Kész legyen arra, hogy más szakemberekkel kooperáljon.

7. Ismerje és értse a csoportfolyamatok dinamikáját.

8. Képes legyen a saját mindennapi lelkipozícióját gyakorlatát tudományosan és kritikusan felülvizsgálni.

A képzés eszközei

1. Önismereti kiscsoport /8 tag és szupervizor/

Az önismereti kiscsoport lélektanilag a kurzus egész folyamatának a bázisát jelenti. Funkciója többértű. Elsősorban teret biztosít a csoporttagok szabad interakciójára, tapasztalatcserejére. A tapasztalatoknak, élményeknek elsősorban nem a teoretikus, hanem az emocionális feldolgozására szolgál a kiscsoport. Általános jelenség az, hogy a középkorú réteghez tartozók, de még a fiatalok nagy része is szocializációjukból eredően erősen kognitív beállítódásúak, a tematikus tartalomra figyelnek elsősorban az emocionális történések különösebb észlelése nélkül. Ez a csoport lehetőséget ad arra, hogy minden csoporttag egy megértő, elfogadó légkörben alakuló társas kapcsolathálózatban a konfliktusait, aggodalmait, szorongásait, bizonytalanságait, de sikerélményeit is őszintén kifejezhesse, közölhesse, és emocionálisan is szembesüljön velük. Tudatosul egyben, hogy a személyiség affektív oldalának milyen pregnáns szerepe van a társas kapcsolatokban. Ez a különös szociális szituáció alkalmas arra, hogy a csoporttagok tisztább képet kapjanak kölcsönös érzelmeikről, kapcsolataik milyenségéről.

A kiscsoport kommunikációs "gyakorlótér" is. A csoporttagok megfigyelhetik saját viselkedési formáikat, bizonyos szituációkra jellemző reakciómódjaikat, és azok hatásait másokra /feed-back - visszacsatolás - útján/. Nyilvánvalóvá lesznek az elfedett viselkedési aspektusok, rejtett motivációk, felébrednek olyan elhárítási formák, amelyek a mindennapi életben többé-kevésbé elfedve maradnak. Az önmegismerés ui. azt jelenti, hogy valaki az elfogadás légkörében tudatosan konfrontálódik

jól bejáratott viselkedési sémáival, amelyek szerint alakítja a kapcsolatait a mindennapi életben, s azok kapcsolatteremtésre alkalmas vagy kommunikációt gátló voltát belátja. Az önismereti kiscsoport teret is ad egyben a régi minták korrekciójára és új kapcsolódási módok kipróbálására a csoportban szerzett emocionális élmények alapján.

Az önismereti kiscsoport másik funkciója az, hogy az önismeret és az önközlési képesség mélyítése mellett a másik ember megértő elfogadásának a képességét is fejleszti, gyakoroltatja a megértő és beleélő odafordulást a másikhöz, s annak sikerességéről vagy sikertelenségéről egyuttal visszajelzést is nyújt. Az önismeret és az elfogadás egybetartoznak és feltételezik egymást. Mindenki olyan mértékben tud másokat megérteni és elfogadni, amennyire átélhette, hogy őt elfogadják és megértik, amennyire önmagát megértette és elfogadta. Ez a kölcsönös bizalmon alapuló, egymást akceptáló kapcsolat akkor jön létre, amikor a csoportban egy bizonyos feedback /visszacsatolásos/ dialógus kialakult. A csoporttagok kölcsönösen tudatják egymással, hogy ki hogyan érzi magát, mit gondol önmagáról, és mit gondol és milyennek találja a másikat, mit érez a vele való kapcsolatában.

Lényeges hatása ennek a csoportfoglalkozásnak az, hogy a résztvevőkben, miközben lelkigondozást élnek át önmagukon, tudatosul, hogy ők is lelkigondozásra szoruló emberek még akkor is, ha mások lelkigondozására készülnek. Az önismereti kiscsoport munkájában haszonnal alkalmazható eszköz a szerepjáték /ld. alább/. Egyik formája, hogy a szupervizor minden csoporttaggal sorban eljátsza ugyanazt a szituációt /pl. a lelkész látogatása egy ujonnan odaköltözött gyülekezeti tagnál - a szupervizor a gyülekezeti tag/. A szupervizornak megvan a lehetősége arra, hogy a szerepét olyan vonásokkal ruházza fel, amelyekkel a lelkigondozó-csoporttag személyiségének problémás pontjait "provokálja". Ez a szerepjátékforma a szupervizor és a csoporttagok között nagyfokú bizalmat feltételez. A csoporttagokat ui. nagyon igénybeveszi a szerepük /a szupervizor lelkigondozójának lenni!/, s rezignációnak, kisebbségi érzésnek, rivalitásproblémáknak gazdag táptalaja lehet, és súlyos

kudarcélményekhez vezethet. Ezért szükséges hozzá a csoport bizalmas légköre és az introspekcióra való magasfoku készsége. Ugyanannak a szituációnak minden csoporttaggal való eljátszása azonban jelentősen csökkenti a szorongást, amellyel a szerepjátéknál mindig számolni kell.

A szupervizor egyébként pszichoterápiás képzettségétől függően többféleképpen strukturálhatja az önismereti kiscsoport munkáját.

2. Az esetmegbeszélés /kiscsoportban 8 tag és szupervizor/

Az esetmegbeszélések nyersanyagául a tanfolyamon résztvevők megtörtént beszélgetéseinek esetleírásai szolgálnak. Az esetet benyújtó lelkigondozó választhatja ki a három szupervizor közül azt, akivel az esetet elemezni akarja, a csoport pedig spontán érdeklődés alapján az eset rövid ismertetése után áll össze.

Az esetelemzésnek több szempontból is nagy jelentősége van a lelkigondozók képzésében. Mindenek előtt megfosztja a lelkigondozót attól az illuziótól, hogy az elméleti ismeretek szorgalmas gyűjtése elegendő a lelkigondozói gyakorlat megváltozásához. Az esetelemzés másik jelentősége abban áll, hogy a saját gyakorlattal való konfrontáció a lelkigondozó alapmagatartását, habitusát kontrollálja és korrigálja, segíti a partner megértését. A beszélgetés elemző felelevenítése, vagy szerepjátékban való újramegjelenítése intenzívebbé teszi az átélést, ellenőrizhetővé a kapcsolat minőségét.

Az esetmegbeszélés harmadik funkciója pedig az, hogy bevezet a beszélgetésvezetés technikájába, miközben elemzésre kerül, hogy milyen beszélgetési kategóriákat használt a lelkigondozó /kérdés, információ, értékelés, értelmezés, beleélő válasz stb./ és azok milyen hatással voltak a beszélgetés további részére. A beszélgetés-vezetés technikájának tanulmányozásánál azonban nem az a cél, hogy a résztvevő egy bizonyos módszerhez kösse magát és annak elsajátítását tűzze ki célul.

Az esetleírás analízisének módszere mindig függ az illető szupervizor képzettségétől és adottságaitól. Egyesek a lelki-

gondozó viselkedésének elemzésére helyezik a hangsúlyt. Ilyenkor az esetmegbeszélés is az önmegismerést szolgálja: milyen érzelmeket váltott ki a lelkigondozóban partnere személye, viselkedése, vagy az elmondott probléma, mi az az élményanyag, melyek azok a lelki tartalmak, amelyeket a tanácskérő a lelkigondozóban mobilizált, milyen módon reagált a lelkigondozó, melyek az érzelmei a beszélgetés előtt, alatt és után.

A másik lehetőség, amikor a beszélgetést a partner szemzőgéből elemzik: mit kapott az, aki segítséget keresett, mit kaphatott volna, mit élt át a beszélgetés során, csökkentek-e a félelmei, élt-e át megkönnyebbülést, felszabadulást stb. Ideális esetben mindkét megközelítési mód helyet kap az eset megbeszélésekor.

Az esetmegbeszélés formái:

a/ Az esetmegbeszélés történhet egyéni szupervizió keretében. A CPT erre is biztosít lehetőséget minden résztvevőnek heti egy alkalommal. Ezekben az üléseken általában a csoportos esetmegbeszéléseken felszínre került, de mélyebben fel nem dolgozott problémák megbeszélése folyik.

b/ A másik forma a csoportos szupervizió. A kiscsoportos esetelemzésnél a szupervizor különböző stílusok szerint strukturálhatja a beszélgetést. Egyik jellemző stílus, amikor az eset, ill. az esetet előtáró lelkigondozó van a csoportos beszélgetés középpontjában. Ezt a formát a szupervizor dominanciája jellemzi, a hangsúly sokszor a kognitív tanuláson van, információk átadása, magyarázatok, tanácsok útján. De ha a lelkigondozó érzelmei, szükségletei, szándékai is megbeszélésre kerülnek, akkor is könnyen passzivitásban marad a csoport többi tagja, mert a csoportfolyamat átlátása a szupervizor részéről ebben a helyzetben lehetetlen. Ilymódon a csoportszupervizió helyett egyéni lesz a csoport jelenlétében. Egy másik stílus szerint a szupervizor a csoportra összpontosítja a figyelmét, a csoportfolyamatot és annak dinamikáját figyeli, miközben a csoporttagok közösen analizálják az esetet. Az elemzés munkájában a szupervizor csak annyiban vesz részt, hogy a csoport figyelmét időről-időre a témára irányítja, valamint a feldolgozás módjára nézve lehetőségeket kínál. Elsőrendű fel-

adata azonban a csoport munkájának támogatása, a csoportfolyamat továbbsegítése, kommentálása. Éberén őrködik az egyének, a csoport és a téma hármasságának az egyensúlyán /R. Cohn/ hogy az emocionális és a kognitív elemek egységben maradjanak a csoportos beszélgetés során. A harmadik csoportos szupervíziós stílust kollegiális szupervízióknak nevezhetnénk /ld. erre példának alább a berlini modellt/. A szupervízor tudatosan visszavonul és csoporttagként vesz részt az esetelemzésben. Ennek a stílusnak az a veszélye, hogy a vezető elveszíti a szükséges távolságot a csoporttörténetektől.

A tapasztalatok szerint az a legelőnyösebb, ha az egyik stílus átfolyik a másikba. Az ülés elején a szupervízor megadja a munkaprogramot, majd fokozatosan visszahúzódik és a csoportfolyamatra koncentrálni kezd. A sorrend fordítva is elképzelhető, mégpedig úgy, hogy először hagyja a csoportot az analízisen dolgozni addig, amíg nehézségbe nem ütközik - s ekkor avatkozik határozottabban be az elemzésbe. Mindkét sorrendnek megvannak az előnyei és a hátrányai, ill. veszélyei.

Az esetelemzés szempontjai:

Többben is összeállították már az esetelemzés szempontjainak sorát. Ezek közül az egyik legteljesebb felsorolást W. Becher adja. Szerinte három fő szempontja van az elemzésnek:

a/ A beszélgetés folyamatának analízise

- hogyan alakította a partner a beszélgetést /milyen motívumokat említett, milyen kérdések voltak, milyen tényeket, érzelmeket, ellentmondásokat közölt, mit fejezett ki a hangja, modora, mit jelentett a hallgatása, sirása, nevetése/;
- hogyan alakította a lelkigondozó a beszélgetést /milyen eszközökkel vezette tovább - összefoglalások, átvezető megjegyzések, témamegerősítés, érzelmi megerősítés, nonverbális reakciók; milyen sajátos tapasztalatokat vagy idegen példákat említett, hogyan kezdte és fejezte be a beszélgetést, milyen indítványokat tett és fogadott el az esetleges folytatásra nézve/;

- milyen fázisai voltak a beszélgetésnek /hol végződött a bevezetés, hol szólalt meg a fő téma, hol indult a befejezés, a különböző beszélgetési kategóriáknak milyen funkciójuk volt az egyes fázisokban, hol voltak kritikus pontok, hol kellett szorongással, ambivalenciával stb. szembenézni, milyen jelentősége volt a beszélgetésnek egy beszélgetés-sorozatban/.

b/ A partner szerepének, magatartásának elemzése

- milyen primér pszichikus szükségletet és konfliktust lehetett nála fölfedezni /milyen foku az önismerete, milyen befolyást gyakoroltak a lelkigondozói kapcsolatra pszichikus szükségletei és konfliktusai, mennyire határozza meg a személyiségstruktúrája a hitét/;
- milyen kegyességi formákban nyilvánul meg a hite /hogyan juttatja kifejezésre a hitét és az egyházzal kapcsolatos tapasztalatait, a hite milyen befolyást gyakorol a lelkigondozóval való kapcsolatára, milyen segítséget jelent számára a hit a jelenlegi helyzetében/.

c/ A lelkigondozó szerepének és magatartásának analizise

- milyen érzelmek nyilvánulnak meg benne a beszélgetés előtt, alatt és után a partnerével kapcsolatban;
- milyen ismertetőjegyei vannak lelkigondozói alapmagatartásának;
- milyen szerepet tölt be a beszélgetésben;
- milyen kapcsolódásai pontjai voltak meghatározók a beszélgetésben;
- milyen teológiai és etikai probléma játszott szerepet kimondva vagy kimondatlanul a beszélgetésben;
- mennyiben segített a lelkigondozó teológiai és etikai felfogása a partner szituációjának a megértésében;
- milyen pszichikus, szociális vagy hitbéli nehézségei vannak a lelkigondozónak a partnerével kapcsolatban;
- hogyan szembesül ezekkel a nehézségekkel;

- milyen lehetőségei és tervei vannak a beszélgetés továbbfolytatására, s mi várható ettől, milyen módon fogja befolyásolni a partnert a további beszélgetés.

Az imént felsorolt szempontok mindegyike természetesen nem szerepelhet minden egyes beszélgetés analízisének, illetőleg ezeken kívül újabb szempontok is számításba jöhetnek, mint pl. a partner elfogadása, az empátia mélysége, a lelkigondozó kooperációs készsége a jelenlegi megbeszélésnél, kapcsolatuk minősége, a bizalom foka stb.

3. A szerepjáték

A szerepjáték végigkíséri az ember életét - elkezdve a gyermek felnőtt viselkedés-motivumokat gyakorló identifikációs szerepjátékával a felnőtt által gondolatban próbacselekvésként eljátszott szituációkig. Minthogy a szerepjátéknak olyan nagy jelentősége van a mindennapi életben, bizonytalanságból adódó félelmek oldásában, identitáskrizisek átvészelésében, kapcsolatteremtési nehézségek áthidalásában, egyes pszichoterápiás módszerek is használják a szerepjátékkal rokon technikáknak /alak-terápia, pszichodráma/.

A szerepjátéknak kezdettől fogva fontos helye volt a lelkigondozóképzés eszköztárában. Alkalmazásának területei a következők:

a/ A beszélgetésvezetés technikájának gyakorlása

Talán a képzésnek ez a területe az, ahol a szerepjáték nélkül a legnehezebb lenne előbbre haladni. A beszélgetés fölötti töprengés helyett meg lehet kísérelni szituációban ismételni. Kipróbálható, hogyan folyhatott volna másképpen, miként lendülhetett volna át egy holtpontra, hogyan fejeződhetett volna be konstruktívabban. Ilyenkor egy csoporttag elvállalja a lelkigondozó szerepét, az eset előadója /aki legalaposabban ismeri a partnere szituációját/ pedig átveszi az esetleírásban szereplő partner szerepét, majd fordítva. Igen gyakran hamarosan új utak és lehetőségek mutatkoznak. /A képzés elején legjobb, ha a szerepjáték mindig esetek eljátszására korlátozódik - egyéb

szituációk megjelenítése csak később ajánlatos./ Egy-egy eset eljátszásakor kitárulkoznak az eredeti beszélgetésben rejlő lehetőségek, lelepleződnek az elkövetett hibák, a figyelmen kívül hagyott, egyébként fontos momentumok, ugyanakkor alkalom nyílik a beszélgetésvezetés új "fogásainak" kipróbálására, legalábbis a problémás mozzanatokra vonatkozóan /kezdés, a partner hallgatása, fecsegése, pauza, befejezés/. Ezenkívül sokat segíthet a szerepjáték az empátiás képesség fejlesztésében /főként akkor, ha a partner szerepét a lelkigondozója játssza/. A két főszerep mellé egy megfigyelő-szerep is társulhat, azután az egész játék megismételhető új szereposztásban.

A játék utáni csoportos megbeszélés úgy folyik, mint az esetmegbeszélés. Ilyenkor sem marad meg az analízis csupán az esetben szereplő probléma technikai és tartalmi megoldásánál, hanem a szerepjáték résztvevői önmagukkal is szembesülnek.

b/ A szerepjáték alkalmazásának csoportos formája

A képzés második felében a szerepjáték jó eszköz a kreativitás fejlesztésére csoporthelyzetben egy szereppel való azonosulás segítségével. A témát a mindennapi életből merítik: családi vagy más közösségi szituációk, a gyülekezeti élet egyes helyzetei, a lelkigondozó a klinikán stb. A vezető csak a kiindulási helyzetet írja körül, a csoport azután szabad abban, hogy miként fejleszti tovább és mit hoz ki belőle. Ez a védett helyzet lehetőséget biztosít a csoport tagjainak arra, hogy többet mutassanak meg önmagukból, mint máskor, több spontaneitást engedjenek meg maguknak, az intimitásban messzebb merészkedjenek, mint amit a társadalmi együttélés általános normái megengednek. A játékosság ürügyén olyan indulatoknak is szabad folyást engedhetnek, amelyeket máskor elfojtanak. A szerepjáték jelentős hatással van a csoportfolyamatra, a csoporttagok egymásról és önmagukról alkotott képe differenciáltabb lesz általa.

c/ A szerepjáték a "sajátélmény"-szerzés szolgálatában

/ld. az önismereti kiscsoportról mondottaknál 162. oldal/

A szerepjáték nyújtotta lehetőségek és felhasználásának határai:

A szerepjáték kísérletezésre ad lehetőséget a lelkigondozónak. Ez egy olyan körülmény, amely a lelkigondozói praxisban sohasem adódik. Az elrontottat itt meg lehet ismételni, új módon lehet próbálkozni. A csoport és a szupervizor jelenléte biztosítja a feedback-et és a meleg hátteret, amelyben a játékos biztonságban érezheti magát. Emellett lehetőséget nyújt az identifikációra - egyrészt a lelkigondozói szereppel, másrészt beleélés útján a partner szerepével, mely elengedhetetlen az empátiás megértés fejlesztése szempontjából.

Vannak azonban a szerepjáték alkalmazásának a lelkigondozó-képzésben határai is. Kettőt említsünk ezek közül:

- A képzésben nem helyettesítheti a szerepjáték azt, amit az esetmegbeszélések nyújtanak. Az esetmegbeszélés ui. egy valóságos élmény reflexiója, egy komoly, felelősséggel terhes beszélgetés analízise, amely már nem tehető meg nem történetté, sem nem korrigálható, hanem egyszeri és megismételhetetlen. A szerepjáték a maga játékos és kísérletező jellegével nem helyettesítheti a realitást.
- Világos határokat kell húznunk a lelkigondozók képzésében alkalmazott szerepjáték és a hasonló technikákkal eljáró pszichoterápiák között. A lelkigondozó-képzés nem pszichoterápia, még akkor sem, ha viselkedési formák korrekciójára is törekszik s ilyen módon terápiás kihatásai is vannak. A kommunikációs strukturák megváltoztatásával ui. a pszichikus strukturák is változnak.

4. Elméleti munka /plénum majd kiscsoportos diszkusszió/

Az elméleti ismeretek átadása eléggé mostohán kezelt terület volt az eredeti amerikai CPT-ben. Csaknem kizárólag a beszélgetésvezetés metodikájának és kommunikációelméleti ismereteknek az átadásában merült ki. Európai talajon a képzés elméleti része nagyobb hangsúlyt nyert. Természetesen továbbra is csak a legalapvetőbb és nélkülözhetetlen ismeretek jöhetnek számításba. A választott témák és a feldolgozás módja a gyakorlat

vonzásában marad, ami azt jelenti, hogy az elméleti előadásokhoz önismereti csoportfoglalkozások ill. a témához vágó esetek szerepjátékszerű elemzéseit csatlakoznak. Az előadásokat részben a szupervizorok, részben meghívott előadók tartják, ezenkívül egy-egy témát a kurzus résztvevőinek is ki kell dolgozni /megadott címjegyzékből választva/ és kiscsoportban megvitatni. A résztvevők kezébe adható tankönyv vagy információs lapok nagyon megkönnyítik és megtermékenyítik az elméleti munkát. Álljon itt felsorolásszerűen, melyek azok a témakörök, amelyek a lelkipálcázó-képzés elméleti részét képezik:

a/ A beszélgetés-vezetés elméleti kérdései

- a társas kapcsolat mint lélektani szükséglet;
- interakció és kommunikáció;
- egyén és közösség /témacentrikus interakció modellje/;
- a beszélgetés strukturálása.

b/ Lélektani alapismeretek

- fejlődéslélektan, szocializáció-elmélet;
- pszichés strukturák;
- én-védő mechanizmusok;
- neurotikus, pszichotikus viselkedési módok;
- szexualitás, párkapcsolat.

c/ Az emberi élet válságai

- a krízis lélektana;
- öngyilkosság;
- szenvedélybetegségek /alkoholizmus, narkománia/;
- gyász;
- bűn, büntudat;
- az élet értelme;
- a szorongás, félelem.

d/ Teológia

- teológia és pszichológia kapcsolata;
- teológiai gondolatok a hit, bizalom, lelkiismeret, identitás kérdéseiről;
- valláslélektan;

- a lelkigondozás célja, feladatai, teológiai alapjai;
- a lelkigondozás és a pszichoterápia viszonya.

A CPT-vel kapcsolatban hazai tapasztalatokról még nem beszélhetünk, a magyarországi egyházakban a lelkigondozó-képzés az utkeresés stádiumában van. Lelkészeink között vannak néhányan, akik nyugati tanulmányaik során lelkigondozó-képzésen vettek részt. Így vehettem részt magam is 1982-ben a Bielefeld-Betheli Lelkigondozói Intézet 12 hetes klinikai lelkigondozó-képző kurzusán az NSZK-ban.

JAVASLAT A SZOCIÁLIS MUNKÁSOK KÉPZÉSÉNEK MEGINDÍTÁSÁRA

A "Társadalmi Beilleszkedési Zavarok" és "Az egységes /általános/ szociálpolitikai koncepció kialakítását célzó" kutatási főirányok javaslatai alapján előtérbe került a szociális munkás képzés szükségszerűségének kérdése. A kutatások ajánlásai egyértelműen hangsúlyozzák a képzés megindításának szorító időszerepét:

"A szociális munkás hálózatra sokféle feladat ellátásához van szükség. E feladatok közé tartozik:

- az otthonukban egyedül élő időseknek, korlátozottan cselekvőképeseknek nyújtott rendszeres segítség;
- azon családoknak nyújtott rendszeres segítség, amelyekben a szokásosnál nagyobbak vagy nehezebbek a gyermekek vagy betegek ellátásával kapcsolatos terhek /pl. egyedülálló szülő, súlyos beteget ápoló család/;
- krízishelyzetekben a szükséges komplex segítség /átmeneti elhelyezéstől a jogsegély megszerzéséig, ha szükséges pénzügyi gyorssegélyig/;
- a beilleszkedési zavarok lehetőség szerinti megelőzése korai jelzések segítségével, ill. folyamatos és sokoldalú kezelése, segítése;
- a többszörösen hátrányos helyzetben élő családok komplex, folyamatos segítése."

Az első két esetben a szociális munka nem "beavatkozó" jellegű, célja az adott feltételek közötti segítségnyújtás. A három utóbbi esetben a szociális munka célja az, hogy az egyénnek vagy családnak addig, amnyi és olyan segítséget adjon, hogy a család /vagy egyén/ képessé váljon az önálló életvezetésre, ha ez lehetséges, illetve, hogy világossá váljon, milyen további eszközök és intézmények szükségesek a probléma tartós megoldásához.

A szociális munkás hálózat jónéhány eleme /védőnői hálózat, mentálhigiénés, ill. alkoholgondozás, börtönutógondozás, házi

szociális gondozás/ már létezik. Az ezredfordulóig a következő kérdések is hangsúlyossá válnak:

- a ma széttagolt hálózatok részbeni összevonása a családokra irányuló komplex szociális munka érdekében, illetve a "komplex" szociális munka és a szakhálózatok /intézmények/ közötti együttműködés kialakítása;
- a majdnem teljesen hiányzó szociális munkás képzés létrehozása a képzés különböző szintjein /kezdetben főleg a rá- és átképzéssel, később nagyobb arányban az alapképzéssel/.

Az önállóodó szociális munkás ágazat egésze a mainál jóval több megfelelően képzett elméleti és gyakorlati szakembert igényel. Ezért megindítandó középfokon, felsőfokon és posztgraduális szinten egyaránt a szociális munkás szakképzés. A szakképzés - tartalmát tekintve - legalább három típusu. Szükség van /közép- és felsőfoku szinten képzett/ általános szociális munkásokra, akik a konkrét családsegítéstől a krízishelyzetekben vagy hátrányos helyzetekben lévő családdal való komplex együttműködésig és a szakhálózatokkal fenntartott "diszpécser-funkcióig" sokféle feladat ellátására képesek. Szükség van a - ma részben létező - szakhálózatokra, amelyek /esetleg általános szociális munkás alapképzéssel, esetleg más alapképzésekkel/ egyes problémákra vagy feladatokra szakosodnak, mint pl. mentálhigiénés gondozás, jogi tanácsadás és jogsegélyszolgálat, kábítószeresekkel, alkoholistákkal foglalkozás stb. A harmadik szakképzettség elméleti szociálpolitikai jellegű /a lehetőség szerint szociális munkás alapképzéssel/. Erre a szakképzésre elsősorban a szociális közigazgatás különböző területein, valamint a szociális munkás szakképzésben van szükség.

A szociális munkások képzését az országok többségében külön intézményekben /rendszerint egyetemeken vagy főiskolákon/ végzik, a szociálpolitikai vagy szociális közigazgatási képzés szokásosan a szociológiai vagy jogi fakultásokon kap helyet. Tekintettel az ország gazdasági helyzetére, a következő egy-két évtizedben minden szinten elképzelhető a képzés megszervezése a már meglévő intézményekben, de érdemes hosszútávon önálló szakmai iskolarendszerben is gondolkodni.

A szakember-szükséglet - más országok tapasztalatait és a magyar helyzetet figyelembe véve - előzetes, közelítő becslések szerint 6-8000 középfokon, 3-4000 felsőfokon képzett általános szociális munkás, 3-4000 felsőfokon képzett specializált szakember, néhány száz szociálpolitikai szakember. Ez a szakembergárda jelentős erőfeszítésekkel is csak 10-15 év alatt képezhető ki.

x x x

Az oktatás célja és szociálpolitikai-koncepcionális háttere

"A szociálpolitika koncepcionális alapját a politika, ill. a társadalompolitika nyújtják. A távlati cél a társadalmi élet újratermelésének zavartalan biztosítása a társadalmi viszonyok szocialista jellegének erősítése mellett. Ennek megfelelően a szociálpolitikát hosszútávon vezérlő elvek és értékek között alapvető jelentőségű: a szocialista humanizmus; a közösségi cselekvés, érzés és felelősség, illetve a társadalmi szolidaritás érzésének erősítése; a fizikai és társadalmi életesélyek ill. az ezeket alakító feltételek egyenlőtlenségeinek csökkentése. A közvetlenebb cél a létbiztonság feltételeinek kialakítása, valamint a társadalmi egyenlőtlenségek fokozatos csökkentése jövedelmek, javak és szolgáltatások biztosítása útján és úgy, hogy a szociálpolitikai ellátásokhoz való hozzájutás a jogok és kötelezettségek kétoldalú /mind az állam, mind a lakosság részéről való/ tiszteletbentartására épüljön." /A szociálpolitika fejlesztésének főbb irányai - Kézirat./

Az oktatásban elsődleges cél olyan szakemberek képzése, nevelése, akik önálló szociális munkatársi munkakörökben professzionális szinten képesek hozzájárulni, hogy mérséklődjenek azok az okok, amelyek az adott társadalmi strukturában újratermelik a gondozás szükségességét. Ugyanakkor váljanak képessé egyes családok, közösségek életében a szegénység, a devianciák, a szociális patológiák okainak mérséklésére, konkrét helyzetekben segítsenek az életkörülmények megváltoztatásában, személyes problémák megelőzésében, illetve megoldásában.

A képzés célja olyan szakemberek képzése, akik egy megreformált szociálpolitikai rendszer különböző pontjain megfelelő szaktudással, tudatosult értékkel és érett személyiséggel képesek arra, hogy hozzásegítsék a hozzájuk fordulókat adott problémáik megoldásához, enyhítéséhez. Részletesebben ezen azt értjük, hogy:^{x/}

- a/ a leendő szociális munkások szerezzenek olyan elméleti és gyakorlati tudást, amely alapján megértik a különböző társadalmi szituációkat és az azokat kiváltó okokat;
- b/ szerezzenek ismereteket a szociális munkában ható érdekviszonyokról és az azokat kifejező értékekről /a maguk illetve 'a másik' értékeiről/. Alakítsák ki magukban azt az érzékenységet, amely révén mások értékeit el tudják fogadni. Az oktatás hangsulya azon kell, hogy legyen, hogy a leendő szociális munkás egységbe tudja foglalni az érzelmeit, a gondolkodását és cselekvéseit;
- c/ fejlesszék ki magukban azokat a készségeket, amelyek révén hozzájárulhatnak egy adott szociális probléma megoldásához;
- d/ ismerkedjenek meg a különböző szociális munkára vonatkozó elméletekkel és tevékenységi modellekkel, hogy saját belső meggyőződésük alapján önállóan tudják eldönteni, egy adott szituációban hogyan cselekedjenek. Ezzel egyidőben fel kell készíteni a tanulókat arra is, hogy felismeréseik revidiálására is képesek legyenek. Ez azt jelenti, hogy a szociális munka nem egyéni, hanem csoportosan, team-ban végzett tevékenység, feltételezi a másik, a partner aktív részvételét is. Tehát a képzés során az elméleti ismeretek megszerzése mellett a toleráns, érett önismerettel rendelkező személyiség irányába történő fejlesztés a cél az együttműködésre való képesség gyakorlásával;

x/ Kultura és Közösség, 1984/2.

- e/ ugyanigy fel kell készülniük az ezzel a munkával törvényszerűen együttjáró konfliktusok, kudarcok, több személyhez kötődő párhuzamos elkötelezettségek okozta frusztrációk elviselésére;
- f/ célja a képzésnek az is, hogy a szociális munkás-jelöltek különböző konkrét technikák és módszerek elsajátításával legyenek képesek a különböző típusu szociális problémák releváns megoldását megtalálni. Legyenek képesek
- az egyéni tanácsadásra,
 - csoportokkal való együttműködésre, illetve
 - az adott közösségek /pl. lakótelepi, falusi, munkahelyi/ életében segítő közreműködésre;
- g/ összességében véve a jelöltek tanulmányaik során tudják felismerni beavatkozásuk határát és hatásait. Olyan alaptudásra kell szert tenniük, amely önképzéssel önállóan is fejleszthető."

A hallgatókat a következő értékek felé kell orientálni, amelyek ebben a munkában feltétlenül szükségesek:

- az emberi személyiség feltétlen tisztelete /akkor is, ha nem azonosul vele a leendő szociális munkás;
- meggyőződést kell szerezni arról, hogy minden emberi lényben megvan a lehetőség a változásra;
- feltételeznie kell, hogy minden emberi lény érték is egyben, és tevékenyen hozzájárulhat a saját sorsát illető döntésekhez;
- meggyőződés arról, hogy a szocialista társadalom csak olyan körülmények között képes funkcionálni, ha a lakosság tevékenységi és döntéshozatali képességei teret kapnak;
- éreznie kell, hogy a szociális munkásnak - mint változást előidéző szakembernek - nagy felelőssége van, s a munka során az ÉN-nek egyfajta etikai attitűdben kell megmutatkoznia;

- meggyőződés arról, hogy valamennyi emberi lénynek megvan a joga, hogy kibontakoztassa képességét és megvalósítsa személyiségét;
- képessé kell válnia az egyéni és a társadalmi szükségletek felismerésére, rendelkeznie kell jó döntéshozó képességgel, ismernie kell a különböző támogatási formákat, azok mibenlétét, mértékét és sürgősségét;
- képesnek kell lennie segítségadás közben megteremteni a kölcsönös bizalom atmoszféráját és tudnia kell olyan módszerekkel segíteni a rászorulókat, hogy azok "függetlenül" oldják meg mindennapi problémáikat, segítse őket, hogy alkalmazkodni tudjanak az új életkörülményekhez; /"Segíteni oly módon, hogy segíteni tudjanak saját magukon"/
- az adott szituációnak legmegfelelőbb elveket, munkaformákat ismerje, és alkalmazza azokat a módszereket, amelyek a legalkalmasabbak az egyénekkal, csoportokkal való bánásmódra és a környezet szervezésére, a környezetben folyó munka tervezésére;
- eredményesen tudjon együttműködni intézményekkel, szervezetekkel és különösképpen szakemberekkel és önkéntesekkel.

A részcélokat, a kialakítandó orientációkat, magatartásformákat, a szakmai kompetenciát a tematikában részletesen kifejtjük, ezeknek a tantárgyakon, tananyagon és a gyakorlaton keresztül, a tanárok és hallgatók - mint csoport - együttes munkájában kell kialakulniuk.

Összefoglalva: fel kell készíteni a tanulókat olyan képességek elsajátítására, amelyek összefüggésben vannak a szociális munka általános, mindennapi szükségleteivel, és a jelenlegi oktatási feltételek között realizálható a program. Az oktatandó elméleti és gyakorlati tudásnak elegendőnek kell lennie ahhoz, hogy bármely szociális szervezet megfelelő munkakörében - az adott hely speciális igényeihez igazodva - a leendő szociális munkás tevékenységét professzionális szinten el tudja látni. A végzetek a gyakorlati munka igen széles területén helyezked-

hetnek el, így a képzés szerint lehetnek: családgondozók, nevelési tanácsadók munkatársai, orvosi-szociális gondozók kórházakban, utókezelő intézetekben, szanatóriumokban, munkahelyi szociális munkakörben dolgozók, a jogügy területén szabadlábba helyezettekkel foglalkozó hivatásos pártfogók, különböző pedagógiai intézményekben szociális gondozók /nevelőotthonokban, ifjúsági intézményekben/, iskolán kívüli intézményekben /klubokban, művelődési házakban/ szociális munkatársak. Szocializációs és rehabilitációs központok, pszichiátriai osztályok, kórházak, iskolák, közösségi intézmények dolgozói lehetnek. A szakmai végzettség alapján elsősorban közvetlen gyakorlati munka ellátására válnak alkalmassá, de speciális részképzés után /Ferge Zsuzsa és munkatársai által kidolgozott tervek szerint/ részt vállalhatnak a szociális adminisztrációban, tanácsai, egyéb jogi, politikai, társadalmi, egészségügyi és művelődésügyi irányító szervezetben.

Az említett főirányok által jelzett szakemberigény - figyelembe véve a jelenlegi ágazat-irányítási rendszert - elsősorban három helyen jelentkezik: az egészségügy, igazságügy és a nevelésügy területén, mivel a szociálpolitikának ma még nincs önálló szervezete. Ezért a hároméves képzés tematikáját, valamint az ehhez kapcsolódó gyakorlati programot e három ágazat köré terveztük. A képzés célja azonban szintézis létrehozása a különböző ágazatokban nyert ismeretek alapján, hiszen az emberek, a családok élete komplex egész, a legkülönbözőbb problémák megoldásában érdekeltek, és ezekben kell a szociális munkásoknak kompetensnek lenni.

Szemponatok a tematika kidolgozásához

Mielőtt a részletes, tantárgyra és tanítási napra lebontott, elképzelt tematikát ismertetnénk, összefoglaljuk azt a végső célként elérendő elméleti, gyakorlati, szervezeti tudáseggyüttest, amit a képzésnek el kell érnie, s aminek nyomán sajátos értékekkel és szemlélettel rendelkező, megfelelő személyiségű szociális munkások lépnek ki az iskola kapuján.

Hat fő problémakör mentén foglaljuk össze ezt a tudáseggyüttest, s ennek végül is választ kell adnia mindenki számára arra az alapkérdésre: mi is a szociális munka definíciója? A fő problémakörök a következők:

- A/ A szociális munkás és a munkáltatók szervezet viszonyának értelmezése.
- B/ Szociális munka a közösséggel, a településsel összefüggésben.
- C/ A problémák azonosítása, megfogalmazása.
- D/ A stratégia megfogalmazása, a szociális munka tervezhetősége.
- E/ A stratégia megvalósítása, a beavatkozás.
- F/ A szociális munkás tevékenységének értékelése, a visszajelzések hasznosítása.

Az alább ismertetendő, elméleti tantárgyakban és módszertani gyakorlatokban szétaprózott tudásnak ezekben a problémakörökben kell szintetizálódnia a tanítás és tanulás során, s egy komplex tudássá, a szociális munkás szakember profi tudásává kell összeállnia.

A/ A szociális munkás és a munkáltató szervezet viszonyának értelmezése

- 1/ Szervezeti célok, politikák, funkciók.
- 2/ A szociális munka jellege és a szervezet strukturája közötti összefüggések leírása.
- 3/ A szervezet formális és informális hálózatának felismerése és konstruktív felhasználása.
- 4/ Források és lehetőségek felismerése, elemzése.
- 5/ A szervezet információinak ismerete, szolgáltatásainak képviselése.
- 6/ Képesség a felhasználó és a szervezet összekapcsolásához.
- 7/ A szervezet és a saját cselekvés közötti kongruencia bizonyítása.
- 8/ A szervezet fejlesztésének lehetőségei a szociális munka szempontjából.
- 9/ A szervezet működésének és strukturájának kritikus értékelése.
- 10/ A gyakorlati igényekhez való rugalmas alkalmazkodás.

- 11/ A szervezeti hatalom felhasználása az igénylő érdekében.
- 12/ Különböző lehetőségek /pl. az informális hálózat/ felhasználása a szervezeti fejlesztés érdekében.
- 13/ A szervezet külső feltételeinek, érdekviszonyainak ismerete.

B/ Szociális munka a közösséggel, a településsel összefüggésben

- 1/ A főbb demográfiai jellemzők és ezeknek a település ellátottságára való hatásának felismerése.
- 2/ A települést érő, vagy valaha ért szociokulturális-gazdasági, politikai és történelmi hatások felismerése.
- 3/ A szociális munkás tevékenysége és a település jellemzői közötti összefüggések felismerése.
- 4/ A település és a szolgáltatások iránti szükséglet felismerése.
- 5/ A létező szociálpolitikai programok és azok helyi megvalósulásának ismerete.
- 6/ A változás lehetőségét hordozó csatornák felismerése.
- 7/ Szükségleteket kifejező szociálpolitikai programok készítésének képessége.
- 8/ Szükségleteket kielégítő új források felismerése.

C/ A problémák azonosítása, megfogalmazása.

- 1/ Az adott probléma kapcsán felmerülő egyének és csoportok azonosítása.
- 2/ A probléma definiálása.
- 3/ A probléma leírása, annak gyakorisága, intenzitása és időtartama szempontjából.
- 4/ Az előzmények és a következmények felismerése.
- 5/ A megfelelő adatok összegyűjtése.
- 6/ Az adatok vizsgálata a megbízhatóság és érvényesség szempontjából.
- 7/ A probléma elemzése több megoldási kimenetel szempontjából.
- 8/ A probléma társas és intézményi összefüggéseinek felismerése.
- 9/ Az összegyűjtött adatok analízise.
- 10/ Az adatokkal kapcsolatos hiányok felismerése.
- 11/ A probléma szükség szerinti újrafogalmazása.
- 12/ Az adatokat jól szintetizáló rendszer kialakítása.
- 13/ A problémával kapcsolatos, illetve az azt megoldó szükségletkielégítési módok prioritásának felállításása.

D/ A stratégia megfogalmazása, a szociális munka tervezhetősége

- 1/ A beavatkozási sorrend megállapítása.
- 2/ A megvalósítható célok kiválasztása.
- 3/ A változás céljának kiválasztása.
- 4/ A helyzetnek megfelelő és elérhető források felismerése.
- 5/ E források megszerzése.
- 6/ A segítő modellek meghatározása.
- 7/ Kiválasztott és megvalósítandó segítő modell megszervezése.
- 8/ A helyzetnek megfelelő és kivitelezhető stratégia meghatározása.
- 9/ A stratégia és a feladat újraértékelése, adott esetben újrafogalmazása.
- 10/ A célok eléréséhez szükséges, illetve remélt idő meghatározása.

E/ A stratégia megvalósítása, a beavatkozás

- 1/ Minden, az ügyben érdekelt személy elvárásának az ismerete.
- 2/ Kompromisszum létrehozásának képessége.
- 3/ Az adott esetben megfelelő források hasznosítása.
- 4/ A szociális munkás és az érdekelt személy jó kapcsolatának felhasználása a probléma megoldásában.
- 5/ Meghatározott időkeret lehetőség szerinti betartása.
- 6/ A megoldási tervben szereplő központi problémának és célnak a megfogalmazása.
- 7/ A cél elérése érdekében történő motiválás, energiák mobilizálása.
- 8/ Az igénylő függetlenségének, autonómiájának szem előtt tartása, elősegítése.
- 9/ Az igénylő felkészítése a változásokra, s az esetleges akadályokra.
- 10/ Az akadályok figyelembevételével a stratégia változtatása.
- 11/ Adott esetben a probléma újrafogalmazása.
- 12/ A probléma konstruktív lezárása, a következmények felismerése.

F/ A szociális munkás tevékenységének értékelése, a visszajelzések hasznosítása

- 1/ Az igénylőtől és a munkatársaktól érkező visszajelzések vizsgálata.
- 2/ Megfelelő érzékenység a visszajelzések értékelésére.
- 3/ Megfelelő beszámoló rendszer kidolgozása.
- 4/ Az eredmények értékelése, mérése.
- 5/ Az eredmények bemutatása.
- 6/ Visszajelzések nyomán beszámoló rendszer fejlesztése.
- 7/ Az igénylő részére történő visszajelzés biztosítása.
- 8/ Visszajelzések felhasználása új szervezeti magatartás kialakítására, célok kitűzésére.

A képzés középpontjában a gyakorlati tevékenység áll. Ehhez egy "klinikai" jellegű intézet felállítására lenne szükség, amely egyszerre több feladat /képzés, kutatás/ ellátására alkalmas. Éppen ezért a nappali tagozat elindításához oktatói, kutatói, gyakorlatvezetői státusokkal, infrastrukturális feltételekkel kell számolni. Ezt a célt jól szolgálná egy kiépitendő családvédelmi módszertani kutatóbázis. A szakma kialakítása, elfogadtatása és fejlődése szempontjából a több tagozatu /nappali, esti, levelező/ képzés lényeges cél. A különböző tagozatok közötti különbség a gyakorlati képzésben nyilvánul meg elsősorban. A posztgraduális képzésben azok vehetnek részt, akik már a szakmában dolgoznak, a nappali tagozaton a pálya elfogadtatása, bemutatása, megismertetése is feladat.

A posztgraduális képzésben a tanulók ugyanis csak rövid időre hagyják el a munkahelyüket és a tanulásra fordított idejük is korlátozott, míg a nappali tagozat rendszerezettebb, alaposabb tudást nyújthat.

A nappali tagozaton az elsőéves programban a hallgató egy választható közösségben dolgozik, ahol különböző programokkal és szolgáltatásokkal ismerkedhet meg, sok szociális gyakorlati szituáció átélése közben. A hallgatónak, miközben egy adott intézménynél tölti gyakorlatát, lehetősége van arra, hogy más hasonló intézményt is meglátogasson és "cserekapcsolata" legyen.

Az alábbi intézményekben dolgozhatnak az elsőéves hallgatók: gyermekintézmények, napközi központok, ifjúsági központok, iskolák, közösségi házak, intézmények idősek számára, jóléti intézmények.

A gyakorlat egyhetes bevezetéssel kezdődik, többhetes intenzív terepmunka után egyhetes értékeléssel zárul. A terepmunka elméleti órákkal egybekötött.

A második gyakorlati periódusban a következőképpen alakulnak a feladatok: családi tanácsadás; pártfogói-utógondozói munka börtönökben, nevelőintézetekben; a csökkent képességűek rehabilitációja; foglalkozás a szenvedélybetegekkel, a fejlődésben visszamaradottakkal és a felborult érzelmi emberekkel. Ezek az intézmények, valamint az egyéves "ellenőrzés" egy, a hallgató által választott speciálkollégiummal kapcsolható össze. Esettanulmányokra, csoportokon belüli esetek vizsgálatára is lehetőség nyílik.

A harmadik és negyedik évben a hallgató már nagyobb felelősséget vállal, részmunkaidőben dolgozhat jól képzett, gyakorlott szakemberek mellett. A gyakorlatok helyeinek listájába felvehető valamennyi olyan intézmény, amely szociális munkásoknak kínál helyet, illetve azokat alkalmazza.

A nappali tagozatos képzéssel egyidőben a kutatást is meg kell szervezni. Ebben a munkában minden érdeklődő hallgató részt vehet.

Sokféle képzési forma elméleti és gyakorlati megismerése után úgy gondoljuk, hogy az általános szociális munkás képzésre legalkalmasabb egy önálló, főiskolai jellegű intézmény lenne /Ausztria, Németország, Anglia, Svédország, Lengyelország, Jugoszlávia, Csehszlovákia mintájára/. Ebben az esetben az egyes főiskolákon, illetve egyetemeken folyó képzés speciális szakigényeket elégítené ki. Az önálló főiskolának két tagozata lenne: a szociális közigazgatásnak /social administration/ megfelelő szociálpolitikai tagozat és a szociális munkás tagozat. A főiskola gyakorló bázisa egy családvédelmi, humán szolgáltatató központ, amely adott esetben a kiépitendő családvédelmi hálózat módszertani központjaként is működne. Ez a központ a

főiskolai problémaorientált szemlélet alapján a képzés mellett
közművelődési, szociális, egészségügyi /krízisintervenció és
rehabilitációs/ általános tanácsadói tevékenységet is ellátna,
a szakjellegű intézményekkel pedig munkakapcsolatban állna.

A TÁRSADALMI PROBLÉMÁK LEGITIMÁLÁSÁNAK RENDSZERE?
/Hatékony elemek az NSZK szociálpolitikájában/

1985. március 18-23. között az NSZK-ban tanulmányoztuk a szociálpolitikai, ifjúságpolitikai megoldásokat, illetve a mögöttes álló képzési rendszert. Impresszióinkat, hasznosítható tapasztalatainkat kívánjuk itt közreadni.

Az NSZK-ban szerzett tapasztalatok bepillantást engedtek a Német Szövetségi Köztársaság szociálpolitikai, szűkebben ifjúságpolitikai rendszerébe. Képet alkothattunk a rendszer egészének működéséről, valamint szövetségi, tartományi és helyi szinten megfogalmazott feladatairól; a munkamegosztás gyakorlatáról, az intézményrendszer működési szisztémájáról. Ez a kép kiegészült azzal, hogy a szociálpolitikai rendszerben dolgozók képzéséről is meglehetősen sok információt kaptunk.

Az NSZK egy főre jutó nemzeti jövedelme /GNP/ 6-8-szorosa hazánkénak. E körülmény lenyomata lépten-nyomon megjelenik a szociálpolitikai intézményrendszert tanulmányozó magyar látogató előtt. Tanulmányutunk során azonban egyre világosabbá vált, hogy a növekvő és egyre szélesebb körre kiterjedő ráfordításokból eredő hatékonyság csak egyik és - legalábbis számunkra - nem is a legfontosabb eleme a szociálpolitikai rendszer működésének.

Bármely részét is tanulmányoztuk a szociálpolitikai rendszernek /szövetségi kormány, illetékes tartományi hivatal, valamely konkrét szociálpolitikai tevékenységet végző társadalmi egyesület/, mindegyikre jellemző volt, hogy a szociális problémákat a gazdaság és a társadalom működése során kialakuló diszfunkcióknak tekintették, s a diszfunkciókhoz mint külső szemlélők viszonyultak. Így a problémák keletkezését, tartós jelenlétét nem a hatalmi berendezkedés diszfunkciójaként értelmezték, hanem a társadalmi-gazdasági viszonyokból adódó megoldandó kérdésekként. Ez a felfogás tette lehetővé a szociálpolitikai rendszer fejlesztését, a ráfordítások növelését és az újabb problémákra való viszonylag gyors reagálást.

E distancia a legmagasabb szinten lehetővé teszi a szociális törvényhozást, a legalsó - községi-városi - szinten pedig a szociális gondozók olyan tevékenységét, amely során a gondozó nem küszködik identitászavarral, vagyis tevékenysége még önmaga előtt sem minősül a politikai rendszer kritikájának.

E sajátos distanciát és ennek alapján a megoldandó problémákkal való azonosulási képességet egy időről-időre a viták központjába kerülő elv: a szubszidiaritás elve biztosítja. A szóban forgó elv lényege - a gyakorlat során felmerülő értelmezési nehézségektől eltekintve - a társadalom, a gazdaság, államigazgatás plurális rendszerként való értelmezése. Eszerint az állam nem avatkozik be közvetlenül sem a gazdaság, sem a társadalom folyamataiba, csupán a gazdaság és a társadalom által felszínre hozott problémák megoldását szolgáló kerettörvények megalkotása terén van irányadó szerepe.

A tényleges problémák megfogalmazása és orvoslása - a nem állami - gazdasági és társadalmi szervezetek feladata. A szociálpolitika terén hét, egyenként több száz kisebb társadalmi egyesülést magába foglaló nagy szervezet működik "partnerként", "partneri viszonyban" az államigazgatás szervezetrendszer mellett. A társadalmi egyesülések feladata kettős. Egyrészt a szociálpolitikai-szociális problémák megfogalmazása, javaslattevéssel a szociális törvényhozás számára, másrészt olyan hálózat kiépítése, amely a fenti törvények alapján közvetlenül kezeli az érintett rétegeket, egyéneket. Az állam a hagyományosan hatósági szociális feladatokon kívül nem foglalkozik ezekkel a problémákkal, a szociális gondoskodás tárgyát képező egyénekekkel-rétegekkel, viszont pénzügyi támogatásban részesíti az ezek kezelésére vállalkozó társadalmi egyesületeket. A szociálpolitikára fordított pénzüsszeget a társadalmi szervezeteknek juttatják a legkülönbébb feladatok megoldására, s az állam e társadalmi szervezetek vezető bizottságaiba delegált képviselők útján azt ellenőrzi, hogy a támogatásként nyújtott összeget valóban az adott célfeladatra fordították-e.

A társadalmi szervezetekben kidolgozzák a kezelendő probléma módszereit, szociális munkások és más szakemberek /orvo-

sok, pszichológusok, pedagógusok stb./ közreműködésével végzik munkájukat.

A rendszer lényegéhez tartozik, hogy az állam /tartományok/, a városok és a községek hatósági szociálpolitikai tevékenysége /gyámügy, rendőri-rendfenntartó, a különféle segélyezések: munkanélküli, oktatási, családi pótlék, lakás stb./ és a társadalmi szervezetek szociális tevékenysége el van választva, az utóbbi nem foglalkozik hatósági feladatokkal. Ez óvja meg őket mind tevékenységük elbürokratizálódásától, mind attól, hogy hatékonyabb közreműködésüket pácienseik hatóságokkal szembeni ellenállása gyengítse, akadályozza.

A szubszidaritást, azaz a problémák megoldását célzó eljárásmodok és konkrét tevékenységük /beleértve az ellátásukhoz szükséges pénzösszeget is/ "leutalásának" elvét /itt az irány a központi, tartományi szervek szempontjából értendő/ a másik oldalról tevékenységük ellátását végző nem állami szervek prioritásának elvével kapcsolják össze. Itt az önkéntesen szerveződő társadalmi egyesületekről van szó: a törvény szerint mindaddig be kell tartani a kettősség elvét, ameddig van olyan társadalmi szervezet - akár kizárólag a kérdéses célra szerveződő új szervezet, amely az éppen szóban forgó feladatok ellátására vállalkozik. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy egy-egy szociális probléma megoldására egyszerre több szervezet és intézmény vállalkozhat, az állam pedig úgy teszi érdekeltté őket, hogy a feladatokat legjobban megoldó szervezetek kapják a legtöbb támogatást.

E plurális rendszer már a probléma-megfogalmazás pillanatában működésbe lép. Mind az állami, tartományi szervektől, mind a társadalmi egyesületektől indulhat a kezdeményezés egy-egy szociális probléma vagy problémacsoport megfogalmazására, de tényleges cselekvés csak akkor jöhet létre, ha a "szociális partnerek" - hatóságok és társadalmi egyesületek - közötti egyetértés aktív formában is megjelenik: a hatóságok képesnek mutatkoznak a kitűzött feladattal kapcsolatos pénzügyi, igazgatási tevékenység ellátására és a társadalmi egyesületek vállalkoznak a feladat lebonyolítására.

A kitűzött feladatok kezelésének - a tevékenység kiterjesztésének - tempóját a vállalkozó társadalmi egyesületek aktivitásának mértéke határozza meg. Ez utóbbi pedig - ez a szisztéma lényegéből ered - harmonizál a ráfordított energiákkal, s már kidolgozott és begyakorolt módszerekkel. S korlátozza, lassítja, megakadályozza a feladatoknak csupán formális szinten való vállalását, a problémák bürokratikus szintre való emelését, s nem utolsósorban az illegitim célok és megoldások módszerének elterjedését.

A plurális rendszer tehát már a feladatok megfogalmazásának szintjén megjelenik és biztosítja, hogy csakis legitim feladatokat termeljen ki e rendszer önmagából. Ez a rendszer szabad választást jelent az állampolgár szempontjából: problémája megoldására ahhoz a társadalmi intézményhez, szervezethez fordulhat, amelyikben a leginkább megbizik, akiben garanciát lát, hogy megfelelő segítséget kap. A szubszidiaritás elvének és következményének elemzését egy példán mutatjuk be:

A 60-as évek végéig a kábitószerfogyasztás kérdésével nem foglalkozott a nyugatnémet szociálpolitika. A feladat, a kábitószerfogyasztás elleni küzdelem, kizárólag a rendőrség meglehetősen korlátozott tevékenységének körébe tartozott. Lassan világossá vált, hogy a rendőrség saját, hagyományos eszközrendszerével tehetetlenül áll a problémával szemben, s ugyanakkor szélesebbkörű tevékenységre sincsen módja, mert ebben a szubszidiaritás ill. prioritás elve korlátozza.

A probléma megoldása terén mutatkozó csaknem teljes eredménytelenség esztendői alatt a sajtó és a társadalmi szervezetek részéről számos kritika érte a tartományi kormányzatokat, e kormányzatok rendőri szerveit. Az NSZK-beli működés természetéből következően a kritika kezdetben nem a kábitószerfogyasztással kapcsolatban kifejtett tevékenységek tartalmára irányult, hanem arra, hogy a hatóságok a kábitószerfogyasztókkal való foglalkozás ürügyén újabb kísérletet tettek a központosított javak közvetlen, hatósági felhasználására. Ezzel - hangzott a vád - saját szervezetük növelésére, hatalmuk ki-

teljesítésére törekszenek, valójában nem a kábitószerfogyasztás problémája foglalkoztatja őket. Ezt bizonyítja az - folytatódott a vád - , hogy a kábitószerfogyasztás terén azután sem volt tapasztalható lényeges változás, hogy a rendőri szervek foglalkozni kezdtek vele.

A társadalom részéről elhangzott kritika számos féligazságot tartalmazott. Az új feladattal valóban együtt járt a hatósági költségvetés növekedése. Az is igaz volt, hogy a rendőri szervek, a rendőri tevékenységek, eljárásmodok kulturájára támaszkodva e rendkívüli bonyolult feladat megoldása terén igen kevés sikert értek el. De ugyanakkor igaz az is, hogy a társadalom általában - beleértve a rendkívül gyorsan gyarapodó kábitószerfogyasztók táborát, valamint más szociális problémák kezelése terén nagy gyakorlatot szerzett és a társadalom támogató elismerése mellett működő társadalmi szervezeteket - még szinte fel sem ismerte a kábitószerfogyasztás problémáját. Az ellenséges viselkedés oka tehát nemcsak a hatósági tevékenységekkel szemben általában tanúsított gyanakvás volt, hanem a kábitószerfogyasztás problémájának fel nem ismerése is.

Az NSZK-ban működő társadalmi szervezetek egy része a politikai pártoktól teljesen függetlenül szerveződik, más - talán nagyobb - része ugyan "tradícióik és érzelmeik" szerint a pártokhoz kapcsolódik, de szervezeti és pénzügyi szempontból függetlenül működik. Emlékeztetve a korábban mondottakra: funkcionális szempontból a központi, illetőleg a tartományi kormányok felügyelete alatt működnek - hiszen egyes programjaikra is innen kapják a pénzt.

A 7 nagy társadalmi szervezet több ezer, nagyon különböző méretű társadalmi szervezetet foglal magába, összességében több százezer állandó alkalmazottal, több millió önkéntessel /társadalmi munkással/ és aktív vagy csak szimpatizáns pártoló taggal. E szervezetek véleménye, állásfoglalása mögött több millió a társadalmi kérdések iránt érdeklődő ember áll.

Szubszidiaritás

Amikor a tartományi kormányok a kábitószerfogyasztással kapcsolatos tevékenységük következtében a társadalmi szervezetek kritikájának tárgyává váltak, akkor ez azt is jelentettek, hogy szélesebb tömegek ellenezték tevékenységüket. Ellenezték, mert a szubszidiaritás - prioritás elvének megsértését látták benne, vagyis saját létalapjukat, működési feltételeiket látták veszélyeztetve. De ellenezték azért is, mert magát a problémát nem tartották legitimnek, a kábitószerfogyasztásról, illetve fogyasztókról úgy vélekedtek, mint olyan társadalomellenes egyéni cselekedetről, amely "nem érdemli meg a társadalmi ráfordítást".

A probléma legitimálódásának, valamint kezelésére vonatkozó eljárás módok kidolgozásának folyamata ennél a konfliktusnál kezdődött. A rendőrség természetesen nem mondhatott le arról, hogy szembenézzen a kábitószerfogyasztás szomorú tényeivel, az utcán fekvő önkontrolljukat vesztett fiatalokkal, a közbiztonság megbontóival stb.

Ha viszont a társadalmi szervezetek nem akarják tartósítani a fent jelzett elvek sérülését, akkor tenniük kell valamit. Át kell értelmezniük korábbi álláspontjukat, de legalább fel kell ismerniük, hogy a feladat megoldásának elvállalásával pénzeszközökhöz juthatnak. Így olyan átalakulás kezdődött meg, amely kiterjedt mind a társadalmi szervezetek problémakezelő képességére, szakmai felkészültségére, mind a társadalom kábitószerfogyasztókkal kapcsolatos értékrendszerére.

A különféle társadalmi egyesületek egészen kis terjedelmű-hatókörű vállalkozásai-kutatásai a kábitószerfogyasztók körében fokozatosan kitermelték azt az értékrendszert, amelyek alapján a kábitószerfogyasztók kezelése, s a kezelésre fordítandó pénzeszközök és emberi energiák kikerültek egy korábbi felfogás nyomása alól.

E kedvezőbb légkör az egyes társadalmi szervezetek tevékenységének és propagandamunkájának eredményeképpen jött létre: szakembereket alkalmaztak a kábitószerfogyasztás társadalmi és

egészségügyi okainak és következményeinek kutatására, a kezelési módszerek kidolgozására; kidolgozták a krízisintervenció, az utógondozás eljárásait, s ezeket egységes rendszerbe foglalták. Ennek alapján - még ha újabb és újabb kábitószerfogyasztók is "léptek be", sikerült javítani a kábitószerélvezők állapotát, csökkenteni a kábitószeresek fogyasztását, évente több ezer fiatalot rehabilitálni. Az egységes rendszer ebben az esetben szakmai szemléletet, az intézményhálózat kiépítettségét jelenti, s nem a szervezeti egységet.

E rendszer sajátosságaiból eddig a társadalmi szervezetek és a tartományi kormányzatok közötti kapcsolatokra helyeztük a hangsúlyt. Bemutattuk e rendszer azon sajátosságait, hogy a működés lefektetett, az alkotmányban rögzített alapszabályai arra készítetik az államot, hogy leadja a hatalmat is magába foglaló pénzeszközöket és arra készítetik a társadalmi szervezeteket, hogy megszerezze ezeket az eszközöket.

Nem szóltunk azonban a működés további két lényeges eleméről: a társadalmi szervezetek közötti versenyről, valamint arról a kényszermechanizmusról, amely alapján a tartományi kormányokat rákényszerítették a társadalmi-szociális problémák operacionalizálására. Vagyis a szociális problémák többsége abban különbözik a kábitószerfogyasztókéétól, hogy nem jelentkezik azonnal rendőri-hatósági-közbiztonsági problémaként, s így nem is a "rendesen" bürokratizálódott tartományi kormányoktól indul el a kérdés megfogalmazása.

Nézzük először a társadalmi szervezetek közötti versenyt és az ezzel összefüggő társadalmi szervezetek kialakításának kérdését. Ha a kezdeményezés a hatóságoktól indul ki, akkor különféle társadalmi egyesületek ösztözet indítanak a hatóságok tevékenysége ellen. Ezzel szemben a hatóság védtelen, hiszen a prioritás elve alapján elsődlegesen a társadalmi szervezeteket illeti meg a jog, hogy szociális terápiával foglalkozzanak. A társadalmi szervezetek kontrollja alatt álló hatóságoknak azonban megvan az a joguk, hogy oda juttassák a pénzeszközöket és jogosítványokat, ahol a leghatékonyabb, legjobb megoldást javasolják. Így megkezdődik a társadalmi szervezetek

közötti verseny az eszközökért és a jogokért. Nyilvánvaló, hogy a sikeres ajánlat nem feltétlenül a hatékonyabb, s az is nyilvánvaló, hogy a kormányzatok politikai beállítottsága, társadalmi céljai is nagymértékben beszűrődnek a döntésbe, de látni kell, hogy ezek az érdekek elsősorban és hosszabb távon az ajánlott tevékenység hatékonyságával, valamint azzal függnek össze, hogy a feladat megoldására kidolgozott módszerek - olykor csak látens - társadalmi értékei mennyire elfogadottak a kormány számára mérvadó társadalmi csoportok nézőpontjából. Nyilvánvaló, hogy alapvető politikai érdekei ellen vét - különösen az olajválsággal megszűnt bőség korszaka után -, ha a kevésbé hatékony megoldást támogatja, de akkor is maga ellen vét, ha az értékszemponatok társadalmi elfogadásának kérdését figyelmen kívül hagyja.

Tehát a létfeltételeikért küzdő társadalmi egyesületek közötti verseny alapja a hatékonyság és a legitimitás. Minden ifjúsággal foglalkozó társadalmi szociális szervezetnek megvan a maga kábitószerellenes programja. Az részesül állami /tartományi/ hivatalos támogatásban, amelyik szervezet szakmailag a legjobban, eredményeiben bizonyíthatóan a legtöbbet éri el a téren.

Az állami pénzeszközök elosztásáról a helyi tanács ifjúsági hivatala, s a mellette működő társadalmi tanács dönt, amelyben a társadalmi és politikai szervezetek képviselői is jelen vannak. Így egy-egy szervezet saját pénzeszközeiből, illetve helyi, igazgatási, tartományi és szövetségi támogatásból fedezheti a költségeket.

Tanulmányutunk során egy evangélikus szervezet által fenntartott kábitószerellenes hálózattal ismerkedtünk meg Kölnben. A kiterjedt hálózat fiatalok és szüleik körében kábitószerellenes propagandát folytat. Megszervezték az egyéni tanácsadást, a kórházi gyógyítás és a rehabilitáció teljes folyamatát. Minden velük kapcsolatba kerülő fiatallal szerződés alapján foglalkoznak. A szerződés garantálja a segítségadás különböző formáit, ugyanakkor a szerződő fél vállalja a gyógyulással együttjáró feladatokban való aktív részvételt.

Először valamennyi kezelésre szoruló fiatal szociális viszonyait rendezik szociális munkások közreműködésével, majd az életvitel szervezését dolgozzák ki közösen, ami elsősorban szociálpedagógusi feladat. Ezt követi a pszichikai tanácsadás és szükség esetén a kórházi kezelés. A rehabilitáció lakóközösségekben, külön szociális célzatu munkahelyeken történik. Az utógondozást pártfogói rendszerben oldják meg. Mindezen feladatok megoldására ebben a szervezetben több százan dolgoznak, részben alkalmazottként, részben önkéntes /volunteure/ munkában.

A feladatok megoldására csak azokon a területeken hoznak létre új szakmai ellátó szervezeteket, intézményeket, ahol ez hiányzik. A kábítószeresek példájánál maradva: természetesen a meglévő kórházi hálózatot használják a kábítószerelvonó kúrára, de a lakóközösségeket - hiszen ilyen "intézmények" korábban nem voltak - maguk teremtik meg és működtetik. Ez az eljárás nem pusztán gazdasági szempontból előnyös, hanem társadalmi tartalmát illetően is figyelemreméltó. Az egészségügyi, vagy más hatóságilag szervezett, és a "pácienseket" állampolgári jogon megillető intézményi ellátások használata azt is jelenti, hogy a problémamegoldásra létrejött társadalmi szervezet a kezelés idejére sem foszthatja meg a páciensét saját jogaitól. Vagyis csak a páciens személyi jogai alapján, s személyi beleegyezésével tudja az általa szakmailag kidolgozott és szervezett, a tartományi kormány által támogatott tevékenységet folytatni. Ez az oka, hogy - mint említettük - szerződést kell kötni a pácienssel, s e szerződés bármikor felbontható.

A lebonyolítás ezen módja az első lépés az adott társadalmi szervezet tevékenységének legitimitásához. A szervezetben dolgozó állandó alkalmazottak és önkéntesek tevékenységének helyességét, elfogadhatóságát tehát mindenekelőtt a páciensek ellenőrzik. De az ellenőrzés nem gyengül a következő szinten sem. A résztvevő önkéntesek ugyanis, nem rendelkezvén sem anyagi, sem a szervezet fennmaradásához fűződő egyéb érdekeltiségekkel, csakis addig fejtik ki tevékenységüket, ameddig a működés egészével egyetértenek, illetőleg hisznek annak alakíthatóságában.

A szervezetek nem csak anyagi szempontok miatt alkalmaznak önkénteseket, hanem azért is, mert ezzel tudják biztosítani jó hírnevüket a lakosság körében, s így tudják a helyi közvélemény támogatását megszerezni a többnyire ugyanezen a terepen folytatott tevékenységükhöz.

A társadalmi szervezetek közötti verseny birái tehát nem csak a tartományi kormányok által felállított bizottságok tagjai, hanem a páciensek /legyenek ezek kábítószerfogyasztók, vagy csavargó, "utcasarki társadalmakat" alkotó gyerekek tehetetlen szülei/, az önkéntesek, s ez utóbbiak közvetítésével maga a lakosság.

Igy érthető meg annak a szociális szisztémának a működése, melynek - lehet a gyakorlatban kevésbé tisztán megvalósuló - alapelve: a szociális munkás és a gondozott közötti megállapodáson nyugvó gondozás.

S ez utóbbi magyar kifejezés csak jobb híján használható, hiszen a kapcsolat lényege nem a hatalmat képviselő, eszközként saját elhatározása alapján mozgósítani tudó gondozó és az alávetett gondozott közötti viszony, hanem éppen a gondozó és gondozott közötti egyenlőség.

A csavargó, lézengő, csövező fiatalokkal, akik különböző településekről, vagy városi otthonaikból szöknek el, a 70-es évek elején nem tudtak mit kezdeni. A hagyományos intézményrendszer nem tudta ezeket a fiatalokat megfelelően kezelni. Azt tapasztalták ezen a téren is, hogy a rendőrségi beavatkozás nem megoldás. Ezért az ifjúsággal foglalkozó különféle szociális szervezetek, a helyi ifjúsági hivatalok egyre többet foglalkoztak a csavargó, csövező fiatalok kérdésével.

A probléma felismerésétől a cselekvésig 5 év alatt új típusú feladatokat, ennek megfelelő intézményeket hoztak létre. Így alakult ki a street worker /utcai szociális munkás/ foglalkozás. Ezek a szociális munkások a forgalmas utcákon, a településközpontokban állandó szolgálatot tartanak. A fiatalok különböző helyzetekben hozzájuk fordulhatnak, ha olyan problémájuk van, amit egyedül nem képesek megoldani. A street worker-ek mindig megvárják a megszólítást, mert hipotéziseik szerint

csak bizalomra építve képesek e fiatalok érdekében cselekedni. A fiatalok az ő közreműködésükkel jutnak az átmeneti otthonokba. Itt a szociális munkások és szociálpedagógusok intenzív munkát végeznek minden fiatal érdekében. A fiatalokat konfrontáltatják a kialakult helyzet okaival, s intenzív segítséget adnak a társadalomba való újbóli integrációkhoz. Egy-egy fiatal általában 4-6 hetet tölt ebben az intézményben; de egyes csoportok /akiknek súlyosabb gondjaik vannak/ 2 évig is az otthonban maradhatnak. Minden gyerekre, fiatalra külön személyes figyelmet fordítanak, a diagnózis értelmében személyre szóló feladatokat szabnak. Ebből az otthonból visszakerülhetnek saját eredeti környezetükbe, illetve ha veszélyeztetett gyerekekről van szó, gondoskodnak tartós elhelyezéséről. Az átmeneti otthonok csökkentik a jogi, rendőrségi ügyek számát. Elősegítik a társadalomba való visszatérés zökkenőmentesebb útját.

A Kölni Ifjúsági Hivatal 2000 munkatárssal dolgozik, ezek közül ifjúságvédelemmel foglalkozó munkatárs /elsősorban szociális munkás, szociálpedagógus/ 800.

Az ifjúság- és családvédelem sajátos helyi megoldását tanulmányozhattuk egy Köln melletti, evangélikus egyházi szervezet által fenntartott lakóközösségben is, ahol fogyatékos gyerekeket nevelnek nagy hozzáértéssel, türelemmel, emberséggel. /Egy-egy lakóközösségben 9 gyermek 4 felnőttel és a szolgáltató személyzettel él./ Ugy tűnik, megfelelő infrastruktúra esetén is a kis lakóközösségek megfelelőbbek, elviselhetőbbek a tagok számára. A négy-négy felnőtt között mindig van legalább egy magasan kvalifikált, hozzáértő szakember, és egy jól képzett gondozónő.

Mainzban egy családgondozó központban láttuk a szociális munka egy másik típusát. Itt fiatal lányokkal, asszonyokkal és családjaikkal dolgoznak együtt. Elsősorban házassági tanácsadással, gyermekneveléssel kapcsolatos kérdésekkel foglalkoznak. A szervezet munkatársai az orvosi beavatkozás mellett mentális és szociális segítséget adnak abortusz esetén. Az itt dolgozó szakemberek általános szociális munkás képzettséggel rendelkeznek /az orvosok és pszichológusok részidőben foglalkoztatottak/.

A szemlélet ebben az intézményben kliens-orientált. Az ügyféllel, aki felkeresi a szervezetet, segítőkészen foglalkoznak: arra törekednek, hogy maga oldja meg a problémáit, ehhez alternatívák kidolgozásában segítik. Sikeresek a párterápiák, a csoportterápiák, a gyermeknevelési tanácsadó szolgáltatások.

A helyi ifjúsági hivatalokban és az egyes társadalmi szervezetekben dolgozó szociális munkások munkájával kapcsolatosan megállapíthattuk: szakmájukat megbecsülő, azzal azonosuló szakemberek presztizst tudnak teremteni maguknak az értelmiségi rétegen belül. /Tudják, hogy praxisorientáltak, de ezt vállalják is - más szakmához viszonyítva nem érzik kevesebbnek magukat./ Ezt a kérdést azért tartjuk lényegesnek, mert a képzést meghatározza, hogy milyen motivumok alapján végzik a szakemberek tevékenységüket, szakmájukkal milyen mértékben képesek azonosulni, belső gazdagodásra, önmaguk építésére milyen perspektívák vannak. Ezekre a kérdésekre ad részben választ a képzés tanulmányozása.

A szociális munkás és szociálpedagógus képzést Bonnban, és Kölnben tanulmányoztuk alaposabban. A képzés rendszerére a következők jellemzők: teljeskörű és többszintű. Középfokú iskolákban elsősorban szociálpedagógusi pályákra készítene fel. /Ez megfelel a hazai óvónőképzésnek, gondozónőképzésnek/. Felsőfokon általános szociális munkásokat és szociálpedagógusokat képeznek. Egyetemen szociológusok, pszichológusok lehetnek.

A tantárgy- struktúrára jellemző: mindkét ágazatban /szociális munkás és szociálpedagógiai/ az alapozó tárgyakat /szociológia, politikatörténet, pszichológia/ nagy óraszámban tanítják. Az általános szociális munkás képzésében domináns a jogi studium és a gyakorlat. A szociálpedagógiai képzésben pedig a különböző pedagógiai készségek fejlesztésére helyeznek nagy súlyt. Felkészítik a hallgatókat különböző kreatív tevékenységek végzésére, illetve majdani tanítására. Megismerik az egyéni tanácsadás, a csoportirányítás és a közösségi szociális tevékenység különböző formáit. A gyakorlatok a specializációkhoz kapcsolódnak.

Az intézmény, ahol látogatást tettünk, rendkívül jól felszerelt, céljának megfelelően működik, tanárai felkészültek, társadalmi érzékenységgel rendelkeznek. Alapelvük: ahogy ők dolgoznak, tanítanak, úgy fognak dolgozni, tanítani leendő munkatársaik, a tanítványaik is. Ezért nemcsak beszélnek a különféle problémákról, hanem közösen törekszenek a megoldásra, és azok elemzésével megfelelő szemlélet kialakítására.

Összegezve: tapasztalatunk szerint az NSZK-ban többféle szervezeti rendszer alakult ki teljes hálózattal különböző társadalmi, gazdasági, szociális és pszichés zavarok leküzdésére. Jól képzett, identifikálódott szakemberek és társadalmi aktívák közreműködésével tényleges eredmények elérésére törekednek, mert csak így képesek fennmaradni, a versenykövetelményeknek megfelelni. Egy magyar látogató számára szinte pazarlásnak tűnik, hogy ugyanarra a feladatra egyszerre több szervezet is nagy befektetéssel vállalkozik. Valamennyi párt, egyház és társadalmi szerv fenntarthat szociális intézményeket. Ugyanakkor nyilvánvalóvá válik e rendszer előnye is: az állampolgár szabadabb választási lehetősége intézmények és szakemberek között. A társadalombiztosítás és a különféle egyéb biztosítási rendszerek lehetővé teszik a szabad intézményválasztást. Nincs tehát beutalási rendszer, kevesebb a hatósági ügykezelés, s a helyi politika szerves része a jól funkcionáló szociálpolitikai intézményrendszer.

JAVASLAT

A TÁRSADALMI RÉSZVÉTELLEL SZERVEZŐDŐ CSALÁDSEGITŐ
HÁLÓZAT KIALAKÍTÁSÁHOZ

Javaslatunk elkészítésekor abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a jelenleg több szempontból is "hátrányos helyzetből" induló hazai családsegítő kísérleteknek nem kell szükségszerűen tüzoltómunkára berendezkedniük vagy eleve védekező állásba húzódniuk. Azók a jól ismert nehézségek ugyanis, amelyekkel a családsegítő kísérletek tervezőinek és gyakorlati megvalósítóinak meg kell küzdeniük, olyan módszerek alkalmazásának kényszerét is magukban hordozzák, amelyek hatékonysága jóval meghaladhatja azoknak a megoldásoknak a hatékonyságát, amelyeket ma min-tának tekintünk.

Mielőtt azonban módszerekről vagy kísérletekről beszélnének, vessünk egy pillantást arra, hogy napi munkája során milyen követelményekkel találkozik és milyen helyzetekbe kerül a családsegítő intézmények kulcsfigurája: a családgondozó. Ő az, aki a terepen közvetlen érintkezésbe kerül a családokkal, illetve a családok által delegált, a "bajt hordozó" személyekkel, egyensúlyoznia kell a családtagok eltérő szükségletei és törekvései között, egyuttal képviselnie kell saját intézményének normáit, közvetítenie kell mind a család és a vele kapcsolatba kerülő intézmények, mind a család révén egymással is együttműködésre vagy legalábbis párbeszédre kényszerülő intézmények között. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy ennek a fajta munkának a lényege éppen a közvetítés. A családgondozó akkor működik optimálisan, ha segít kliensei igényeinek artikulált kifejezésében, és abban, hogy a kliens megfelelően tudjon élni az adott körülmények között elérhető intézményes és informális erőforrásokkal, és egyuttal a kliensekkel kapcsolatba kerülő intézményeket is "gondozza", vagyis elősegíti, hogy az intézmények megfelelő szolgáltatásaikkal valóban elérjék a lakosságot, és ezzel betöltsék eredeti feladataikat. Gondoljunk bele micsoda bonyolult manővereket igényel egy olyan eset, amelyben együtt kell kezel-

ni az adott család jövedelmi nehézségeit, egészségügyi, iskolai-nevelési gondjait, lakáshelyzetét, esetleg jogi képviselést is igénylő problémáit a család személyközi konfliktusaival. A közvetítésnek komoly akadályai vannak /elég, ha csak a pszichológus, a rendőr, a pedagógus és gyámhatósági előadó által képviselt, illetve elsőbbségben részesített értékek, célok különbözőségére utalunk/, és hatékony munka csak akkor remélhető, érzékelhető eredményt csak akkor lehet elérni, ha a család-gondozó nyíltan felvállalja és következetesen végigviszi a közvetítő pozíciójából fakadó szerepet, és ezzel feltárja a résztvevők jóindulatu együttműködésében rejlő tartalékokat.

Vizsgáljuk meg közelebbről a család-gondozó közvetítői pozíciójának általánosítható tanulságait. A kliens és a vele kapcsolatba kerülő intézményeket egy olyan interakciós rendszernek tekintjük, amelynek középpontjában a kliens áll, de a rendszer egyes elemei /pl. iskola, nemibeteg-gondozó, rendőrség, nevelési tanácsadó, művelődési ház stb./ nem biztos, hogy kapcsolatban állnak egymással. Ha nincs közvetlen kapcsolat a segítő intézmények egyes elemei között, továbbá ezek és a kliens természetes támogató rendszerének tagjai /rokonok, barátok, munkatársak stb./ között, akkor a kliens óhatatlanul is ütközőpontjává válik értékeknek és normáknak. Azokban az esetekben, amikor van is valami kapcsolat az említett elemek között, nem lehetünk biztosak abban, hogy valóban kielégítő, az adott probléma megoldását elősegítő kommunikáció folyik a résztvevők között. A kommunikációs rendszer ilyen fajta mintázata a gyakorlatban megegyezik az ún. bűnbakképző családok interakciós mezőjének mintázatával, ahol a rendszer összes többi résztvevője közötti zavar egyetlen családtagon csapódik le. Ebben a helyzetben a család-gondozó mint a dublőr kell, hogy beugorjon a kliens szerepébe, azáltal, hogy központi, aktív, kezdeményező szerepet vállal az intézmények egymás közötti és a klienssel való viszonyában. Ilyen módon ugyanazok az erők hatnak a család-gondozóra is, mint a kliensre, a család-gondozónak, mint gyakorlott dublőrnek azonban lehetősége van arra, hogy egyrészt jobban elviselje a helyzetből fakadó megterheléseket, másrészt, hogy saját kommunikációs ügyességével az egész rendszer kommunikációs vi-

szonyait javítsa. /Tipikusan ez történik például azokban az esetekben, amikor a családgondozó "kijár" valamit a családnak, vagy amikor tehermentesíti a gyereket a szülők konfliktusának következményeitől. A sikeres családgondozói működés hátterében mindig kimutatható a klienst körülvevő kommunikációs rendszer zavarainak feloldása./

A családgondozó pozíciójának jellegzetessége /röviden az, hogy mintegy összegyűjti a megterhelő hatásokat/ e javaslat szempontjából azért tűnik alkalmas kiindulópontnak, mert meglátásunk szerint ez a pozíció ugyanannak a mintázatnak a tiszta megjelenési formáját képviseli, amely leírható a családsegítő intézménykísérletekre vonatkoztatva is. Mint ahogy a család-gondozó esetében, úgy a családsegítő intézménykísérletek számára is létfontosságú kérdés, hogy felismerjék, tisztázzák és ezáltal kezelhetővé tegyék azt a helyzetet, amelybe "dublőz-ként" kerültek bele.

Sokféle megközelítés alapján megtervezhető egy-egy családsegítő központ működése, de ha a siker esélyével szeretnénk működni, akkor mindegyiküknek meg kell birkóznia a közvetítői feladattal. Egy adott terület családvédelmi problémáinak felvállalása, a meglévő intézmények "tehermentesítése" ugyanolyan reménytelen és bizonyos szempontból szükségtelen, sőt veszélyes lenne, mint ahogy reménytelen, szükségtelen és veszélyes, ha egy család-gondozó azt tekinti feladatának, hogy egy család minden gondjának megoldását magára vállalja. Reménytelen, mert a problémák keletkezését és ujratermelődését mozgató folyamatokba egyetlen intézmény nem tud hatékonyan beavatkozni. Szükségtelen, mert - legalábbis elvileg - már léteznek olyan intézmények, természetes és mesterséges támogató rendszerek, amelyeknek feladatát a családsegítő intézmény nem vállalhatja át /társadalombiztosítási rendszer, egészségügyi ellátás, stb., más kérdés, hogy ezek az intézmények mennyire alkalmasak arra, hogy ellássák kitűzött feladataikat/, mert ezzel akaratlanul is arra csábítanak a már meglévő intézményeket, hogy megpróbáljanak megszabadulni a profiljukba vágó feladatok legnehezebb részétől, és elodázzák saját tevékenységük megújítását. Veszélyes lenne végül egy adott terület családvédelmi problémáit egyetlen

intézménynek felvállalni, mert ezzel egy újabb paternalisztikus működésű intézményt hoznánk létre, újabb lehetőséget adva az érintett családoknak arra, hogy saját probléma- és konfliktuskezelő kapacitásuk fejlesztése helyett még egy intézményt bevonjanak azoknak a sorába, amelyekkel az egyensúlyukat fenntartó korábbi játszmáikat folytatják.

A családsegítő intézmények közvetítői típusu működése segíthetné leghatékonyabban a terepen dolgozó családgondozók munkáját azzal, hogy a jelenleg korszerűnek tekintett menedzselő típusu esetmunkát megfelelő, az adott tevékenységhez hasonló szerkezetű keretekkel veszik körül, illetve spontán elősegítene a menedzselő típusu munka kialakulását azzal, hogy optimális kereteket biztosítana a családgondozó közvetítői pozíciójához. /Ezen a ponton szeretnénk visszautalni arra, hogy amíg a családsegítő intézmények tervezésekor "izlésünk szerint" dönthetjük el, hogy az intézmény közvetítői jellegére helyezzük a hangsúlyt vagy másfajta karaktert szánunk neki, addig a családgondozó, bármilyen szándékkal is indul ki a terepre, a közvetítői pozícióba akkor is bele fog kényszerülni, ha ez kifejezetten izlése ellenére való./

Mit jelent tartalmilag a családsegítő intézmények közvetítői működése? A közvetítői szerep nyílt felvállalása lehetőséget adna arra, hogy a kísérleti intézmény új típusu információs csatornáként működjön, amely egyrészt a helyi szociálpolitikai tervezés és operatív irányítás, illetve közvetett uton a központi tervezés számára is folyamatosan szolgáltatna információkat, másrészt pedig "lefelé", a lakosság számára mással nem pótolható garanciákat teremtené a szociálpolitikai jogosultságok érvényesítésére. Ez a közvetítői pozíció tenné lehetővé, hogy feltárjuk az adott területnek azokat a kihasználatlan segítő kapacitásait, amelyek a hagyományos működésű, kizárólag professzionális segítőkkel dolgozó intézmények számára szükségszerűen rejtve maradnak, és amelyek eddig leginkább a mozgalmi jellegű szervezetek /Hazafias Népfront, Vörös kereszt stb./ számára voltak elérhetőek. Szerkezetét tekintve ez is közvetítői tevékenység, amely azonban speciális szakértelmet - közösség-szervezői módszereket - igényel és vagy arra irányul, hogy az

adott területen szervezze a társadalmi segítők munkáját, vagy arra, hogy az azonos gondokkal küzdő embereket kapcsolatba hozza egymással és katalizálja a kölcsönös támogató folyamatokat. Tapasztalataink szerint ez a fajta munka különösen hazai viszonyok között alapos felkészültséget igényel.

/Egyetlen példán keresztül hadd szemléltessük a közösség-szervezői típusu munka sajátosságait. A tizenéves fiatalok speciális problémáit jól ismerjük, és ismertek azok a kölcsönös támogató erők, amelyek csoportjaikban természetes módon működnek, időnként akár a "felnőtt társadalom" normáival szemben is. A hagyományos működésű intézmények számára mindenütt igen nehezen elérhető ez a korcsoport. Ha a tizenévesek öntevékenységében rejlő segítő erőket mozgósítani szeretnénk, akkor először is el kell hinnünk, hogy ezek a fiatal emberek kompetensek saját problémáik megoldásában. Ám ez a kompetencia csak akkor kerülhet felszínre, ha megfelelő körülményeket teremtünk a megjelenésükre. A pécsi ifjúsági telefonszolgálat munkatársai maguk is tizenéves fiatalok, mint saját korosztályuk problémáinak legjobb ismerői nyújtanak segítséget - személyesen vagy telefonon - a hozzájuk forduló fiataloknak. Szükség esetén közvetítenek a problémás fiatalok, és azok között a már létező professzionális szolgáltatók között - pl. ifjúsági pszichológiai tanácsadás, pályaválasztási tanácsadó stb., - amelyeket a jelentkezők egyébként egyáltalán nem, vagy csak sokkal később vettek volna igénye. A telefonszolgálat ifjúsági stábja egy olyan csoportként működik, amely nagy létszáma ellenére is elég nagy kohézióju és támogató légkörű ahhoz, hogy tagjai saját problémáik megoldásához is segítséget kapjanak. Az ifjúsági telefonszolgálatnak ez utóbbi, kölcsönös segítő működése legalább olyan jelentős, mint kifelé nyújtott szolgáltatásai. A felnőtt személyzet - pedagógusok, pszichológusok, népművelők - szerepe ebben a rendszerben már nem az, hogy közvetlenül segítő szolgáltatásokat nyújtsanak, hanem hogy katalizálják azokat a csoportfolyamatokat, amelyek révén az optimális külső és belső működés le-

hetővé válik, és külső védelmet nyújtsanak a fiatalok saját közösségszervezői tevékenységéhez.

Részünkről, mint a közösségi mentálhigiéné szakértőinek részéről a munka lényege azonban mégsem az volt, hogy összehozzuk a szereplőket és biztosítsuk a működés feltételeit, mert ha csak ezt tettük volna, akkor az ifjúsági stáb csak a felnőttek ágenseként működött volna, mint ahogy ez a felkészítő tanfolyam első szakaszában határozottan érzékelhető volt. A megteremtett keretek önmagukban gyengének bizonyultak arra, hogy átformálják a résztvevők - felnőttek és fiatalok - belső világában leképeződött és ilyen módon a helyzetbe behozott viszonyokat. Fordulat csak egy olyan teamépítő munka során következett be, melyben a behozott generációs konfliktus erővonalai tisztán megjelenhettek, és a kritikus - mesterségesen létrehozott - csoporthelyzetben minden résztvevő számára nyilvánvalóvá váltak. A fiatalok csoportja ekkor "kénytelen volt rátalálni" saját segítő és önsegítő tartalékaira, és ekkor tudták birtokba venni és saját érdekükben felhasználni az eszközként felajánlott telefont is. A felnőtt stáb tagjai pedig ekkor kényszerültek rá, hogy tiszteletben tartsák a tizenévesek kompetenciáját, és ettől kezdve tudták elfogadni a rájuk háruló kiszolgálói szerepkört. Valódi öntevékenységről csak ez után az "átkattanás" után beszélhetünk./

A segítő viselkedés társaslélektani folyamatai ugyanugy zajlanak akkor is, ha a segítő hivatásos szakember, és akkor is, ha "laikus" önkéntes. A családsegítő intézmény legfontosabb feladata ebben a vonatkozásban az, hogy támogató környezetet biztosítson a professzionális és az önkéntes társadalmi segítőik számára. A szupervízióknak nemcsak az a feladata, hogy a képzést és a továbbképzést szolgálja, hanem az is, hogy lélektani védelmet nyújtson a segítőket érő megterhelések ellen-súlyozására. A jelenlegi, társadalmi mozgalmi keretek között szerveződő akciókból többnyire hiányzik ez az elem, ezért hatásuk enyhén szólva nem lehet arányos a befektetett munkával. Fel kell ismernünk, hogy amíg a közvetlen családsegítő munka

az esetek nagyobbik részében laikusok bevonásával magas színvonalon megoldható, addig a munka feltételeit biztosító tervezés, képzés és szupervízió speciális szakértelmet követelő, és csak hivatásszerűen végezhető tevékenység.

A társadalmi öntevékenység ilyen fajta szervezése elképzeléseink szerint a családsegítő intézmények munkájának volumenében nagyobbik részét tenné ki. A személyes szociális szolgáltatások terén nagy tapasztalatokkal rendelkező országokban is nyilvánvalóvá vált, hogy közegészségügyi méretekben nem kezelhetők kizárólag magasan képzett szakemberekre és specializált intézményekre építve azok a problémák, amelyeknek megoldására a magyar családsegítő kísérletek irányulnak. A társadalmi öntevékenységre építő formák nemcsak a megoldandó problémák tömege miatt kerülnek világszerte előtérbe, hanem azért is, mert a közösségi mentálhigiéné módszereinek alkalmazásával elkerülhetők a professzionális segítség ma már jól azonosítható bizonyos mellékhatásai - amelyek a problémák ujratermelődésének dinamikájával függenek össze. /Minőségileg jelent más stratégiát az emberi problémák közösségi, öntevékenységen alapuló kezelése, mint egy kizárólag professzionális szolgáltatásokra épülő hálózat fejlesztésének stratégiája./ Jelenlegi lehetőségeinket figyelembe véve egyre inkább rákényszerülünk arra, hogy a korábbiaknál jobban tekintettel legyünk a társadalom természetes segítő erőivel való tudatos gazdálkodás szempontjára.

Az előzőekben leírt közvetítői logika spontán is megjelenik a családsegítő intézménykísérletekben. A kérdés az, hogyan, milyen szervezeti és módszertani megoldásokkal segíthetjük elő a hatékony közvetítői típusú működést, hogy teremthetnénk kedvezőbb feltételeket e spontán is megjelenő megoldások, törekvések gyorsabb kibontakozásához.

A jelenlegi helyzetben a leggazdaságosabb fejlesztő beruházásnak egy olyan módszertani intézmény létrehozását tekintjük, amely működése szerkezetileg leképezi a közvetítői típusú családsegítő intézmények működését, illetve azt a működést, amelybe a terepen dolgozó családgondozó belekényszerül. Javas-

latunk szerint ez az új intézmény ugyanolyan helyet foglal el - pontosabban ugyanolyan helyzetbe kerül -, a különböző főhatóságok és a már létező országos intézetek hálójában, mint amilyen a területi családsegítő központok helyzete az intézményes környezetben. A családsegítő kísérletek módszertani intézete a területi intézményekhez hasonlóan nem annyira a feladataikban, mint inkább működési logikájában és munkamódszereiben különbözne a többitől. A lehető legrövidebben megfogalmazva azt jelenti ez a különbség, hogy az új intézmény nem venné át semmilyen már létező főhatóság, intézmény vagy szervezet /pl. tanácsadói testületek/ feladatait, hanem stratégiai célkitűzése az, hogy a családvédelem területén érintett legkülönbözőbb szervezeteket szolgálja ki információkkal /képzés, konzultáció, közvetítés/ úgy, hogy azok a korábbinál hatékonyabban tudják ellátni eredeti feladataikat. Ugyanílyen viszonyban állna az intézmény az egyes családsegítő központokkal is, vagyis nem csak képzési, konzultációs stb. szolgáltatásokat nyújtana illetve közvetítene ki más intézményektől a számukra, hanem összegyűjtené és feldolgozná a tőlük beérkező információkat és segítené az ott felgyülemlett módszertani tapasztalatok átadását, hasznosítását.

A fentiekből talán kitűnik, hogy igen alacsony létszámmal és sok megbizással dolgozó intézményről lehetne szó, olyanról, amelynek létrehozása nem egyszeri aktus, hanem több lépésből álló kísérleti folyamat. Felügyeletét, finanszírozását, személyzeti összetételét minél tisztábban a közvetítői céloknak kell alárendelni, ezért a pontosabb tervezés már eleve részét kell hogy képezze saját tevékenységének, amely első szakaszban főként egyeztető tárgyalásokból áll majd.

Budapest-Szeged, 1986. május 27.

Családvédelmi Módszertani Intézet
terve

Az intézmény szerepe: a hazánkban meglévő illetve fejlődő /családcentrikus, mentálhigiénés/ intézmények, szervezetek, programok szakmai-módszertani támogatása és koordinálása.

I.

Feladatok

1. A létező és a további fejlesztés során létrejövő családsegítő intézmények munkatársainak kiválasztásában /alkalmassági követelmények/ való segítség; szupervízió és konzultatív támogatás. Ezen túlmenően, függetlenül attól, hogy milyen intézményrendszer, tárca részéről, vagy éppen "alulról jövő" öntevékeny kezdeményezésről van szó, hasonló feladatok ellátása.
2. Kifejezetten módszertani kísérletek kezdeményezése és támogatása /részben elvégzése/, és a tapasztalatok gyors közrebocsátása az intézmények és a szakmai csoportok számára.
3. Részvétel a családra orientált munkát végző szakemberek felkészítésében és továbbképzésében.
4. Információs bázis kialakítása a családvédelmi programokról, kutatásokról, tervekről az elérhető szolgáltatásokról a különböző intézményekben és szakmai szervezetekben elérhető szellemi kapacitásokról, a hazai és külföldi szakirodalomról.
5. Támogató részvétel a szakmai egyesületek munkájában.
6. Családpolitikai és szakmapolitikai döntések előkészítésében való részvétel; kutatási és fejlesztési programok véleményezése; családvédelmi akciók kezdeményezése.

II.

A tevékenység jellege

Szakmaközi feladatok illetve gyakorlatcentrikus és konzultatív jellegű irányító tevékenység kifejlesztése az eddigi direkt irányítás helyett nem direkt irányítással, hanem gazdag módszertani kínálattal. A gyakorlatban megvalósítható, illetve bevált, követésre érdemes kezdeményezések felkarolása függetlenül attól, hogy milyen tudományterület diszciplínáiból, intézményeiből, vagy szakmai csoportokból származnak azok.

Alaptevékenységét tekintve az intézet a korszerű ökológiai mentálhigiéné elveit is magába foglalóan dolgozik, programjaiban:

- a társadalomban létező rejtett /egyéni, családi és szervezeti/ segítő erőket keresi, feltárja, "csatornázza";
- a kritikus életszakaszok feladataival küzdő családok számára - valamint az érintett egyének, csoportok és szervezetek aktív részvételére támaszkodva - felhasználva a különböző tudományok és szakmák felhasználható elemeit működik;
- az intézet működése során különös figyelmet fordít az egyéni esetkezelés módszerein túl a csoportok, a területi közösségfejlesztő programok kidolgozására.

III.

Működési mód

1. Módszertani intézmény jellegéből következően nem vállal szerepet az alapellátásban. A kísérleti munkát új, illetve külföldről adaptált módszerek, módszercsomagok útján segíti.
2. Oktató; szuperviziós és konzultációs formában irányító tevékenységet fejt ki.

3. Előbbiekből következően az intézet működése néhány főállású szakemberrel megindítható, természetesen feltételezve külső szakemberekkel való együttműködést.

4. Elképzelhető az intézet fenntartásának kettős megoldása, vagyis hogy az állami intézményrendszerek számára végzett alaptevékenysége ingyenes és ennek fedezetét a költségvetés biztosítja és szolgáltatásaiért az egyéb intézményektől, illetve kutatási programok megbízóitól, egyedi szerződések alapján, megbizási díjat kérhet. Így az intézmény csak az alaptevékenységéért igényelne központi támogatást és hosszabb távon akár önfenntartóvá tehetné működését /nonprofit kísérleti intézmény jelleggel/.

Budapest, 1986. március 12.

/Telkes József/

III.

KISÉRLETEK - MÜHELYEK^{x/}

x/ Szerkesztői megjegyzés:

E fejezetben terjedelmi okok miatt csak néhány műhelyről, kísérletről tudunk beszámolni, ezt is csupán szemelvények formájában, illetve erős rövidítésekkel. A közölt információk jellege igen eltérő. Szerepel válogatásunkban tájékoztatás három kísérletről és beszámoló néhány tudományos műhelymunkáról. Végül a maga nemében az országban egyetlen vállalkozásról, a LARES humán-szolgáltató kisszövetkezetéről adunk tájékoztatást.

D. TÓTH LÁSZLÓ

A HAJDU-BIHAR MEGYEI CSALÁDGONDOZÓI TEREPMUNKA KISÉRLET
TAPASZTALATAI^{x/}

A családgondozói terepmunkát - kísérleti jelleggel - 1983 májusában indította meg a Hajdu-Bihar megyei Gyermek- és Ifjúságvédő Intézet. A kísérlet során a segítő munka a megelőzésre és az egész családra irányult.

Az egy évig tartó felmérő, illetve gyakorlati munka időben ugyan kevésnek tűnik a családgondozói terepmunka teljes megvalósításához és az értékelés elvégzéséhez, de a felmérés olyan szociológiai, pszichológiai, pedagógiai, jogi, stb. problémákat hozott felszínre, amelyek az értékelés számára jól megfogható konkrétumokat és a továbbiakban megfelelő célkitűzéseket és feladatokat jeleznek.

Jelenleg a Hajdu-Bihar megyei Gyermek- és Ifjúságvédő Intézethez több mint 3500 gyermek és fiatalok tartozik. Hogy ez a szám ne növekedjék, sőt csökkenjen az állami gondozásba vettek, az állami gondozásra szorultak száma, megindult az egységes elvek és gyakorlat alapján munkálkodó családsegítő, családgondozói munka, illetve kísérlet történt e hálózattal kapcsolatos társintézmények, hatóságok együttműködési modelljének kialakítására.

A családgondozói kísérlet célja

Minden rendelkezésre álló eszköz igénybevételével a családok életének kedvező irányu befolyásolása. Továbbá tapasztalatgyűjtés arról, hogy egy intenzív családgondozói terepmunka mennyire tudja befolyásolni a gyermekek családon belüli nevelését, illetve állami gondozott gyermekek és fiatalok esetében a családba való visszahelyezését.

^{x/} Szerkesztői megjegyzés:

Rövidítve, a kísérlet lényegét ismertetjük.

Végül, lakásotthonos megoldás készítése állami gondozott gyermekek számára a nevelőszülői /nevelőcsalád/ hálózat továbbfejlesztése érdekében - kísérleti jelleggel.

A kísérletbe bevont működési területek és azok rövid ismertetése

a/ Az Ujkerti lakótelep Debrecen észak-nyugati részén fekszik, a régi Ujkert-Nyulas helyén épült. Folytatása a Vénkerti lakótelepnek. Debrecen legnagyobb lakótelepe. A lakások száma: 7800. A népesség 25 ezer fő. Az Ujkerti lakótelepre jellemző, hogy Debrecen lakosságához viszonyítva fiatalabb korösszetételű. A fiatalabb korösszetételből adódóan a gyermekek száma magasabb az országos átlagnál. /Az országos átlag 100 családra 294 fő, itt 100 családra 344 fő./ A családok kb. 85%-a házaspárból álló család. A lakások kiutalása - vásárlása - óta, illetve a beköltözés után minden hatodik család eltávozott a telepről. A lakótelepen 4 bölcsőde, 5 óvoda, 3 általános iskola, 1 középiskola és 2 diákotthon működik. Legfontosabb kulturális intézménye az Ujkerti Általános Művelődési Központ, mely egyesíti a közoktatás és közművelődés funkcióit. Ebben az épületben óvoda, általános iskola, általános iskolai diákotthon, uttörőház, napköziotthon /étterem/, klubkönyvtár, mozi működik.

b/ Berettyóújfalú város /egyben városi, összevont központ/ egyre inkább betölti e bihari tájegység központjának szerepét. 1979-ben városi rangot kapott. Lakóinak száma közel 17 ezer. A vonzáskörzet kialakításának legfőbb tényezője az ipari munkaerővonzás. Berettyóújfalú városba a járásból 2100 fő jár be dolgozni /Elzett Művek, Tejporgyár, Ruhaipari Szövetkezet, Debreceni Ruhagyár berettyóújfalui Telepe stb./. A felsorolt üzemekben foglalkoztatottak között több a bejáró mint a helybeli lakos. A városnak nagyon jó hírnevű és jól felszerelt kórháza és rendelőintézete van.

A város lakossága 16,152 fő /4432 család/. Lakosságának összetétele életkor szerint:

0-14 éves: 24,1%
 15-39 éves: 38,3%
 40-59 éves: 23,1%
 60- éves: 14,5%.

A gyermekek száma 0-14 éves korig lényegesen alacsonyabb Berettyóujfaluban /24,1%/ mint Debrecen-Ujkertben /37,4%/.

A vizsgálatba Berettyóujfalu vonzáskörzetét is bevonták, ahova a következő községek tartoznak:

1. Bakonyszeg	4. Körösszakál	7. Mezősas
2. Berekböszörmény	5. Körösszegapáti	8. Szentpéterszeg
3. Komádi	6. Magyarhomorog	

Ezen a vidéken a családszerkezetben a mezőgazdaság szocialista átszervezése és az iparosítás hozta a legnagyobb változást. Az otthon és a munkahely szétvált /a háztájit kivéve/, a háromgenerációs család régi gazdasági funkciója megszűnt.

A kijelölt területeken nyilvántartott veszélyeztetett gyermekek, családok száma

A családgondozás szempontjából veszélyeztetettek megnevezése	Ujkertben	B.ujfaluban	B.ujfalu vonzáskörzetében	Összesen
A veszélyeztetett gyermekek száma	160	114	451	725
A veszélyeztetett családok száma	88	58	181	327
A kísérletbe bevont területen az állami gondozott gyermekek száma	20	16	30	66
Az állami gondozott gyermekek családjainak száma	10	10	20	40

A veszélyeztetettek száma valójában több, de csak ennyien voltak a kísérlet időpontjában nyilvántartva. A kísérlet összesen 204 családot /464 felnőttet és 626 gyermeket/ érintett.

Kik végzeték a kísérletet?

A vizsgálatban nagy gyakorlati tapasztalattal rendelkező, jól képzett, e munka iránt nagy érdeklődést tanúsító szakemberek vettek részt. /A munkacsoportban 40 fő állandó, valamint 40 fő alkalmi segítséget nyújtott./ Pedagógusok, pszichológusok, egészségügyi dolgozók, szociológusok, jogászok, nevelőszülői felügyelők, hivatásos és társadalmi pártfogók, közművelődési szakemberek, munkahelyi aktívák egyaránt dolgoztak a kísérletben.

A családgondozói munkacsoport folyamatos együttműködést biztosított az egészségügyi intézményekkel, a Nevelési Tanácsadóval, a nevelési, oktatási intézményekkel, a közművelődési intézményekkel, a gyámhatóságokkal és egyéb más hatóságokkal, lakásügyi és egyéb hivatalokkal, munkahelyekkel és mozgalmi szervezetekkel. A kísérlet 1984. júniusával zárult.

A családsegítő munkába bevont családok általános jellemzése

A gondozásba vont családoknál általában három fő területre terjedt ki a figyelem:

- a/ a család szerkezetére, életkörülményeire, anyagi ellátottságára;
- b/ a család nevelési célkitűzéseire, a nevelés módszerére, a légkörre;
- c/ a szülők, gondviselők személyére.

A családok általában alacsonyán kvalifikált fizikai foglalkozású szülőkből álltak. A gyermekek több esetben 2-3 házasságból származtak. Egy-két kivételtől eltekintve igen beszükkült a szülők élettere. Jónéhány családnál egy-egy családtag már megjárta a börtönt. Több helyen, főleg a gyermekeiket egyedül nevelőknél, komoly anyagi nehézségek álltak fenn. Nem egyszer döbrentünk rá arra, hogy a családok hivatalos ügyeik intézésére képtelenek. A kísérletbe bevont családok általában alacsony jövedelműek voltak. A családok nagy többsége alacsony kulturális színvonalon állt.

A családok életmódjának alakulásában különleges szerepe van a lakáshelyzetnek. Jól feltárható volt a kedvezőtlen lakáskörülmények negatív hatása a családok egészségi állapotára, és a családi életre. Kevésbé ismert, hogy a relative jó lakáskörülmények között élő családoknál miért maradnak meg, illetve miért alakulnak ki a veszélyeztetettség körülményei. Egy jó lakásba való költözés önmagában nem változtatja meg a családok életmódját, nem szünteti meg sem a káros szenvedélyeket, sem a deviáns magatartási formákat. Nem lesznek ápoltabbak, gondozottabbak a gyerekek ott, ahol arra korábban sem fordítottak figyelmet. Ma már az is köztudott, hogy egy új lakás vagy jobb lakás megszerzésének növekvő terhei nagy megpróbáltatást jelentenek a korábban szilárd és kiegyensúlyozott életet élő családok számára is. Ebből következik, hogy a családok sokirányú segítségére szorulhatnak jó lakáskörülmények között is.

A gyermekeknél szinte kivétel nélkül óvodai, iskolai konfliktusok, tanulási problémák álltak fenn. Számos esetben a szülői funkciók igazi gyakorlásának képtelenségét, illetve helytelen voltát észleltük. A tettleges bántalmazás is gyakori volt a fegyelmezési eszközök között, de még ennél is szomorúbban tapasztalhattuk, hogy több családban fölösleges gond, nyűg a gyerekek.

A családok segítése, a felelősségérzet növelése

A munkacsoport tagjai nagyon tapintatosan és teljes diszkrécióval láttak munkához. Együttműködésre csak akkor számíthattak, ha ahhoz nyújtottak segítséget a szülőknek, hogy egy általuk is megélt rossz helyzetből, egy általuk is élhető kevésbé rossz helyzetbe tudjanak eljutni. Nem állíthattak a családok elé idealizált életmodelleket, nem kényszeríthettek rájuk egy általában "jó" tartott, de az adott szinten és feltételek között élők számára viszont teljesen idegen értékrendű életvezetést. A kapcsolatfelvételt úgy igyekeztek szervezni, hogy a segítség felajánlásához ne kapcsolódjék a kényszer érzete. Igyekeztek befolyásolni a nevelési eljárásokat, az életrendet, stb. Közvetítők voltak a szülők és a nevelési-oktatási intézmény között.

Eljártak szociális problémák rendezésében. A hatóságokkal együttműködve igyekeztek az ilyen jellegű problémák megoldásában.

A családsegítésre 22 lehetőséget javasolt a kísérlet vezetője. Az előzetes felmérés, ismerkedés után a közös konzultáción döntöttek arról, melyik családnál milyen segítséget szükséges igénybevenni, illetve melyiket kell rövid távon vagy huzamosabb ideig alkalmazni.

Ha a család érdeke úgy kívánta, akkor a korábban megjelölt segítségi lehetőségeket a családgyozozó bővithette, csökkenthette, illetve megváltoztathatta.

A családsegítés lehetséges formái:

- 1/ Pszichológiai gondozás, segítség
- 2/ Pedagógiai gondozás, segítség
- 3/ Egészségügyi gondozás, segítség /felvilágosítás/
- 4/ Jogi tanácsadás
- 5/ Rendszeres nevelési segély biztosítása
- 6/ Rendkívüli segély
- 7/ Rendszeres szociális segély
- 8/ Bölcsődei elhelyezés
- 9/ Óvodai elhelyezés
- 10/ Napközis elhelyezés
- 11/ Komplex családgyozozás /az egész családra, vagy csak a család egy-egy tagjára vonatkozóan/
- 12/ Felügyelet-ellenőrzés és segítség társadalmi aktívák, pártfogók útján
- 13/ Intézeti elhelyezés /egy-egy gyermek esetében/
- 14/ Állami gondozásba vétel /egy-egy gyermek esetében/
- 15/ Lakásproblémák megoldásának segítése
- 16/ Munkahely, munkahelyi segítség /szülőnek, fiatalnak/
- 17/ Szociális gondozás /házi betegápolás, öregek napközi otthonos elhelyezése, szociális otthoni elhelyezése/
- 18/ Alkoholelvonó kúra /kezelés/
- 19/ Gyámügyi, illetve hatósági intézkedés, segítség /pl. láthatás kérdése, garázda, brutális szülővel való foglalkozás/
- 20/ Szabadidő hasznos eltöltés /művelődési otthon, sport/

21/ KISZ, uttörő szervezetek segítsége - megadott javaslatok alapján

22/ Egyéb lehetőségek

A családok számára biztosított segítség, gondozás általában elérte céljár. Különösen a pedagógiai, egészségügyi, pszichológiai segítség, valamint az anyagi vonatkozású intézkedések voltak valóban hathatósak.

A segítségre, gondozásra szoruló családok adatai

Segítségre, gondozásra szoruló	Vidék	Debrecen	Állami gondozott	Összesen
Szülő	54	16	15	85
Gyermek	337	143	53	533
Hozzá tartozó	10	5	-	15

A segítség módja

1. Pszichológiai segítség	23	32	-	55
2. Pedagógiai segítség	72	35	-	107
3. Egészségügyi segítség	54	13	13	80
4. Rendszeres nevelési segély	130	57	-	187
5. Rendkívüli segély	67	29	-	96
6. Rendszeres szociális segély	1	-	-	1
7. Bölcsődei elhelyezés	1	-	-	1
8. Óvodai elhelyezés	3	-	3	6
9. Napközis elhelyezés	7	15	-	22
10. Családgondozás	68	21	-	89
11. Felügyelet, ellenőrzés, társadalmi pártfogó	265	101	13	379
12. Intézeti elhelyezés	3	-	-	-
13. Állami gondozásba vétel, ill. megszüntetés	-	4	44	48
14. Lakásproblémák	6	1	1	8
15. Munkahelyi segítség	10	2	4	16
16. Szociális gondozás	-	-	-	-
17. Elvonókura	21	2	11	34

A segítség módja	Vidék	Debre- cen	Állami gondozott	Össze- sen
18. Gyámügyi intézkedés	2	2	-	4
19. Szabadidő hasznos eltöl- tésére javaslat	30	10	-	40
20. Mozgalmi szervezetek se- gitése /KISZ, uttörő/	10	5	5	20
21. Jogi tanácsadás	15	5	3	23
22. Egyéb /pl. üdülés, stb./	2	4	-	6

Tapasztalatok, eredmények, problémák a család-
gondozói munka során

A kiválasztott családokkal való együttműködés a családgondozó részéről, valamint közreműködő munkatársunk részéről - ahogyan már korábban említettük - rendkívül nagy tapintatot, teljes diszkréciót és határtalanul nagy türelmet igényelt. A legegyszerűbb a helyzet azoknál a családoknál volt, ahol a problémák anyagi segítséggel rendeződhettek. Ezekben az esetekben az egy-
szeri szociális segély, illetve a gyermekek részére adható rendszeres nevelési segély a problémák nagy részét már meg is oldotta. Az ilyen családok legtöbb esetben szívesen fogadták a családgondozót, készségesek voltak az együttműködésre.

Sokkal összetettebbek voltak a feladatok ott, ahol a helytelen életfelfogás, igénytelenség, labilis idegállapot és alkoholizmus ténye állt fenn. Érdekes módon a pszichológiai segítségadástól idegenkedtek a legjobban, mondván, hogy csak hülyéknek van szükségük ilyesmire. Voltak olyan családok is, ahol többszöri látogatás után is a teljes elutasítás álláspontjára helyezkedtek a családgondozóval szemben.

Több esetben előfordult, hogy tényleges családgondozói munkát bizonyos jogi kérdések tisztázása, rendezése nélkül el sem lehetett kezdeni. Ezekben az esetekben a jogi tanácsadás szerepe lett döntő fontosságú. Fel kellett világosítani a családot arról, hogy problémájukkal hová, milyen módon kell fordulniok, illetve szükség szerint eljárni ügyükben. A rendsze-

res, folyamatos családgondozás során azonban a nemkívánatos jogi helyzetek kialakulásának megelőzésére és a legoptimálisabb megoldásra is lehetőség nyílik.

Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a kísérletbe bevont családok gyermekei közül a kísérlet ideje alatt egyet sem kellett állami gondozásba venni, sőt a területen lévő állami gondozott gyermekek családjait is gondozva lehetővé vált 30 állami gondozott gyermek folyamatos családba való visszatérése, - a kísérlet pozitívan zárult.

A terepmunka során egy tervezet is készült állami gondozott gyermekek lakásotthonos családmodelljének kísérleti bevezetésére. A jövő szempontjából praktikus és tartalmi szempontból is értékes tervezet birtokába jutottunk.

Összefoglalva megállapítható, hogy a kísérlet beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Ez a munka azt igazolta, hogy a gyermek- és ifjúságvédelem előrehaladásának alapvető feltétele a családok nevelési légkörének erősítése, illetve olyan szociálpolitikai eszközök igénybevétele, amely a családok többségét együtt tudja tartani. Ehhez természetesen szükség van megfelelő képzettséggel rendelkező gyermekvédelmi, családsegítő, családgondozói hálózat kiépítésére, s az ehhez szükséges szakemberek képzésére.

SZÉL ÉVA - NEMES JUDIT -
HÖSS ERZSÉBET - GÁBOS ANASZTÁZIA

CSALÁDGONDOZÁSI KISÉRLET CSONGRÁD MEGYÉBEN

1983 őszén kísérlet kezdődött a Csongrád megyei Tanács, az Egészségügyi Főiskola Védőnői Kara és az Egészségügyi Minisztérium szervezésében, hogy

- megvizsgáljuk, milyen lehetőségek nyílnak a védőnői munka kiterjesztésére a családi élet olyan területeire, amelyek eddig kívül estek a szorosán vett védőnői tevékenység hatókörén;
- megnézzük, hogyan illeszthető a védőnői munka egy elképzelt egységes családvédelmi tevékenység keretei közé;
- milyen oktatási konzekvenciái vannak az új típusú munkának, milyen képességekkel kell rendelkeznie a családgondozást végző személynek;
- hogyan lehet biztosítani a családvédelemmel foglalkozó intézmények hatékony együttműködését.

I.

A kísérletet 21 védőnői körzetben folytattuk. A körzetek kiválasztásánál elsődleges szempont a területi és demográfiai jellemzők érvényesítése volt. A mintában hat szegedi, egy Szeged környéki, öt városi, két nagyközségi és hét községi körzet szerepelt. A vizsgált körzetekben egyenlő arányban volt városi, falusi és tanyás körzet. A körzetek közül négy körzetben jelentős a cigánylakosság száma, egyben nemzetiségi lakosság van és négyet a lakótelepi forma jellemez.

A lehetséges körzetekből ezután azokat választottuk ki, ahol a védőnő személyében is alkalmas az ujszerű gondozás megvalósítására. Általában nyitott személyiségű védőnőket kértünk fel a kísérletben való részvételre, akiket a kísérlet időszakában nem terhel helyettesítés vagy más többletmunka. A védőnők

közül kettő középfoku végzettséggel rendelkezett és nem járt kiegészítő képzésre. Ketten a főiskola nappali tagozatán végeztek, hárman most végzik a főiskolát, a többiek pedig kiegészítő képzésen már megszerezték főiskolai végzettségüket.

A kísérlet folyamán havonta egységes kérdéssor alapján interju formájában számoltattuk be a védőnőket a végzett munkáról. A beszámoltatás e tanulmány szerzőinek a feladata volt. Az adatokat és tapasztalatokat havonta gyűjtöttük és dokumentáltuk. Írásbeli munkával egy kérdőív erejéig terheltük a védőnőket, melyben a körzetükre és munkájukra vonatkozó konkrét adatokat kérdeztük meg.

II.

A kibővített és nagyobb követelményeket támasztó munkát azzal támogattuk meg, hogy a kísérletben résztvevők számára egyhetes 11 előadást tartalmazó képzés- és konzultáció-sorozatot szerveztünk. Az előadássorozatot három témakörre bontottuk.

Az elsőben azokat a problémákat tárgyaltuk, amely a védőnők képzés során nem kapott elég hangsúlyt, illetve az idők során lényeges változás következett be az adott kérdéskörrel kapcsolatos megítélésünkben, értelmezésünkben.

Ezen belül

- a kisgyermekes korszerű nevelése, a gyermek egyenjogúsítása a családban;
- az iskoláskor és kamaszkor nevelési problémái /különös tekintettel a fiugyermekekre/;
- az ifjúság megítélésének problémái, a pályakezdő fiatalok helyzete, a generációs együttélés konfliktusai;
- a szexuális élet problémái, a házastársi és családi kommunikáció /mellékkommunikáció/, a "női szerep";
- a fiatalok mentálhigiénés problémái, azok felismerési lehetőségei és a teendők kerültek szóba.

A második témakörben a családgondozói tevékenység tartalma, története, célja, a társadalmi elvárások, az egészségügyre háruló feladatok, a komplex családgondozói hálózat megteremtésére tett javaslatok hangzottak el, illetve szó került a kommunikációról, az empátiás készségről, a toleranciáról és az önismeret szerepéről.

A harmadik témakörben azokat a szervezeti és jogi ismereteket gyűjtöttük csokorba, amelyek a védőnő családgondozói munkájához elengedhetetlenül szükségesek, megkönnyítik más családgondozást végző intézményekkel a kapcsolattartást és a védőnőt magát is olyan információkhoz juttatják, amelyek segítik eligazodásukat a család problémáiban és a megoldás megtalálásában. E témakörben négy előadás hangzott el a gyermekvédelemről, a gyermekekhez kapcsolódó szociálpolitikai támogatásokról, a felnőtt- és időskorúak gondozásáról, az alkoholizmus társadalmi következményeiről, megelőzési, felkutatási és megoldási javaslatokról.

III.

Az adatgyűjtés folyamán az egységes kérdéssort három témakörre osztottuk:

1./ A gondozottak körére vonatkozó adatok

- a normális életvitelű és a deviáns családok aránya;
- a normális életvitelű családok gondozásának mértéke;
- a normális életvitel fenntartásához szükséges konfliktusmegoldási képesség erősítésének lehetőségei;
- a családon belüli tolerancia fejlesztésének lehetőségei;
- a korábbi feladatoktól eltérő problémák típusai;
- a felvállalt problémák megoldási folyamata;
- a veszélyhelyzetek típusai;
- a veszélyhelyzetben élő személyek jellemzése;
- a veszélyhelyzetbe történő beavatkozás módja, a beavatkozó hivatalos személyek;
- a veszélyeztetettség fogalmának átértékelése.

2./ Családgondozói munka módszere

- az ideális családgondozói munkáról alkotott vélemény;
- saját munkájának, képességeinek megítélése az ideális-hoz képest;
- kollegái véleménye, értékelése a családgondozásról;
- a családi problémák megismerésének módszertana;
- belépés ismeretlen családba, a családba való beépülés határai;
- döntés a meglátogatandókról, a látogatások intenzitásáról és gyakoriságáról;
- a saját magatartásában észlelt változás a korábbiak-hoz képest;
- az elintézhető és nem felvállalható problémák elkülönítésének módszertana;
- a családgondozási munka kiterjesztésének iránya.

3./ Kapcsolattartás intézményekkel

- az intézmények, hivatalos személyek köre;
- a kísérlet folyamán kiépített új kapcsolatok;
- a kapcsolat létrejöttének kezdeményezője;
- előre kiépített vagy konkrét eset alapján létesült kapcsolat;
- az együttműködés határfoka kapcsolatonként, multilaterális kapcsolatok.
- volt-e visszautasítás intézmények, hivatalos személyek részéről;
- találkozott-e olyan problémákkal, amelyeknek hiányzik az intézményes megoldási lehetősége.

IV.

A vizsgált körzetekben a terhes létszám 8-35 között van, az országos átlag 39,5. A 0-1 évesek száma 4-59 között mozog, az országos átlag 37,9. A 2-3 évesek száma 7 és 152 között van, az országos átlag 56,6. A 4-6 évesek száma 5-196. Tehát a 0-6 éves korosztály 16-406 között mozog, a teoretikus szám 242,3.

A hét éven felüliek száma 0 és 450 között van. A számok közül a terhes létszámot és a 0-6 éves létszámra vonatkozó számot tekinthetjük pontos adatnak. A hét éven felüliek száma becsült, vagy a védőnő körzetébe tartozó iskola létszáma, vagy a körzeti

gyermekorvosi betegrendelésen nyilvántartottak száma. A szélső értékek közötti nagy ingadozás annak tudható be, hogy az egyébként is nagy amplitudóju demográfiai hullámot a lakótelepek homogén korcsoporti mutatója modulálja.

Megállapíthatjuk, hogy

1. a kísérleti körzetek minden mutatója a teoretikus országos adat alatt van;
2. a 7-14 éves koru gyermeklakosságról nincs az orvos és a védőnő rendelkezésére álló nyilvántartás, ez alapvetően meghatározza a 7-14 éves koru gyermekek gondozási lehetőségét.

A védőnők közül a gondozottak létszámát 3 kevésnek, 1 soknak, a többi optimálisnak tartotta. A megítélésük reális.

A körzetekben a veszélyeztetettek száma 0-173 között mozog. Nem volt veszélyeztetett gondozott egy olyan nemzetiségi faluban, ahol a lakosság döntő többsége mezőgazdaságban dolgozik. A terheseknél a veszélyeztetettek száma 0-10 között mozgott. Átlagosan a terhesek 26%-át gondozták fokozottan, szemben az országos 31%-kal. A csecsemők közül a veszélyeztetettek száma 0-15 között volt. A csecsemők 17,4%-át gondozták veszélyeztetettként, szemben az országos 20,5%-kal.

Miközben a számok azt a tényt mutatják, hogy a gondozottak száma az országosnál alacsonyabb és így statisztikában a veszélyeztetettként szereplők száma is kisebb, tükröződni látjuk a veszélyeztetettség átértékelésének mozzanatát is, ami az egészségügy szemléletében végbemegy. A korábbiakban az egészségi veszélyeztetettség túlértékelődött a környezettel szemben. Pedig a gyermekek környezeti veszélyeztetése nagyságrendekkel nő a gyermekek egészségi problémái és a gyermek magatartásából adódó veszélyeztetettség fölé.

Másrészt a veszélyeztetettség valós, környezeti okainak közlésével elkerülhető, hogy a terhes anyáknak betegségtudatot keltsünk egy egyébként természetes fiziológiás folyamat során, károsan befolyásolva ezzel a gyermekvárás, gyermekszülés pszichés felkészülési folyamatát.

A havi családlátogatások száma a kísérlet évében 70-135 között mozgott, a megelőző évben ugyanezen védőnők látogatása 90-150 között volt.

A legalacsonyabb látogatási szám /70/ egy olyan falusi körzetben volt, ahol a gondozottak száma összesen 156 volt és közöttük nem volt veszélyeztetett.

V.

Az eredeti elképzelés szerint fokozatosan szeretnénk volna kibővíteni a gondozottak körét. Az első fázisban a védőnő jelenlegi gondozottai körének /0-14 éves gyermekek és terhes anyák/ családjában végezték munkájukat. Ugy, hogy a korábbinál nagyobb figyelmet szenteltek a veszélyeztetett gyermekek családjainak és együttműködtek a gyermekvédelem intézményeivel. A második fázisban olyan családokhoz kopogtattak volna be, ahol még vagy már nincs kiskorú gyermek. A védőnők eddig is kapcsolatban álltak ilyen családokkal, hiszen a házasulandókkal a házasság előtti tanácsadáson találkozik a védőnő akkor is, ha ez a találkozás a gyakorlatban formális. A középkorú, illetve az időskorú családok zömében van gyermek, tehát néhány éves gyakorlat után a védőnő számos ilyen családot is ismer a körzetben.

A kísérlet bizonyos tapasztalatai után vállalkoztak volna arra a védőnők, hogy a családgondozási tevékenységet teljeskörűvé tegyék. A kísérlet folyamán eltértünk az eredeti elképzeléstől, mert kiderült, hogy problémát jelent a védőnőknek azokhoz a gyermektelen családokhoz belépni, ahol érdemi gondozást végezhetnének. A védőnők úgy fogalmazták meg, hogy nincs ürgyük a családhoz való bejutásra. A valódi ok az, hogy ezen családok többségében az alkoholizmus okozza a problémát, ami gyermekes családok esetében is többnyire kezelhetetlen a védőnők számára.

A védőnők maguk határozták meg, hogy milyen irányba indulnak el jelenlegi csecsemőcentrikus és egészségügyi szemléletű munkájuktól a szélesebb családgondozás felé. A kísérletben résztvevő védőnők figyelme ráirányult az iskoláskorú veszélyez-

tetett gyermekek problémájára, rádöbbsentek ilyen irányu munkájuk eddigi hiányosságaira. Ugyanakkor a sikeres beavatkozás lehetősége is ezen a területen mutatkozik leginkább. Kapcsolatot teremtettünk a pedagógusokkal és a gyermekvédelem helyi képviselőivel. Sokszor már az is javulást eredményezett, hogy figyelemmel kísérték a családok életét, a tünetet mutató személyt. Egyidejűleg segítettek elintézni, megszervezni olyan dolgokat, amivel sikerült a családot jószándéku közeledésükről meggyőzni.

A családlátogatások számának tudatos csökkentésével a családlátogatások intenzitásának fokozódását értük el. A hosszabb, nyugodtabb látogatások lehetőséget biztosítottak arra, hogy a védőnő elmélyítse kapcsolatát a családokkal. A megelőzés nagyon fontos mozzanatának tartjuk, hogy a védőnő olyan információkat, véleményeket tud közvetíteni, ami segítséget nyújt a családoknak bizonyos kérdésekben dönteni vagy a szükséges magatartást, választ kiválasztani. Megjegyezzük, hogy nagyobb gondozott létszám mellett még mindig problémát jelent a védőnőnek, hogy azokat a családokat is rendszeresen látogassa, ahol nincs terhes, vagy kisgyermek.

Egy körzetben nyílt rá mód, hogy a védőnő nevelőotthoni gyermekekkel is kapcsolatba léphetett, ahol a gyermekek a körzeti iskolában tanultak. Ezeknél a gyermekeknél alapvető probléma, hogy szinte nincs az életükben személyes törődés, nincs olyan kapcsolatuk, amit egyedül magukénak mondhatnak. Ezért az iskolai órákat felhasználva ürügyekkel keresik fel a védőnőt, az orvost, hogy a személyes foglalkozást kikényszerítsék. A védőnő ezt látván ajánlatot tett a nevelőotthon vezetőinek fogadóóra bevezetésére. Kamasz gyerekeknél más esetekben is tapasztaltuk azt az igényt, hogy problémáikat olyan személlyel beszéljék meg, aki beleélő, megértő bánásmód mellett hasznos tanácsokkal szolgál, de nincs közvetlen érzelmi érintettsége. Ezen igények kielégítésére fogadóórákat határoztak meg a védőnők. Maga a fogadóóra nem új képződmény, már a kísérlet elején több helyen működött. Természetesen más is felkereshette ügyes-bajos dolgaival a védőnőt ebben az időszakban, de a kamaszok megjelenése nem volt jellemző.

A kísérlet folyamán az alkoholgondozókkai is kapcsolatot teremtettek a védőnők. Minden körzetben volt ezzel kapcsolatos probléma, sőt a problémák többségében okként kell feltüntetni az alkoholt. Meg kell mondani, hogy a védőnők nem tudtak érdemben foglalkozni az alkoholistákkal. Ezért hallgatólagos megálapodás született arra a kísérlet folyamán, hogy csak azokban az esetekben avatkoznak be, ahol az alkoholizmus konkrétan a gyermek nevelési, tanulási, magatartásbeli zavaraiiban okként jelentkezik.

Az öreggondozás helyi szakembereivel sikeresebb kapcsolat létesült. Ha konkrét gondozási feladatokat a védőnők nem is vállaltak fel, segítségük az észlelés, jelzés területén nem lebecsülendő. Figyelmet fordítottak a gyermekes családokkal együttélő idősök problémáira, elbeszélgettek velük, segítettek az együttéléssel járó konfliktusok elsimitásában. Néhány esetben egyedülélő, idős személy látogatását is vállalták, állapotáról a házi szociális gondozót tájékoztatták.

VI.

Közvetlen felettesével való kapcsolatát a körzeti orvos mellett dolgozó védőnők közül egy "kitűnő"-nek, a többi "jó"-nak ítélte. A körzeti gyermekorvossal dolgozók közül kapcsolatukat "közepes"-nek minősíti egy, a többi egyenlő arányban "kitűnő"-nek vagy "jó"-nak. A gyermekgyógyással és a nőgyógyással való kapcsolatot egyaránt "jó"-nak tartják.

Már a kísérlet kezdeti időszakában kértük a gyámügyi apparátust és a társadalombiztosítás megyei képviselőjét a segítségnyújtásra.

A Megyei Társadalombiztosítási Igazgatósággal ez a kapcsolat kiválóan alakult, minden esetben készséggel szolgáltattak információt, komolyabb ügyek intézésére is sor került, pl. segítségükkel munkaviszony visszaállítás is történt a munkáltató jogellenes intézkedése után.

A gyámügyi szakigazgatási szervekkel már nem volt felhőtlen a kapcsolat. A kísérlet során azokban a körzetekben nem si-

került a gyámügyi előadót megnyerni, ahol már a korábbiakban is konfliktusos volt a kapcsolat. A kisebb helységeken számos személyes összetevője is van a hivatali kapcsolatoknak, ezért a szélsőségesen jó vagy szélsőségesen rossz kapcsolatok voltak jellemzőek. A kapcsolattartás jelenleg kötelező előírásai egyoldalúak, ami kifejezetten káros /pl. gyámügyi előadó-védőnő, nevelési tanácsadó-védőnő/.

Többben említették a hivatalos szervek bürokratizmusát, a hivatalos intézkedési idő hosszadalmasságát, a kapcsolatfelvételi próbálkozások elutasítását. Azokban a kérdésekben, amelyekben a védőnőnek nem volt kompetenciája /munkahelyszerzés, intézeti elhelyezés, lakásproblémák stb./, az esetek döntő többségében a hivatalos szervek a védőnőt nem tekintették partnernek.

VII.

A kísérlet tapasztalatai

Kikristályosodott bennünk, hogy a családgondozás semmiképpen nem azonos azzal a gondozással, amit a védőnők jelenleg általában végeznek. A családgondozás többértű.

A családgondozási tevékenység a védőnők jelenlegi gondozotti körének fenntartása mellett az egészségügyi gondozást nem veszélyezteti. Az egészségügyi gondozás maradéktalan megvalósítását azzal kell elősegíteni, hogy az egészségügyi munka keretén belül ne bizzuk meg a védőnőket olyan feladatokkal, melyeknek elvégzéséhez nincs szükség védőnői képzettségre. A védőnők családgondozási munkáját adminisztrációs feladataik csökkentésével is elő kell segíteni. A jelenlegi munkájukban kb. 60:40 a családgondozás és az adminisztráció aránya. Ezért a párhuzamos nyilvántartások megszüntetését és bizonyos feladatok elvégzésére szakképzetlen munkaerő igénybevételét javasoljuk.

Szükség van a védőnők - és általában a konkrét családgondozást végzők - tekintélyének olyan emelésére, hogy legalább a tanácsai apparátus presztizsével rendelkezzenek, ha nem nagyobbal.

Bár a kísérlet nem zárult le, véglegesnek látszik az a megállapításunk, hogy egyetlen ember komplex családgondozást szűkre szabott körzetben sem képes végezni. A felmerülő összes probléma kezeléséhez, adekvát megoldásokhoz "öt diploma" is kevés.

Járható utnak a team-munka megvalósítása látszik. Családgondozó csapatot kell létrehozni a legkisebb lakóhelyi közösségek szintjén is, melynek a lakóhely családgondozást végző szakemberei lennének tagjai, s mellérendelt viszonyban kapcsolódnának a tanácsai apparátushoz. /Megjegyezni kívánjuk, hogy az alapellátás bármely területének szakemberei tanácsai alkalmazásban állnak./ A team együttműködési területeit szabályozni célszerű, ugyancsak célszerű a problémákról olyan nyilvántartást vezetni, amibe bejegyzési joga és informálódási lehetősége van minden illetékes személynek. Így elkerülhetők a párhuzamos intézkedések, illetve az intézkedés hiányában keletkező örök, elősegíthetők a célzott, hatékony intézkedések. A csapatok az ellátási szint emelkedésével bővülnének olyan intézményekkel, melyeknek igény szerinti létesítése nagyobb lélekszámot követel, s az alapellátás csapatai küldenék tovább azokat a problémás eseteket, melyekhez saját eszközeik kevésnek bizonyulnak.

A kísérlet oktatási konzekvenciái

Jelenlegi képzésünkben a védőnőket nem készítjük fel teljesen a családgondozásra. A felkészítést egyrészt a graduális képzésbe, másrészt a továbbképzésbe kell építeni. Szükséges az oktatásban olyan tantárgy bevezetése is, amellyel a leendő védőnőket a felnőttekkel való kapcsolattartásra és helyes kommunikációra neveljük. A gyakorlatban ugyanis nem azon védőnők munkája bizonyul eredményesnek, akik "szeretik a gyermekeket", hanem azoké, akik megfelelően tudnak kommunikálni a felnőttekkel. Hiszen a gyermek kapcsán is a felnőttel kell szót érteni.

A családgondozás szakember-képzésére vonatkozóan csak annyit, hogy a képzésnek véleményünk szerint több rétegűnek kell lenni. Egyrészt szükség van az alapellátás és szakellátás szakembereinek képzésébe a családgondozás elveit, mint szemléletet beépíteni. Másrészt szükség van egy konkrét szakképesítést jelentő szociális munkás képzésre.

B. TALYIGÁS KATALIN

A SZOCIÁLPEDAGÓGIAI TRÉNING, MINT A SZOCIÁLIS MUNKÁSOK KÉPZÉSÉNEK GYAKORLATRA ORIENTÁLT MÓDSZERE

Az ELTE Közművelődési Tanszék Szakcsoportján a szakos hallgatók számára szociálpedagógiai képzési modellt dolgoztunk ki 1980-ban. A tanár-népművelés szakos hallgatóink gyakorlati képzését gyökeresen átalakítottuk, s azóta egy teljes képzési ciklus zajlott le az új rendszerben, illetve az azóta induló évfolyamok is folyamatosan ilyen rendszerben tanulnak.

A képzési modell kidolgozásának hátterében az a felismerés állt, hogy a pedagógusi, népművelői pályakép változásra érett: a leendő szakembereknek - az ismeretelosztó-oktató szereptől eltérően - olyan feladatokat is el kell látniuk, amelyekben a velük kapcsolatba kerülőknek képesek segítséget adni helyzetük értelmezéséhez, javításához. E szerint: munkakörükbe tartozik a társadalmi beilleszkedés elősegítése, a beilleszkedési zavarok okozta konfliktusok enyhítése, e konfliktusok megoldásában segítő részvétel, a személyiség autonóm fejlődésének támogatása megfelelő szociológiai, pszichológiai, pedagógiai eszközök alkalmazásával. Kísérletünkben arra helyeztük a hangsúlyt, hogy az általunk fontosnak tartott elvek érvényességét a hallgatók a praxisban ismerjék meg, ezért 1980-84-ben megszerveztük a képzés klinikai rendszerét. Ennek megfelelően az elméleti képzést heti négyórás gyakorlattal kötöttük egybe.

Az elméleti képzés elsősorban társadalomelméleti: szociológiai, pszichológiai, szociálpszichológiai ismeretek megszerzését foglalja magába. A gyakorlat helyzetelemzést, problémafelismerést és értelmezést, problémák közötti differenciálást, aktív, segítő kapcsolaton nyugvó viszonyulás megtanulását jelenti.

Az elméleti és gyakorlati óráknak a rendszerező elve két fő szempont:

- a/ az életciklusok, illetve
- b/ az életforma-változásokból adódó konfliktusok elemzése körül kristályosodott ki.

Ennek megfelelően a hallgatók megismerkedtek a gyermekkor, a serdülőkör, ifjúkor és felnőttkor, illetve a társadalmi mobilitás és migráció különböző pszichikai, szociális és mentálhigiénés problémáival. Egy-egy korcsoporton belül, illetve azonos problémákkal küszködő csoportokban tanulmányozták a szociálpedagógiai munka lehetőségeit. Valamennyi csoportban, amely az évek folyamán kialakult, 14 gyakorló szintéren közös feladat lett a családgondozás. /Igy működnek iskolás, napközotthonos, nevelőotthonos, kollégiumi csoportok; deviáns viselkedésű fiatalok, szülők, szenvedélybetegek, alkoholisták, korlátozott egészségűek, pl. mozgássérültek, időskorúak, munkásszálláson élők, kistelepelelően élők csoportjai./

Felfogásunk szerint a velünk kapcsolatba kerülő személyiséget élettevékenysége egészében szemléljük, környezete részeként igyekszünk megismerni és elfogadni. Szociológiai, szociálpszichológiai és személyiséglélektani megfontolások alapján követelményünk, hogy a személyek közötti kapcsolatok létrejöttét a résztvevők viselkedés-strukturájának, környezeti jellemzőinek megismerésével alapozzuk meg. Hallgatóink az egymást követő években 6-10 éves kisgyermek, az általános iskola befejezése előtt álló serdülők, különböző iskolatípusokba járó, illetve dolgozó 16-18 évesek, s életük feladathelyzeteivel különböző eséllyel és eredménnyel birkózó felnőttekkel dolgoztak, dolgoznak. Mindig úgy, hogy a tanulás, a munka, és a szabadidő jellemző környezetében, iskolában, munkahelyen, családi otthonban, kortárs csoportban stb. ismerkednek meg partnereikkel.

Az így megismert adottságok, szükségletek befolyásolják a nevelési folyamat tartalmát, ütemét. A résztvevők és az irányítók más-más irányu és mértékű, de egyenlő aktivitású tényezői a folyamatnak. Az érdekek és a történések egyeztetése kölcsönös kezdeményezések hosszú sorozatában valósul meg. Mindennek célja, hogy tudatosan vállalt értékek, normák alapján segítséget nyújtsanak a velük kapcsolatba kerülőknek a megfelelő életvitel kialakításában, hogy segítsenek a partnerek szociális, társas és érzelmi viszonyainak gazdagításában, védésében, támogatásában őket azért, hogy minél teljesebben használhassák személyiségforrásaikat. Buda Béla szavaival: "tulfejlődjék saját

magukat". Ebből adódik, hogy odaforduló, elfogadó magatartással közeledjenek partnereikhez. Ezzel egyrészt a maguk pozícióját jelzik, másrészt ösztönzik a partnerek viselkedését, belső aktivitásukat, cselekvésvágyukat mozgósítják.

Munkánk több helyszínen, az akció-kutatás követelményeinek megfelelően, a hazai pedagógiai és szociálpolitikai műhelyekkel folytatott állandó párbeszéd keretében zajlik.

A hallgatók heti kétórás szabadinterakciós csoportokban vettek részt. Ezek a csoportülések Rogers-módszer alapján szerveződtek a hazai csoportpszichológiai képzés eredményeire tekintettel.

Igy az elméleti órákon szerzett tudást a gyakorlatban szerzett tapasztalat és az emocionális élmény egymást erősítő hatása érett személyiséggé, felelősséget vállaló szociálpedagógussá formálja hallgatóinkat, akik önismeretben kiforrottak /képesek elitéletek nélkül dolgozni, emberismeretük alapos, megértik a személyiség belső dinamikáját és a személyközi kapcsolatok, csoportok folyamatait/. Mindent elkövettünk azért is, hogy készeké váljanak kooperáló alapmagatartásra, a másik emberbe vetett feltétlen bizalom alapján. Ennek a négyéves kísérleti szakasznak az eredménye, hogy a hallgatók kivétel nélkül társadalmi kérdések iránt fogékony, szakmájukkal azonosuló, szenzitivitással rendelkező szakemberek lettek.

A képzés eszközei

1/ Szociológiai helyzetfeltáró, helyzetelemző terepmunka./Szemszterenként és csoportonként változó időtartamban, de évi minimum 48 órában/.

Ebben a tevékenységben a hallgatók szociológiai módszerekkel /megfigyelés, adatgyűjtés, adatfeldolgozás, elemzés, értékelés alapján/ ismerkednek meg egy-egy társadalmi csoport jellemző szociális problémáival. A terepmunka minden esetben egy adott probléma hátterének felderítését célozza, a kiváltó okok megértését segíti elő. Pl. az alkoholbetegek csoportjában az alkoholizálás történeti, társadalmi és személyes okainak megisme-

rése a feladat. Deviáns viselkedésű fiatalok csoportjában a kialakult életforma mögött húzódó szocializációs tényezők felde-
 ritése, a családok, az iskolák, a konkrét munkahelyek jellemzői-
 nek megismerése a feladat. A szociológiai helyzetelemzés révén
 jutnak el a hallgatók a makro- és mikroviszonyok szövevényének
 árnyaltabb megértéséhez, egy-egy konkrét csoportban a problémák
 megfogalmazásáig.

2/A Önismereti csoport

/Hetente két óra időtartamban, általában 12-15 fő, egy
 pszichológus vezetésével/

A képzés első évétől felkinált, ajánlott képzési eszköz. Négy
 év alatt kialakult csoportmódszerekkel működnek az önismereti
 csoportok. Egyhetes intenzív, bentlakásos szociális készségeket
 fejlesztő tréninggel együtt érik el a kívánt hatást. Az önisme-
 reti csoportokban a résztvevők saját élményen keresztül ismerik
 meg a különböző csoporthelyzeteket, illetve, mint egy tükörben
 látják magukat, tanulják meg, hogy milyen reakciójukkal milyen
 hatást keltenek másokban. A magatartáselemzés mélysége a cso-
 portokban kialakult toleráns, biztosságot adó, bizalomteli lég-
 körtől függött. Ahol ezt sikerült elérni, ott a résztvevők ön-
 magukhoz és társaikhoz való viszonya pozitív értelemben válto-
 zott: nyitott, természetes, a másokra figyelő, empátiás maga-
 tartás jellemzi őket. Az önismereti csoportülések, a személyi-
 ségfejlesztő tréningek hatása: szorongást, félelmet, görcsös
 magatartást oldott fel. Ma már a kísérletben résztvevők a kép-
 zés elengedhetetlen részének javasolják.

Az önismereti csoportüléseken a kognitív beállítódás /mely
 az egyetemi képzésben tulsúlyos/ olyan tudással és tapasztalat-
 tal bővült, amely az emocionális történéseket is figyelembe ve-
 szí. Az elfogadó, bizalmat nyújtó légkörben a csoporttagok mé-
 lyebb érzelmi életüket is elemezni képesek, a csoporton belüli,
 sokszor ellentmondásos kapcsolatokat kezelni tudják. Szembesül-
 nek maguk és társaik problémáival és ez a magatartás modellé
 válik a másokkal folytatott munkájukban. Az önismereti csoport-
 ülések részben szabadinterakció, részben szociális érzékenysé-
 get fejlesztő egyéb módszerek alkalmazásával zajlanak. /Empátia

labor, kontaktusteremtő és együttműködésre épülő játékok./ A csoportvezető /Rogers-módszer alapján/ a személyiségcentrikus terápia szemléletét képviseli. A csoport résztvevői megtanulják e szemlélet alapján elemezni önmagukat és elfogadni a velük kapcsolatba kerülőket.

2/B Szociális készségfejlesztő "tréning"

Önmagunk, az önmagunkról bennünk kialakult kép, és a rólunk másokban kialakult kép között számos eltérés van. E három tényező közötti különbség tudatos csökkentését tekintjük az önismeret fejlesztésének.

Az önismeretfejlesztő tréning legfőbb célja a résztvevők vezetői munkájához és társadalmi tevékenységéhez egyaránt illeszthető önismeret, egyéni hatékonyság, fogalmaknak szemléletformáló fejlesztése, különös tekintettel személyiségünk azon vonásaira, amelyek emberi kapcsolatainkban, kommunikációinkban megnyilvánulnak.

A tréning lényege: a résztvevők saját tapasztalataik alapján, konkrét érzelmek, élmények szerzése útján fejlesztik önismeretüket.

A "tanulás" csoportban, a csoport által önmagunkról és a csoportfolyamatokból történik, hiszen énképünk fejlesztése, valóságos személyiségünk jobb megismerése /esetleges korrigálása/ csak a rólunk másokban kialakult képpel egybevetve lehetséges. A csoportvezetők az önismereti csoport folyamatos elemzésére alkalmat teremtő, megtervező és szervező, speciális képzettséggel és erre alkalmas személyiséggel rendelkező pszichológusok, szakértők.

3/ Foglalkozás-vezetés

/Csoportmunkában önálló, kezdeményező szerep megtanulása/
Minden gyakorlati szintéren, valamennyi csoportban a hallgatók - a hospitálás mellett - a kezdeményező vezető feladatokat is szisztematikusan megtanulják. Szociálpedagógiai munkájukhoz tartozik, hogy a csoport tagjaiban különböző készségeket fejlesszenek ki, illetve további tevékenységekre inspiráljanak.

Alapelvünk lett e tekintetben, hogy a hallgatók olyan tudást szerezzenek, amely alapján eredményesen hatni képesek /és nemcsak elkülönítetten, különböző intézetekben/, hanem nyílt társadalmi környezetben. Külföldi tapasztalat alapján ezt a tudást, az occupational therapy körébe sorolhatjuk. A szociálpedagógus - a partner /csoport/ státuszát figyelembe véve - kezdeményez tevékenységeket, ösztönöz különböző művészeti és egyéb eszközökkel az önkifejezésre. Munkájuk eredményeképpen a csoportokban festés, formázás, szövés, fonás, virágkötészet stb. technikákat sajátítottak el a csoporttagok, illetve színház, dramatikus játékok, film, videotechnikák alkalmazásával foglalkoztak. A csoportokban más művészeti tevékenységek is helyt kaptak. Az így szerzett tudás a személyiség kulturájának növekedéséhez, ezzel együtt életvitelük lehetőségeinek gazdagodásához járult hozzá.

Ezzel a munkával eredményt értek el a hallgatók a nehezen kezelhető gyerekek körében, alkoholbetegek csoportjában, a mozgáskorlátozottak csoportjában. A foglalkozásvezetést heti 4 órában, 3 éven át tanulják kitűnő művészek segítségével.

Hipotézisünk volt, hogy az élethelyzet változásaihoz minél több kulturális érték megszerzésére kell lehetőséget teremtenünk. Azokban a csoportokban ugyanis, ahol negatív jelenségekkel, súlyos problémákkal küszködnek a résztvevők, ezek a foglalkozások sikerélményhez juttatják őket. Alkotásaikban kreativitásuk megnyilvánulhatott, és az így szerzett élmények más élethelyzetekben is hatást gyakorolnak. Legtöbb eredményt a gyermek-csoportokban mutathatunk fel. A foglalkozásokon résztvevő gyermekek a tanultakat egész élettevékenységükbe beleszővik, otthon, iskolában folytatni képesek a különböző kezdeményezéseket. Pl. festés, rajz, fonás, virágkötészet stb.

A fiatalok körében nyert tapasztalataink is kedvezőek. A közös alkotás, versírás, filmezés, történeti hagyományok keresése, párhuzamos életrajzok készítése, közös fotózás, textil- és bőrmunka kiállítás, színházi játékok, mind-mind attitűdformáló hatásúak és normátadó társas magatartást befolyásoló tevékenységnek bizonyultak.

4/ Családgondozó tevékenység tanulása

Minden csoportban, amelyben a hallgatók résztvesznek a csoporttagok családi viszonyait is megismerik. Azokban a családokban, ahol erre lehetőség nyílik és szükséges, valamint a család tagjai egyetértenek, családmonográfiát készítenek. A családdal kapcsolatos magatartásukat az elfogadás, a megértés, a segítségnyújtás attitűdje kell, hogy jellemezze. Családgondozó tevékenységük során megtanulnak eljárni különböző ügyekben. Családi konfliktusokban minden esetben a rosszabb helyzetben lévőknek, a védtelennek /rendszerint a gyermekeknek, alkoholistáknál a házastársnak, egyes fiatalok esetében a szülőknek, generációs vitákban a krízishelyzetben lévőknek/ támogató segítséget tudnak nyújtani.

A családmegismerésnél szempontok: milyen a család szubkulturája, életrendje, uralkodó értékrendje, szervezettsége, strukturája, tagjainak egymáshoz való viszonya, mi jellemzi a családon belüli szokásokat, szereposztást, hogyan viszonyulnak a külső, családon kívüli világhoz. A hallgatók megállapítják a család szocio-ökonómiai státuszát, leírják a családon belüli szerepviszonyokat, effektív jellemzőket, aspirációs tendenciákat.

Elméleti órákon a szükséges családszociológiai, családjogi ismeretekről konzultálnak. A hallgatók "életviteli ismeretek" elsajátításával mind a csoportokban, mind a családokban közvetlen segítséget is képesek nyújtani.

A családdal való együttműködésben mind a preventív, mind a krízisintervenciós, terápiás, illetve az utógondozás feladatait megtanulják. Eddig a preventív módszerek alkalmazásában értünk el jó eredményt az első gyermeküket váró fiatal házaspárok csoportjában. Orvosokkal, védőnőkkel, pszichológussal együttműködve segítették a fiatal, leendő szülőket a családi életre való felkészülésükben. Ezek a csoportok a gyermekek születése után is együttmaradtak, s a fiatal szülők egymásnak - krízishelyzetben - támogató segítséget tudnak adni. A családgondozó szociálpedagógus hallgató, mint konzulens maradt a csoporttal.

A családgondozást tanuló csoport a terepmunka mellett hente két órában esetmegbeszélő csoportokban vesz részt. Az esetmegbeszélésekhez a családoknál végzett munka szolgál nyersanyagként. Az első alkalommal szóban készülnek fel a hallgatók, írásban rögzített vázlat alapján. Az esetmegbeszélésen jellemzik a hallgatók a partner csoporttaggal, illetve annak családjával kialakult kapcsolataikat, a családokban kialakult szituációkat, saját szerepüket.

Ez a megbeszélés az önismereti csoportokhoz hasonlóan nemcsak az eset elemzésére keres választ, hanem a családgondozói magatartásra is. A hallgatók elemzik, milyen érzelmeket váltott ki a partner és családja, a megismert probléma és élményanyag, milyen asszociációkat, szimpátiát vagy/és ellenszenvet keltett. Tapasztalataink szerint az előítéletek leküzdése a legnehezebb. Az előítéletek oly mélyek és nehezen változtathatók - a hallgatók fiatal kora ellenére is -, hogy csak részletes tartalom-elemzéssel, hosszú beszélgetések során sikerül változást elérni a hallgatóknál, míg képesek megismerni saját korlátaikat és elfogulatlanul, előítéletek nélkül hajlandók együttműködni a partner családtagokkal, illetve azok családjáival.

Az esetmegbeszélések módszere kettős: egyéni konzulensekhez kapcsolódó és csoportos jellegű is lehet.

Egy-egy családra vonatkozó teljes gondozás egy-másfél évi munka. A családban adódó akut problémék megoldása, új magatartási formák kialakítása egy-egy hallgató részéről körülbelül ennyi időt vesz igénybe. A hallgatókat arra is megtanítjuk, hogyan váljanak ki a csoportból, illetve a családból. Az elválás akkor a legsikeresebb, ha - mint az előbb írtuk - a csoport mint önszervező együttműködő valódi közösség, külső vezető nélkül is funkcionál. Így maradtak együtt a gyermekek születése után a kismamák, a gyermekstudio szülőcsoportja, fiatalok csoportja. Az önszerveződő, együttműködő csoportok létrejöttét azért szorgalmaztuk, mert azt tapasztaltuk, hogy ezek a csoportok alkalmasak a segítség lényegének megértésére, gyakorlására. Az esetmegbeszéléseken a vezető szupervizor nondirektív módon segíti a hallgatókat, az esetet ismertetőt, hogy az adott témát

megvitassák, abban optimális megoldáshoz jussanak, illetve a csoporttagok egymást reális önismerethez segítsék.

5/ A szervezettel kapcsolatos ismeretek elsajátítása

Mindazokban az intézményekben, ahol a gyakorlatokon résztvesznek, a hallgatók megtanulják az adott intézmény működésének legfontosabb jellemzőit. Így szervezetszociológiai alaptájékozottságra tesznek szert, tájékozódnak a szervezeti célokról, funkciókról, a szervezet strukturájáról, elemzik a szervezet formális és informális rendszerét, felméri az adott intézmény környezetre gyakorolt hatását, megtanulnak bizonyos működtetési alapismereteket. Így képessé válnak, hogy forrásokért és lehetőségekért is küzdjenek, szempontokat kapnak arra vonatkozólag, hogy a szervezetfejlesztés különböző fázisaiban hol kapcsolódhatnak be.

A szervezethez való viszonyulás megtanulása nehéz feladat, ezért az intézmény vezetőivel együttműködve fogalmazzák meg a szervezet működésének kritikus pontjait. Meg kell tanulniuk úgy kritikát gyakorolni, hogy közben a szervezet fejlesztését szolgálják a kliensek érdekében. Ennek a tanulásnak lényeges feltétele, hogy a leendő szakemberek feladataikat ne csak az individuális esetek megoldásában lássák, hanem képesek legyenek olyan erőfeszítésre is, amely beavatkozó gyakorlatot jelent nagyobb közösségekben /szervezetekben, intézményekben/ folyó tevékenység módosítására.

A szervezetszociológiai tanulás érdekkonfliktusok elemzését, fejlesztési lehetőségek feltérképezését, különböző szervezeti alternatívák megfogalmazását foglalja magában. Az a célunk, hogy ne konform és ne lázadó hallgatókat, hanem ujitó szemléletű, kreatív szociálpedagógusokat neveljünk. Ez a szervezetfejlesztési munka részben sikerrel járt a Budapesti Művelődési Központban, építőipari munkásszálláson, ifjúsági házban, egyes iskolákban.

A képzés részletes tematikájából néhány fontos kérdéskör:

1./ Belépés a szervezetbe: információgyűjtés

- Kapcsolatfelvétel, tájékozódás, az érintettek bizalmának megszerzése;
- mélyinterjú sorozat a szervezet vezetőivel és a kijelölt munkatársakkal;
- a működést diagnosztizáló kérdőívek felvétele.

2./ Begyűjtött információk feldolgozása: szervezeti diagnózis

- Interjúösszesítés és kiértékelés, szempontok szerint;
- kérdőív kiértékelés;
- dokumentum-elemzés;
- szervezeti diagnózis elkészítése /írásos összefoglaló/.

3./ Fejlesztési irányok kijelölése /közös munka az intézmény vezetőivel/.

4./ Képzési igények meghatározása, ütemezése.

5./ Általános problémafeltárás.

6./ A helyzetfeltárás összefoglalása és visszacsatolása a vezetői csoport részére.

7./ Akcióteamek és visszacsatolási körök kialakítása.

8./ Akcióteamek döntéselőkészítő munkáinak definiálása közösen az intézmények vezetőivel.

9./ Személyi értékelő rendszer kidolgoztatása az adott szervezeti keretek figyelembevételével.

10./ Kidolgozott javaslatok bevezetéséről döntés.

Megjegyzés: a tanulási folyamat időtartama az intézmény nagysága szerint 1-3 év.

6/ Közösségfejlesztő munka /community work/ tanulása

A hallgatónak tanulmányai során egyéni tanácsadás, csoportfoglalkozás, a szervezeti viszonyok áttekintése mellett közösséggel, településsel is foglalkozniuk kell.

A közösségfejlesztő munka egy adott település demográfiai, szocio- és ökonómiai jellemzőinek megismerésével kezdődik. A hallgatók elkészítik a település szociális térképét, foglalkoznak a település történeti hagyományaival, jelenlegi gazdasági, politikai és kulturális viszonyainak feltérképezésével is. Ezt követi a szociálpedagógiai munka problémakörének megfogalmazása, a problémák kapcsán kialakuló csoportok azonosítása. Az egzakt problémaleírás követi a csoportok szervezése, illetve a problémamegoldásban a különböző intézmények szakmai és társadalmi képviselőinek felkérése.

Településre, vagy egy adott közösségre vonatkozó fejlesztő tevékenység valamennyi munkafázisát megtanulják a hallgatók egy kutatócsoport tagjaként. Így vettek részt a siómenti kistelepülések közösségfejlesztő tevékenységében 1982-től.

7/ Mindeddig a szociálpedagógiai tréningről szóltunk. Ezt a képzést kiegészítik, illetve megalapozzák a következő tárgyak:

Társadalomstatisztika; Magyarország társadalomrajza az 1800-as évektől /művelődéstörténet, politikai tudományok, művelődéspolitikai, szociálpolitika/; kommunikációelmélet; kultúraelmélet; igazgatási ismeretek; szervezés- és vezetélméleti tárgyak. Általánosan kötelező tárgyak és a másik tanári szak tárgyai. Heti óraszámuk így minimum 30.

A szociálpedagógiai tréning évi 200 óra.

Mindezzel jelezni kívánom, hogy a képzés intenzitását, minőségét nagymértékben befolyásolják a feltételek. Szükséges olyan stáb, tanári kar alkalmazása, akik az oktatási, nevelői, kutatói tevékenységet egyaránt fontosnak tartják.

Azok a gyakorlatban dolgozók alkalmasak a hallgatói munka irányítására, akik az elméletben is jártasak és nevelői attitűddel is rendelkeznek. A gyakorlatvezetők és az elméleti oktatók szoros kapcsolata nélkülözhetetlen ebben a munkában. Jelenleg 5 tanár vállalta a problémaorientált szociálpedagógiai képzést - az elméleti és gyakorlati munkák együttes irányítását. Ők a tanári munkát a szokásostól eltérően értelmezik. /Lényegesen magasabb óraszámában, személyre szabott programmal dolgoznak./ En-

nek a programnak az anyagi feltételeiről is beszélnünk kell. Munkaigényessége, eszközöltségei az intenzitás miatt magasabbak a hagyományos oktatásénál, de úgy gondolom, ez a befektetés sokszorosán megtérül a leendő szakemberek hozzáértésében, formálódó magatartásában.

HOL TART A "LARES-KISÉRLET"?

Az alábbiakban megkíséreljük összefoglalni annak a kísérleti vállalkozásnak indulását, eddigi eredményeit és jelen helyzetét, mely vállalkozás célja a családsegítő tevékenység egy olyan új formájának kialakítása, amely kiegészítheti az állami szociálpolitikai intézményrendszert, és keretet biztosíthat az öntevékeny kezdeményezéseknek. Egy folyamatban levő kísérletről szól tehát az alábbi beszámoló, mely kísérlet nem laboratóriumi körülmények között folyik, hanem a "természetes" társadalmi környezetben. Nem számolhatunk be sem látványos eredményekről, sem viharos kudarcokról, de látható /ha nem is látványos/ eredménynek tartjuk, hogy a LARES Humán Szolgáltató Kiszövetkezet három év elmúltával is létezik /sőt, fejlődik/, noha ismételt kudarcoként éljük át azt, hogy céljaink az általunk kívántnál lassabban valósulnak meg.

I.

Az alapgondolat

A LARES-kísérlet elindítóinak többsége mögött hosszabb család-gondozói, pszichológusi, gyógypedagógusi, szociológusi gyakorlat van, az indulásnál tehát az alapítók gyakorlati és elméleti felkészültséggel egyaránt rendelkeztek a szociális munka területén. A nevelési tanácsadóban és más munkahelyeken szinte nap mint nap találkoztunk olyan esetekkel, melyek figyelmünket egy szinte teljesen megoldatlan problémára irányították: az ép családok átmeneti, kritikus megterhelést okozó helyzetekben ha nem kapnak gyakorlati segítséget, összeroppanhatnak, és ennek következtében később a társadalmi gondoskodás többszörösére lesz szükségük. Az időszakos problémák idején bekövetkező izolálódás a problémás helyzetek láncreakcióját indíthatja /és nagyon gyakran indítja is/ be, mely sok esetben vezet a család széteséséhez, a családtagok erkölcsi lesüllyedéséhez, a gyermekek életre szóló pszi-

chés sérüléséhez. Ha ez a helyzet bekövetkezik, akkor már sokféle intézmény kezd foglalkozni a családdal, de mennyi családi tragédiát és az akut problémák kezelésének mennyi fáradságát és költségét előzhetnénk meg, ha nagyobb tere lenne a prevenciónak, ha a családok megfelelő időben kapnának segítséget különböző gondjaikban.

Az időskorúak problémáival foglalkozók előtt jól ismertek a nyugdíjasok foglalkoztatási gondjai és az ezzel kapcsolatos pszichikus problémák. Sok nyugdíjas vágyik valami értelmes tevékenységre, szeretné életét idős korában is hasznosnak érezni. Az ő foglalkoztatásuk megoldása sok esetben testi-lelki összeroppanásukat gátolja meg, tehát ez is prevenció. Vannak olyan aktív korúak /főként nők/, akiknek családi nehézségeik miatt /pl. beteg gyermek/ rugalmasan változtatható ill. időben kevésbé kötött munkára van szükségük. Az ilyenek számára biztosított foglalkoztatás szintén prevenció, a túlterhelés következményeit segít megelőzni.

Az egyik oldalon vannak tehát azok a családok, amelyeknél fontos családvédelmi feladatként jelentkezik, hogy időszakos nehéz helyzeteikben valahová fordulhassanak segítő szolgáltatásért, a másik oldalon pedig szintén családvédelmi szempontból megoldásra vár egyfajta munkaerő-kapacitás speciális felhasználása. A prevenció területén jelentkező eme két feladat összekapcsolási lehetősége adta az ötletet: kíséreljük meg a szolgáltatást igénylők és a családsegítő munkát vállalók közötti kapcsolatot megteremteni. Sokan vannak, akik a család válságát emlegetik - és minden alapjuk megvan erre. Nem feladatunk most ezt a kérdéskört elemezni, de tény, hogy a családok nem kis része a kivülről ráháruló terhek alatt roppan össze, és ennek következményei társadalmi szinten hatnak, és bár közvetlenül nem mérhető, de bizonyos, hogy a gazdasági életet sem hagyják érintetlenül. Ezért a családvédelem terén a prevenció nemcsak human érdekeket, de gazdasági érdekeket is szolgál.

A korszövetkezet megalakulása

A fentebb vázolt alapgondolat megvolt, amikor 1982-ben megjelentek a kisvállalkozással kapcsolatos jogszabályok. Azt gondoltuk, hogy a szociális munka számára is megnyílhat a kisvállalkozói út, ezért elhatároztuk, hogy egy "uttörő" vállalkozásba kezdünk, humán szolgáltató korszövetkezetet hozunk létre. Barátaink, kollégáink közül többen ma is vitatják, hogy a korszövetkezeti forma választása helyes volt-e. Mi ma sem tartjuk elhibázottnak ezt az irányt. Akik vitatják döntésünket, elsősorban arra alapozzák ellenvéleményüket, hogy a non-profit /csak önfenntartásra és nem nyereségre irányuló/ szociális jellegű tevékenységnek jobban megfelelne az egyesületi keret. Anélkül, hogy kétségbe vonnánk egy esetleges családvédelmi egyesület létrehozásának jogosultságát, az általunk választott cél megvalósítására jelenleg a szövetkezeti forma alkalmasabbnak látszik. Álláspontunkat az alábbi szempontokkal támasztjuk alá:

- a családsegítő szolgáltatás gazdasági tevékenység /is/;
- az abban résztvevők elsősorban tudásukat és munkaerejüket nyújtják, pénzükkkel és ingatlanuk rendelkezésre bocsátásával is támogatva a feladatot, míg a szolgáltatást igénylők anyagi lehetőségeiknek megfelelő térítést nyújtanak, esetenként egyéb módon is közreműködve /munkával, ingatlan használatba-adásával szociális munka céljára/;
- a korszövetkezeti forma beilleszthető a meglévő intézményrendszerbe is, egyértelmű jogi szabályozottsággal bír /bár a non-profit tevékenységekre vonatkozó speciális rendelkezések még hiányoznak, de ezek beilleszthetők lennének a szövetkezeti jogrendszerbe/;
- gyakorlati szolgáltatást, ill. a szolgáltatások rendszerét kívánjuk megvalósítani /és elterjeszteni/, nem pedig társadalmi érdekvédelmi feladatokkal akarunk foglalkozni /ez utóbbi egyesületi tevékenység lehet/;
- végül: az egyesületi formával szemben ma még sok helyen fellelhető ellenállás és gyanakvás esetleg feleslegesen hátráltatná az érdemi szolgáltató munkát.

Utólag visszatekintve nem kis bátorság volt a kisszövetkezet megalakítása, hiszen kezdetben /és ez a "kezdet" mintegy két évet jelentett/ a LARES-re is ugyanazok a gazdasági szabályozók vonatkoztak, mint bármely jól jövedelmező tevékenységet folytató kisszövetkezetre. A megalakulás pillanatában szembetaláltuk magunkat kisszövetkezeti létünk alapvető ellentmondásával: non-profit vállalkozásként kívánunk működni, viszont ugyanazon szabályozók szerint kell gazdálkodnunk, mintha nyereségszermelők lennénk. Ez a helyzet már születésünk pillanatában létünket fenyegette. Hogyan élte túl a LARES ezt a helyzetet? Időszakosan vállalt kompromisszumok árán. A jelentkező szolgáltatási igények nagyobb részét nem szövetkezeti tagok, hanem olyan szolgáltatók végezték, akik a szolgáltatás díját közvetlenül az igénylőtől - a szövetkezet kikapcsolásával - vették fel. Erre az kényszerített, hogy különben kb. kétszeres óradíjat kellett volna kérnünk, azaz pl. 80-100 Ft-ot egy órára gyermekfelügyeletért, idős ember gondozásáért. Ezt az összeget csak egy igen szűk, jómódu réteg tudta volna megfizetni. A "réteg-probléma" ettől függetlenül is az indulási évek kompromisszumai közé tartozik. Szolgáltatásainkat ugyanis jelenleg is csak a középrétegek tudják megfizetni, és mindeddig még nem sikerült megvalósítani azt, hogy a kisebb jövedelmű családok indokolt esetben szociálpolitikai támogatással vehessenek igénybe ilyen szolgáltatást. Erre az elképzelésünkre később még visszatérünk.

Az indulás tárgyi feltételei rendkívül szerencsésen alakultak. Viszonylag olcsón, és ami fontos, hitelbe megkaptuk a TEMPO Szövetkezet kitűnő helyiségeit az Astoriával szemben, berendezéssel együtt. Ennek fejében átvállaltuk a Négy Évszak Társkereső Szolgálat kötelezettségeit, vállaltuk a folyamatosság biztosítását.

Az alaptőkéket a tagok befizetései, valamint egyik tagunk mintegy 300 ezer forintnyi kölcsöne biztosította. Volt olyan időszak, amikor a költségvetésbe történő befizetési kötelezettségeink miatt egész gazdasági létünk kérdésessé vált. Némileg enyhített a helyzeten a humán szolgáltatásokról kiadott jogszabály, amely remélhetőleg csak kezdete e kérdéskör jogi és pénzügyi szabályozásának. Az említett jogszabály lehetővé tet-

te, hogy az adó és a társadalombiztosítási járulék egy részét visszatérítés formájában megkapjuk.

A LARES-kísérlet eredményessége nagyrészt azon fog eldőlni, hogy kisszövetkezeti létének alapvető /de nem antagonisztikus/ ellentmondását - mely a non-profit vállalkozás ujszerűségében rejlik - sikerül-e feloldani, azaz létrejönnek-e azok a speciális jogi-pénzügyi szabályozások, melyek az ilyen szervezeteknek valóságos mozgásteret biztosítanak.

II.

A szociális szolgáltatást végző kisszövetkezetek lehetséges szerepe

Véleményünk szerint a családvédelmi, szociálpolitikai feladatok megoldása terén az állami intézményrendszer és a társadalmi szervezetek mellett éppugy helye van a szövetkezeteknek /elsősorban kisszövetkezetekre gondolunk/, ahogyan az a gazdaság más szféráiban régóta megvalósult. Természetesen e szövetkezetek az általuk végzett tevékenységnek megfelelő szabályozást igényelnek. Nem valamiféle kivételezettségről vagy ajándékba kapott kedvezményekről van szó, hanem arról, hogy tényleges intézményes lehetőség nyíljon a különböző típusú családsegítő szolgáltatások működtetéséhez és igénybeviteléhez mindazok számára, akik a problémák megoldásában maguk is aktív részt vállalnak anyagi hozzájárulással, munkával, szakmai tudásukkal - akár mint a szolgáltatást igénybevevők, akár mint szövetkezeti szociális munkások.

A szociális szolgáltatásokra létrejövő kisszövetkezetek egy-egy specializált feladatot igen rugalmasan oldhatnának meg, és a szociálpolitikai intézményekkel együttműködve alkalmasak lehetnek arra, hogy változatos helyi megoldásokat kínáljanak, és például a szociális intézményben történő elhelyezés szükségessége esetén alternatív lehetőséget jelentsenek.

Az 1. ábrán összefoglaltuk egy szociális szolgáltatással foglalkozó kisszövetkezet tevékenységeit, vázlatosan feltüntet-

1. ábra: A szociális szolgáltatást végző korszervezetek funkciói /terv/

SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁST VÉGZŐ KISSZÖVETKEZET FUNKCIÓI

Irányítási és "háttér" funkciók:

operatív munkaszervezés,
információközvetítés
szolgáltatók és igény-
lők között, tanácsadás

szakmai irányítás,
szupervízió /pszicho-
lógiai, pedagógiai/,
szakképzés biztosítása

gazdasági ügyek
irányítása,
intézése

A családsegítő szociális tevékenység alapformái:

1.

az aktív családtag he-
lyettesítése, támogatása

gyermekfelügyelet,
idősgondozás,
otthoni betegápolás,
egyéni tanácsadás,
csoportos tréning az
aktív családtagok
számára

2.

családszerű csoport-
otthonok

fogyatékos ill. nehezen
nevelhető gyermekek,
gondozásra szoruló
időskorú ill. sérült
személyek számára,
deviáns fiatalok szo-
cializációja

3.

speciális foglalkoz-
tatás szervezése

nyugdíjasok számára,
korlátozott munkaké-
pességűeknek,
családi vagy egész-
ségi helyzet miatt
arra rászorulóknak

ve a családsegítés azon formáit, melyek ellátására megfelelő szakmai felkészítés és koordináció esetén a kisszövetkezetek igen alkalmasak lehetnek. /Természetesen egy-egy konkrét vállalkozás a feltüntetett feladatoknak csak egy részét képes el látni./

Mint az ábrából kitűnik, a családsegítő szociális munka három formáját különböztetjük meg. A családsegítés első formájaként azt tekintjük, amikor a szolgáltatást az "aktív" családtag veszi igénybe a "rászoruló" családtag /pl. gyermek, időskorú személy, ápolásra szoruló hozzátartozó/ felé irányuló kötelezettségei ellátása során. E szolgáltatás lehet az aktív családtag időszakos helyettesítése, ill. támogatása a ráháruló feladatban.

Például: gyermekfelügyelet míg a szülő dolgozik, elutazik, ügyintéző vagy beteg; korrepetálás; betegek házi gondozása a családtagok munkaideje alatt vagy egyéb távolléte idején; időskorúak otthoni felügyelete, gondozása; az aktív családtagok önálló problémamegoldó képességének fejlesztése egyéni tanácsadás és csoportos tréning keretében.

A családsegítés másik formájának tekintjük azokat a komplex helyzetmegoldásra irányuló szolgáltatásokat, amikor a kisszövetkezet nem csupán az aktív családtag munkáját segíti, hanem egyúttal a felelős állami-társadalmi intézményektől is átvállal bizonyos feladatokat. Itt mindenekelőtt olyan családserető közösségekben történő helyzetmegoldásokra gondolunk, melyek helyettesíthetik a szociális intézményben való elhelyezést.

Például: szociális otthonban, utókezelőben, nevelőotthonban történő elhelyezést helyettesítő "családszerű csoport-otthonok" létesítése; deviáns fiatalok szocializációja családszerű közösségekben történő átmeneti elhelyezéssel - a speciális foglalkoztatás egyidejű megszervezésével; nehezen nevelhető és fogyatékos gyermekek családszerű közösségi formában történő gondozása.

A szövetségi családsegítő munka harmadik formájaként definiálhatjuk a speciális foglalkoztatási lehetőségek biztosítását. Ez lényegében kapcsolódik az előző két formához, de jellegetében a másodikkal rokon, ugyanis itt is az állami feladatokból való résztvállalásról is szó van. A szociális munka területén is sok olyan személy található munkalehetőséget, akiknek saját

vagy családtagjuk egészségi állapota miatt speciális foglalkoztatási megoldásra van szüksége.

Például: változó, egyenlőtlen munkaidőbeosztás hozzátartozó ápolása miatt; részvétel családszerű gondozóotthon munkájában, ahol saját hozzátartozóját is elhelyezheti egyuttal; korlátozott munkaképességük ill. szocializációs célból átmeneti foglalkoztatást igénylők számára speciális munkalehetőségek megszervezése.

A szociális szolgáltatásokat nyújtó korszervezetek munkájához nélkülözhetetlenek azok a központi funkciók, amelyek a szolgáltatások megfelelő színvonalát hivatottak biztosítani. E funkciókat szintén három fő kategóriába sorolhatjuk:

- az ügyfelekkel és szolgáltató munkatársakkal való közvetlen személyes kapcsolattartás, információ közvetítés, a munka szervezése, operatív irányítása;
- a szolgáltatók szakmai /pszichológiai, szociálpedagógiai/ szuperviziójának biztosítása, gondoskodás szakmai képzésükről, a munka szakmai ellenőrzése és irányítása;
- a szervezet gazdasági ügyeinek intézése.

Mindezek a funkciók részei a szociális szolgáltató tevékenységnek, hiszen ezek nélkül a "közvetlen" gondozási munka sem lenne végezhető. Éppen ezért teljesen indokolatlan bármilyen megkülönböztetést tenni a gondozást közvetlenül végző szociális munkások a munka szervezési, szakmai, gazdasági feltételeiről gondoskodó irányító- és "háttér"-személyzet között. /Jelenleg az említett pénzügyi kedvezmények hátrányos módon megkülönböztetést tesznek, és csak a közvetlen gondozói munka után biztosított a visszatérítés./

Felügyeleti szervek

A 2. ábrán feltüntettük a LARES Humán Szolgáltató Korszervezet felett felügyeletet gyakorló felügyeleti, ágazati irányító és érdekképviseleti szerveket, bemutatva ezen keresztül a szociális korszervezetek jelenlegi elhelyezkedését az intézményi strukturában. Mint látható, az állami törvényességi felügyeletet a LARES esetében a XIII. kerületi Tanács látja el. Az ága-

2. ábra: A LARES Humán Szolgáltató Kiszövetkezet felügyeleti szervei

állami törvényességi
felügyelet

ágazati-szakmai felügyelet

érdekképviselet

Egészségügyi
Minisztérium

Művelődésügyi
Minisztérium

OKISZ

Budapest Főváros Tanácsa VB

Budapesti Építő-
ipari és Szolgál-
tató Szövetkezetek
Szövetsége

XIII.ker. Tanács

LARES HUMÁN SZOLGÁLTATÓ KISSZÖVETKEZET

zati szakmai felügyeletet az ágazati miniszter a Fővárosi Tanács szakigazgatási szervén keresztül gyakorolja. A szövetkezet érdekképviselőjét a Budapesti Építőipari és Szolgáltató Szövetkezetek Szövetsége biztosítja.

A szövetkezeti szociális szolgáltatások gazdasági
alapelvei

A szövetkezeti szociális szolgáltatások létjogosultságát csak egy megfelelően funkcionáló gazdasági szisztéma bizonyíthatja, ezért lényeges kérdés a gazdasági alapelvek pontos kialakítása. Ez a munka még nem fejeződött be, ezért itt most csak néhány főbb szempontot említünk.

A szövetkezeti szociális vállalkozások működését gazdasági vonatkozásban négy alapelvre építhetjük.

1. Elsősorban azon családok szociális jellegű problémáinak megoldását kívánatos szövetkezeti keretek között felvállalni, amely családok maguk is anyagilag részt vállalnak helyzetük, ill. rászoruló családtagjuk életkörülményeinek megoldásában. /A részvétel megvalósulhat a szolgáltatásért történő fizetés formájában, vagy más módon: munka, ingatlan használatbaadása stb. formájában./
2. A szóban forgó kissozövetkezetek nem nyereségre orientáltak, csupán önfenntartásra törekvő non-profit vállalkozásként működjenek. A non-profit vállalkozásnak természetesen biztosítania kell a szolgáltatást végzők megfelelő munkadíját, a vállalkozásba bevitt tőke értéken tartását /azaz legalább az infláció mértékének megfelelő növekedését/. A szociális jellegű non-profit szolgáltatást végző szövetkezetek számára véleményünk szerint minimalizálni kellene az adózási és társadalombiztosítási terheket akár visszatérítés, akár mentesség formájában. A jövedelemszabályozási rendszer kidolgozása során foglalkozni kellene azzal is, hogy nyugdíjasok korlátozás nélkül végezhessenek családsegítő munkát.
3. A szolgáltatások árát olyan szinten kell tartani, hogy azokat ne csupán egy tehetős réteg vehesse igénybe, és ezáltal

az új szolgáltatásforma ne a szociális különbségek további növekedését eredményezze.

4. A szövetkezet tagjai - mint azt már korábban említettük - munkájukat, tudásukat, a szövetkezet működéséhez szükséges induló tőkét, valamint esetenként ingatlanuk, gépkocsijuk rendelkezésre bocsátását adják, "viszik be a közösbe".

Nyilvánvaló, hogy az állami szociálpolitika feladataiból e kisszövetkezetek egyelőre csak igen kis részt tudnak átvállalni - legalábbis kezdetben. Az is nyilvánvaló, hogy a szűk gazdasági lehetőségek erősen korlátozzák a családvédelemre fordítható kiadásokat. Mindezen tényeket ismerve meggyőződésünk, hogy az állam számára gazdaságosabb lenne a vázolt szövetkezeti rendszerben egy-egy gondozási feladat megoldása, mintha azt nagy intézmény keretében kellene megoldania. És akkor nem is szólnunk a humán tényezőkről, amelyek kétségbevonhatatlanul a családszerű megoldások mellett szólnak. Véleményünk szerint tehát gazdasági szempontokkal is alátámasztható az a javaslatunk, hogy a szövetkezeti szociális szolgáltatásokat igénybe vevők /természetesen indokolt esetben/ saját erőforrásaik kiegészítéséhez állami szociális támogatást kapjanak.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy nem a kisszövetkezetek állami támogatásáról, hanem a rászoruló költségeihez való állami hozzájárulásról van szó, melyet a rászoruló személyek jogán a szolgáltatást nyújtó számára térítene az állam. Lehetőséget kellene továbbá teremteni a munkahelyek /vállalatok, intézmények, szövetkezetek/ számára, hogy saját dolgozóik családjában felmerülő gondozási problémák megoldásában anyagilag is részt vállalhassanak /amint ez pl. az óvodák, bölcsődék esetében jelenleg is gyakorlat/.

Javaslatunk értelmében például ha egy családban gondozásra szoruló személy van, és a család maga is kész anyagi áldozatot vállalni erőihez mérten, akkor az otthoni gondozás vagy a családszerű otthonban történő szövetkezeti szolgáltatás igénybevételehez állami és munkahelyi támogatást kaphasson. Így sem egy aktív családtagnak nem kellene állandóan otthon maradnia, sem pedig az egyébként is tulterhelt állami intézményekben nem kötnének le egy férőhelyet.

III.

Az előzőekben egy kissé eltávolodtunk a konkrét jelen helyzet-től, de csak azért, hogy visszatérve megvizsgáljuk, mit tudott megvalósítani a bemutatott koncepcióból a LARES. Ha az előttünk levő célkitűzésre nézünk, és arra, hogy a humán szolgáltató kisszövetkezetek elterjesztési lehetőségeit kimunkáló kísérleti műhellyé kívánunk válni, akkor nem lehetünk elégedettek az el-telt három év eredményeivel.

A LARES tevékenységének szervezése során arra törekedtünk, hogy a család történeti életciklusait vegyük alapul, és lehetőleg a fontosabb életciklusok jellegzetes problémáinak megoldásában segítséget kínáljunk. E problémák típusairól nagyrészt az előzőekben már volt szó. Nem tértünk ki viszont még a családok szociális problémáinak arra az újabb forrására, amely az utóbbi években a gazdasági körülmények nehezedéséből adódott. A pénzkereső elfoglaltságokra fordított idő megnövekedésének következtében a családon belüli kapcsolatok rendszere szükségszerűen leszűkül. Ez természetesen a család minden tagját érinti, de legsúlyosabban a nem aktív családtagok /gyermekek, idősek, betegek/ sanylik meg. A gazdasági kényszerűség hatására a családok egyre nehezebben tudják megoldani a rászoruló hozzátartozók gondozását. Az állami intézményrendszer /tanácsi, egészségügyi, nevelési és szociális hálózat/ a jelen felépítésében nem képes a családok összes gondozási problémáinak megoldására. Ha pl. egy gyermeket betegsége miatt felmentenek az iskolába járás kötelezettsége alól, vagy enyhén fogyatékos, aki normális közö-ségben nem tartható, vagy ha egy családtag hosszabb ideig ágyhoz kötött, ezeket a problémákat az állami szociális hálózat nem tudja kezelni. Szinte egyetlen megoldásként merül fel a rászoruló családtag valamilyen intézményben történő elhelyezése, ha éppen lehet helyet biztosítani számára.

Amennyiben a család saját közösségében szeretné tartani a sérült személyt - amely nyilvánvalóan a legjobb megoldás - akkor ezt vagy úgy teheti meg, ha pl. az aktív anya otthagynja munkahelyét és ezzel egyidőben vállalja azt a jogi és gazdasági hátrányt, amellyel családi áldozatvállalásáért külön "bünteti"

öt a társadalom, vagy másik megoldás, ha van rá pénzük, hogy megpróbálják pénzzel biztosítani a gondozási szolgáltatást arra az időre míg a családtagok munkahelyen tartózkodnak.

Az említett példa érzékelteti, mindennapi tapasztalataink pedig bizonyítják, hogy az állami-tanácsi szociális ellátást kiegészítő új típusú humán szolgáltatások iránt jelentős igény mutatkozik.

Munkánk során mindezt el kellett fogadjuk azt a tényt, hogy csak a fizetőképes kereslet igényeit tudjuk kielégíteni. Erre a "réteg-problémára" már többször utaltunk. Nem tudjuk a jelen helyzetet megfelelőnek tekinteni, véleményünk szerint feltétlenül kell valamiféle megoldást találni a jövőben arra, hogy bárki rászorulóknak segíthessünk, aki hozzánk fordul.

A szövetkezet létszáma az eddigi időszakban 25-30 fő között mozgott. A három év alatt csaknem kétezer esetben fordultak hozzánk megrendeléssel, az esetek többségében tudtunk segíteni. Részben az adóterhek árfelhajtó hatása, részben saját tagjaink kapacitásának korlátozott volta következtében a szolgáltatások kb. felét olyan munkatársaink végezték, akik formálisan nem állnak velünk jogviszonyban. Ők - természetesen a velünk egyeztetett összeghatárokon belül - közvetlenül a szolgáltatást igénylővel állapodnak meg az árban. Szakmai felügyeletet ilyen esetekben is biztosítottunk. Az óradij egyébként általában 30-60 R között mozog a munka jellegétől függően.

Szolgáltatási igények

Milyen konkrét szolgáltatási igényeket elégítünk ki jelenleg? Legegyszerűbb, ha munkanaplónk néhány részletével illusztráljuk a "családi tüzhelyek" mellől érkező kéréseket:

- idős, magatehetetlen asszony mellé; munkaidőben kér felügyeletet a lánya;
- idős, ágyban fekvő férfi heti egyszeri fürdetéséhez fizikai segítséget kérnek;
- dolgozó nő másnaponta egy óra időtartamra keres valakit, aki bevásárol;

- elsős gyermeket kellene az iskolába és haza kísérni /a lakásban a nagymama vigyáz rá/;
- önállóan hazajáró kisiskolásnak ebéd melegítéshez keresnek valakit;
- gyermekét egyedül nevelő orvosnő az ügyeleti éjszakára pótmamár kér;
- egy különösen nehéz helyzetben levő házaspár enyhén fogyatékos gyermek számára óvodai ellátást, súlyosan fogyatékos gyermek számára állandó felügyeletet igényel;
- ikrek és kétéves testvérük ellátásához az anya leginkább az etetések idejére keres pótmamát.

Oldalakon keresztül sorolhatnánk azt a sokféle egyéni szükséghelyzetet, mely jelzi, hogy a társadalom aktív, kereső rétegei csak korlátozottan, nagy erőfeszítéssel, sok gonddal - és gyakran még így sem - tudják kielégíteni a nem-kereső rétegek, ill. korcsoportok /idősek és gyermekek/ körül felmerülő gondozási szükségleteket.

Jelenleg sajnos még fennáll az a helyzet, hogy ha a LARES pl. családszerű megoldást tud kínálni egy kis csoport-otthonban folyamatos ápolásra szoruló személy számára, akkor ezt csak fizetővendég-szolgálatként álcázva és ily módon adózva teheti, és mivel az igénybevevők az ilyen "egyéni" megoldásokhoz semmiféle támogatásra nem tarthatnak igényt, az önköltséget is csak a tehetősek képesek megfizetni. Tapasztalataink szerint az ilyen családszerű-ápoló-otthon létrehozását eddig az egészségügyi irányítás részéről is inkább akadályozták, mint segítették, holott a rendszeres orvosi ellenőrzés biztosítása eleve magától értődő.

Vagy vegyünk egy másik példát. Ha pl. egy beteg gyermeket, akinek speciális étrendre van szüksége, a LARES óvodájában gyógy-pedagógusi felügyelet mellett szeretnénk gondozni, mert édesanyja nem tudja otthagyni munkahelyét, különben másik két gyermekéről nem képes gondoskodni, de intézetbe sem akarja beteg gyermekét adni, akkor az óvodai gondozás önköltségéhez a tanács csak a tisztviselő egyéni jóindulatából utalhat ki nevelési se-

gélyt, aki ilymódon tulajdonképpen egy szabálytalanságot is magára vállal a család érdekében.

Még hosszasan sorolhatnánk a LARES eddigi és jelenlegi működése során tapasztalat problémákat, de talán úgy tünne, hogy panaszkodni akarunk, pedig nehézségeink nem speciálisan LARES-problémák, hanem a más szempontból is sokat vitatott és korszerűsítés előtt álló szociálpolitikai intézményrendszer rugalmatlanságával kapcsolatosak. Éppen ezért a szociális szövetzeti mozgalomnak - ha ilyen létrejöhet - kellő politikai támogatásra is szüksége van ahhoz, hogy a jelen helyzetben kibontakozhassék.

Szolgáltatók

Kik látják el a szolgáltatói feladatokat? Szolgáltatóink főként nyugdíjasok, mellékfoglalkozású egészségügyi dolgozók, diákok. Részben a többletmunka, a jövedelem-kiegészítés igénye toborozza a szolgáltatókat, de nem kizárólag. Amikor pl. egy idős ember dolgozni kezd nálunk, izolált helyzetéből kontaktushoz jut, anyagi szabadsága is megnövekszik. Amikor egy diák - mondjuk szociológus hallgató, vagy teológus, jogász stb./ nálunk munkát vállal, felkészül egy majdan kialakuló szociális munkás hálózatban adódó munkára, ill. lelkiismereti kötelezettségeinek tesz eleget. S közben ez is, az is könnyít valamit saját szociális helyzetén. A motívumok rendszerint tulmutatnak a közvetlen pénzszerzés igényein. Jelentős erkölcsi tartalékokat mozgósít ez a munka. Ilyen tartalékokat halmozott fel a LARES az elmúlt évek alatt. Ebből jutott az igénylő családoknak, amelyek bajba kerültek. Létrejöttek tartós kapcsolatok szolgáltatók és igénylők között. Volt, ahol a szövetség munkája be is fejeződött, igénylő és szolgáltató egymásra találását követően mi kiléphettünk közülük.

A megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásának elősegítése céljából gazdasági társulást hoztunk létre a FOTOELEKTRONIK Szövetséggel közösen. A GT a rehabilitációt és a házhoz vitt /bedolgozó/ munka lehetőségeit igyekszik egyesíteni. Első lépésként számítógépes munkát közvetítenek. A gépet lakásra viszik, s gondoskodnak a szakmai képzésről is.

A LARES körül kezd kialakulni a "társadalmi segítőknek" is egy kis csoportja, akik munkadíj nélkül - csupán tényleges költségeik fedezését fogadva el - vállalnának különböző segítő, patronáló feladatokat a családgondozás, a magányos betegek, állami gondozottak, deviáns fiatalok felkarolása terén. E segítőkész személyek a szakszerű szuperviziót, valamint a különböző intézmények felé történő erkölcsi támogatást várják a kisszövetkezettől.

Belső képzés

Szolgáltatóink szakmai felkészítésének nagy jelentőséget tulajdonítunk. A belső képzést elsősorban az esetmegbeszélések jelentik, ahol a kezdő családsegítő /szociális munkás/ megismerkedhet a gyakorlottabbak tapasztalataival. Új kísérlet, hogy gyakorlott pszichológus vezetésével szocio-dráma-szerűen jelenítjük meg az egyes eseteket, módot adva ezáltal a szociális munkások személyiségfejlesztésére is.

Említést kell tennünk még egy problémáról, mellyel feltehetőleg más hasonló kezdeményezések is találkozni fognak saját belső életükben. Arról a tapasztalatról van szó, hogy nem "fájdalommentes" a kezdeti lelkes baráti társaság intézményesülési folyamata. Az első idők családi légkörét a "hivatalos" lét formális kötelezettségei megviselik. Bizonyos átalakuláson mentek át az emberi kapcsolatok, mely változást nem lehet egyszerűen pozitívnak vagy negatívnak tekinteni, de amelyet többen mégis egyfajta "veszteség-élményként" éltek át. Persze e folyamatban sokat nyertünk is, sok új baráttal gazdagodtunk.

Zárógondolat

Tapasztalatainkat törekszünk szisztematikusan értékelni és mások számára is hozzáférhetővé tenni. Reméljük, hogy már a közeljövőben segítséget nyújthatunk szociális feladatok ellátására alakuló újabb kisszövetkezetek létrehozásához és működtetéséhez. Ennek azonban - mint azt már említettük - előfeltétele, hogy megszülessen a non-profit szociális kisvállalkozások átfogó jogi-pénzügyi szabályozása /legalább kísérleti jelleggel/, melynek kimunkálásában a LARES a továbbiakban is kész aktívan közreműködni.

A család a társadalom legkisebb szocializációs és gazdasági alapegysége, ezért mind a gazdasági élet nehézségei, mind a szociálpolitikai lehetőségek hiányosságai a családi életekben csapódnak le, tovább gyengítve a családot. Nem gondoljuk, hogy a szociális kisszövetkezetek alapján fogják a problémákat megoldani, de úgy véljük, hogy minden lehetséges eszközt meg kell ragadnunk a család támogatása, védelme érdekében. Sokféle esz-
közre van szükség, ezek között új tipust képviselhetnek a LARES-hez hasonló kisvállalkozások, ha a társadalom nem akadályozza /különböző közvetett módokon/, hanem megtűri, sőt segíti létrejöttüket és tevékenységüket.

Kiegészítés

A tanulmány elkészültét követően jelent meg a 32/1985./X.31./ PM sz. rendelet, mely 1986. január 1-től gyakorlatilag adómentességet biztosít a humán szolgáltató kisszövetkezeteknek, amennyiben azok az arra illetékes állami /minisztérium ill. tanács/ szervvel szerződést kötnek. Az említett jogszabály azonban továbbra is csak a humán szolgáltatást "közvetlenül végzők" esetében csökkenti 10%-ra a társadalombiztosítási járulékot, fenntartva ezáltal a munkát szervező, ellenőrző, irányító munkatársak hátrányos megkülönböztetését.

A NEVELÉSI TANÁCSADÓKBAN FOLYÓ CSALÁDGONDOZÁS
SZOCIOLÓGIAI VONATKOZÁSAI

Bevezetés

Néhány évvel ezelőtt egy ismerősöm révén kerültem egy esetelemző megbeszélésre, amelyen a családgondozók dolgozták fel tapasztalataikat, közösen próbáltak megoldást keresni egy-egy igen nehéz helyzetben. Munkájuk felkeltette az érdeklődésemet. Két dolog miatt tartom figyelemre méltónak ezt a tevékenységet. Egyrészt sok esetben elvezet nagyon rossz helyzetű családokhoz, akiknél az életfeltételek javítására irányuló gondozói tevékenység nyomán feltáruznak, jól láthatóvá válnak az állami szociálpolitika diszfunkciói, illetve fehér foltjai. Másrészt a családgondozók nagy része magas szociálpolitikai kulturával rendelkezik, és ez mintául szolgálhat a magyarországi szociális munkás munkakör létrehozásához. A családgondozás mostanában érik szakmává: sajátos problémákra irányul, ehhez csak erre a tevékenységre jellemző eljárásokat dolgoz ki. Eközben létrejön az e munkakörben dolgozók "mi"-tudata, ők maguk is, és a velük kapcsolatba kerülő rokon területek képviselői kezdik külön szakmaként definiálni tevékenységüket. Dolgozatom ennek megfelelően két részre oszlik. Az elsőben a családgondozás kialakulására, jelenlegi helyzetére vonatkozó legfontosabb ismereteimet foglalom össze, a másodikban néhány konkrét eset elemzésével próbálom bemutatni, mit tehet és mit nem a családgondozó, hol vannak tevékenységének határai, hol huzódnak az említett fehér foltok.

A családgondozás kialakulása, jelenlegi helyzete,
jellemzői

1982-ben Budapesten 23 kerületi nevelési tanácsadóban /Óbuda és Békásmegyér külön van/ végeztek családgondozást, 54 főállású munkatárssal. A vidéki hálózat még nincs kiépítve, vidéken

ugyanebben az évben összesen 10 családgondozó dolgozott. A Minisztertanács 1984 őszén határozatot hozott arról, hogy országos szinten létre kell hozni a hálózatot - husz év alatt.

A nevelési tanácsadóknak folyó családgondozás célját 1972-ben abban foglalták össze, hogy segítse egyrészt az iskolák, másrészt a gyámhatóságok gyermekvédelmi munkáját. Ez a meghatározás jelzi is a családgondozó helyét, illetve egyik gyakori feladatát; közvetít az ügyfél és az iskola, az ügyfél és a hatósági gyermekvédelem, az ügyfél és a szociálpolitika intézményei között. Munkájával enyhíti az oktatásügy, a hatósági gyermekvédelem, a szociálpolitika diszfunkcióit. /A szociálpolitika diszfunkciói sokszor a társadalmi, a gazdasági szerkezet konzerválódását segítik, ebből a szempontból tehát funkcionálisak. Jó példa erre a rendszeres nevelési segély. Mint Horváth Ágota kimutatta,^{x/} e segély feltételrendszere épp a leginkább rászorulókat zárja ki a jogosultak köréből, így közvetve hozzájárul ahhoz, hogy ujratermelődjön az a nagyon rossz körülmények között élő, a legrosszabb munkákat végző réteg, amely iskolázatlan és szakképzetlen is, és amely a segédmunkás utánpótlást biztosítja a gazdaság számára. Funkcionális ez a segély úgy is, hogy a közvélemény felé igazol: ennyi és ennyi milliót költ az állam segélyezésre, aki még mindig rossz helyzetben van, az már csak magát okolhatja./

A családgondozás helye a család- és gyermekvédelem,
a szociálpolitika intézményrendszerében

"A szociálpolitika az elébe rakott feladatoknak csak akkor tud megfelelni, ha a különböző és a szociális kérdés egész területére kiterjedő munkaágai egységes szervezetben futnak össze és a tevékenységek egymásból folynak, egymást kiegészítik. Ezért csonka, eredménytelen annak az államnak a szociálpolitikája, amely egyes ötletszerűen kiragadott intézményeket valósít meg."

/Hilscher Rezső/

x/ Horváth Ágota: Egy segély anatómiája. /Esettanulmány a rendszeres nevelési segélyről, In: Oktatásról és Társadalompolitikáról, MTA Szoc.Int. kiadvány, Budapest, 1982.

A nevelési tanácsadók a családban nevelkedő 3-18 éves koru gyermekek egészséges személyiségfejlődésének, veszélyeztetettségük megelőzésének segítésére létrehozott intézmények. A családgondozó munkája a gyermek környezetében levő veszélyeztető tényezők elhárítására irányul.

Ez a tevékenység abból a feltételezésből indul ki, hogy a szocializáció korai szakaszában viszonylag egyszerű eszközökkel /szociálpolitikai eljárásokkal, pedagógiai, pszichológiai támogatással/ elég sikeresen megakadályozható a különböző deviáns viselkedésformák kialakulása, illetve rögzülése.

A családgondozás a mai gyakorlat szerint viszont elég ritkán prevenció. Ennek egyik fontos oka az intézményrendszer szerkezetében, működésében kereshető.

Ugyanis több, egymástól független gondozói hálózat működik, amely közvetve vagy közvetlenül családgondozást is végez. Irányításuk - szociálpolitikai főhatóság hiányában - részben az Egészségügyi, részben a Művelődésügyi Minisztérium feladata.

Ennek az intézményi széttagoltságnak az a következménye, hogy e hálózatok egymástól függetlenül, koordinálatlanul működnek, és bár tevékenységük sokszor átfedi egymást, legtöbbször nem jön létre együttműködés és még a rendelkezésre álló információkat sem cserélik ki. Az is előfordulhat, hogy a különböző szempontok és érdekek ellentétbe kerülnek egymással.

A fentiekből következik, hogy a családgondozók a többi szociálpolitikai, illetve gyermekvédelmi intézménnyel legfeljebb informális kapcsolatban állnak.

Az elemzett helyzet megoldására 1985. március 1-én az országban 12 intézmény létesült, Családsegítő Központ elnevezéssel, egyenlőre kísérleti céllal.

A Társadalmi beilleszkedési zavarok /TBZ/ kutatási főirány javaslatai szerint a családgondozó állomások egy szociálpolitikai főhatóság és a területi tanácsai szerv köré rendezett önálló intézményes egységként működnének. Ez a terv az ezen a ponton - az önálló szociálpolitikai főhatóság létrehozásának sürgetésében - megegyezik az "Egységes szociálpolitikai koncep-

ció kialakítását célzó" kutatási főirány javaslatával. Az intézményi feltételekről összegezve annyi biztosan megállapítható, hogy a szociálpolitika intézményrendszerének szerkezeti reformja és általában nyitott, önkorrekcióra képes rendszerré válása nélkül hatékony családgondozás nem létezhet. Hilscher Rezső elveit ismételnem meg: az elemi szükségletek kielégítésének lehetősége nélkül, megfelelő munka- és lakáskörülmények teremtése nélkül a szociális munka eleve kudarcra ítélt. A szociálpolitika jelenlegi működése viszont éppen a gyors, hatékony, produktív segítséget nem teszi lehetővé.

Családgondozó képzés ma Magyarországon nem létezik. Akik ezen a pályán dolgoznak, azok pedagógus képesítéssel rendelkeznek, vagy a Gyógypedagógiai Főiskola szociális szervezői vagy pszichopedagógiai szakán végeztek. A családgondozás egy speciális social worker munka. A közeljövőben bevezetendő képzéssel kapcsolatos álláspontok a következőkben foglalhatók össze:

- A képzés először posztgraduális legyen, hogy azok nyerhessenek intézményes keretek között megfelelő szakismereteket, akik már valami ilyen jellegű munkakörben dolgoznak.
- Később nappali tagozaton is be kell vezetni mind az általános, mind a szakirányú képzést. Ügyelni kell a képzés nyitottságára, hogy az egyes területek között legyen átjárás, és legyen továbbképzési lehetőség a rokon tudományágak /pszichológia, szociológia stb./ felé.
- Több elképzelés szerint a Bölcsészkaron kellene bevezetni, ez valószínűsíteni a magas szintű szakmai felkészültséget.
- Mások szerint olyan intézmények alkalmasabbak erre, ahol már folyik felkészítés rokon területekre, pl. Gyógypedagógiai Főiskola, Egészségügyi Főiskola védőnői szaka. Ennek a javaslatnak a védelmezői megemlítik azt is, hogy a bölcsészkarokra magas társadalmi állású családból érkezik a hallgatók zöme, így nehéz lesz a köztük és ügyfeleik közötti társadalmi távolság áthidalása, az a megértés, ami ebben a szakmában nélkülözhetetlen. A másik

oldalról, egy ilyen fajta képzést, ami a közművelődés szakon kísérletképpen folyt, az egyetem is megpróbálná kilökní magából, mint oda nem illőt.

Összefoglalva az eddigieket: Jelenleg hiányoznak azok az eljárások, amelyekben egyszeri komolyabb segítség után a család saját erejéből talpra állhat. Rengeteg pénz folyik el szétaprózva segélyezésre, de mindig éppen annyi jut csak, amennyi a túlélésben, de nem a rossz helyzetből való kilábalásban segít. Jelenleg még nem tudom igazolni, de feltételezem, hogy ez a segélyezési mód sokkal drágább, mint a produktív segítség.

A családgondozás sajátossága, dilemmái

"Kiskoru gyermekeinek, valamint az államérdeknek védelmére fölhatalmazva az a dolgom, hogy összebékítsem körülményeivel, s hivatalból ellenezzem hajlandóságát a szenvedésre."

/Konrád György/

Ennek a munkának az a legfőbb feltétele, hogy a családgondozó - szemben a hatóságok normatív, követelő beállítottságával - megértő, segítő kapcsolatba kerüljön ügyfeleivel. A családtagok egész személyiségéhez, illetve a családi kapcsolatrendszerhez viszonyuljon, annak pszichológiai és társadalmi meghatározottságában. Ebből alakul ki a szakma egyik fő jellemzője: az ügyfelekkel érzett szolidaritás, elkötelezettség. A megismerést, a segítség folyamatát döntően meghatározza, hogy a gondozó mindennapi életük színterén kerül kapcsolatba a családdal, így olyan benyomásokat, ismereteket szerezhethet, amire egy rendelőben dolgozó szakembernek sokkal kevesebb lehetősége van. Mindezek miatt ma Magyarországon az egyik legmagasabb szociálpolitikai kulturájú munkaformának tartom a családgondozást. Ebből a képből számos kedvező lehetőség rajzolódik ki. A mindennapos munka azonban olyan konfliktusokat is hordoz, amelyek feldolgozása nagyon nehéz. Sok esetben konfliktusos a családgondozó viszonya pszichológus kollégáival. Ennek az az oka, hogy a kialakult gyakorlat szerint a pszichológus a maga eszközeivel megközelíthetetlen, számára kudarcos eseteket átadja a családgondozónak,

akire így rámarad a reménytelennek, hetediziglenig meghatározottnak, kimozdulásra képtelennek látszó ügyek tömege. Ráadásul mindennapos tapasztalata, hogy pszichológiai eszközökkel csak egy bizonyos szociokulturális szint fölött végezhető terápia. Így a legrosszabb helyzetű gyerekek gyakran minősülnek képezhetetlennek, terápiára alkalmatlannak.

Szintén a legfontosabb dilemmák közé tartozik az is, hogy a családgondozó azzal, hogy megjelenik a családnál, megbontja annak autonómiáját. Ehhez lelkiismerete szerint nem lenne joga, sokszor tudja, hogy a nagyon nehéz helyzetekből való kilábalás támogatásához hiányzik a jogi, anyagi, esetleg szakmai kompetenciája /orvosi, pszichiátriai esetek/, de az elé kerülő ügyek nagy része azonnali tűzoltást igényel.

A harmadik, legsúlyosabb dilemma ezzel a munkával kapcsolatban az, hogy társadalmi hatása ambivalens természetű. Egyrészt megpróbál hozzájárulni a devianciát, szegénységet, szociális problémákat okozó társadalomszerkezet megváltoztatásához, másrészt az egyedi esetkezeléssel azt éri, érheti csak el, hogy ügyfelei jobban tudjanak együttélni szűkös, nyomorító körülményeikkel. Ebben a vonatkozásban tehát a társadalmi szerkezetet konzerválja.

A szakma helyzetére igen jellemzőnek tartom, hogy az előbbi dilemma második eleme sokkal erősebb a családgondozók szakmai önképében, mint az első. A következő idézet egy szakmai lapból származik: "A családgondozóban felbukkanhat a gondolat, hátha a társadalomnak szüksége van erre a mindezidáig ujratermelt, szociológiailag peremhelyzetbe kényszerített rétegre." Később: "Gondozottai igen kis mértékben tehetnek arról, amiben élnek." Még később: "A családgondozó a belépés aktusával a valódi problémák elfedéséhez járul hozzá, ezért fizetik." Az előbbi állításokból azzal mindenképpen egyetértek, hogy a szegénység létezését a társadalom, a gazdaság szerkezete teszi szükségessé, és a társadalom egyes folyamatai termelik ujjá /szegregáció, az iskolarendszer működése, előítéletek képződése stb./. Az egyének természetesen felelősek helyzetükért, de ez csak alkalmasszerűen, esetlegesen eredményezhet kimozdulást a kö-

rülmények szorításában. De nem hiszem, hogy minden fajta szociális munka eleve és kizárólagosan konzerválna. Nálunk az egyéni és a csoportos szociális munka bizonyos formái kialakultak, de tökéletesen hiányoznak a közösségi munkaformák. Azok, amelyek az alulról szerveződő, érdekközösségen alapuló, érdekérvényesítő, és mobilitási folyamatokban játszhatnak tanácsadó, informátor és részben szervező szerepet.

Ennek a munkaformának például Angliában hagyománya és jól kialakult gyakorlata van. Tartalma abban áll, hogy bizonyos közösségek tagjait bátorítják problémáik megvitatására, arra, hogy érdekeik védelmében közös akciókba lépjenek. Biztosítják számukra az ehhez szükséges információkat, megismertetik a lehetséges eljárás módokat. Ez a fajta társadalmi tagságra nevelés egyben politikai szerep is. Ebben a munkában is látok valamenynyí kétértékűséget, hiszen a tanácsadó és ügyfelei közötti társadalmi különbség ellentétes érdekek forrása lehet, de ez a munkaforma mégis inkább új erőforrást jelent a társadalom átalakításának folyamatában. Melyek lehetnek azok a tényezők, amelyek egyértelműen a szociális munka átalakító jellegét mutatják?

Peter Leonard szerint^{x/} a szociális munka radikális gyakorlatának az az alapja, hogy a szociális munkás ambivalens az uralkodó értékrenddel szemben, viszont elkötelezi magát az ember és a társadalom mellett a társadalmi változások folyamatában. Munkájánál fogva egy elnyomó szervezetrendszer és szakmai összefüggésrendszer tagja, de egyben módja is van ennek felismerésére. Munkája során elérheti, hogy ügyfelei átlátása növekedjék a politikai, gazdasági és egyéb szervezetek felett. Az elnyomás védelemmel is összekapcsolódik. Tehát míg elsődleges célja valamilyen szenvedés enyhítése, addig másodlagos célja az is lehet, hogy kialakuljon ügyfeleiben az elnyomott helyzetükre vonatkozó kritikai tudat, illetve az a képesség, hogy ez ellen másokkal együttműködve küzdjenek. A szociális munkás tevékenysége nyomán ügyfele számára új rendszerekkel kerülhet kapcso-

x/ Peter Leonard, *Sociology in Social Work*. Routledge and Kegan Paul, 1970,

latba, esetleg ellenrendszereket építhet ki. Mindennek az a feltétele, hogy a szociális munkás és ügyfele kapcsolata mindinkább távolodjon a gondnoki viszonytól, és mindinkább partneri jellegűvé váljék. Ezt az érvelést azzal egészíteném ki, hogy a szociális munkás tevékenysége akkor lehet radikális, ha törekszik arra, hogy az általa tapasztalt jelenségek minél inkább bekerüljenek a köztudatba, valamiféle nyilvánosságba, hogy a társadalom széles rétegei szerezzenek hiteles forrásból tudomást a "gondozottak" életfeltételeiről.

Az esetek általánosítása

Az óbudai nevelési tanácsadó segítségével nyílt alkalmam arra, hogy nyomon kövessem olyan családok sorsának alakulását, akiket az elmúlt 6-7 évben hosszú ideig látogatott családgondozó. A tanácsadó vezetője kiválogatta számomra ezeknek a családoknak az írásos anyagát. Az ő esetüket nagyon nehéznek, bonyolultnak tartották munkatársai. Körülbelül harminc dosszié került így a kezembe. Ezekből kiemeltem néhány olyat, amiből kitűnik, hogy a gyerek problémáinak hátterében jól kirajzolódó szociális feszültség-góc is áll: például a család nagyon rossz anyagi helyzete, lakáshelyzete, a szülők deviáns viselkedése stb. Végül kontrollként olyan családokat választottam, ahol ilyen problémáknak nem volt írásos nyoma. Információimat egyrészt a tanácsadó dokumentációjából szereztem, ez tartalmazza a gyerekek és a szüleik néhány személyi adatát, a gyerekekkel foglalkozó szakemberek /pszichológusok, gyógypedagógusok, családgondozók/ feljegyzéseit, a család érdekében kezdeményezett eljárások iratait, a gyámhatósági, iskolai stb. levelezést. Az információk másik része a családokkal készült interjúkból származik. A beszélgetések középpontjába a szülők életutja és a család eddigi története került, különös tekintettel életkörülményeik, személyes kapcsolataik multbeli, illetve jelenlegi helyzetére. Az így szerzett ismereteimet sok esetben egykori családgondozójuk elbeszélése is kiegészítette.

Arra voltam kíváncsi, hogy a családi életben kialakult nehéz helyzet milyen okokra vezethető vissza, és hogyan reagáltak

az egyes családtagok a krízisre. Melyik az a fázis, mikor belép a családgondozó, milyen jellegű a családi életnek az a szakasza, amit végig kísér, és milyen az a szakasz, ami azóta eltelt, hogy a család életéből kilépett azzal, hogy lezárta az ügyüket. Melyek azok a problémák, amelyek megoldásához sajátos eszközeivel segítséget tudott nyújtani, és melyek voltak túl illetékesége határán? Az ügy lezárulása után stabilizálódott-e a család élete, vagy tovább hurcolják megoldatlan feszültségeiket, esetleg újak is keletkeztek azóta? Melyek lettek volna a legfontosabb lépések, amelyeket a gondozó legjobb tudása szerint megtett volna, de valamilyen oknál fogva mégsem tudott lépni? Milyen eséllyel kerülnek a gyerekek családgondozóhoz a kerület lakosságának különböző társadalmi-gazdasági helyzetű csoportjaiból? A teljesen egyedi történetekben vannak-e többször előforduló, általánosabb érvényű motivumok? A gondozó eljárásai minőségükben és eredményességükben különböztek-e az említett két csoportban?

Statisztikai elemzések

Semmi újat nem állítok azzal, hogy a családgondozók többnyire olyan alacsony társadalmi-gazdasági státusú családokkal foglalkoznak, ahol a családfő szakképzetlen munkás, rossz a kereső-eltartott arány, alacsony a jövedelem, rossz és szűk a lakás, kevésbé részesülnek oktatásból, egészségügyből és magas a deviáns viselkedés aránya. De az arányok érzékeltetésére összevettem az említett családok foglalkoztatási és lakásadatait a megfelelő kerületi adatokkal. A jövedelmi összehasonlításra nincs pontos információm mind a harminc családról, és egyébként is nagy nehézségbe ütközne például 1975-ös és 1982-es összegeket összehasonlítani.

Nem fizikai munkát végez a III. kerületiek 49,6%-a, a gondozott családoknál ez az arány 16,6%, szakmunkás az óbudai aktívak 25,9%-a, az én mintámban ez az arány 30%. Betanított munkás a kerületben 18,1%, a gondozottaknál 26,7%, segéd- és alkalmi munkás Óbudán 6,3%, a vizsgált családoknak viszont 26,7 százaléka.

A megoszlások különbségei jól érzékeltetik, hogy minél rosszabb munkát végez valaki, annál nagyobb az esélye, hogy a gyereke gondozottá váljon.

A vizsgált esetekben a nem fizikaiak aránya egyharmada a kerületi nem-fizikaiaknak, viszont kétszer annyi a szakképzetlenek, és négyszer annyi a segéd- és alkalmi munkások aránya, mint általában a kerületben.

Egy szobás lakásban lakik a kerület lakóinak 22,7%-a, a gondozottak 50%-a, két szobás lakásoknál ez az arány 42% és 30%, három szobás lakásoknál 31% és 20%. És ezek a számok semmit nem mondanak még a lakások komfortfokozatáról, állapotáról, a lak-sűrűségről. A családgondozók 30 eset közül kilencben említik a rossz lakáskörülményeket a legfőbb veszélyeztető okként. Óbudán loo aktív dolgozóra 94 inaktív és eltartott jutott. A vizsgált családoknál ez az arány loo a 219-hez. A rossz kereső-eltartott arány következményeit súlyosbitja, hogy az anya a sok gyerektől nem tud elmenni dolgozni, így elveszti azokat a juttatásokat, amik munkaviszonyhoz kötöttek.

A veszélyeztető okok közül a leggyakoribb a szülők rossz kapcsolata, harmincből 22-ben fordult elő válás, külön élés, mindennapos veszekedés, verekedés. Ebből a 22 esetből 18-ban egyik vagy mindkét szülő alkoholista is. Az alkoholizmus és a házassági kapcsolatok felbomlásának összefüggését több vizsgálat is igazolta.

A rossz anyagi helyzet 30 eset közül 9-ben első helyen szerepel a veszélyeztető okok listáján. A 9 eset közül csak 3-ban van szó alkoholos ártalomról.

Súlyos, gyógyíthatatlan, a család életét döntően befolyásoló betegség fordult elő 5 családban, öngyilkosság vagy öngyilkossági kísérlet 6-ban. Hat esetben a bűnözés a legfőbb veszélyeztető ok.

A nagyon alacsony esetszám, a deviáns viselkedés és a társadalom szerkezetében elfoglalt hátrányos pozíció közötti összefüggések sokoldalúan dokumentált és ismert összefüggése miatt részletesebb számításoknak nem láttam értelmét.

Nem számszerűsíthető közös motivumok

E családok többségében tehát a családfő segéd-, betanított, vagy alkalmi munkás, vagy olyan inaktív, aki korábban ezeknek a foglalkozási csoportoknak valamelyikébe tartozott. A számszerűsíthető közös vonásokon kívül azonban további nem kvantifikálható azonos motivumokat is találhatunk történeteikben. Ez a hasonlóság a szakképzetlen rétegeknek a társadalom szerkezetében elfoglalt helyével magyarázható, és többnyire megegyezik a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején megfigyeltekkel.

Az általam megfigyelt családokban a fiatalok munkavállalása sokkal alkalomszerűbb, esetlegesebb, mint a társadalom szakképzett csoportjaiban. Mivel mindig valaki után a legrosszabb, legpiszkosabb munkákat végzik, nem is kötődnek se tevékenységhez, se munkahelyhez. Míg a szakképzettséggel rendelkezők legalább valamilyen önmegvalósításra képesek munkájukban, a segédmunkások ezt a legritkább esetben élhetik át. Munkavállalásuk szakaszos, nem folyamatos, gyakoriak a hónapokig, esetleg évekig tartó szünetek. Szakképzetlenségük iskolázatlanságukra vezethető vissza, és ez gyerekeik iskolai pályafutását is nagymértékben befolyásolja.

Valamennyi családban előfordult több olyan súlyos betegség, amit az orvosokkal való rossz viszonyuk miatt inkább nem kezeltek.

A folyamatos munkavállalással járó jogok és védettségek, a munkaviszonyhoz kötött szociális jövedelmek, az iskolázás és az egészségügy a társadalmi újraelosztás kiemelt pontjai: itt jut vissza a bérekbe be nem épített többletek egy része. A szociálpolitika működési mechanizmusa révén viszont pont ezek a rétegek, a leginkább rászorulóknak részesülnek belőle a legkevésbé.

Jellegzetes munkahelyek és lakóhelyek kapcsolódnak e réteghez: a harmadik kerületben főleg a téglagyár és a kenyérgyár foglalkoztat sok szakképzetlen munkást. A lakótelepek legfelső emeletein koncentrálódnak lakásaik, régi házakban a legrosszabb, legalacsonyabb presztizsű részekben. Életük szűkösségével és labilitásával viszont az interperszonális kapcsolatok nyíltsága és közvetlensége kapcsolódott össze a megismert családoknál.

Összefoglalva még megemlítendő, hogy a társadalom alsó, de nem marginális csoportjaiba tartoznak ezek az esetek. Ezek a családok messze nem a legszegényebbek, nem a legrosszabb körülmények között élők, a devianciának is viszonylag enyhébb formái fordulnak elő itt. Valószínű, hogy az ennél súlyosabb ügyek nem kerülnek a nevelési tanácsadókbá, azok ellátásában más intézmények illetékesek. Megfogalmazható tehát egy olyan hipotézis, hogy a nevelési tanácsadók keretében folyó családgondozás alapvetően a szakképzetlen, de nem marginális csoportokra irányul. Az alacsony esetszám miatt ez további igazolásra szorul.

A lakótelepi élet csődje

"Minden szociálpolitikának kiindulópontja az ember otthona: a lakás."

/Hilscher Rezső/

"Tízemeletes kilövősilók a munkaerő sorozatvetői".

/Petri György/

Több család igen súlyos problémái foglalkozhatók össze ezzel a címmel. Egy új típusú szegénység jön létre mostanában, a lakótelepi ajtók mögé zárt - úgy is mondhatnánk: összkomfortos szegénység. Az ún. objektív relatív depriváció egy jellegzetes esete ez. Olyan sokgyermekes családokról van szó, akik a hetvenes években igen nehéz körülmények közül költöztek új lakótelepi lakásba. Ezzel régi álmuk teljesült, de néhány év alatt kiderült, hogy egy ilyen lakás tökéletesen diszfunkcionális számukra, és fenntartása a családtól erőn felüli áldozatokat követel. A lakás közben kicsi lett: kb. 50 négyzetméteren 8-10 felnőtt, vagy felnőtt testméretű gyerek tolong. Elköltöztek volna már máshova, akár rosszabb lakásba is, de ha a rendkívül magas lakbért és rezsit ki is tudják fizetni /jelenleg a téli hónapokban 2000 forintra is felmegy ez az összeg, az áremelések előtti áron/, olyan minimális felhalmozásra sem képesek, amiből a költözés megoldható volna. Ezek a családok új lakóhelyükön is a régi szegénységüket görgetik tovább. Ezelőtti, rosszabb lakásukban legalább otthon érezték magukat, itt teljesen gyökértelenek. A lakáskérdésben a szociális szempont az elosztás egyetlen mozza-

natában érvényesült: valamivel hamarabb utaltak ki nekik lakást, mint a kisebb családoknak. De olyan helyzetbe kerültek, hogy az amugy is alacsony családi jövedelmek felét-harmadát a lakás emészteti fel. Közben a kereső-eltartott arány nem változott lényegesen, még mindig sok kiskorú gyermeküknek nincs önálló jövedelme. Rendszeres nevelési segélyre általában nem jogosultak valamelyik kizáró kritérium, vagy a gyámhatóság által ujonnan beiktatott szempont alapján.

Összefoglalás

Szembeállítva a családok életében egymásra torlódtott megoldatlan problémákat azokkal az eljárásokkal, amit esetükben alkalmaztak, egyből kitűnik, hogy ha a családgondozó feladata elsősorban szociálpolitikai jellegű, szinte azonnal kudarcot vall: az állami intézményrendszer gyakorlatilag képtelen gyors, hatékony, több tényezőssé segítségnyújtásra. A gondozó munkáját viszont lehetetlenné teszik, megbénítják ezek a hiányok. Hiszen a legelemibb létfeltételekről van szó, munkáról, lakásról, jövedelemről stb. Egyetlen kiút van: a hivatalos intézményeken kívül megoldást keresni. Ismerek gyermekvédelmi szakembereket, akik kilátástalannak ítélt ügyekben egyből rádióhoz, újságokhoz, informális szervezetekhez fordulnak, így még mindig nagyobb az esély, hogy egy üzemtől, brigádtól vagy más közösségtől gyorsan megérkezzen a nélkülözhetetlen segítség. Ez a megoldás azért tarthatatlan, mert az ezzel a feladattal megbízott szervek tehetetlensége miatt kerül rá sor. A társadalmi lelkiismereten és segítőkészségen alapuló segítségnyújtási formákra feltétlenül szükség van a hivatalos intézmények alternatívájaként, vagy kiegészítéseként, de semmiképpen sem azok helyett.

De ez már egy másik problémát is felvet. A gondozó munkájának hatékonyságát nagyban befolyásolják azok az informális ismeretek, kapcsolatok, amelyek a konkrét intézkedésekben rengeteget jelentenek. Mozdulni sem tud, ha nem tudja, hol lehet albérletet, alkalmi munkát szerezni, ha nincsenek "jó emberei" egy-egy területileg illetékes gyermekintézményben. Mindezekről eddig méltánytalanul kevés szó esett a szakirodalomban. A csa-

ládgondozás jelenlegi formájában csak ott lehet hatékony, ahol nem kell szociálpolitikai feladatokat felvállalnia.

Ahol például az a fő feladat, hogy a családtagok életét támogassa válságos életszakaszukban, vagy az új társadalmi környezetbe kerüléssel szükségessé váló ismeretek szerzését felgyorsítja, és ezzel megelőzze súlyosabb konfliktusok kialakulását. A rájuk háruló szociálpolitikai feladatokat viszont továbbra is ellátatlannak kell tekinteni. Mindezek miatt úgy látom, igaz, hogy törekedni kell olyan minél korszerűbb, minél átfogóbb szociálpolitikai rendszer kiépítésére, amely nem szegénypolitika, mert garanciák vannak beleépítve az objektív, abszolút szegénység ellen, de ezzel legalábbis azonos hangerővel kell mondani azt, hogy mielőbb ki kell építeni azokat az alrendszereket, amelyek a jelenlegi, a létező objektív és abszolút szegénységet felszámolják.

A politikai névtelenekekről van szó, akik mindenkinél kevésbé tudják a jelenlegi strukturában érdekeiket érvényesíteni. De nemcsak az önképviselő hiánya ez, hanem /Gombár Csaba szavaival/ a legális politikai szervek problémareprezentálásának hiánya. Egyetértve Gombár Csabával abban, hogy "a politikai névtelenségből való kiemelkedés nélkül még egy adekvát szociálpolitika is csak szemérmes, karitativ funkciót tölthet be", azért nagyon fontosnak tartom, hogy legalább legyen e csoportok létviszonyainak felszámolását célzó szociálpolitika. Hiszen, Hilscher nagyon is aktuális megfogalmazása szerint a szociálpolitika feladata az, hogy "az erkölcsi, szellemi, és gazdasági javak olyan elosztását valósítsa meg, amely a társadalom igazi céljai elérésének szolgálatában, minden embernek, valamennyi létviszonylatában emberi létéhez méltó, s őt, társadalmi tagságánál fogva megillető életnivót biztosít, s az ember számára lehetővé teszi rendeltetésének betöltését."

A SZOCIÁLPOLITIKAI ELLÁTÁS KÉRDÉSEI SZEGED VÁROS HÁROM
KÖRZETÉBEN - FELDERÍTÉS ÉS SZOCIÁLIS TEREPMUNKA

/Szerkesztői megjegyzés: Az "Általános /egységes/ szociálpolitikai koncepció kialakítását célzó" program keretében került sor arra a szegedi akció-kutatásra, amelynek célja annak feltárása volt, hogy a jelenlegi intézményi viszonyok között mit tehet a család érdekében a szociális munkás; hol húzódnak meg kompetenciájának határai; milyen módszereket lehet kidolgozni jelenlegi eszköztelenségének leküzdésére. Az alábbiakban erről az akció-kutatásról készült beszámolóból közlünk egy válogatást, amely elsősorban a kísérlet során kidolgozott módszertani kérdéseket, ötleteket tartalmazza./

A beszámoló feladatát nehezíti, hogy olyan munkáról van szó, amely jelentős részben saját maga alakította ki saját feltételeit. Ezért már a következőkben, amikor a kiinduló feltételezésekről és a felhasznált módszerekről írok, elengedhetetlenül fel kell vázolnom a másfél éves együtt végzett munka történetét is, vagy legalább utalnom kell olyan tényezőkre, amelyek csak e történet szöveggörnyezetében lennének a helyükön. Ugyanis előre kell bocsátanom néhány következtetést anélkül, hogy részletesebben kifejteném őket - ezekre később, a dolgozat utolsó részében még visszatérek.

A kutatás kiinduló kérdése a lakossági szükségletek és a szociálpolitikai szolgáltatások találkozása volt, ahol elsősorban a találkozás hézagaira kellett figyelniük, vagyis arra, hogy a szociálpolitika meglévő szolgáltatásai hol és hogyan nem érik el a jogosultakat, vagy ha elérik, ahok mennyiben és miért elégtelenek a hátrányok egyébként célul tűzött mérséklésére.

Két irányból terveztük megközelíteni ezt a kérdést. Az egyik megközelítés egy sokdimenziós nyilvántartás lett volna, amelyről fokozatosan és végül teljesen lemondtunk. Már a terve-

zés során nyilvánvaló volt, hogy a népszámlálási adatokon alapuló nyilvántartás nélkülözni fogja a jövedelmi adatokat. Arra nem gondolhattunk, hogy ezeket a munkáltatóktól szerezzük be, mert aránytalanul hosszadalmas és munkaigényes vállalkozás lett volna. Felmerült még, hogy a foglalkozás és beosztás alapján állapítsunk meg jövedelmi kategóriákat, de ezt is elvetettük. A nyilvántartás tehát eleve nélkülözötte volna a jövedelemre, a munkáltatói szociálpolitikai juttatásokra vonatkozó adatokat, de végülis nem ez a hiányosság volt az, ami miatt teljesen lemondtunk a nyilvántartásról. Az adatgyűjtés már megkezdődött, amikor az előzetes tájékozódásból és a párhuzamosan folyó pásztoi kutatás felmerülő nehézségei folytán kiderült, hogy az 1980-as felvétel adatai jelentős munkát igénylő korszerűsítés nélkül gyakorlatilag használhatatlanok a nyilvántartás céljai-ra.

A másik megközelítés, amely az eredeti kutatási tervben szerepel, a terepen végzett folyamatos interjúzáson alapul. Együttes családirterjúkat terveztünk. Az interjúzáshoz a mintát az előzőekben említett nyilvántartás szolgáltatta volna, kiegészítve a terepmunka során létrejövő informális csatornákon jelentkező családokkal.

Az interjú munkát eleve úgy terveztük, hogy az modellálja egy általános személyes szociális alapszolgáltatás működését. Feltételeztük, hogy a szociális munka, amelynek keretei jelenleg vannak kialakulóban, idővel alapszolgáltatássá válhat, melynek nemcsak az a feladata, hogy felderítse illetve kezelje a sürgős, elmérgesedett, vagy más módon nehezen megoldható eseteket, hanem kulcsszerepet vállaljon a lakossági igények és a szociálpolitikai szolgáltatások találkozásában. Az általunk elképzelt szolgáltatás az eddigiekhez képest merőben új típusú információs csatornaként működne, amely a helyi szociálpolitikai tervezés és operatív irányítás, illetve közvetett úton a központi tervezés számára is folyamatosan szolgáltatna információkat, másrészt pedig "lefelé" a lakosság számára mással nem pótolható garanciát jelentene a jogosultságok érvényesítésére.

A kétféle megközelítés kiegészítette volna egymást, vagyis a lakossági adatok és a szociálpolitikai szolgáltatások megoszlásáról szóló adatok összefektetéséből álló hiányos kimutatás réseit valószínűségi alapon ki lehetett volna tölteni a 4-500 háztartásból álló interjusz minta adataival, az interjusz munkából adódó következtetéseket pedig nagyobb érvénnyel lehetett volna általánosítani a kimutatás szövegkörnyezetében. Komoly veszteség, hogy a kiválasztott területek háztartásairól bármilyen hiányos, de teljes körű kimutatás nem áll rendelkezésünkre.

A kutatás kísérlet-jellege így meghatározóvá vált. Ki kellett alakítanunk egy olyan praxist, amihez viszonyítva értékelhető eredményeket kapunk. Menet közben, már az adatgyűjtés szakaszában így leszűkült a kutatás által megválaszolható kérdések köre, és körülhatárolódott a várható eredmények érvényessége. Milyen forrásokból juthatunk szociálpolitikailag értelmezhető információkhoz egy adott terület népességéről? Hogyan érhetők el legmegbízhatóbban és leggazdaságosabban azok a háztartások, ahol várhatóan olyan feszültségekkel találkozunk, amelyeknek kiegyenlítése preferált szociálpolitikai feladat? Hogyan lehet a legalacsonyabb érzékenységi küszöbvel lehalászni és azonosítani ezeket a feszültségeket? Milyen technikák bizonyulnak életképesnek a felderítésben és a modellezett terepmunkában? Ezekre a kérdésekre próbáltunk válaszolni, amikor - meglehetősen szűkös körülmények között - az alább ismertetésre kerülő interjusz gyakorlatot kialakítottuk.

A modellezett terepmunka

Már a tervezés idején tisztázódott, hogy szolgáltatásra nem vállalkozhatunk /a kutatási tervben ezt részletesen indokoltam/, vagyis az interjúkkal eleve nem modellezhattünk ún. nyitott kapus szolgáltatást, és ami ezzel jár, nem építhettünk önselekczióra a minta kiválasztásánál. /Annak ellenére döntöttünk így, hogy tisztában vagyunk fele: külföldi tapasztalatok szerint az önselekczió a személyes szociális szolgálatok igénybevételéhez vezető legfontosabb út. Az 1965-ben indult dán nem-

zeti családsegítő program - ami a mi szempontunkból a legtöbb analógiát kínálja - szolgáltatásait az 1969-70-es évben az igénybevevők 43%-a saját kezdeményezéséből használta ki, és ez az arány az 1973-74-es évig egyenletes növekedéssel 61%-ra emelkedett. A különböző intézmények jelzésére - védőnők, iskolák, társadalombiztosítási szervek stb. - a családoknak felajánlott szolgáltatásokat az 1973-74-es évben a megkeresett családoknak 97%-a vette igénybe. Ezek az adatok számunkra nemcsak az önszelekció fontosságáról szólnak, hanem arról is, hogy még a személyes szociális szolgáltatások terén nagyobb hagyománnyal rendelkező országban is hosszabb időt vesz igénybe, amíg a lakosság megismeri és megtanulja használni a családorientált esetkezelésen alapuló szolgáltatást, és hogy az aktív felderítés még itt is kulcsfontosságú. Feltételezésem, hogy hazai körülmények között az aktív felderítés legalább ugyanilyen - ha nem nagyobb - szerepet kap, különösen a kezdeti években./

Maradt tehát számunkra az aktív felderítés modellezése. A tervünkben az szerepelt, hogy megkeresünk minden olyan intézményt, amelyek kapcsolatban állnak a kijelölt területek lakosságával. Azoktól az intézményektől, amelyek kifejezetten "profilba vágó" problémákkal foglalkoznak teljes listát kértünk az adott területeken velük kapcsolatban álló ügyfelekről. A tanács V.B. Egészségügyi Osztályától külön listán kaptuk a rendszeres szociális segélyezettek, a rendkívüli segélyezettek, a házi szociális gondozottak és a szociális étkeztetésben részesülők névsorát, valamint az osztály által nyilvántartott egyéb juttatásokban /munkaviszonyban nem állók anyasági segélye, lakbérkiegészítés visszatérítése, katonai családi segély és tartalékosok jövedelempótló segélye, vakok személyi járadéka, térítésmentes üzemanyag-utalvány, öregek napközi otthona, fogyatékosok napközi otthona, rendszeres szociális járadék és átmeneti segély, egészségügyi gyermekotthoni elhelyezés/ részesülők listáját. A gyámhatóságtól bontás nélkül kigyűjtöttük azoknak a családoknak a címét, akik bármilyen ügyben 1980-tól kezdve kapcsolatba kerültek a hatósággal. /A gyámhatósági akták természete áttekinthetetlené tette volna a különböző típusú ügyek elkülönítését: egy adott család egységesen kezelt aktacsomója mind-

addig "él", amíg a nyilvántartásba felvett összes kiskorú be nem töltötte 18. életévét, és addig a legkülönbözőbb jellegű határozatok, kérelmek, intézkedések ugyanabba a csomagba kerülnek./ Egy szerencsés véletlen folytán teljes listát kaphattunk a területeken élő alacsony összegű nyugdíjasokról /1800 Ft alatti nyugdíjak/.

Más módszert követtünk olyan intézmények esetében, amelyek nem főtevékenységként foglalkoznak illetve találkoznak szociális problémákkal. Az intézmény, szervezet megfelelő képviselőit megkeresve röviden ismertettük a kutatás jellegét, és az iránt érdeklődtünk, hogy nyilvántartanak-e vagy számontartanak-e olyan családokat vagy egyéneket, akik valószínűleg igényt tarthatnak bármilyen jellegű támogatásra. Ezek között a keretek között az intézmény vagy szervezet képviselői maguk döntötték el, hogy adnak-e ki címeteket, illetve ha adnak, azokat milyen szempontok alapján válogatják. Ilyen módon kerestük meg a Vöröskereszt és a HNF városi szervezetét és aktivistáit, a területi pártalapszervezeteket, a lelkeszi hivatalokat, a felnőtt és ifjúsági ideggondozót, az alkohol-elvonást is végző pszichiátriai osztályt, a területi bölcsődéket, óvodákat és általános iskolákat, az állami gondozottak utógondozását végző ügyintézőt, a körzeti orvosokat, a szociális foglalkoztatást végző üzemet, a körzeti védőnőket, a nevelési tanácsadót. A terepen végzett interjúzás közben szereztünk még olyan "háztömb körüli információkat", amelyeket a feldolgozás során két külön csoportba soroltunk. Külön kezeltük azokat a címeteket, amelyeket a lakossággal foglalkozásszerűen kapcsolatot tartó személyektől kaptunk /házmester, díjbeszedő stb./, és amelyeket a kérdezettek adtak meg beszélgetés közben.

A minta kiválasztása és az interjúzás szakasza nem különbözött el egymástól. Egyrészt, mert interjúzás közben folyamatosan kaptunk címeteket a kérdezettektől és egyéb esetleges forrásokból /"az egész lépcsőház"-tól, szomszédoktól stb. - a címek 10,2%-ához így jutottunk hozzá/, másrészt mert egyszerűen nem várhattunk addig az interjúzás megkezdésével, amíg a címek begyűjtése és feldolgozása meg nem történik. A beérkező cimlis-

tákról a kérdezők területi megosztás szerint kapták a címeket, és csak később készítettünk egységes kimutatást, amely lacim szerint rendszerezi a megadott neveket, megjelölve, hogy a cím milyen forrásból vagy forrásokból származott.

Az interjúzás során szolgáltatást /"segítséget"/ nem ajánlhattunk fel, pontosabban nem kezdeményezhettünk a felajánlást. Az interjúkat úgy kellett levezetni, hogy egyrészt a lehető legtöbb információhoz jussunk mindarról, ami a család életében szociálpolitikailag értelmezhető, másrészt a legalacsonyabb küszöböt biztosítsuk a család számára, hogy segítséget kérjen bármilyen természetű problémájának megoldásához. Ezt a kettős célt szolgálja a mellékletben leírt interjúterv.

A feltáró interjú szorosan kapcsolódott a csoportos esetmegbeszéléshez. Interjú helyzetben a kérdező, aki egyedül jelenik meg a családnál, úgy működik, mint egy szonda. Miközben vezet a beszélgetést és tudatosan igyekszik megszerezhető információkat szerezni, a helyszínen tömegesen érik olyan hatások, amelyek vagy csak homályos benyomásként maradnak meg benne, vagy teljesen megfogalmazatlanul hordozza magában azokat. Az esetmegbeszélés feladata az, hogy értékelhető adatokká alakítsa a benyomásokat és előhívja, megfogalmazhatóvá tegye az addig azonosítatlan, megnevezetlen információkat: kibontsa azt, amit a "szonda" a felszínre hozott.

A kéthetenként tartott esetmegbeszéléseken a feltáró interjúknak alig több mint 10%-a kerülhetett csak kibontásra. Kezdetben a kevés esetszám mellett minden egyes interjú meg tudtunk beszélni, így tisztán érvényesülhetett a modellezett szolgáltatásnak az a sajátossága, hogy a beavatkozásról szóló döntés nem egyéni, hanem csoportmunka eredménye. Az esetmegbeszélés során kiderült, hogy a család felajánlott-e valamilyen problémát, hogy pontosan mit ajánlott fel, milyen feltételekkel, és hogy a kérdező fel tud, vagy fel akar-e vállalni valamilyen közreműködést a felajánlott problémák megoldásában. Ha nem történt felajánlás, vagy a kérdező semmilyen további együttműködést nem vállalt a családdal, akkor - az interjú "vakfoltjainak" azonosítása után - a megbeszélésnek semmi to-

vábbi feladata nem volt, a kérdező pedig visszatért egy második, lezáró interjura a családhoz, ahol a megbeszélés során kialakított szempontok szerint tisztázta az első interju által homályban hagyott területeket vagy egyszerűen beszerzett vagy pontosított néhány hiányzó vagy bizonytalan adatot. A második látogatás fő feladata azonban ezekben az esetekben az volt, hogy lezárja a kapcsolatot.

Ha a kérdező valamilyen felajánlott probléma kapcsán további együttműködést vállalt a családdal, akkor ennek az együttműködésnek a tervét, illetve következő konkrét lépését az esetmegbeszélésen alakítottuk ki, és a kérdező következő, második látogatása már ennek megfelelően történt. Itt fontos megjegyezni, hogy csak olyan, pontosan körülhatárolt kérdések megoldásában vállalhattunk együttműködést, amelyek nem igényelnek hosszabb távu támogató kapcsolatot, és legfeljebb 5-6 látogatás után le lehet zárni.

Ahogy az egy esetmegbeszélésre jutó interjúk száma nőtt, a kibontott esetek mellett egyre több olyan volt, amelyekben "gyorsított eljárással" kellett döntenünk. Később, amikor megszilárdult az a csoportmegegyezés, ami a további munka alapját képezte, és emellett mindenki kialakított magának egyfajta gyakorlatot, a kérdezők maguk döntöttek arról, hogy melyik esetüket hozzák megbeszélésre - a többi esetben önállóan zárták le a kapcsolatot.

A kérdezők felkészítéséről és a csoportmunkáról a dolgozat következő részében lesz szó, itt csak annyiban érintem őket, amennyiben az adatgyűjtés módszerének és a feldolgozás szempontjainak leírásához szükséges. A csoportos esetmegbeszélés egyszerre több célt is szolgált. A mellékletben leírt interjúterv szerkezetét a kérdezők az esetek többségében nem tudták érvényesíteni, mert a beszélgetésvezetés lágy stílusa mellett lehetetlen volt a témák és szektorok eredeti sorrendjét tartani, nem beszélve arról, hogy az egyes témák és szektorok súlya minden esetben más és más volt. Voltak kérdezők, akik már kezdetben lemondtak arról, hogy kötött sorrendben váltsanak témát, és csak arra ügyeltek, hogy az interjú befejeztével ne maradjon

olyan terület, amiről nincs információjuk, egyébként mindenben a kérdezettek saját logikájához igazodtak, illetve rábizták magukat az együttesen kialakított helyzetre. /Abban előzetesen megegyeztünk, hogy inkább a beszélgetésvezetés strukturáját állodozzuk fel, mint az interju "puha", nondirektív jellegét, és hogy a beszélgetés bizalmi légköre fontosabb, mint az időegységre jutó információk mennyiségével mért "hatékonyság"./ Ilyen körülmények között az esetmegbeszélés gyakorlati feladata az információk már említett rendszerezése és "előhívása" volt.

A modellezett szociális munka természetéből következik, hogy a tényleges tevékenységet és annak hatását lehetetlen kizárólag formális szempontok alapján megítélni, mégis itt van a legnagyobb szükség arra, hogy a szociális munkás megfelelő visszajelzést kapjon arról, amit végzett, és hogy legyenek egyésgesen elismert szakmai kritériumok, amikhez mindenkor igazodni tud. A csoportos esetmegbeszélések rendszere megfelelő érzékenységű módszerrel szolgál ahhoz, hogy konkrét, reális visszajelzéseket adjon a végzett munkáról, olyan kritériumok alapján, amelyeket az adott tevékenység követelményeihez igazodva a csoport maga alakított ki.

A csoportos esetmegbeszélés során a különböző résztvevők erényei összeadódnak az eset megoldása során, kiküszöbölve az elszigetelten végzett munka egyébként szükségszerűen érvényre jutó vakfoltjait. A megbeszélések további feladata, hogy a jelentős lélektani megterheléssel járó munka során a szociális munkást egyedül terhelő hatások megoszoljanak a csoportban, hasonlóan, ahogy egy család osztja el tagjai között a stresszt. Mindezekon kívül a csoportos esetmegbeszélés a szociális munkások kiképzésének és továbbképzésének általánosan alkalmazott módszere.

E szakirodalmi közhelyek ismeretében az interjus munkát nem is szervezhettük volna másképpen, mint rendszeresen, stábszerű keretek között zajló esetmegbeszéléssel. Nyitott kérdés volt viszont a megbeszélések szerkezete és módszertana. A módszertani alapmodellt a pszichoterápiás esetmegbeszélés képezi. A pszichoterápiás esetmegbeszélés különösebb változtatás nélkül

került be a szociális esetkezelés nyugati gyakorlatába, és azok a hazai kezdeményezések is, amelyekről tudomásom van, pszichoterápiás modellt követnek. A megbeszélések strukturáltsága igen alacsony foku, ami azzal jár, hogy a módszer nehezen oktatható és nehezen standardizálható, a hatékonyság nagyon erősen függ a moderátor és a résztvevők kiképzésétől /ami itt elsősorban pszichoterápiás háttérképzettséget jelent/ és személyes kvalitásaitól. Összességében a módszer az esetterheléshez képest nagyon szűk keresztmetszettel dolgozik.

Ezért ami az esetmegbeszélést illeti, már kezdettől fogva célunk volt, hogy minél több standard elemet alakítsunk ki és minél határozottabb szerkezetet adjunk a megbeszéléseknek, mégpedig anélkül, hogy ez csökkentené a módszer érzékenységet az eset egyedi nüanszai iránt. További követelmény volt, hogy a megbeszélések kialakított szerkezete tükrözze az esetmunka sajátosságait. A pszichoterápiás esetmegbeszélés kereteit a szociális esetkezelés szerkezeti módosítás nélkül, csak tartalmi módosítással alkalmazza, vagyis mindössze annyi az eltérés, hogy a megbeszélés során nagyobb hangsúlyt kapnak illetve egyáltalán szóba kerülnek a kliensek materiális életfeltételei, de semmi beépített garancia nincs arra, hogy ezek az információk a kliens érdekeinek megfelelő sullyal, részletességgel kerülnek be a munkába.

Ez a probléma a szociális esetkezelés legerősebb sajátosságának egyik megjelenése, vagyis hogy a terepen megjelenő szociális munkásnak a gyakorlatban, konkrét esetekben egyszerre kell figyelemmel lennie olyan tényezőkre, amelyeknek fogalmi, szaktudományos megközelítése hagyományosan különbözik egymástól. A szociális munkás legegyszerűbb napi ügyeiben is felvetődhet olyan kérdés, aminek kapcsán egy szociológus és egy klinikai pszichológus jobb esetben el tud jutni oda, hogy kölcsönösen rosszakat gondoljanak egymásról /rosszabb esetben kölcsönösen elismerik egymás gondosan körülhatárolt kompetenciáját/. A szociális munkás viszont nincs abban a szerencsés helyzetben, hogy figyelmen kívül hagyja a terepen észlelt realitás egyik vagy másik oldalát, és így a gyakorlatban olyan tényezőket kell közös nevezőre hoznia, melyeknek semmilyen

szaktudományos elmélet nem kínálja fel a legkisebb közös többszörösét. E tényezőknek két csoportja játszik középponti szerepet a napi döntések kialakításában.

A tényezők egyik csoportja hagyományosan szociológiai módszerekkel és fogalmi apparátussal közelíthető meg. Ebből a megközelítésből a tényezőknek az a csoportja illetve az az oldala "látszik", amely objektív adottságként mutatja a kliens életfeltételeit; ha működési zavar mutatkozik, akkor azt mint társadalmi működési zavart azonosítja /aminek a kliens csak reaktív alanya és tünete/ és ennek megfelelően helyi vagy nagytársadalmi rendszerszinten kínálja a megoldást. A tényezők másik csoportjának fogalmi megragadása hagyományosan klinikai szövegkörnyezetben alakult ki, pszichoterápiás, klinikai pszichológiai, pszichiátriai illetve kapcsolati lélektani beavatkozások teoretikus háttereként. Ide tartozik a különböző devianciaformák leírása egyéni vagy kapcsolati patológia megnyilvánulásaként, az önsorsrontó magatartás különböző formáinak elemzése. /Mindez általában eklektikusan, különböző pszichoterápiás iskolák és neurózistának fogalmi apparátusával jelenik meg a személyes szociális szolgálatok területén. Külön problémát képez, hogy a lélektani vagy kapcsolati lélektani tényezők leírására egymástól gyökeresen különböző, és sokszor összeegyeztethetetlen megközelítésekből eredő fogalmak vannak forgalomban, melyek közül a legnagyobb szakadék az egyénre orientált és a kapcsolati, rendszerszemléletű megközelítések között van. Ez a megközelítés egyéni vagy személyközi kapcsolati szinten azonosítja a "hibát", és ilyen szintű megoldást kínál.

Valódi szintézis még nem született, a szociális munka gyakorlatában mégis, esetről esetre össze kell hozni ezt a kétféle megközelítést. Az esetmegbeszéléseink során egy olyan áthidaló megoldást alakítottunk ki, aminek az érvényessége bármilyen más szempontból kétségbe vonható, számunkra azonban segített egységesíteni az interjusz gyakorlatot, dönteni az esetleges beavatkozás felől, és katalizálni az esetmegbeszélések menetét.

Egyszerű egymásra fektetéssel kétdimenziós mátrixot képeztünk a terepmunkát befolyásoló tényezők két csoportjából. A

függőleges tengelyen csoportosítottuk a hagyományosan szociológiai fogalmi apparátussal megragadható tényezőket. Ezek arról beszélnek, hogy az adott család /pontosabban: háztartás, illetve a háztartásban együttélők által alkotott rendszer/ milyen mértékben jut hozzá a társadalomban elosztható különböző javakhoz, illetve milyen mértékben korlátozzák bizonyos speciális hátrányok a hozzájutást. Ebben a körben a következő tényezőket vettük figyelembe.

1. Jövedelem. Az egy főre vagy fogyasztási egységre jutó jövedelem mellett itt vettük figyelembe, hogy a család milyen módon /milyen tevékenységgel és milyen jogcímen/ jut hozzá a jövedelmeihez, és hogy mennyire rendszeresek, megbízhatóak az egyes jövedelemforrások. A tartalékok szerepét is itt értékeltük.

2. Lakás. Tulajdoni jelleg, egy főre jutó alapterület, komfortfokozat, településszerkezeti jellemzők.

3. Nem anyagi javak. Ide soroltunk minden olyan erőforrást, ami nem sorolható az előző két kategóriába, de amelyet a család felhasznál illetve mozgósítani tud valamilyen cél elérése érdekében. Az iskolázottság és szakképzettség mellett itt értékeltük a végzett munkához illetve beosztáshoz tartozó előnyöket a presztizstől a személyes kapcsolatokig, és néhány olyan, jóval kevésbé tisztán definiált, de mégis jelentős szerepet játszó tényezőt, mint a vállalkozókészség /ami kifejeződhet pl. rugalmas munkavállalási stratégiában/ és egyéb személyes képességeket.

4. Speciális /beépített/ hátrányok. Itt vettünk figyelembe minden olyan, akár biológiai, akár társadalmi jellegű tényezőt, ami ellenkező előjellel befolyásolja a javakhoz való hozzájutást, tehát vagy gátolja a családot valamilyen előny megszerzésében, vagy extra javak megszerzésére kényszeríti a családot, hogy kompenzálni tudják a hatását. Speciálisak abban a tekintetben, hogy pontosan körülírhatók, és bár megoszlásuk nem független társadalmi réteghelyzettől, jelenlétük mégis annyira erősen befolyásolja az adott család életét, hogy a szociális munkás számára önállóan értékelendő kategóriát képeznek - pl. egyik családtag rokkantsága, elmebetegsége, ágyhoz kötöttsége, vagy

1.sz.ábra:

Javakhoz való hozzájárulás:

MAGAS

- jövedelem
- lakás
- nem anyagi javak
- speciális /beépített/ hátrányok

Családi működés:

- stresszmegoszlás
- működésbeli stabilitás

KEDVEZŐ

KEDVEZŐTLEN

Anyagi jellegű juttatások,
menedzselés

ALACSONY

Mentálhigiénés szolgáltatások

286

valami olyan, társas kapcsolati vagy társadalmi jellegű hátránya, aminek már önálló, intézmények által hitelesített karrierje van /"minősített alkoholista", "bűnöző"/. Beépített hátrányok, amennyiben tartósan jelen vannak.

Erősen heterogén tényezőket kell tehát egyetlen tengelyen értékelni, olyan tényezőket, amelyek egymás között sem hozhatók közös nevezőre, legalábbis a család pillanatnyi adott helyzetét tekintve, keresztmetszetileg nem. Mégis lehetőséget látok arra, hogy ezeket a nagyon különmemű tényezőket bizonyos érvényességgel egy praktikus célu szintézisben összehozzuk a függőleges tengelyen, illetve hogy az ilyen módon összehozott fogalmaknak hosszmetzetileg bizonyos homogenitást tulajdonítsunk. A függőleges tengely mentén felfelé helyezkednek el azok a családok, amelyek a fenti ismérvek alapján a különböző típusu javakból magas részesedést élveznek, tehát egyre kevesebb eséllyel lesznek alanyai a szociálpolitika szolgáltatásainak, illetve e szolgáltatásokhoz való alanyi jogukat nagyobb eséllyel tudják érvényesíteni, és lefelé találhatók azok a családok, amelyek a szociálpolitikai szolgáltatások kitüntetett alanyai, és egyben kevesebb eséllyel tudják érvényesíteni ilyen címen szerzett jogaikat. A személyes szolgáltatást végző szociális munkás feladata a tengelyen lefelé haladva egyre inkább az, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel segítse elő a szociálpolitika által felkinált anyagi szolgáltatások tényleges érvényesülését, illetve a családokat nem anyagi természetű eszközökkel - gyakorlatilag: információval, kapcsolatok közvetítésével, "menedzseléssel", érdekképviseléssel - segítse abban, hogy javítsanak saját helyzetükön.

A vízszintes tengelyen a családi működést értékeltük. Az interjúk alanya soha nem egy vagy több személy, hanem egy kapcsolati rendszer volt. Ilyen rendszernek tekintettük általában az egy háztartásban együtt élők körét, egyszemélyes háztartások esetében pedig különös figyelemmel vizsgáltuk, hogy az illető személy körül a társas kapcsolatoknak van-e hálója, amely rendszerszerűen működik.

Ha a családot olyan kapcsolati rendszernek tekintjük, amely öröködik saját kialakult egyensulya felett, és igyekszik feldolgozni a kívülről jövő és a saját maga által kitermelt belső hatásokat, akkor a szociális munkás szempontjából a kapcsolati rendszer működésének legfontosabb jellemzője, hogy hogyan osztja el saját résztvevői között a stresszt. Stresszelő hatások négyféle módon kerülhetnek be a kapcsolati rendszerbe. Az egyszerűség kedvéért beszéljünk most egy családról. Először, a család egyik tagja találkozhat valamilyen családon kívüli problémával /pl. az iskolás gyermek nem teljesít, és ebbe még sem ő, sem a család nem nyugodott bele/. Másodszor, az egész család kerülhet olyan helyzetbe, hogy egységesen kell szembenéznie valamilyen külső stresszforrással /pl. a család nyomasztó anyagi helyzetbe kerül/. Harmadszor, valamelyik családtag egyéni fejlődése, vagy a családon belüli kapcsolatok átalakulása idéz elő feszültséget /pl. az egyik gyermek látványosan kamaszodik/. Negyedszer, a családon belül jelentkezhet egy olyan speciális feszültségforrás, ami megegyezik a függőleges tengelyen értékelt "speciális /beépített/ hátrány" kategóriájával.

A család működése ebből a szempontból akkor "megfelelő", ha az egyes családtagok között mintegy igazságosan, életkoruknak, egyéni teherbírásuknak megfelelően osztja el a stresszt. Ez az egyik faktor, amit a vízszintes tengelyen értékelnünk kell. Az "igazságtalan" stresszmegoszlásról általában már kifejlett tünetek árulkodnak /megbetegedések, devianciák, viselkedési zavarok/, vagy e tüneteknek még intézmények által nem érintett előképei.

Ugyanezen a tengelyen kell értékelnünk az adott család működésbeli stabilitását is, mint a stresszmegoszlástól eltérő, attól független jellemzőt. Viszonylag "igazságos" stresszmegoszlás mellett is elképzelhető ugyanis, hogy a család korábbi - bárhogy minősíthető - működésének stabilitása átmenetileg meginog. Ezek a helyzetek azok, amelyeket az irodalom vagy a kapcsolati krízis, vagy az átmeneti állapot /mint meghatározott jellemzőkkel leírható megterhelő élethelyzet/ kategóriájába sorol. Az egyensúlyvesztésnek ezekre a helyzeteire nemcsak a-

zért kell külön figyelniük, mert a családtagok számára extra stresszforrást jelentenek, hanem azért is, mert ezekben a helyzetekben a család folyamatosan próbálkozik újfajta megoldásokkal, és egyáltalán nem mindegy, hogy milyen megoldás szilárdul, merevedik meg. Együttal ezek az időszakok azok, amikor a család jobban is igényli, jobban is tudja hasznosítani a külső segítséget.

A vízszintes tengelyen a jobbra eső két negyed adja ki azokat a családokat, amelyek belső, kapcsolati-szerkezeti változás nélkül nem tudnak kikerülni a család egyik tagját, vagy az egész családot terhelő helyzetből. A szociális munkás feladata itt, hogy az érintetteket közvetítse a megfelelő szolgáltatásokhoz /nevelési tanácsadó, vagy egyéb olyan intézmény, ahol mentálhigiénés munka érdemben folyik/, illetve szükség esetén hozzásegítse a megfelelő szakellátások igénybevételéhez. A szociális munkás "saját" különleges működési területét az a negyed rajzolja ki, ahol a kétféle megközelítésben feltárt hátrányok átfedik egymást.

Itt semmiféle mentálhigiénés szolgáltatás vagy pszichoterápiás beavatkozás nem hozhat valódi változást, ha a család materiális életkeretei változatlanok maradnak, illetve általában nem javulnak a különböző - nem csak anyagi - javakhoz való hozzájutásának esélyei. A másik oldalról viszont az anyagi jellegű szolgáltatások, a direktben történő menedzselés sem jelentenek előrelépést, mert ezeket vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon rossz hatásfokkal tudják - a családi működésben rejlő okok folytán - hasznosítani. A valóságban a kérdés nem is úgy vetődik fel, hogy anyagi "juttatások" vagy mentálhigiénés szolgáltatás, hogy menedzselés vagy "pszichoterápia" /az idézőjelek személyes ellenszenvet jeleznek a kétféle szisztéma két kulcsfogalma iránt/, hanem úgy, hogy ha mint szociális munkás nem tudom a találkozás első pillanatától kezdve azonnal együtt alkalmazni a kétféle megközelítést, akkor ki sem tudom alakítani a további együttműködéshez szükséges kontaktust.

A fenti kétdimenziós mátrix fokozatosan alakult ilyenné, miközben az esétmegbeszéléseken munkaeszközként használtuk. Az

egy-egy tengelyen elhelyezett jellemzők heterogenitásából adódó problémát megegyezéssel értékeléssel hidaltuk át, ami szorosan illeszkedett a feltáró interjúk megbeszélésének szerkezetébe. A feltáró /első/ interjúk megbeszélésére ugyanis menet közben kialakult a munkafázisoknak egy olyan sorrendje, ami bizonyos strukturáltságot ad az üléseknek, csökkenti a megbeszélés esetlegességét, érzékelhetően növeli a hatékonyságot anélkül, hogy rontaná a módszer érzékenységét.

Első lépésben az eset "gazdája" kb. 15 percben összefoglalja a feltáró interjút. Az összefoglalás keretét az interjúterv ismert sémája adja, de az elbeszélésből kitűnik az is, hogy a valóságban milyen menete volt a beszélgetésnek.

Második lépésben a csoport tagjai kérdéseket tesznek fel, és ezzel elindul egy olyan csoportos beszélgetés, ami fellazítja az eddig konzisztensen tált anyagot, és lehetőséget ad arra, hogy előhívja a lappangó információkat. A beszélgetés addig folyik, amíg mindenki elégséges adat birtokában nem érzi magát a megegyezéssel értékeléshez.

Harmadik lépésben történik a megegyezéssel értékelés. Minden résztvevő kap egy "szavazócédulát", amelyen az előbbieken ismertetett kétdimenziós mátrix látható. Ezen - a többiektől függetlenül - be kell jelölnie az interjú által feltárt helyzetet /ahogy a Descartes-féle koordinátarendszerben egy pont helyét meghatározzuk/. Az összegyűjtött lapok azonnal csoportosíthatók aszerint, hogy ki melyik negyedben, illetve mennyire szélső pozícióban jelölte meg a család helyzetét. Az eljárás legfontosabb feladata itt, hogy felszínre hozza, láthatóvá tegye a helyzet megítélésére vonatkozó különbségeket. /Ezzel közvetve szerepe van a munka egységes standardjainak kialakításában. Ezen túl van egy olyan hatása, hogy ösztönzi a csoport tagjait az adott esetre vonatkozó információk előhívására, összegyűjtésére, felpörgeti az előzetes megbeszélést./ Az összegyűjtött és csoportosított lapok névtelen álláspontokat képviselnek, bárki bármelyik álláspontot indokolhatja, a lényeg az, hogy a különvéleményeket meg kell beszélni.

Negyedik lépésként, a megegyezéses értékelés után a probléma pontos meghatározása következik, ami egyuttal a beavatkozás jellegének és első lépéseinek megfogalmazása is. Itt a középponti kérdés az, hogy a család mit ajánlott fel együttműködésre, ebből az eset "gazdája", a kérdező mit tud felvállalni, és az ilyen alapokon megkezdett munkának várhatóan milyen hatása lesz arra a helyzetre, amiről az eddigi megbeszélés során már viszonylag pontos és egységes képet alakítottunk ki. Az interjúterv sémája ebben a szakaszban újra az asztalra kerül: segítségével könnyebben megfogalmazható, hogy hol vannak nagyobb feszültségek a realitások és a család törekvései között.

Ebben a négy lépésben mintegy 60 perc szükséges egy feltárási interjú megbeszéléséhez, tíz fő körüli csoportban. A kéthetenként tartott két és fél órás megbeszéléseken így alkalmanként két eset kibontására jutott idő. Ezen kívül havi egy alkalommal 4 órás "második szintű" szuperviziós megbeszélésekre került sor, külső szupervizor részvételével. Ezekben az üléseken tudtunk foglalkozni a leginkább problematikus esetekkel, amelyekben a kérdező már valamilyen beavatkozást elindított, és ugyanezek az alkalmak szolgáltak arra, hogy az egész stáb visszajelzéseket kapjon a saját működéséről.

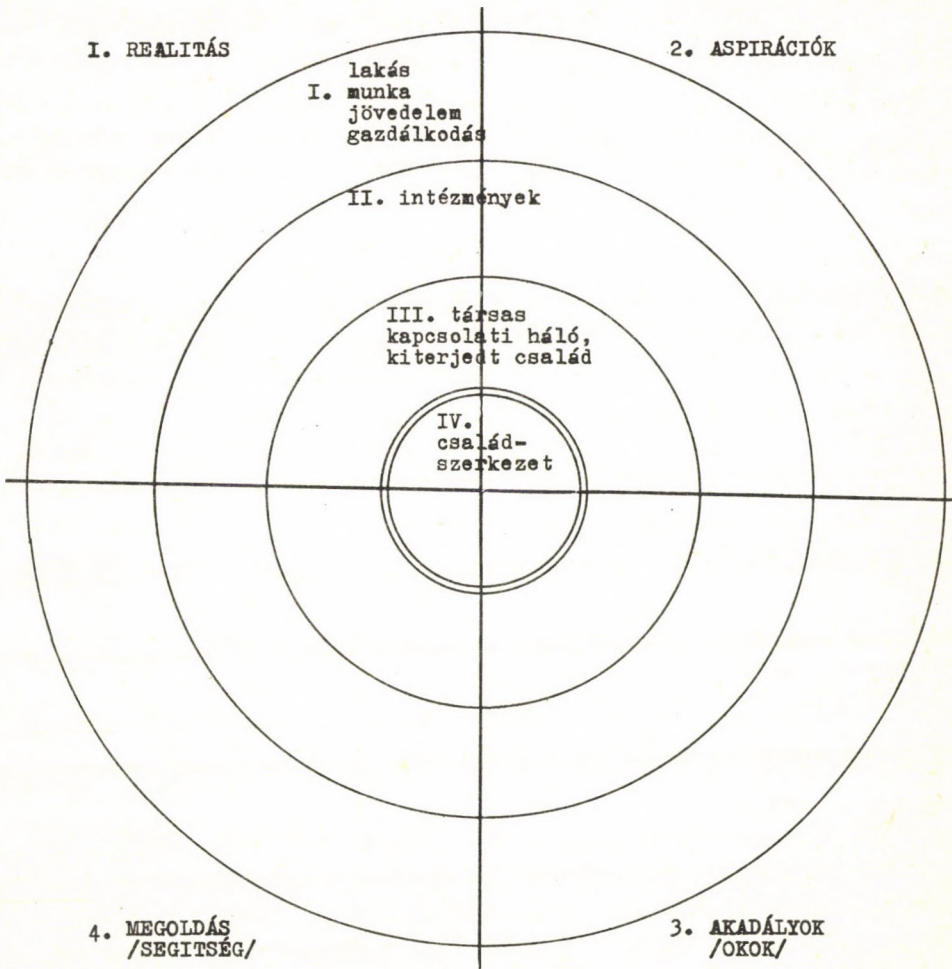
Az ilyen módon felépített interjús munkával egy személyes szociális szolgáltató rendszernek csak egyik fajta működését modelleztük, a pillanatnyilag leginkább megvalósíthatónak tűnő esetkezelést, illetve annak leghatékonyabb, családoorientált formáját. Intézményes háttér hiányában a modellezett szolgáltatást el kellett rejtenünk az adatgyűjtés mögé, biztonsági lépcsőket kellett beiktatnunk és erősen korlátoznunk kellett a beavatkozás kereteit. Ezek a megszorítások illetve tulbiztosítások /tehát hogy az első látogatás során a kérdező nem vállalhat semmilyen együttműködést, hogy beavatkozást csak esetmegbeszélést követően végezhet, hogy maximum 5-6 látogatást tehet egy családnál illetve ennyi alkalommal lezárható ügyeket vállalhat, hogy a másodfoku szupervizió gyakorisága meghaladja az ilyen munkáknál szokásos mértéket/ felnagyították és elemezhetővé tették a modellezett munka sajátosságait.

INTERJUTERV

A feltáró interju alanya soha nem egy vagy több személy, hanem mindig egy család. /Pontosabban: egy kapcsolati rendszer. Ilyen rendszernek tekinthetjük általában az egy háztartásban együttélők körét, egyszemélyes háztartások esetében pedig azt kell vizsgálnunk, hogy az illető személy körül a társas kapcsolatoknak van-e olyan hálója, ami rendszerszerűen működik./

Az interju formája az együttes kérdezés, ahol lehetőség szerint jelen van az adott háztartásban együttélők mindegyike. Ha lényeges szereplők nincsenek jelen, akkor jobb, ha egy másik, közeli időpontot beszélünk meg. Ha az interjut valamelyik családtag távollétében folytatjuk, akkor érdemes megvizsgálnunk, hogy ez a távollét mit jelent, milyen információval szolgál számunkra. /Pl. egyik serdülő kora gyermek nincs jelen a késő délutáni, kora esti látogatás alkalmával. Rendszerint külön kérdés nélkül is kiderül, hogy ez a helyzet jellemző-e a család mindennapjaira, és hogy a családtagokat hogyan érinti az illető gyermek távolléte, mit tudnak róla, stb./.

Az együttes családinterju lényegesen különbözik az egyéni interjus helyzetektől /akik az utóbbit tanulták, ill. szokták meg, azok számára különösen nagy nehézséget jelent az átállás/. Nemcsak a beszélgetésvezetés igényel valamivel nagyobb rugalmasságot - talán még itt, a beszélgetésvezetés módszereiben van a legkevesebb eltérés, hiszen az alapvető interjutechnikai készségek az együttes kérdezésben is ugyanugy működnek, mint a négy szemközti helyzetekben. A leglényegesebb különbség abban van, hogy a kérdezőnek az együttes helyzetekben érzékenynek kell lennie a családtagok egymás között áramló üzeneteire, melyeknek nagy része nem szóbeli üzenet. A kérdezők egymás közötti üzenetváltásai folyamatosan szolgálnak információval a mindenkori téma mögöttes dimenzióiról. Ezekre a mögöttes információkra a kérdezőnek valamiképpen reagálnia kell. Ezek a jelzések beszélnek arról, hogy a család milyen főbb szabályok szerint működik, hogyan old meg problémákat, és különösen hogyan reagál egy külső személy belépésére. A kérdezőnek törekednie kell arra, hogy alkalmazkodjon a család által követett szabályokhoz

2.sz. ábra: A feltáró interju ideális szerkezete

/pl. ha a családnak van egy, a helyzetben uralkodó "szóvivője", aki a többiek helyett beszél, akkor ne erőltesse a többi családtaggal való közvetlen beszélgetést/.

A problémafeltáró interjú feladata, hogy összegyűjtse a további munkához szükséges információkat, ill. a lehető legalacsonyabb küszöböt biztosítsa a család számára, hogy az segítséget kérjen bármilyen természetű problémájának megoldásához. A beszélgetésvezetés főbb területeit a 2.sz.ábra rendszerezi.

Ez a felosztás egyrészt arra szolgál, hogy a kérdező a beszélgetés vezetése közben el tudja rendezni a folyamatosan érkező információkat, és menet közben újra és újra átgondolja, hogy milyen területekről nincs még értékelhető adata. Másrészt a később ismertetésre kerülő módon segíti az esetmegbeszélést. A kérdező ezt a sémát tekintheti olyan interjútervnek is, ami megszabja a beszélgetésvezetés menetét, meghatározza a beszélgetés témáinak sorrendjét. A kötött sorrend bizonyos garanciával szolgál, hogy ne maradjon ki egyetlen lényeges terület sem, ezért javasolhatom, hogy amíg a kérdező szert nem tesz némi rutinra a módszer alkalmazásában, addig igyekezzen tartani az alábbi sorrendet:

Amint a 2.sz. ábra mutatja, a kérdés négy szektorban folyik /REALITÁS, ASPIRÁCIÓK, AKADÁLYOK, MEGOLDÁS/, és négy témacsoportot érint /I-IV/. Minden témában a realitás szektorától indulva körbehaladunk, és kintről befelé váltjuk a témát, a negyedik témacsoport kivételével /a család belső kapcsolati rendszere/: ebben a témában direkt kérdés alig fordul elő, de az egész beszélgetés során érkeznek róla információk. A beszélgetés vezetését a lehető legkevesebb direkt irányítással kell megoldanunk: minél direktebb a kérdés, annál nagyobb a veszélye, hogy az interjúterven üresjáratban futunk körbe. Arra kell törekednünk, hogy egy adott témakörön belül a kérdezettek saját maguk rendezzék és bontsák ki az információkat. Eközben teret kell engednünk bizonyos kitérőknek is, legalább annyira, hogy érzékeljük, a kérdezettek merrefelé hajlamosak eltérni az adott tárgytól.

Itt nincs mód részletesen kitérni a beszélgetésvezetés technikájára, de az eddigiekből is kitűnik, hogy az egész feltáró interju során az ún. "lány" interjus stílus uralkodik, minél kevesebb direkt és zárt kérdéssel /"igen-nem" kérdések, és amelyekre a kliens egy-két szóval tud csak válaszolni/, és minél több indirekt érdeklődéssel és nyitott kérdéssel /tipikusan a "mi", "hogyan", "miért", vagy "tudna-e" kezdetű kérdések, amelyek a kérdezettnak nagyobb teret engednek, hogy saját gondolatai szerint válaszoljon/, sok megerősítéssel, ismétléssel és átfogalmazással, nagyon nagy hangsúlyt helyezve a beszélgetés vezetésének nem szóbeli eszközeire /térbeli elhelyezkedés, testtartás, szemkapcsolat, stb./. Ha a feltáró interju egybeesik a családnál tett első látogatásunkkal, akkor mindennél fontosabb feladat, hogy viszonylag gyorsan kialakítsuk azt a bizalmi kapcsolatot, ami nélkül semmiféle további munka nem képzelhető el.

Az I. téma a család materiális életfeltételeivel foglalkozik, és a kérdésnek ebben a szakaszában rögzíthetjük a lakásra, jövedelemre, munkahelyre, stb. vonatkozó "kemény" adatokat. A REALITÁS szektorban kezdjük a kérdésezést, vagyis arra vagyunk kíváncsiak, hogy mi van. Ki hol dolgozik, mivel telik a munkaideje, hogy érzi magát a munkahelyén, hogyan értékeli a család a munkáját, milyen jövedelmei vannak a családnak, ezek a jövedelmek hogy fedezik a kiadásokat, milyen a lakás /tulajdoni jelleg, terület, beosztás, komfort, stb./. Az ASPIRÁCIÓK szektorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy mire törekszik a család, mit szeretne elérni. Ki milyen munkát szeretne végezni, és milyen munkaidő-beosztás lenne a megfelelő számára, ill. a családnak, mennyi a jövedelem, amivel a kitűzött céljaikat el tudnák érni. Milyen vonatkoztatási pontjaik vannak, kiknek a helyzetével hasonlítják össze a sajátjukat. Az AKADÁLYOK /OKOK/ szektorában az iránt érdeklődünk, hogy ha az előző két szektor között valamilyen feszültség felmerült /a család nem tudja, vagy nem tudta még elérni azt, amire törekszik/, akkor ők maguk miben látják, hol jelölik meg az akadályozó tényezőket. Ki vagy mi az oka annak, hogy nem tudnak változtatni a jelenlegi helyzetükön? A MEGOLDÁS /SEGÍTSÉG/ szektorban pedig arról kell információt sze-

reznünk, hogy a család mivel próbálkozott már eddig, hogy változtasson a helyzetén, milyen konkrét elképzeléseik vannak a megoldásra, és milyen külső segítséget vennének igénybe.

A II. témacsoport a család és a különböző intézmények kapcsolatait vizsgálja. A kérdésés ebben a témacsoportban körbehalad a négy szektoron, vagyis a REALITÁS szektorban arról is szerzünk információt, hogy a családnak milyen intézményekkel van kapcsolata /bölcsőde, óvoda, iskola, egészségügyi intézmények, tanácsi hivatalok, egyéb államigazgatási szervek, bíróság, tömegszervezetek, stb./. Mi a tapasztalatuk, melyik családtagnak milyen nehézségei vannak egy-egy intézménnyel való viszonyában, ez hogy hat az egész családra. Az ASPIRÁCIÓK szektorban arra keresünk választ, hogy mi az, amit el szeretnének érni adott intézménnyel való kapcsolatban, ill. magát a kapcsolatot hogyan szeretnék módosítani. Az AKADÁLYOK körében meg kell tudnunk, hogy maga a család miben jelöli meg az esetleges kapcsolatzavar okát, családon belül vagy családon kívül /pl. az egyik gyermek iskolai teljesítményzavara esetén számtalan lehetőség van arra, hogy a család megjelölje a "hiba" forrását: a szülőknek nincs ideje foglalkozni a gyerek tanulásával, vagy "félénk" a gyerek, vagy a pedagógus "elfogult", stb. - és a további munka szempontjából egyáltalán nem mindegy, hogy a családban milyen kép alakult ki az akadályozó tényezők mibenlétéről/. A MEGOLDÁS /SEGÍTSÉG/ szektorban figyeljük arra, hogy a család által elképzelt vagy kipróbált megoldások mennyire felelnek meg az előzőekben megjelölt "hibaforrás" jellegének.

A III. témacsoport a családot körülvevő informális támogató hálózatok, ill. a nem együttélő rokonokkal folytatott tranzakciókat térképezi fel. A REALITÁS szektorban a munkahelyi személyes kapcsolatok, szomszédsági, baráti kapcsolatok száma, intenzitása, fontosságuk szubjektív értékelése lesz a beszélgetés tárgya. Milyen alkalmak vannak, ahol személyes kapcsolatok kialakulhatnak? Milyen támogatást kap a család ezekből a kapcsolatokból /anyági jellegű előnyök, szivességi kölcsönök, különmunka lehetősége, stb., vagy tanácsok, információk, érzelmi támogatás, protekció/. Milyen a kiterjedt család /különélő szü-

lők, nagyszülők, testvérek, egyéb rokonok/ szerepe a család életében? A kapcsolatok gyakorisága, intenzitása milyen, és milyen formái vannak a kapcsolattartásnak. Milyen támogatást kap a család a rokonságtól /szintén figyelniünk kell a nem anyagi jellegű előnyökre is/, és milyen kötelezettségekkel jár ez a támogatás? Mennyire szimmetrikusak vagy egyoldalúak a támogató kapcsolatok? Milyen megterheléseket /pl. betegápolás vagy építkezéshez nyújtott segítség/ ró a családra a rokoni kör? Az **ASPIRÁCIÓK** szektorban arra várunk választ, hogy milyen kapcsolatokat szeretnének kialakítani a környezetükbe, ill. milyen változásokat szeretnének elérni a baráti /munkatársi, stb./ és rokoni kapcsolatokban. Van-e olyan valaki, akivel kapcsolatot megszakítani vagy lazítani akarják? Van-e valami olyan szervezet vagy együttműködési forma, amiben szívesen részt vennének? Végül az **AKADÁLYOK** és a **MEGOLDÁS** szektorában arra kell választ kapnunk, hogy mi az, ami miatt ezek a kapcsolatok nem úgy alakulnak, ahogy szeretnék, ill. mit tettek, vagy milyen formában tudnának segítséget elképzelni, hogy javítsák a családon kívüli és a kiterjedt családdal való kapcsolatukat.

A IV. témacsoport mint külön "téma" általában nem kerül terítékre, viszont állandó megfigyelési szempontot jelent az egész interjú alatt. A család belső kapcsolati szerkezetéről és ennek működésbeli vonatkozásairól sokféle forrásból kaphatunk információt. Elsődleges megfigyelési szempontunk, hogy a családtagok milyen módon kommunikálnak egymással - milyen ismétlődő, elsőbbségben részesített interakciókat mutatnak, és ezeken kívül milyen interakciós mintákat tudnak szükség esetén tartalékként mozgósítani. Mennyire rugalmas, alkalmazkodóképes az ismétlődő interakciókban kirajzolódó kapcsolati rendszer? Milyen érzékenyen reagál ez a rendszer az egyes családtagok akcióira? Hogyan történik a külső forrásokból érkező hatások feldolgozása, és hogyan oldja meg a család az aktuális családi életciklusból fakadó feladatokat? Van-e egy "felajánlott" problémátikus családtag /bűnbak, deviáns, beteg, stb./ és ha van, ennek problémái hogyan járulnak hozzá az elsőbbségben részesített interakciós minták fenntartásához?

Információk forrása lehet először is maga a tárgyi környezet, amelyben a család él. Kinek hol van - és van-e egyáltalán - saját helye a lakásban? Ki hol tartja személyes tárgyait, ki milyen szokásos tevékenységet hol végez a lakásban? Az étkezési szokások szintén sokat elárulnak a család kapcsolati szerkezetéről: van-e külön idő az együttes étkezésre, ki kivel szokott asztalhoz ülni, kinek hol van a helye az asztalnál. Ezekre a kérdésekre általában direkt rákérdezés nélkül is választ kaphatunk, részben megfigyeléssel, részben szöveggörnyezeti információk alapján, mintegy melleleg.

Sokat elárul az interjuszituációban a család térbeli elhelyezkedése, ki hová ül, milyen alkalmatosságra, ki mellé, kitől távolabb, ki kit takar, ki ül közel a kérdezőhöz, stb. Ha a kérdező megfelelően tudja facilitálni az együttes beszélgetést, akkor sokszor nyílik alkalma megfigyelni a családtagok egymás közötti üzenetváltásait. Fontos szempontot jelent a családtagok egymás közötti tárgyalásának stílusa: mennyire gördülékeny, vagy ellenkezőleg, mennyire csikorgó, akadozó, mennyi a félrértett, tisztázatlanul, vagy válasz nélkül maradt megnyilvánulások aránya, mennyi a kétértelműség, homályosság, ködösítés az egyes üzenetekben? Milyen tekintélyi-hatalmi viszonyokat tükröznek a megnyilvánulások? Ki kit erősít meg, és kinek a pozícióját próbálja gyöngíteni? Van-e olyan családtag, aki nem kap megerősítő visszajelzést a többiektől?

A feltáró beszélgetés időtartama általában legalább másfél óra, a két és fél - három órás interjúk pedig a felső küszöböt képviselik, ezen túl már a beszélgetés veszít a hatékonyságából. A jól vezetett beszélgetés során a család viszonylag alacsony küszöbvel nagyon tág spektrumban ajánlhat fel megoldásra váró problémákat a kérdezőnek. A kérdező kutatást végez és nem szolgáltató, tehát az első látogatás alkalmával nem ajánlhat fel közreműködést. Megbeszél viszont egy második látogatást, amelynek során visszatérhetnek az elhangzottakra, vagy "részletesebben beszélhetnek" róla. A kutatói hozzáállás persze nem zárja ki, hogy már az első látogatás során beszélgetés közben ne adjunk meg kézenfekvő információkat /pl. tanácsai ügyintézésről,

szolgáltatásokról, stb./. A látogatás végén ügyeljünk arra, hogy megerősítéssel fejezzük be az interjút /ez megkönnyíti azt is, hogy a család "elengedjen" bennünket/.

A MENTÁLHIGIÉNÉS SZOLGÁLAT 1983-1985^{x/}

Amikor 1983 tavaszán a Nevelési Központban jövőre munkám megtervezéséhez ismerkedni kezdtem az intézménnyel és az intézményben dolgozó mentálhigiénés szakemberekkel, meglepetéssel tapasztaltam, mennyire tisztázatlan és ellentmondásos a helyzetük. Noha az intézmény megalakulásától kezdve dolgoztak a központban pszichológusok, pszichopedagógusok, gyermek- és családvédelmi feladatokkal megbízott pedagógusok, kezdettől jelen voltak az egészségügy szakemberei /iskolaorvosok és védőnők/, szemmel láthatóan nem voltak tisztában azzal, hogy mit is keresnek a Nevelési Központban.

Határozottan úgy tűnt, hogy a központban folyó szervezeti szintű játszmák egyikébe csöppentem, egy olyan játszmába, amelynek központi kérdése így szólt: Ki a felelős az elromlott gyermekekért?

Ha nagyon röviden kell megfogalmaznom, mi történt 1983 tavasza és 1985 júliusa /a tanulmány megírásának időpontja/ között, akkor a legegyszerűbb úgy válaszolnom, hogy a központ "zavarai" és a mentálhigiénés szakembereknek e zavarokhoz történő viszonyulása körül forgó korábban rejtett játszmát sikerült lényegesen nyiltabbá tenni, vagyis minden szinten sokkal tisztább kommunikációval "egyezkedni" arra vonatkozóan, hogy milyen legyen a munkamegosztás a központ "normális" életét zavaró gyermekek kezelésében pedagógia és pszichológia között.

A Nevelési Központban folyó mentálhigiénés kísérlet megkezdésekor arra törekedtem, hogy a lehetőségekhez képest tiszta szerződést kössünk a pedagógiával arra vonatkozóan, hogy mi a szerepünk és feladatunk az intézmény életében jelentkező zavarok kezelésében. Hamar rá kellett jönnöm^{xx/}, hogy a Pszichoszor-

x/ Szerkesztői megjegyzés:

A tanulmányból szemelvényeket adunk közre.

xx/ Itt az elődintézményi szervezetről számol be a szerző.

matikus Osztály - elsősorban természetesen a vezetője - egyértelműen bűnbakhelyzetben van. /Mielőtt továbbmegyünk, feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy a szervezeti szintű patológia játsszmaiban sohasem egyéni hibákról, jó- vagy rosszakaratról, tehetségről vagy tehetségtelenségről van szó. A jelenség nem érthető meg, ha csupán a személyiség szintjén próbáljuk megragadni. A játsszma kialakulásához és fennmaradásához, vagy mint a Pszichoszomatikus Osztály vezetője esetében történt, a destruktív kiemenetelhez az összes szereplő akaratlanul is jobbra tudatán kívül járul hozzá. A lényeg éppen az, hogy függetlenül a játsszma tartalmától, a szereplők milyen mértékben látják át azt, amit csinálnak. Az iskolában dolgozó pszichológusok és család-gondozók zavarkorrekciós küldetésének felismerésével nem a játsszma lényege változott meg, hanem a korábban "fü alatt" zajló események átláthatóvá, szabályozhatóvá és tudatosan kezelhetővé váltak. A Pszichoszomatikus Osztály vezetője és a "szembenálló felek" azonban erre az időre már tulságosan is azonosultak a mereven rögzült szerepekhez; a szóban forgó kollega néhány hónap mulva távozott a Nevelési Központból./

A Pszichoszomatikus Osztály dokumentumainak és akkori gyakorlatának részletes tanulmányozása megerősítette az előbbi "diagnózist". Az osztály tevékenységének tulnyomó része szakmailag korszerű és szinte minden tekintetben korrekt volt, "csupán" az osztály alapfeladata: a Nevelési Központ és a Pszichoszomatikus Osztály közötti alapszerződés volt teljes mértékben tisztázatlan. Az érkezésem idején mind nyiltabban megfogalmazódó elégedetlenségek ellenére teljes mértékben hiányzott azoknak az elvárásoknak a rendszere, amelyet az osztálynak ki kellett volna elégíteni. Ez pedig nem más, mint a legsulyosabb ismert kommunikációs zavarok egyike, amely, ha családban lelhető fel, állítólag skizofrénné teszi a felnövekvő gyermeket: a kettős lekötés. Lényege a burkolt elutasítás, fokozódó elégedetlenség és hibáztatás egyfelől, az elvárások tisztázatlansága vagy teljesíthetetlensége másfelől. Ha baj volt valamelyik gyerekkel, azt elsősorban a Pszichoszomatikus Osztályon kérték számon, hiszen "ők azok, akik felelősek a gyerekért", szakmai elégtelenségüket bizonyítja, ha baj van velük. Egyébként is: "azért

vannak ennyien, hogy csináljanak valamit velük", "ha nem tudják meggyógyítani őket, miért nem viszik el az iskolából". Ha az intelligencia tesztek és a személyes diagnosztikus vizsgálatok nem igazolták a pedagógus feltevését, hogy a gyerek "értelmi fogyatékos" vagy egyszerűen /ez is gyakran elhangzott!/ "biztos, hogy nem normális", akkor a következtetés a pedagógusok részéről az volt, hogy "nem értenek a dolgukhoz".

A pedagógusok nagyon gyakran nem fogadták el, vagy semmibe vették a pszichológusok szakmai véleményét. A beszélgetések során nemegyszer hallottam, hogy a Pszichoszomatikus Osztály "felesleges", hogy "nem érezzük semmi hasznát a pszichológusoknak", hogy "azok csak lófrálnak", és "nem tudom elképzelni, hogy mivel töltik az idejüket". Ezeket a beszélgetéseket követően utólag feljegyzett és a jegyzetfüzetemből idézett vélemények nem a hivatalos fórumokon hangzottak el.

Programtervezés

A mentálhigiénés szolgálat szervezeti rendszerének kiépítése volt az eltelt két esztendő legfontosabb feladata, amelyet - utólag - több, egymást átfedő szakaszra lehet felbontani. 1983 tavaszától az 1983-84-es tanév kezdetéig tartott a tájékozódás és programtervezés szakasza, 1983 szeptemberében és októberében történt meg az alapvető szervezeti feltételek megteremtése, működési alapelveinek belső és külső elfogadtatása. Az 1983-84-es tanév I. félévének hátralévő részében a központban felhalmozódott mentálhigiénés szempontból legégetőbb problémák megoldása, "tűzoltófeladatok" teljesítése volt a legfontosabb, és csak a tanév második felében láthattunk hozzá a biztonságos alapműködés megteremtéséhez, a napi munka jó értelemben vett rutinjának kialakításához. Az 1984-85-ös tanév teljes egészében - egy, az év elején véghezvitt fontos újabb szervezeti változtatás, az intézményi komplex munkacsoportok kialakítása után - az iskolai mentálhigiéné specifikus eszközeinek megteremtésére, a módszertani kidolgozás megkezdésére szolgált. Közben a mentálhigiénés szolgálat szervezeti szintjén is kialakultak azok a problémák, amelyek már az érett munkacsoportra jellemzőek, és

amelyek megoldása, vagy legalább "kordában tartása" a továbblépés legfontosabb feltételeit képezik. /Ugy tűnik, hogy lassan közel kerülünk ahhoz a határhoz, amelyet egyáltalán belső fejlesztéssel el lehet érni./

Egy mentálhigiénés munkát végző szervezet problémáit a kívülálló aligha ismerheti meg - ez nemcsak lehetetlen, nem is lenne jó, mert megzavarná a szervezet hatékonyságát részben biztosító projekciós mechanizmusokat. /Hogy akar problémákat kezelni egy olyan rendszer, amely nem képes saját problémáit megfelelően megoldani?/ A mentálhigiénés feladatokat ellátó rendszernek saját magának kell gondoskodnia feszültségei kezeléséről és azokat - a szükségszerűen rávetülő megterhelések miatt - hatékonyabban kell tudnia kezelni környezeténél. Csak a környezeténél fejlettebb /hatékonyabb/ rendszer képes kezelni környezete problémáit, és hogy milyen mértékben, az éppen a két szisztéma között fennálló "potenciálkülönbség" függvénye. A mentálhigiénés rendszernek ezért kell szervezetten is gondoskodnia a felhalmozódó feszültségek tudatos és szakszerű kezeléséről, hatékonysága és egyben tagjai mentális egészségének megóvása érdekében /támogató kapcsolatok szervezett biztosítása, szupervízió/.

Innen már csak egy lépés lett volna a mentálhigiénés konzultáció gondolata, amely eleve feltételezi a pedagógia és a pszichológia szimmetrikus viszonyulását, és azt, hogy nem kezelik adott tényként, elfogadandó feltételként a pedagógia "kompetencia-hiányát".

Akárhogy is értékeljük a Mentálhigiénés Szolgálat megszervezésének körülményeit, a pedagógusokkal kialakítandó kapcsolat jellegzetességeit jelentős mértékben meghatározza, behatárolja az a tény, hogy nem "szüz területen" kezdtük meg a munkát. Sok pedagógus kollégának volt már tapasztalata, és mint ezt a csoportos tréningmódszerek bevezetésekor keserűen kellett tudomásul vennünk, nem mindig kedvező tapasztalata arról, hogy "milyenek a pszichológusok".

Kezdeti megfigyeléseimet, később ötleteimet és a kísérleti terv legfontosabb elemeit, folyamatosan megbeszéltem az intéz-

ményben akkor dolgozó szakemberekkel. Így a nyár folyamán megfogalmazott "kísérleti terv" részben már egy közös munka eredménye volt.

Számítottunk arra, hogy a gyakorlatban nehéz lesz megkülönböztetni egymástól a "családi", az "egészségügyi" vagy az "iskolai" ártalmakat, és egy-egy adott esetben bármi is legyen a véleményünk a problémák eredetéről, abba - vagy az ahhoz való viszonyulásban - az iskola és a pedagógus mindig benne lesz. Feltételeztük, hogy a leghelyesebben akkor járunk el, ha az említett tényezők között cirkuláris oki kapcsolatot tételezünk fel. Megpróbáltuk előre tisztázni a vezetéshez való viszonyunkat is.

A Pszichoszomatikus Osztály működésének vizsgálata alapján különös élességgel merült fel az autonómia kérdése, az, hogy milyen mértékben sikerül egy olyan szerződést kialakítani és fenntartani, amelyben megőrizhető a mentálhigiéné szakmai önállósága, amely az egyes konkrét esetekben döntési szabadságot jelent.

Szervezeti kiépülés

"A Mentálhigiénés Szolgálat Működési Elveit" a tanév kezdetén alaposan megvitattuk az újjászerveződő osztály munkatársaival. Közös csoportmegbeszéléseken igyekeztünk tisztázni azt is, hogy kitől mit várunk a Mentálhigiénés Szolgálatban, melyek az együttes munka legfontosabb keretei. Erre az időszakra jellemző, hogy ki-ki keresi a helyét, a szerepét az osztályon, akik nem találják a helyüket, elhagyják az osztályt.

Az osztály és a pedagógusok kapcsolatát ebben az időszakban a gyanakvás és idegenkedés jellemzi. Különösen nagy a felháborodás a gyermekvédelmi megbízottak megszüntetésével kapcsolatban. Tömegével észleljük a pedagógusok és az osztály munkatársai közötti - az alapdilemmát tükröző - kommunikációs zavarokat. Minden egyes konfliktust alaposan elemzünk az ebben az időben hetente többször is megtartott osztályértekezleteken, igyekszünk a "jelenségek mögé látni" és megérteni azt, ami a

mindennapokban történik, és az első időszakban mint frusztrációt élünk át. Az osztályértekezleteknek még egy fontos feladata volt, hogy tisztáztuk, mi az, amit megtartunk a Pszichoszomatikus Osztály hagyományából és gyakorlatából, és mi az, amiben változtatunk. Igyekeztünk - amennyire lehetett - a folytonosságot megőrizni.

Az időszak végére nagyjából kialakult az osztály stábja, tisztázódtak a működési keretek, egyértelműen ketté választottuk a családgondozói és az iskolapszichológiai feladatokat: megalkultak a szakmai alapszoportok, a neveléslélektani és a családvédelmi csoport. Az intézmények egy részébe új munkatárs kerül - most már mindenki pontosan tudja, hogy mi a működési területe.

"Tüzoltó feladatok"

Az 1983-84-es tanév októberétől a félév végéig tartó időszakban igyekeztünk ellátni azokat a legfontosabb feladatokat, amelyek megoldatlansága a legtöbb zavart okozta az intézmények működésében. Szeptemberben és kisebb mértékben októberben számtalan jelzés érkezett hozzánk, a későbbiekben az új problémák jelzése jelentősen csökkent.

Minden területen előtérben áll ebben az időszakban a sürgős feladatok megoldása, amelyek teljesítését szimbolikus jelentőségűnek értékeljük. Elfogadtatásunk érdekében maximális erőfeszítéssel igyekszünk eleget tenni minden jelentkező elvárásnak, csak a nyilvánvalóan irreális és "játzsma-jellegű" problémák kezelésekor vagyunk kemények /az eleve teljesíthetetlen, "csapdás" feladatok felvállalására gondolok/, így is helyenként túlzott vagy inadekvát vállalásokba bonyolódunk. Ezek tanulságainak feldolgozása végre mindenki számára kézzelfoghatóvá és érthetővé teszi a korábban elvontnak tűnő alapelveket, és az elemzésük nagyon sok értékes szakmai tanulsággal szolgál. /Kimit vállal fel, milyen "vakfoltjai", érzékeny, gyenge pontjai vannak, milyen típusu csapdába hajlamos besétálni, kinek hogy lehet segíteni, hogy fel tudja dolgozni a szükségszerűen - és ebben az időben tömegesen - jelentkező kudarcokat, stb./. To-

vábbra is gyakoriak ebben az időszakban az osztályszintű közös megbeszélések, amelyeken elsősorban a "koncepció" valósághoz közelítése, tesztelés, a napi gyakorlatra, konkrét tennivalókra való "lefordítása" folyik. Az osztály különböző együttlétei egyébként keretükben és tartalmukban rugalmasan alkalmazkodnak a vártnál gyorsabb fejlődéssel járó változó szükségletekhez, nincs véglegesen rögzítve a "hetirend", habozás nélkül változtatjuk a szokásainkat, ha valamilyen kérdésben konszenzusra jutunk.

Külső kapcsolatainkat az elfogadtatásért folyó személyes küzdelmek jellemzik. A családgondozók és a pszichológusok napi küzdelmet folytatnak azért, hogy "közös nyelvet" alakítsanak ki a problematikus gyermekek megítélése és kezelése kapcsán. /Mint említettem, nem sokat segített az "elméleti megalapozás"./ Ebben a tekintetben paradox módon a családgondozóknak volt könnyebb dolguk, ez mindvégig jellemezte egyébként az együttműködésünket, és később még visszatérünk arra miért van nehezebb dolga az iskolapszichológusnak. A gyermekvédelmi felelősök helyén lett családgondozók átvették mindazokat a feladatokat, amelyek korábban a megbízott pedagógusok vállára nehezedtek. Ezzel nagyon hamar konkrét és kézzelfogható segítséget tudtak nyújtani az intézményeknek, amely nagyban hozzásegített az elfogadásukhoz.

A félév táján lezajlik az első igazán éles konfliktus is. Az egyik iskola igazgatója hatalmi helyzetét kihasználva kivieszi a gyermek kezelését a pszichológus kezéből, megkerülve a szabályos utat és megszegve az előzőekben rögzített megállapodásokat. Osztályvezetőként kell beavatkoznom a konfliktus megoldásába, amely nemcsak hogy sikeres, hanem nagyon fontos tanulságokkal is szolgál az igazgató számára: hasonló típusu konfliktus nem fordult elő azóta ebben az intézményben. A konfliktus mindkét fél számára hasznosítható tanulási alkalmat jelentett, segített abban, hogy a gyakorlatban is tisztázzuk az együttműködés szabályait és a szakmai határokat.

A leggyorsabb a fejlődés a központnak abban a rendszerében, ahol a pszichológus jól tudja felhasználni korábbi oktatási ta-

pasztalatait. Nyilvánvalóvá válik, hogy milyen sokat számít, ha valaki élményszinten is ismeri a pedagógusok mindennapos problémáit.

A családvédelmi feladatok ellátása kiegyensúlyozottá válik, ebben az időszakban bontakozik ki a gyermekcentrikus család gondozás szemléletváltása, vagyis az, hogy nem elegendő a családot, mint rendszert kezelni vagy megváltoztatni, legalább ilyen, ha nem fontosabb feladata a családgondozónak a menedzselés, az a megközelítés, amelyet házon belül "intézménygondozásnak" kezdtünk nevezni.

Az első teljes tanév történéseit összefoglalva úgy tapasztaltuk, hogy a vártnál, tervezettnél lényegesen gyorsabb, dinamikusabb az osztály fejlődése, nagyon hamar "előkerültek" az iskolai mentálhigiénés munka legfontosabb - a szakirodalomban is tükröződő - alapdilemmái. A vártnál szintén gyorsabb, de a dolog természeténél fogva egyenlőtlen a kapcsolatunk a pedagógusokkal. Különösen jó a kapcsolat az óvodákkal /ahol a viszony korábban is jobb volt/, és egyértelmű sikernek könyvelhetjük el, hogy a korábbiakhoz viszonyítva sokkal szorosabb kapcsolat alakult ki az iskolákkal. /Ez mint említettem, mindenekelőtt a gyermekvédelmi feladatok átvállalásának köszönhető./ Az intézményekkel való viszony határozott javulást, szakmai kompetenciánk nagyobb mérvű elismerését tükrözi, hogy amíg az első félévben sok volt a problémás esetekkel kapcsolatban a központ vezetőjéhez futó "feljelentés", az elégedetlenségek "szolgálati uton kívüli" kifejezése, addig a II. félévben már lényegesen kevesebb "reklamációt" kaptunk, és ami még fontosabb, ezekkel csaknem kivétel nélkül közvetlenül hozzánk fordultak. Ugy tűnik, sikerült megtörni a korábban az osztály körül kialakult bünbak-képzési játszmat, a feszültségek inadekvát kezelésének már-már szervülő gyakorlatát. Az első tanév lezárásakor biztatónak értékelhettem azt is, hogy - egy félév táji kritikus időszak után - sikerült megőrizni szakmai és vezetői autonómiámat, egy zavarorientált szervezet vezetésének általam legfontosabbnak tartott feltételét.

Az 1984-85-ös tanév elején egy lényeges szervezeti változtatást alkalmaztunk. Az előző tanév munkája nyomán többé-kevésbé stabil alapműködés alakult ki a szakmai csoportokban /családvédelmi csoport, neveléslélektani csoport/, megteremtve az "alapszakmák" /családgondozás, iskolapszichológia/ viszonylag stabil identitását. /Nem szabad megfejeltkeznünk arról, hogy egyik területen sem létezett a kísérlet megindulásakor formális képzés; a hozzánk kerülő szakembereknek a kísérlet céljaira történő kiképzéséről magunknak kellett gondoskodni./ A szakmai csoportok megerősödésével párhuzamosan - részben az említett csoportdinamikai események hatására, részben pedig a megerősödő alapszakmák természetes elhatárolódási törekvései nyomán - rivalizációs jelek mutatkoztak, a családgondozók és az iskola-pszichológusok között. Ugy tűnt, érett a helyzet arra, hogy megkezdjük a kísérleti tervben interdiszciplináris csoportként említett szervezeti forma kialakítását.

Mindhárom rendszerben létrehoztuk a komplex intézményi munkacsoportokat, amelynek tagjai a mentálhigiénés szolgálat pszichológusa és családgondozója, az adott intézmény egészséges életmódra nevelésért felelős tevékenységirányító pedagógusa, valamint az egészségügyi szolgálatnak az adott rendszerben dolgozó iskolaorvosa és védőnője. Célunk az volt, hogy a különböző diszciplinák önállósodási, elkülönülési törekvéseit ellensúlyozzuk és szervezeti eszközökkel segítsük elő, hogy az egy "terepen" dolgozó szakemberek együttműködése, lehetőség szerint hatékony szakmaközi kommunikációja alakulhassék ki. Ennek a csoportnak a feladata, hogy a napi munka során felmerülő problémákat megbeszélje, egy-egy többszintű beavatkozást szükségessé tévő esetben az intézkedéseket összehangolja, végül, hogy elsődleges támogató és referenciacsoporttá váljon az adott intézményben dolgozó különböző szakmák képviselői között. A felsorolt közvetlen célkitűzések mellett távolabbi célul tüztük ki - vagy legalábbis reméltük, hogy ez a lehetőség nem marad kihasználatlan -, hogy eredeti, az emberi problémákat már a maguk komplexitásában kezelő módszereket dolgoz ki a csoport.

A szakmai csoportok szuperviziós háttérként működnek tovább. /A két csoport viszonyát szemlélteti, ha a szakmai cso-

portokat az ember származási családjához, az intézményi munkacsoportokat pedig a generációs családhoz hasonlítjuk. Ha valami baj van, a felnőtt ember is visszamegy tanácsért a szüleihez.../

A szervezeti és működési szabályzat már rögzíti azokat a szakmai alapelveket, feltételeket is, amelyek nélkülözhetetlenek a mentálhigiénés munkához /önkéntesség, titoktartás/, leírja a mentálhigiénés konzultáció szerepét és biztosítja az osztály belső tagozódásának változtathatóságát, rugalmasságát is. /A vita során éppen ezeket a szempontokat volt a legnehezebb elfogadtatni, sokan ködösnek és bizonytalanoknak érezték a rögzített szervezeti szabályokat - mi viszont éppen a kísérleti munkához szükséges szabadságot, "nem-véglegességet" szerettük volna megőrizni./

Végül a szabályzat kapcsán még csak arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy sehol sem szerepel feladatként "gyógyítás", a prevenció mint fokozatosan megvalósítandó cél fogalmazódik meg, és - ez a legjelentősebb - explicit módon kimondja, hogy nem vállalja el a zavarok önálló megoldását.

Iskolapszichológia

Az már bizonyos, hogy a külföldi modellek /pl. a mentálhigiénés konzultáció Caplan által leírt klasszikus módszerei/ nálunk csak alapos módosítással alkalmazhatók. A módszertani tapasztalatokat összefoglalva elmondhatjuk, hogy a családgondozás "szakmává fejlődött" a Nevelési Központban. Az iskolapszichológiai munka bizonytalanabb, szerteágazóbb és ellentmondásosabb a családgondozásnál.

A tanév során a Nevelési Központ pszichológusai az óvodás gyerekek 12,3%-ával /a fiúk 17,8, a lányok 6,0%-ával/, az iskolások 2,3%-ával kerültek kapcsolatba /a fiúk 3,1%-ával, a lányok 1,5%-ával/. A szakirodalmi adatokkal egyezik, hogy a fiukkal "több a baj", mint a lányokkal. Az életkor előrehaladtával emelkedik a viselkedési problémák és más pszichológiai zavarok aránya, a pszichológusok mégis szívesebben és nagyobb arányban foglalkoznak az alsóbb korosztályokkal. Ennek oka abban

keresendő, hogy a nagyobb gyerekekkel gyakran már nem tudunk pszichológiai eszközökkel dolgozni, gyakran családgondozói, gyermekvédelmi módszereket alkalmazunk.

Az iskolapszichológusok által 1984-85-ben vizsgált gyerekek vezető problémái a következőképpen oszlottak meg:

tanulási problémák	32%
magatartási problémák	27%
családi problémák	18%
neurotikus/pszichoszomatikus problémák	15%
értelmi fogyatékoság	8%
Összesen:	100%.

A pszichológushoz vagy családgondozóhoz érkezett jelzések döntő többsége a pedagógusoktól érkezett. A hosszmetzeti vizsgálat azt mutatta, hogy fokozatosan emelkedik a közvetlenül a szülőktől érkező segélykérések száma, de arányuk így is kevesebb, mint szeretnénk: a mentálhigiéné egyenlőre inkább a pedagógusokat szolgálja. /Elvétve fordult csak elő, hogy a gyerekek közvetlenül fordultak volna a pszichológushoz./

A közvetlenül a gyerekekkel folyó egyéni munka - talán érzékelhető volt - jelentősen különbözik attól, amely a hagyományos mentálhigiéné intézményekben folyik. Közvetlen jelenlétünk, állandó elérhetőségünk - amelyet korábban a Pszichoszomatikus Osztály nem biztosított ilyen tudatosan - tükröződik a pedagógusok véleményváltozásában is.

A mentálhigiéné szakember inadekvát felhasználására és az általa okozott konfliktus konstruktív megoldására egy tanulságos példát említünk. Az egyik műhelycsoport vezetője az óvodás gyerekek szüleikhez eljuttatott körlevelében a nyelvtanfolyamra való jelentkezést előzetes pszichológiai és logopédiai "alkalmassági vizsgálat" köthette. A levelek anélkül mentek ki, hogy akár a pszichológusok, vagy a logopédus, akár a Mentálhigiéné Osztály /MHO/ vezetője tudott volna a sajátos feladatról, a gyerekekkel és a családdal kapcsolatot tartó, őket ismerő óvónőket sem kérdezték meg az intézkedés előtt. Eltekintve a csak látszólag formai, valójában mélyen társadalmi /kapcsolatdefiníciós/

hibáktól, az ötletet több szempontból, szakmai megfontolások alapján is el kell utasítanunk:

1. A gyerekek ilyen kötelező pszichológiai vizsgálata etikátlan, torzítja a pszichológus igazi szerepét /titoktartáson alapuló segítségnyújtás/.
2. A pszichológustól inadekvát segítséget vár: állapítsa meg a nyelvtanfolyamra való alkalmasságot, ill. alkalmatlanságot /ez nem lehet az ő feladata/.
3. A Mentálhigiénés Szolgálatot szükségtelenül terheli, energiáit valódi feladataitól vonja el /várható lenne, hogy a feladat elvállalása esetén az összes többi műhely hasonló kéréssel állna elő, végül minden program előkészítése, előszűrése "pszichologizálna"/.

A mentálhigiénés szakember helytelen felhasználásának kísérlete természetesen nem csupán durva tájékozatlanságból és pszichológiai kulturálatlanságból fakad. Az igazi mozgatóerők akkor derültek ki, amikor - tiltakozásom után - a műhely vezetője indokolni próbálta a döntést. Ezek között az alábbiak is szerepeltek:

- A tapasztalataik szerint a nyelvcsoportokba /amelyek ebben a korosztályban 4-5 fősek/ olyan gyerekek is bekerültek, akik "viselkedésükkel zavarták az órát", "lehetetlenné tették a munkát", és akikkel "nem birt a pedagógus". Bekerültek továbbá olyan gyerekek, akiknek alapvető nyelvi-kommunikációs problémáik, esetleg kifejezett beszédzavaruk volt.
- A szülő gyakran a gyermek akarata, érdeklődése, képessége ellenére erőlteti a nyelvtanulást, kárt okozva a fejlődésében az előre sejthető kudarccal. "Ezeknek a szülőknek kellemetlen megmondani az igazságot", "ezt egy pszichológus jobban meg tudja értetni a szülővel", hiszen "ő jobban tud bánni velük".

Az indoklásban tehát egyrészt az az igény fogalmazódik meg, hogy a zavaró, problematikus gyerekeket a pszichológia tartsa távol az "elit" nyelvtanulástól /diszkrimináció/, más-

részt az, hogy az eltanácsolás kellemetlen feladatát vállalja át a pedagógustól a mentálhigiénés szakember. /Adalék a "zavarfelismerő és zavarkorrekciós" szerepkörből fakadó problémákhoz./

Mentálhigiénés konzultáció

A mentálhigiénés konzultáció mint specifikus pszichoszociális intervenciós módszer a hetvenes évek elejétől terjedt el a fejlett pszichológiai kultúrával rendelkező országokban.

Magyarországon a mentálhigiénés konzultáció módszere gyakorlatilag ismeretlen. Az általunk felajánlott konzultációs szolgáltatást ezért kísérleti jellegűnek célszerű tekintenünk, tudatosan vállalva az utkeresés bizonytalanságait és buktatóit.

A mentálhigiénés konzultáció alapelvei

A mentálhigiénés szakember /"konzultáns"/ és a pedagógus /"konzultáló"/ szimmetrikus viszonyban dolgozik együtt, kölcsönösen és teljes mértékben tiszteletben tartják egymás szakmai kompetenciáját.

Elsősorban ebben tér el minden más pszichológiai fejlesztő módszertől. A pszichológus tehát nem "szaktanácsadó", nem ad közvetlen tanácsot, hiszen nem pedagógus. Ő a "human relations", az emberi kapcsolatok és szervezetek világában járatos: az egyéni és/vagy csoportos konzultációs megbeszélések során az ebben a világban szerzett ismereteit és még inkább készségeit igyekezik átadni úgy, hogy azok "felhasználását", alkalmazását teljes egészében a konzultálóra bizza. A konzultáló dönti el, hogy milyen problémával, mikor értekezik a konzultánssal, rajta mulik, hogy teljes szakmai felelőssége megtartásával hogyan használja fel a munkája során az ott kapott szempontokat.

A konzultáns és a konzultáló kapcsolata hosszabb távon /hónapok alatt/ alakuló dinamikus folyamat. Hosszabb ideig tart, amíg

- kialakul a közös munkastilus, kölcsönösen megismerik a másik szemléletét, megközelítésének sajátos szempontjait;

- a konzultáló megtanulja, hogy mire lehet és mire nem lehet alkalmas ez a módszer.

A konzultációs kapcsolatra is érvényes az önkéntesség és a titoktartás szabálya. A konzultáció azonban nem pszichoterápia. A konzultáló személyes problémáival nem foglalkozik, csak a szakmai kérdésekre koncentrál.

A mentálhigiénés konzultáció típusai

- a/ Kliens centrikus konzultáció: A megbeszélések középpontjában a pedagógus kliense, a gyermek áll, ill. annak nevelési, magatartási, tanulási problémái, differenciált fejlesztése stb.
- b/ Konzultáló-centrikus konzultáció: A folyamat középpontjában a pedagógus áll, az elsődleges cél a probléma- és konfliktuskezelési készségeinek, neveléslélektani ismereteinek fejlesztése. Ebben az értelemben ezt a típust egy sajátos, személyre szabott továbbképzési lehetőségként tartjuk számon.
- c/ Programcentrikus konzultáció: Középpontjában a nevelési program áll. Ez történik, amikor a pszichológus részt vesz a nevelési, tantestületi értekezleteken, vagy más olyan fórumokon, ahol képviselhetik a pszichológia szempontjait, ám a programmal kapcsolatos döntésekben és magában a program kivitelezésében nem vesznek részt.
- d/ Szervezetcentrikus konzultáció: Egy adott tantestület vagy évfolyam stb. egészének - belső viszonyainak, konfliktuskezelő képességének, kommunikációs sémáinak, vezetésének stb.- fejlesztése áll a középpontban. Módszerei a szervezeti fejlesztés köréből származnak.

Egy másik felosztás szerint egyéni és csoportos konzultációt különböztetünk meg. Utóbbiak közé tartozik - felfogásunk szerint - a pszichológus által vezetett esetmegbeszélő csoport, valamint a kommunikációs készségfejlesztő csoport is.

A mentálhigiénés konzultációban a kapcsolat eleve szimmetrikus és mindvégig az is marad, míg a pszichoterápiában pl. az egyenrangúság sohasem teljes. Ezáltal a pszichológus és a peda-

gógus együttműködésében jelentkező konfliktusok egy része fel sem lép. A konzultáns tehát nem vállalhatja át sem a problémák megoldásának, sem az ezzel járó döntéseknek a felelősségét a pedagógustól: mindvégig tiszteletben tartja a pedagógus szakmai kompetenciáját és teljes döntési szabadságát.

A konzultációs munka alapját a következő egymásra épülő feltételezések adják. /Egy részüket már tapasztalati kutatások is bizonyították, de egyelőre jobb, ha hipotézisként kezeljük a konzultáció "hatásmechanizmusára" vonatkozó következő tétételeket./

1. A konzultáns képes arra, hogy megváltoztassa a pedagógus problémaérzékelését.
2. A probléma érzékelésének megváltozása módosítja a pedagógus viselkedését.
3. A pedagógus viselkedésének megváltozása befolyásolja a gyerekek viselkedését.
4. A pedagógus "tanulása" /az eset kapcsán szerzett új tapasztalatok/ a jövőbeni eseteknél is érvényesülhet.

Az első évet /1983-84/ a pedagógusok részéről masszív tartózkodás és gyanakvás jellemezte, az 1984-85-ös tanévben ez a helyzet alapvetően megváltozott. Jelenleg az iskolában dolgozó pedagógusok mintegy harmada áll rendszeres konzultatív kapcsolatban a pszichológussal és/vagy a családgondozóval. Ez az arány a szakirodalmi adatokkal összevetve is igen jónak mondható.

A konzultáció jelenleg sokkal inkább szemléletet adó viszonyulás, nem pedig pontosan leírható módszer a számunkra. Az iskolába kerülő mentálhigiénés szakembertől legalább annyira megköveteli beállítódásának módosítását, mint a pedagógusoktól.

A veszélyeztetettként nyilvántartott gyerekek aránya viszonylag alacsony a Nevelési Központban, annak ellenére, hogy "tipikus magyar lakótelepi iskolák" tartoznak az intézményhez. Óvakodunk a minősítéstől. Egyébként is: a megszokott nyilvántartási kategóriákat csak kényszerűségből használjuk, nem hiszünk abban, hogy a nyilvántartástól bármi is megoldódik. A hangsúlyt a családgondozás érdemi segítségét jelentő módszereinek kidolgozására helyezzük. A kutatási tervben még "családte-

rápiásan orientált családgondozásról" beszéltünk, amelynek célja a család interakciós világába történő hatékony beavatkozás.

Azok a családok, amelyekkel a gyermekvédelmi munka során találkoztunk, alkalmatlannak bizonyultak klasszikus családterápiás módszerekkel történő megközelítésre. Egyetlenegy ilyen terápiát sem tudtunk elindítani, eltekintve néhány házassági krízis pszichoterápiás /krízis-intervenciós/ jellegű kezelésétől. A módszer más irányban fejlődött. Ezt az irányt a kísérleti tervben szintén előre jeleztük - de akkor nem feltételeztük, hogy ez lesz a fejlődés fő iránya.

Közvetítőszerep

Ugyanilyen fontosnak tartottuk, hogy a családgondozó közvetítő szerepet vállaljon a család /szülők/ és a pedagógus /osztályfőnök/ között, és előre leszűrjük a lehetséges konfliktusforrásokat is.

Az említett "beépített nehézségeket" tapasztaltuk is a gyakorlatban. A korábban említett példák mellé íme néhány további adalék, a családgondozók beszámolóiból:

"... a jelenlegi iskolában, aki egyszer kiérdemelte az elviselhetetlen címet, alighanem csak csoda folytán vehetheti le."

"Szélmalomharc, - melyet csak szemléletváltás fordíthat meg. Nem tudom igazán megvédeni ezeket a gyerekeket."

"A pedagógusok többségének nincs türelme kivárni az eredményt. Kereken kimondják, hogy nincs értelme, még rosszabb a gyerek, mint volt.

Egyetlen dolgot akarnak, szabadulni a rendbontótól."

Az esetek tulnyomó többségében azonban kedvezőek a tapasztalataim. A családgondozók felismerték a közvetítő szerep fontosságát:

"... egyensúlyozni kell a pedagógus és a család között... Nem szabad sem a pedagógussal, sem a család egyik vagy másik tagjával azonosulni."

"... nemcsak a család érdekeit kell képviselni egy probléma kapcsán, hanem az intézmény érdekeit is szem előtt kell tartani. Ezt viszont nem kell titokban tartani a család előtt, hanem igenis tudatosítani kell bennük, hogy nekik is be kell tartaniuk a megfelelő szabályokat, vagy érintkezési területeket."

"Hiába fektetek egy család gondozásába bármennyi energiát, félmegoldást jelent, ha az intézetvezetőket nem tájékoztatom, hogy az iskola és ők maguk is részt vállalnak abban valamilyen módon."

Aki közvetítői szerepet vállal, mindkét "szembenálló" féllel "jóba kell lennie". A családgondozó hasznos tevékenységének egyik előfeltétele /pontosabban munkája kezdeti szakaszának legfontosabb teljesítendő feladata/, hogy mind a családdal, mind pedig a család tagjai számára potenciális segítségforrásként szóbajövő intézményekkel el tudja fogadtatni önmagát. El kell tudni érnie, hogy mindkét fél megbizzon benne, megmozdulásait jóindulatu segítségi kísérletként értékeljék, ne pedig "kotnyeleskedésnek", "okvetetlenkedésnek", valamilyen rájuk küldött hatalom kényszerítő szándéku beavatkozásának. Elhanyagolva most - az általános elemzés kedvéért - az érintettek /a családtagok, az intézmény képviselője, valamint a családgondozó/ személyiségtulajdonságait, vagyis éppen az egyes esetek egyediségét hordozó specifikumokat, tipikus, kizárólag a helyzetből fakadó sajátosságokkal, az általánosan megragadható problémákkal foglalkozunk.

A család ez esetek döntő többségében nem önmagától kezdeményezi a kapcsolatot, hanem "kapja" azt. Az iskolai családgondozót például a pedagógus kéri meg arra, hogy "nézzen utána" a tanuló fejlődését, tanulmányai kötelezettségeinek teljesítését akadályozó, érzelmi és viselkedési zavarait okozó, beilleszkedését megnehezítő családi körülményeknek. A családdal való első találkozás döntő jelentőségű a kapcsolat sorsának és eredményességének későbbi meghatározásában. A családhoz bekopogó szakember egy intézmény küldöttje, meg kell értetnie magát, szándékait és módszereit a családdal, el kell tudnia fogadtatnia sajátos szerepét, tisztáznia kell - legalábbis implicite -, hogy "miben különbözik" az osztályfőnöktől, vagy azoktól a hivatalnokoktól, akikkel a család korábban találkozott. Ugy tűnik, hogy ez akkor a legsikeresebb, ha a családgondozó valami ahhoz hasonló viszonyulásra törekszik, amit leginkább a "szakértő barát", vagy a "kompetens szomszéd" szópárokkal lehet a legjobban leírni. A kifejezésekben első látásra is feltűnő paradoxon kifejezi a helyzet és a családgondozói szerep lényegét. A családgondozó ér-

zékelésében egyszerre van jelen a sikeres esetekben az a mozzanat, hogy olyan személyre talált a család, aki ügyeik elintézésében, személyes problémáik megoldásában szakértő, vagyis a megoldáshoz rendelkezik a megfelelő ismeretekkel, felkészültséggel és összeköttetésekkel /ebben a vonatkozásban a szerep az orvoséra, tanáréra hasonlít/, és olyan jóindulatu segítő, aki /az előbbi szakemberekkel ellentétben/ nem a hivatali kontroll képviselője, nem tart olyan távolságot, mint a felsoroltak, hanem személyesen, közvetlenül vesz részt a kapcsolatban, azon a nyelven beszél, amelyen mi, tanácsai mintegy baráti jellegűek. A helyzet talán leginkább arra hasonlít, amikor egy magasabb státuszu, idősebb vagy tapasztaltabb, jó kapcsolatokkal rendelkező rokonhoz vagy befolyásos ismerőshöz fordulunk segítségért, "protekcióért". /Az utóbbi kifejezést azért is jogosnak érzem, mert itt valóban megszervezett protekcióról, a szó eredeti értelmében védelemről, oltamazásról van szó - olyan embereknek, akiknek a számára a "normál-protekció" és az ilyen értelemben kompetens személyek nehezebben érhetőek el, mint a magasabb réteghelyzetű, társadalmi státuszu és jobb szociális ügyességgel rendelkező embereknek. Vagyis olyan családoknak segítünk, ahol az ilyen típusu hiányokat is társadalmilag szervezeten kell megpróbálnunk pótolni./ A családgondozó a kiegészítő és pótló információk, összeköttetések és érzelmi támogatások forrása, képviselője és annál jobb a szerepében, minél inkább hasonlít a valóságos élet természetes kapcsolataira, ha minél inkább úgy működik, mint azok a kapcsolatok, amelyeket mi - családgondozói segítség nélkül élők - naponta és megszokottan használunk a problémáink megoldásában.

Családgondozóinkat meglepően hamar elfogadták az intézményekben. Korlátozott segítségnyújtásuk is - úgy tűnik - többszöröse minden eddig történt gyermekvédelmi intézkedésnek, próbálkozásnak.

A gyermekcentrikus családgondozás részletes módszertani ismertetésétől eltekinthetünk; ezekkel külön tanulmányokban foglalkozunk. /A családgondozás igazi természetéről egyébként is a legjobban esettanulmányokból tájékozódhatunk./

Az induláskor sem a tárgyi, sem pedig a személyi feltételek nem voltak optimálisak. Nem voltak hagyományok, nem volt megfelelő minta, amit követhettünk volna. A mentálhigiénés szolgálat koncepciója főként könyvekből és egyes elemi külföldi próbálkozások elemzéséből született - egyik forrásból származó következtetés sem biztosan érvényes a mi valóságunkban. A létező hazai intézmények működésének tanulmányozása inkább "kifordított segítséget" jelentett: ezek alapján többet megtudtunk arról, hogy milyen ne legyen, mint azt, hogy milyenné váljon a mentálhigiénés szolgálat.

Mint korábban említettük a Pszichoszomatikus Osztály helyzetének tanulmányozása is inkább negatív tapasztalatokkal szolgált. Részben a mentálhigiénés szolgálat sajátosságai, de főként a hazai képzési rendszer súlyos elmaradásai miatt, kiképzett social worker, családgondozó, családterapeuta, pszichoterapeuta "készen" nem áll a rendelkezésünkre, illetve magasan képzett szakembereket a Nevelési Központ jelenlegi lehetőségeinek korlátozott volta miatt nem tudunk megnyerni. A kiképzésben jórészt csak magunkra számíthatunk.

Szupervizió

A szupervizió kérdése külön tanulmányt igényelne. Fontossága vitathatatlan. A gyermekpszichológiai programok és a családgondozás esetében ez elvileg meg is oldható - az iskolapszichológiai konzultáció esetében azonban nem. Ezt a módszert senki sem végezte a környezetünkben olyan gyakorrallal, hogy rá mint tapasztaltabbra támaszkodhattunk volna. Az 1984-85-ös tanévben a továbbképzésekbe bekapcsolódott Alpár Zsuzsa, akinek korábbi iskolai munkája során szerzett tapasztalataiból sokat tanultunk.

Az irányítási háló a pécsi mentálhigiénés intézmények vonatkozásában adott volt. A velük való kapcsolat elemzése is több teret követelne. /Meg kell jegyeznünk, hogy a háttér- ill. társintézmények tekintetében Pécsen az országos átlagnál lényegesen kedvezőbb helyzetben vagyunk. Nemcsak jó színvonalu hagyományos intézmények működnek, hanem az elmúlt években új

pszichológiai szolgáltatások is indultak: SOS Élet Telefonszolgálat, Ifjúsági Pszichológiai Tanácsadó, kapcsolat-lélektani tanácsadás, szexológiai rendelés, vagy a Nevelési Központban általunk elindított válási szeminárium - hogy csak a legfontosabbat említsük./

A kísérleti tervben általánosan fogalmaztuk meg, milyen követelményeknek kell eleget tenni ahhoz, hogy a mentálhigiénés munkába a siker reményében egyáltalán belefoghassunk.

"Bármilyen mentálhigiénés tevékenységnek három olyan feltétele van, amelyet a rendszerszintű szervezésnek biztosítani kell:

1. Meg kell szervezni a megfelelő színvonalu, az adott mentálhigiénés módszerre specifikus kiképzés, valamint a folyamatos továbbképzés lehetőségét.
2. Az egész személyiséget mélyen involváló mentálhigiénés munka, ahol a szakember legfontosabb "munkaeszköze" mindenekelőtt saját személyisége, megköveteli a személyes - egyéni vagy csoportos - szupervíziós kontrollt.
3. Biztosítani kell az adott mentálhigiénés szolgáltatás kompetenciáját meghaladó esetek fogadására szolgáló intézményi háttérrel, szisztematikusan ki kell dolgozni az irányítási hálót".

A mentálhigiénés problémák mennyisége a társadalomban messze meghaladja azt a mértéket, amelyet egy mégoly fejlett és gazdaságilag teherbíró társadalom közvetlen szolgáltatást nyújtó mentálhigiénés szakemberek /pszichiáterek, pszichológusok, szociális gondozók/ biztosításával el tudna látni, másfelől a mentálhigiénés szakembereken kívül sok más emberrel foglalkozó intézmény, szakember találkozik mentálhigiénés szempontból releváns, vagyis egyszerűen: emberi, személyes problémákkal - akkor is, ha erről nem tud, azokat nem akként kezeli vagy az el látására nincs felkészülve. Többek között a pedagógus is azon szakemberek közé tartozik, akik a munkájuk során felmerülő pszichológiai problémákat, azok kezelését gyakorlatilag felkészítés nélkül, csupán természetes adottságaikra, emberismertükre, saját /ellenőrizhetetlen és esetleges/ élettapasztalataikra támaszkodva kénytelenek kezelni. A mentálhigiéné területén ugyanakkor a legutóbbi évekre megjelentek azok az ismeretek és módszerek, amelyekkel az egyéni életproblémák és személyközi

konfliktusok megoldása elősegíthető, vagy legalábbis serkenthető egy hatékonyabb probléma- és konfliktuskezelési stílus kialakítása, és amelyek nem specifikusak szakmákra nézve, hanem általánosak. A mentálhigiéné ezeket az ismereteket és készségeket közvetlenül, direkt szolgáltatás formájában /tanácsadás, terápia, tréningek/, az említett akadályok miatt az emberek nagy tömegeinek képtelen átadni.

A mentálhigiéné érdeklődése ezért fordult az emberi problémák, emberek közötti konfliktusok kezelésével hivatásszerűen foglalkozó szakemberek felé. Ez utóbbiakat a szakirodalom "mentálhigiénés kulcsszemélyeknek" nevezi. Rajtuk keresztül, általuk és egyben szakmai munkájukat a pszichológia eszközeivel segítve igyekeznek a mentálhigiéné saját céljait és egyben a társadalomnak az adott intézmény működtetésével eredetileg kitűzött céljait is elérni, vagy legalább megközelíteni.

Vezetés

Általában sok gondot okozott számomra a hatékony vezetési módszerek megtalálása. /Teljes nyíltsággal erről a kérdésről is csak évek múlva tudnék írni./ Mindenesetre a hagyományos vezetési módszerek a mentálhigiénés munka irányításában - helyesebben fejlesztésében - eredménytelenek. A rendszerfejlesztés "felülről" történő gyakorlata helyett eredményesebbnek látszik az "alulról" fejlesztő módszerek.

A "felülről" szervezett fejlesztés alatt a hagyományos bürokratikus gyakorlatot értem. Ennek jellemzői, hogy a vezető előtt racionálisan szervezett térkép áll, előre meghatározott szerepekkel, feladatokkal és kötelességekkel. Ebben a rendszerben a dolgozók személyes sajátosságai, egyéni eltérései inkább zavarják a rendszert, ezeket előírásokkal, utasításokkal, szabályozókkal igyekeznek csökkenteni. A felülről történő vezetés - a szervezetszociológiai vizsgálatok szerint - elég jól működhet ismert problémákkal való foglalkozáskor, viszonylag stabil környezetben. Az alulról történő fejlesztés során a vezető arra törekszik, hogy közös koncepciót, egységes szemléletet fejlesszen ki a szervezet tagjai között, és ezután az egyénekre vagy

csoportokra hagyja, hogy szabadon gazdálkodjanak energiáikkal, a korábban megállapodott szervezeti célok elérése érdekében. A munkatársak tevékenységének összehangolását ebben a megközelítésben a közös értékek és elméleti modellek, valamint a szabad kommunikáció és mozgás biztosítja, nem pedig restruktív intézkedések. Az aktuális feladatokhoz itt mindenkit személyes elkötelezettség fűz, mindenki a saját kezdeményezésére és kreativitására támaszkodik, problémái megoldásához maga keresi a kapcsolatokat. Az alulról történő fejlesztés a gyorsan változó.

A Mentálhigiénés Szolgálat a két esztendő leforgása alatt átélt már néhány kemény helyzetet. Amit sikerült viszonylag hamar megteremteni és mindeközéig megőrizni, az a problémaorientált, a konfliktusokat vállaló légkör, a viszonylag /legalábbis a külső környezethez viszonyítva/ tiszta kommunikáció. /A külső szemlélő számára ez meglehetősen szokatlan látvány. Előfordult, hogy egy osztályra látogató vezető "káoszként" élte meg ezt a helyzetet, az alacsony megnyilvánulási küszöbről, és az éppen zajló igen heves, indulatos vitákból arra következtetett, hogy "rossz a légkör" az osztályon és "nincs megfelelően vezetve az értekezlet". / Az eddigi tapasztalataink azt mutatják, hogy "nagy baj" éppen akkor alakul ki, ha az osztály tiztagu csoportja nem tudja önmaga kezelni a konfliktusait, és azok kívülre, "illetéktelenekhez" kerülnek. Szerencsére ez eddig ritkán fordult elő és végül mindig sikerült - közös erőfeszítéssel - helyreállítani a csoport megfelelő szintű kohézióját, a tagok viszonylag magas szintű elkötelezettségét az "ügyhöz".

Nagyon tanulságos az is, hogy a külső zavarokat átveszi, leképezi, majd végül feldolgozza a mentálhigiénés stáb. A folyamat egyéni szinten is megfigyelhető, az azonosulást mutató kollégának személyes érzelmi támogatást, és az átélt élmények racionális feldolgozását egyszerre kell nyújtani.

Néhány "kísérlet" a kísérletben

Az Állami Ifjúsági Bizottság támogatásával indítottuk a Gyermekhotel kísérletet. Az önkéntes ügyeletesekből álló 14 fős stábot népművelő vezeti. A gyermekhotel - a stigmatizáció el-

kerülése érdekében - humán szolgáltatásként működik, átmeneti /néhány órás-napos-hetes/ elhelyezést és teljes ellátást nyújtva gyerekeknek. A gyermekvédelmi funkció rejtett: a hotel kiszolgálja a családvédelmi rendszert azokban az esetekben, ahol a család átmenetileg nem tudja biztosítani a gyermek nevelését /családi krízishelyzetek/.

A Gyermekhotelben a megindulása óta 97 gyermek, összesen 315 napot töltött. Közülük 19 gyermek családvédelmi indikáció alapján került a hotelbe. A hotel a kísérleti időszak lezárása után - elsősorban gyermekvédelmi feladatai miatt - be kell, hogy épüljön a Nevelési Központ alapellátásának rendszerébe. Sorsáról őszig dönt a Nevelési Központ vezetősége.

A Gyermekhotel-kísérlet tapasztalatairól külön tanulmányban fogunk beszámolni, itt csak a fogadtatásra utaló felmérésünk eredményeit közöljük. 1985 tavaszán 540 db kérdőívet juttattunk el - az iskolákon keresztül - a szülőkhöz, amelyekből 382 db érkezett vissza.

A válaszolók közül 123-an hallottak /32,2%/ , 251 szülő /65,7%/ nem hallott a szolgáltatásról. Azok közül, akik ismerték a Gyermekhotelt 43,9% nyilatkozott úgy, hogy igénybe venné, ha helyzete úgy kívánná, 8,9% /a mintában 11 szülő/ már igénybe is vette, és a szolgáltatással egyértelműen elégedett volt. A Gyermekhotelt ismerők 47%-a válaszolta, hogy nincs szüksége rá, mert megoldott a gyermek elhelyezése. Azok, akik eddig nem hallottak a kísérletről, és a kérdőív mellékletéből értesültek róla - egyébként magát a felmérést is elsősorban "reklámcélokból" végezte a Gyermekhotel vezetője -, 68,9% örömmel hallott a létezéséről és igénybe is venné, ha a helyzete úgy kívánná.

A családvédelmi programok közül még a veszélyeztetett és hátrányos helyzetű gyermekek részére szervezett intenzív napközis csoportról nem ejtettünk szót. /Vezetője Puruczky Erzsébet./

Az intenzív napközis csoport létszáma az 1984-85-ös tanév elején 32 fő, a tanév végén 25 fő.

Az 1984-85-ös tanévben 7 gyerek, összesen 14 tárgyból bukkott meg. A félév során a szülőcsoport 3 hetente találkozott

/Családi Kör Klub/, a fő törekvés az önsegítő jelleg erősítése volt. Az intenzív csoportot jelenleg is pedagógus vezeti, a program korábbi vezetőjének szupervíziója mellett.

Összegzés

A kísérlet eddigi tapasztalatai alapján levonható általános következtetések a következők:

1. Szükség van arra és lehetőség is van rá, hogy a létező mentálhigiénés ellátást kiegészítsük /részben tehermentesítsük/ változatos és az emberi problémák széles skáláját felölelő preventív programokkal.
2. Ezeket a preventív programokat úgy kell megtervezni, hogy találkozzanak az emberek, csoportok, családok valóságosan létező mentálhigiénés szükségleteivel.
3. Az iskolák /pontosabban az oktatási, nevelési és közművelődési intézmények/ mint szocializáló intézmények alkalmasak - illetve viszonylag kevés befektetéssel méginkább alkalmasabbá tehetők - arra, hogy felvállalják a mentálhigiénés indíttatású humán szolgáltatások kifejlesztését és működtetését, hogy ezzel hatékonyabban lássák el eredeti, és par excellence mentálhigiénés tartalmu feladatukat is: a gyermekek szocializálását.
4. A mentálhigiénés programokat szisztematikus módon egymáshoz kapcsoltnan célszerű működtetni; koherens, belső ellentmondásoktól mentes szolgáltató rendszerré kell szervezni úgy, hogy azok összességükben lefedjék a szükségleteket, külön-külön pedig azok differenciált kielégítésére legyenek alkalmasak.
5. A direkt ellátási formák mellett szigorúan kell a mentálhigiénés potenciállal rendelkező intézmények humanizálását, a "mentálhigiénés kulcsszemélyek" probléma- és konfliktuskezelési kompetenciájának növekedését. Erre a mentálhigiénés konzultáció különböző formái látszanak a legalkalmasabbnak. A mentálhigiénés szükségletek ellátásába a professzionális segítőkön kívül az önkénteseket /"laikus segítőköt"/ is célszerű bevonni. Megközelítésünk egyik sarkalatos tétele, hogy

a mentálhigiénés munka lényege az emberekben, családokban, közösségekben és szervezetekben rejlő "humán potenciál" feltárása és hasznosítása.

6. A közösségi mentálhigiéné humanisztikus szemlélete olyan keretet jelent, amelyben ellentmondásmentesen integrálhatók a különböző pszichológiai irányzatok bizonyos módszertani és technikai elemei.
7. Az alkalmazásra kerülő preventív mentálhigiénés módszerek kivétel nélkül kísérleti stádiumban vannak; folyamatos értékelésük és az értékelésük eredményének megfelelő korrekciókról szervezeten kell gondoskodni.

A rendszerfejlesztés irányai

A következő tanévben a feladatok újraelosztását az "esetfelelős" és a "programfelelős" rendszer bevezetésével kötjük egybe. Az alapellátás gyakorlata változatlan marad. Az óvoda-iskola-fejlesztő pedagógusainak szakmai irányítását a MHO-hoz kell kapcsolni. További munkánk alapfeltétele az osztály szakmai szabadságának megőrzése, és a rendelkezésünkre álló idő és energia még hatékonyabb felhasználása.

A Mentálhigiénés Szolgálat fejlesztésének "morfogenetikus" szakasza befejeződött. A tartalmi-módszertani kidolgozás hosszú, intenzív munkát és az eddigieknél több külső támogatást igényel.

Melléklet

A MENTÁLHIGIÉNÉS SZOLGÁLAT SZERVEZETI- ÉS MŰKÖDÉSI SZABÁLYZATA

Az osztály hivatalos elnevezése: "Apáczai Csere János Nevelési Központ Mentálhigiénés Szolgálat"

Címe: Apáczai Csere János körtér 1. Pécs, Pf.: 197, 7601

Feladata: A központ általános célkitűzéseire illeszkedő mentálhigiénés feladatok ellátása /ld. még részletezve/.

A "Mentálhigiénés Szolgálat" a központ kísérleti jelleggel működő önálló osztálya, mely közvetlenül a központi vezetéshez tartozik. Tevékenységét évente készített "Kísérleti terv" alapján végzi.

Felügyelet: Általános felügyeletét az Apáczai Központ vezetője gyakorolja az osztályvezetőn keresztül. Szakmai felügyeletét a kísérleti időszak lezárulásáig az Országos Pedagógiai Intézet Nevelésméleti és Iskolakutatási Főosztályának vezetője, illetve az általa felkért szakmai testület látja el.

Gazdálkodás: A Mentálhigiénés Szolgálat a Nevelési Központ vezetősége által meghatározott keretből, költségvetési terv alapján önállóan gazdálkodik.

Az osztály vezetés: A Mentálhigiénés Szolgálat általános és szakmai irányítása az osztály vezetőjének feladata. Az osztályvezetőt az Apáczai Központ vezetője nevezi ki, egyetértésben a felügyeleti szervekkel.

Az osztályvezető hatásköre és feladatai:

1. Szervezi és irányítja, valamint szuperviziós üléseken ellenőrzi a Mentálhigiénés Szolgálat munkáját.
2. A feladatok teljesítésére megfelelő állandó munkacsoportokat /pl. intézményi csoportok/ és időszakos teameket szervez /pl. egyes kísérleti programok végrehajtására/.

Az osztály tevékenysége:

1. A Mentálhigiénés Szolgálat a központ rendszerének zavarfelismerő és zavarkorrekciós alrendszere, amely azonban nem vállalhatja a mentálhigiénés problémák passzív átvételét és önálló megoldását. Szolgáltatásai a szocializációs rendszerek /család, iskola/ hatékonyabb működését szolgálják. Az osztályon pszichiáter, pszichológus, pedagógus, logopédus, családgyógyász és jogász végez szakmai munkát a kísérleti tervben megjelölt keretek között. A kísérleti munkába esetenként külső szakértők is bekapcsolódnak.
2. A Mentálhigiénés Szolgálat szervezi és irányítja, családgyógyászok által pedig részben közvetlenül is ellátja a gyermekvédelmi feladatokat, ezen belül a veszélyeztetett gyermekek nyilvántartását. A szakmai szempontból indikált

/szükséges és lehetséges esetekben/ intenzív gyermekcentrikus családgondozást végez.

Nyilvántartja a gyermekvédelmi eseteket, szükség esetén gyámügyi intézkedésekre tesz javaslatot, hatósági szerepe azonban nincs.

3. Kiemelt feladata a Nevelési Központban folyó nevelőmunka színvonalának és hatékonyságának növelése /mentálhigiénés konzultáció, egyéni és csoportos formában/. A mentálhigiénés konzultáció a pszichológiai és nevelési továbbképzés speciális formája, amely nem sérti a pedagógusok /ill. csoportok/ szakmai önállóságát és döntési felelősségét.
4. A Szolgálat fokozatosan építi ki preventív programjait, a pedagógusok és szülők bevonásával végez megelőző beavatkozásokat az egyes veszélyeztetett és/vagy differenciált fejlesztést igénylő csoportok számára. A preventív programok fokozatosan hangsúlyt nyernek a korrekciós programokkal szemben.

Együttműködési kapcsolatok:

1. Az ellátási területébe tartozó gyermekek alapszintű mentálhigiénés ellátása /diagnosztika, tanácsadás, gondozás/ során együttműködik a hagyományos segítő intézményekkel /nevelési tanácsadó, gyermekideggondozó, iskolaegészségügyi szolgálat, gyermekvédelmi intézmények, gyámhatóság stb./ és a központ alapintézményeivel.
2. Rendszeresen részt vesz a Vezetők Tanácsa ülésein, valamint a kiscsoportos megbeszéléseken. /Az intézményi fórumokon a mentálhigiénés szempontokat - az osztályvezető kontrollja mellett - a pszichológusok, ill. a családgondozók képviselik./
3. Külső intézményekkel, így elsősorban az Országos Pedagógiai Intézettel történő megállapodások alapján módszertani kísérleteket vezet.
4. Az Egészségügyi Osztály engedélye alapján pszichoterápiás szakrendelést végez.
5. Konzultatív kapcsolatot tart a tagintézmények vezetőivel, valamint a központi egészséges életmód tevékenység-irányítóval.
6. Gazdálkodik az osztály számára biztosított költségvetési kerettel.
7. Gyakorolja az osztály működésével kapcsolatban az aláírási jogot.
8. Az osztály dolgozói vonatkozásában gyakorolja a munkáltatói jogokat.
9. A Mentálhigiénés Osztály szakmai tevékenységéről rendszeresen tájékoztatja a Nevelési Központ vezetőjét, valamint időszakos beszámolóiban a Vezetők Tanácsa tagjait.

Az osztály dolgozóinak hatásköre és feladatai:

Az osztályvezető-helyettes, valamint az osztály többi dolgozójának részletes feladatait az osztályvezető által évente megállapított - a kísérleti tervhez illeszkedő - munkaköri leírások tartalmazzák.

Az osztály kliensei:

A Központ tanulói és családjai, pedagógusai, illetve ezek különböző csoportjai, valamint az alapintézmények mentálhigiénés szempontból releváns programjai.

A Mentálhigiénés Szolgálat kizárólag önkéntesen jelentkező, illetve a felajánlott segítséget elfogadó kliensekkel foglalkozik. A kompetenciáját és intézkedési lehetőségeit meghaladó esetekben a segítségre szoruló klienseket a hagyományos külső segítő szervezetekhez irányítja. A kliensektől tudomásunkra jutott minden adat kezelésére a teljes titoktartás szabálya érvényes.

A Mentálhigiénés Szolgálat pszichológusai és családgondozói együttműködnek az intézményi egészséges életmód tevékenység-irányítókkal, és az iskolaorvosokkal, bevonva őket a felmerő rendszerekhez kapcsolódó csoportok munkájába.

A programtervező innovációs és kísérleti munka fejlesztése érdekében külső intézményekkel szakmai kapcsolatokat tart, esetenként közös kísérleti és továbbképzési programokat szervez.

Munkaidő-beosztás, ellenőrzés, értékelés:

A Mentálhigiénés Szolgálat munkatársainak munkaideje heti 42,5 óra. Közvetlenül a kliensekkel és az intézményekben szaktevékenységgel /gondozás, terápia, konzultáció/ töltött kötelező óraszám 26 óra. A fennmaradó idő beosztásáról az osztályvezető gondoskodik /esetmegbeszélés, továbbképzések, referálás, adminisztráció stb./.

A munkaidőnek a megadott keretek szerint történő beosztását, a tényleges tevékenységeket a dolgozók által vezetett munkanapló alapján az osztályvezető ellenőrzi és értékeli. A mentálhigiénés munka tartalmi ellenőrzésére, értékelésére és szakmai fejlesztésére szuperviziós rendszer működik.

IV.

A SZOCIÁLIS MUNKÁS PÁLYA ÉS KÉPZÉS
A SZÉPIRODALOM TÜKRÉBEN

SZOCIÁLIS MUNKÁS PÁLYA A
SZÉPIRODALOM TÜKRÉBEN

A pályáról

Milyen ember, milyen munka, milyen szintér, milyen munkaeszköz jelenik meg előttünk ha kimondjuk: szociális munkás vagy családgondozó?

Azt hiszem, nem tudunk olyan könnyedén válaszolni e kérdésekre, mintha azt mondtuk volna: orvos, pedagógus, bíró, mérnök, vagy akár tisztviselő. Ez utóbbi pályák szereptartalma régóta ismert. Csak kimondom, hogy "orvos" és már látom alakját fehér köpenyben, kezében sztetoszkóppal, rendelőben vagy kórházban a beteg ágya mellett, hallom megnyugtató szavait...

Az orvosi pályáról társadalmi tudásunk és napi tapasztalataink kellően eligazít. Tudjuk milyennek "kell lennie" egy orvosnak, mit várhatunk el egy orvostól, milyen magatartás, cselekvés társul az orvos tradicionális szerepéhez. Ezt akkor is tudjuk, ha az egyéni magatartás történetesen eltér ettől. Ilyenkor azt mondjuk: ez rossz orvos, ez nem méltó a hivatására...

Hasonló a helyzet ha pedagógusról, vagy más karakterisztikus pályáról van szó.

A foglalkozások kialakult szerepeket rögzítenek, amelyekkel az egyén - ha pályáján beválik - magát azonosítja.

A pálya az egyént is alakítja. A különböző pályákon kialakult magatartásformák kötelezőek az újonnan belépőkre is.

A pályák szereptartalmai pozitív hatásaik mellett üres maszkká is válhatnak, ha megmerevednek és elszakadnak a társadalmi valóságtól. Erre hívja fel a figyelmet Hugo Wyss, a freiburgi egyetemen tartott előadásában;^{x/} "Talán azért oly ne-

x/ Pályaválasztási tanácsadás: 1969. második évf.2.szám, 13.o.
Dr.Vekerdy Tamás ismerteti Dr. Hugo Wyss előadását.

héz a mai fiatalembereknek példaképet választaniuk, mert csak maszkokat látnak maguk körül...Talán mert a felnőttek társadalmi 'nem igazi', nem autentikus - esetleg ellentét is áll fenn a szavak és a tettek, az elmélet és a gyakorlat között..."

A pálya nem csupán azt dönti el, hogy mit fog dolgozni az egyén és milyen társadalmi szerepet tölthet be mint a pálya egy művelője, továbbá, hogy milyen magatartást várnak el tőle, hanem az egész életvitelt is meghatározza.^{x/}

"A pedagógusnak tantermekben, gyermekek között telik élete. A mérnök többnyire koránkezdő életre kell berendezkedjen, műhely-csarnokokban is el kell képzelnie önmagát; az orvos felkészülhet rá, hogy hivatása gyakran vonja el váratlanul is családjának köréből; a bíró élete jelentős részét bírósági termekben, tárgyalásokon tölti."

Milyen szerepeket rögzít a szociális munkás pálya? Válaszért szépirodalmi forráshoz fordultunk úgy véelve, hogy eleve nebb képet rajzol elénk a pályáról, a pályán dolgozókról mint ha kizárólag munkaköri leírásokat, tanterveket és képzési célokat adnánk közre.

• Annál is inkább szükségesnek tűnik az irodalmi forrás hasznosítása, mert a szociális munka mint szakma világszerte ujnak számít, még azokban az országokban is, ahol már az 1800-as évek második felétől - részben jótékonyági, részben állami alapon - megjelent a mai szociális munkás előképe /USA, Anglia, Ausztria stb./. Világszerte is viszonylag új pályáról van tehát szó, mely ma is mozgásban, fejlődésben van az egyre magasabb képzettség és presztizs irányában.

Az említett országokban egy hagyományos szakmai tevékenység nőtte ki magát modern pályává a szociálpolitika második világháború utáni "felmenő" évtizedeiben. Rövid időn belül több mint 70 ország lett tagja a Szociális Munkás képző Iskolák Nemzetközi Szövetségének.

x/ Szakmák, foglalkozások II., Felsőfoku képesítést igénylő pályák. 1968, 22.old.

A szociális munka vitathatatlanul mindenütt a szociálpolitika eszköze és munkaformája. A kötetben szereplő tanulmányok, tantervek és képzési célok tájékoztatnak a nemzetközi tapasztalatokról és fejlődési irányokról. De mi a helyzet Magyarországon?

Nálunk a felszabadulást követő kezdeti népjóléti /tehát szociálpolitikai/ önálló ágazati irányítás megszüntetése után elhaltak azok a kezdeményezések, amelyek például iskolai és gyári szociális munkások foglalkoztatására irányultak. A szociális munka és a családgondozás iránti igények csupán az 1970-es években kerültek újra előtérbe. Akkor pedig már a széttagolt szociálpolitikai irányítás és intézményrendszer bírálata, a szociális tevékenység hatékonyságának hiányosságai kapcsán kellett "felfedezni" a szociális munkás szerepét, lehetőségeit.

1979-ben a Hazafias Népfront és a Munkaügyi Minisztérium kezdeményezésére az érdekelt Egészségügyi, Művelődésügyi, Igazságügyi Minisztérium egymástól elkülönülten dolgozó családgondozóit konferenciára hívta össze. Ezen a megbeszélésen felmerült számos közös probléma. A konferencia eredményeképpen a Hazafias Népfront keretei között Családgondozó Klub jött létre, mely azóta is folyamatosan működik. A klub tevékenysége során az eltérő szakképzettséggel és szemlélettel dolgozó családgondozók kezdték közelebbről megismerni egymás munkáját, nézőpontját és felfedezték szakmájuk közös elemeit. Megindult a szakmává szerveződés folyamata, kezdték szakmai identitásukat kialakítani. Az egyik legjelentősebb eredmény: a szociális munkás képzés és továbbképzés iránti igény megfogalmazása volt. A klub II. konferenciáján már elhangzott néhány fontos felismerés is:

- A gondozói hálózatok erőteljesen szakosodott intézményekben jöttek létre. Ennek megfelelően alakultak ki az itt dolgozók munkájának alapvető feladatai, a képzettségük iránti követelmények, a különböző munkamódszerek. Az élet, a naponta felmerülő problémák kényszerítették ki, hogy pl. a nevelési tanácsadó családgondozója ne csupán a tanulmányaiban elmaradt gyermekeket korrepetálja, hanem felvállalja gondozott családjai részére annak "kijárását", ami jogosan megilletné őket, ám még-

sem jutottak hozzá...Akár lakásügyről, akár elmaradt társadalombiztosítási ellátásról vagy munkahelyi elintéznivalóról van szó, talpálnak, kérnek, követelnek a családgondozók, gyakran eredménytelenül.

A családgondozóknak általában sokféle eszközzel és módszerrel kellene rendelkezniük. Ügyeik jelentős részéhez mai eszközeik nem elégségesek. A gondozottak döntő többsége halmozottan hátrányos helyzetű és ebből kilábalni csak sokféle egyidejűleg nyújtott közsegélyvel lehet. Ilyen eszközökkel azonban egyik szakági családgondozó sincs felszerelve. Ezek a dilemmák minden családgondozó rendszerben megjelennek. S hogy az igények most miért jelennek meg minden szakágazati családgondozó rendszerben, az részben abból következik, hogy a hazánkban viszonylag későn, de mégis több területen kibontakozó szociális munka számos gyengesége ellenére képes volt saját munkája korlátait feszegetni. Beleütközött a hatékony családgondozást akadályozó falakba.

- Jóllehet a családgondozó nap mint nap alapvetően szociálpolitikai feladatokkal találkozik, munkakörét nem szociálpolitikai aspektusok határozzák meg. Ezek azonban mégis ott vannak az ügyek mögött és megoldásuk nélkül nem lehet az egyéb pedagógiai-pszichológiai vagy egészségügyi célokat sem elérni.

A jelenlegi szociálpolitikai megoldások alacsony hatékonyságát jól látják a különböző szakterületeken dolgozó családgondozók. Látják a kedvezőtlen lakáshelyzetből következő szociális gondokat, a segélyezési rendszer szűkmarkuságát. Az alacsony összegű segélyek útján éppen azokat a problémákat nem tudják megoldani, amelyek egyszeri nagyobb összegű kölcsönrel vagy segélyrel teljesen és véglegesen rendezhetők lennének. Gyakran érzékelik gondozottaik kiszolgáltatottságát. Tapasztalják, hogy a családi bajokat, amelyekkel munkájuk során találkoznak olykor meg lehetett volna előzni, ha időben és megfelelő módon kaptak volna segítséget. A tolerancia és a magatartáskultúra hiányosságait is érzékelik.

A családgondozás lehetőségei leginkább egy egységes koncepcióra épülő szociálpolitikai rendszer keretében bontakozhatnak

ki. A családgondozás és eszközei, módszerei, helye és megbecsültsége, a szociális ügyintézésrel való kapcsolata a szociálpolitikán belül épülhet ki a legteljesebben. A családgondozás és a szociális ügyintézés szoros kapcsolatot tételez fel. Jó szociális ügyintéző nehezen képzelhető el családgondozói gyakorlat, tapasztalat nélkül.

A tanácsi szervezetekben elvileg az egy osztálykeretbe szervezett szociális ügyintézés megadná a szorosabb együttműködés lehetőségét a családgondozás területi, szervezeti és szakirányítása számára. Ma még azonban ennek nem alakultak ki sem módszerei, sem tartalmi feltételei.

- Ami a családgondozás szerepét, lehetőségeit illeti, egyidejűleg érzékelhető kétség és tulzott remény. A napi kudarcokból, ami a családgondozói munka természetes velejárója, a családgondozók helyzetéből, eszközeik hiányából ered a családgondozói tevékenység eredményességét vitató vélemény. Érthetően sokan vannak olyanok, akik megkérdőjelezzik annak szükségességét, hogy még több családgondozó gyakrabban avatkozzon be a családok életébe. Nem válik-e ebből gyakorlattá a megalázó ellenőrző szerep? Maga az elnevezés is nyilvánvalóan ingerlő. Ki szereti, ki veszi jó néven ha őt "gondozzák". A gondozás kifejezés eleve pejorativ "kisebbitő" értelmű lehet annak számára, akire vonatkozik. Személyiségüket, szuverenitásukat, a saját életük feletti rendelkezést, döntéseik önállóságát féltik az érdekeltek. Nem kérnek holmi gyámolításból, sem abból, hogy más mondja meg számukra mit tegyenek, hogyan éljenek.

A családgondozás, a szociális munka valóban rejt magában ilyen csapdát. Sokan ezt a szerepet is szánják a családgondozás számára. Ezt a veszélyt azonban még mindig könnyebb elkerülni - megfelelő felkészültséggel és a családgondozás tartalmi feladatainak, működésének, igénybevehetőségének szervezeti-jogi garanciáival -, mint lemondani előnyeiről.

Ma még többnyire a családgondozók nem látják egészében sem a családgondozásban rejlő lehetőségeket, sem a veszélyeket. Erről nem ők tehetnek persze, hanem az a sok szemellenző, melyet a szűk szakági gyakorlat alakított ki. Ezen kívül képzsük

is többnyire a szűkebb szakmai sávot fedi le, tehát pl. csak védőnői, csak jogi, csak pedagógiai. Ugyanakkor az egyes szakterületek részproblémái is tulnőttek az adott kereteken.

A jelenlegi specializációt nem annyira a szakterületek szakmai igénye alakította ki, hanem inkább a szervezeti feltételek. Ezért kívánatosnak tűnik a közös igények alapján az általános szociális munkára való felkészülés hangsúlyozása. Hisz akik ma családgondozók, sehol sem tanulhatták meg a szakmai tudnivalókat, speciális készségeket. A pedagógiai vagy jogi képzés, a védőnői diploma sok kérdésben nem nyújt eligazítást. A Családgondozói Klub tapasztalatai is arra hívják fel a figyelmet, hogy a továbbképzés során a különböző szociális jellegű tevékenységek közös vonásainak megfogalmazására kell a hangsúlyt helyezni és csak így lehet a szociális munkás tevékenységét meghatározni, körülírni.

- A családgondozás iránti növekvő érdeklődés egyik magyarázata abban rejlik, hogy nőtt a gyermekek veszélyeztetettsége, az alkoholizmus, magas az öngyilkosságok száma stb. Az ezek mérséklését célzó intézkedések nem hoztak kielégítő eredményt. Ráirányult a figyelem az alacsony jövedelmű, a hátrányos, a halmozottan hátrányos helyzetű rétegek sajátos problémáira, valamint a hátrányok átörökítésének kérdésére is.

A deviáns magatartásuak családjainak speciális gondozása tényleg fontos. Amíg azonban nem a családdal, hanem kizárólag a tünetet felmutató személlyel és magával a tünettellel, nem pedig annak összetett okaival és eredőivel foglalkozunk, aligha várható eredmény. A különféle devianciák gyakran szindrómaszerű tünet-együttesekben, halmozottan jelentkeznek, ezért mesterséges szervezeti és tartalmi elválasztásuk elfedi a fontos összefüggéseket. Az alkoholistát elviszik kezelésre és az ivásról igyekeznek leszoktatni. Eredményes rehabilitációjához pedig lehetséges, hogy megromlott házaselete rendezésére vagy munkahelyi viszonyai és baráti kapcsolatai átalakítására is szükség lenne. A súlyos alkoholbetegek családjában többnyire a gyermekek és öregek is veszélyeztetettek és előfordul garázdaság és bűnelkövetés is.

Ma az ilyen családokkal több családgondozó foglalkozik. Mindegyik gondozórendszer azt tudja nyújtani, amit hatásköre lehetővé tesz. Ez pedig - ha példánkat végiggondoljuk - nem biztosít adekvát segítséget a családnak. Mert elküldhetik az alkoholbeteget elvonókurára; adhatnak a kieső jövedelmet nem pótló mértékű segélyt az anyának; a gyermekeit - ha már veszélyeztetettek - elvihetik nevelőotthonba; az idős családtagot - nagyszülőt - esetleg szociális otthonba. Ebben az esetben minden apparátus teljesítette feladatát. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a megoldás nem vezet eredményhez, s az is nyilvánvaló a családgondozók számára, hogy nem ilyen intézkedésekre van szükség. Az életben ráadásul az ilyen ügyek hosszú előéletet élnek, az egyes hatóságok lépései egymástól időben széthuzva és szinte egymástól függetlenül történnek. A család problémája egészében szinte soha, sehol nem kerül elő. Mindig csak egy-egy személyről: a tünet-hordozóról s csak a tünete vonatkozásában döntenek, intézkednek. Így soha nem a problémát, hanem annak egy szeletét veszük figyelembe.

- A családgondozók nagy része szoros kapcsolatba kerül különféle deviáns magatartásokkal és ismeri azokat az élethelyzeteket, tipikus csapdákat amelyek a családot foglyul ejtik.

Általában az emberi, s különösképpen a családi problémák ritkán egyszerűek. Bonyolult szövevények, melyeket éppen ebben a mivoltukban lehet csak helyesen értelmezni és racionalizálni. Az esetek jelentős, s talán a prevenció szempontjából legeredményesebben kezelhető részében az érintett személy vagy család nem tudja kiválasztani a számára megfelelő intézményt. Többféle a problémája s ezek egymással is összefüggnek. A családok, az egyének különféle gondokkal küszködnek, Problémává ezek rendszertint azért válnak, mert amikor felmerülnek, nem oldódnak meg. Pl. baj van a családon belül a gyermek nevelésével, emiatt esetleg a házastársak közt is több a civakodás és feszültség, emiatt esetleg inni kezdenek, vagy egymástól elhidegülnek. A munkahelyen kellemetlenségek vagy nagyobb anyagi terhek jelentkeznek. Különféle összetevőkből alakul ki egy rossz betegítő közérzet és esetleg egy ördögi kör, amivel nincs hova fordulni.

Ha majd rászoknak az alkoholra, vagy a gyermekek veszélyeztetetté válnak, vagy az elmeosztályra kerülnek...akkor történik valami értük. De megint csak nem az, amire igazán szükség lenne. E helyzeten való változtatásnak jellegzetesen bürokratikus elképzelése: jobb, teljesebb, átfogóbb nyilvántartási rendszerek kialakítása. A jelenlegi intézményi széttagoltság és uralkodó szemléletek mellett ezen az uton csupán az érintettek "szorosabb ellenőrzése" és nem ügyeik megértő megoldási módja bontakozna ki. Pedig az utóbbira lenne a nagyobb szükség.

A mai gyakorlatra jellemző tüneti megoldás eleve nem is számol a család belső erőforrásaival, céljaival, terveivel. Nem tárja fel a család dinamikus erőtereit, nem teszi képessé a családot arra, hogy önmaga urrá tudjék válni problémáin a megfelelő külső, szociálpolitikai és egyéb segítséggel. Ez a megoldási mód saját sorsát illetően passzív, a hatóságok beavatkozásait elfogadó "alanyokat" termel. Csak azt kell megtanulni, hogy mit vár el tőlük a szociális ügyintézés. Ez a módszer és szemlélet nem teszi lehetővé az eredményes munkát akár deviáns magatartásuakról van szó, akár a szociális ellátások más alanyairól.

Ma leginkább csak a nagyon súlyos, kifejezett tüneteket hordozó személyek - akár maguk kérik a beavatkozást, akár magatartásukkal a környezetük figyelmét kényszerítik ki - jutnak el az egyes intézményekbe.

Fel kell ismerni azt az utat is, amelynek során korábban rendezett és jól működő családokban megindul a bomlás, kezdetét veszi a deviáns /alkoholista, lelkibeteg, veszélyeztetett stb./ karrier.

Az egyes családok szempontjából ugyan véletlenszerű tragédiák /válás, elözvegyülés, súlyosan és tartósan beteggé válás stb./ lehetnek a kiváltó okok - ezek az okok azonban társadalmi szinten jól beláthatóak. Mégis hiányoznak, ill. nem épültek ki az ilyen élethelyzetekben nyújtható társadalmi szolgáltatások.

A családgondozás emberi közelséget, megértő közelítést jelent a személytelen "ügyintézés" szemben. Nem minősít, nem értékkel, megpróbál megérteni és érzékelhető, hogy ezt mindig az

adott család érdekében teszi, nem kegyként, nem is mert jószívü, hanem mivel ez szakmai feladata, kötelessége.

- A családgondozás jelentős érdekérvényesítő szerepet is tölthet be. Hozzásegíti ügyfeleit ahhoz, hogy "megtanulják" önmaguk, érdekeik, jogaik jobb érvényesítését. A családgondozó feladata nem az, hogy az érintettek helyett eljárjon, elintézzön ügyeket - ez csupán a kapcsolat kialakulásának első fázisában lehet szükséges. A lényeg az, hogy a kliensek maguk legyenek képesek érdekeik érvényesítésére és ügyeik elintézésére. Azonban e tanulási folyamat a riadt vagy agresszív, a tanulatlan vagy csak járatlan emberek számára is jelentős változást hoz egész életvezetésükben.

- Fontos a családgondozók közvetítő szerepe is. Az iskola, a lakókörnyezet gyakran nem érti, idegenül és elutasítóan szemléli a szokásostól való eltérést, a "másságot". Ez az elutasítás még a számukra értelmezhető, jól racionalizálható fogyatékokkal kapcsolatban is tettenérhető. De türelmetlenséget kelt az életmód és szokások eltérése is. Sokan ingerültté válnak ha a szülők magatartása kifogásolható, s ennek következményeit többnyire az illetők gyermekei viselik. Nagyon fontos közvetítő szerepet tölthetnek be tehát a családgondozók a különböző társadalmi intézmények és társadalmi csoportok között.

- A családgondozónak naponta döntenie és intézkednie kell igen súlyos, emberek, családok életét érintő kérdésekben. Döntéseiért felelősséget kell vállalnia. Mivel a családgondozó munkája során általában nem az egyértelműen jó vagy rossz alternatívák között dönt, hanem a sok rossz megoldás közül kell a lehető legjobbat kiválasztania, ezért gyakran és joggal kételkedik döntései helyességében, önmagában, munkája értelmében. A családgondozói munkának állandó tényezője a bizonytalanság és emiatt szükséges a kontroll, a szupervízió biztosítása.

A vázolt gondolatok, melyek a szociális munka önszerveződése folyamatában már a II. konferencián megfogalmazódtak, az 1986. évi III. konferencián önálló egyesület és szakmai háttér-intézmény igényében nyertek konkrét formát.

A szociális munkás alakja és tevékenysége
az irodalomban

A közreadott szemelvények a szociális munka világát elevenítik meg előttünk. Kitűnik, hogy ez a munka milyen lelki megterheléssel jár, hogy a gyors és jó helyzetfelismerés, mindennapi gyakorlatiasság éppugy követelmény, mint az empátiás készség, a nagyfoku tolerancia, a titoktartás, az egyszerű türelem és együttérzés, tapintat, jóindulat. Nagyfoku társadalmi érzékenységgel találkozunk a szemelvényekben leírt helyzetekben. Az is kitűnik, hogy milyen fontos a jó kommunikációs készség. Az emberi érintkezés vékonyka szálából az együttműködés megbízható szövetét kell kialakítani. Helyenként a pálya veszélyei is elébünk tűnnek.

1.

Válogatásunkban az első Edward Lewis Wallant regénye, a "Zálogos".^{x/} A könyv egészében szociálpolitikai studium. Lehetne a nyomor anatómiájának is nevezni.

A "zálogos" - Sol Nazerman - lengyel egyetemi tanárból lett a harlemi zálogház tulajdonosa. A koncentrációs táborból családjából egyedül ő került ki élve. Felesége, gyermekei ott pusztultak el. Hazajáró lelkeként kísérik életét, nem tud - s talán nem is akar - szabadulni rémálmokként felmerülő alakjuktól, élményeitől. Amerikában élő nővérével - annak családjával él együtt, de él-e igazán? - ő tartja el a családot, - a zálogházból. Érzelmi kapcsolata alig van rokonaival. Nem is sejti, hogy a családi bűnbak szerepét betöltő kamasz unokaöccse számára, megközelíthetetlen, monolitikus közönye ellenére - ő az egyetlen valódi ember. Talán azért, mert ő az egyetlen, aki nem vesz részt a fiu kinzását jelentő családi játékban.

A regény színtere: a zálogház. Az ügyfelek a nyomor foglyai. Csodálatosan megrajzolt alakjaik a testi-lelki bajok valóságos példatáráként vonulnak el az olvasó előtt.

^{x/} Megjelent: Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980.

A könyv lapjain, az egész történeten végig vonul a szociális munkás alakja. A hős és a szociális munkás kapcsolata maga is elemzést érdemel. Valójában mint a harci paripa, ha megérzi a puskapor szagát, kapja fel a fejét Miss Birchfield. Megérzi a sokat szenvedett embert a formailag teljesen elutasító, rideg magatartás mögött. És abban a percben már nem engedi el, tudja, hogy nagy szüksége van órá.

A szociális munkás alakját az író egyidejűleg formálja nőiesen lágynak, naivan butuskának és keményen férfiasnak, a sértéseket a segítségre szorulótól fel nem vevő, az ügy érdekében, ha kell, rámenős személynek. Érzékeny lelkű és sérthetetlen kemény ember, naiv és ravasz, gyenge és erős, - ha kell. Hangsúlyozottan nőies és a sok első és második generációs bevándorolt néger és zsidó között: jenki.

A szemelvények a hős és a szociális munkás ismerkedésével kezdődnek.

"Az órák fele tizet mutatott, amikor a nő bejött. Sol fölnézett, és közömbösségének páncélján mintha repedések mutatkoztak volna. A nő nem úgy festett, mint általában az ügyfelei. Igaz, mindenféle típus megfordult nála; járt már az üzletében nercbundás asszony is.

Csillogó vörössesszőke haja volt, hibátlan, telt arca, és tiszta, nyílt tekintetű kék szemén látszott, hogy ez a nő otthon érzi magát ebben az országban; tipikusan amerikai arc.

- Asszonyom...? - szólította meg a zálogos hideg udvariassággal. A nőnél nem volt semmi. Talán meglátott valamit a kirakatban, és szeretné megvenni... Mivel szolgálhatok?

- Jó napot. Marilyn Birchfield a nevem. Sugárzó mosolyával maga volt a megtestesült egészség, és úgy nyujtott kezet, mint egy férfi. Bemutatkozom a környéken a kereskedőknek. Bizonyos értelemben új szomszéd vagyok.

Sol szorongva fogott vele kezet, sose tudta megszokni egyes amerikai nők agresszív önbizalmát. Mit akarnak bebizonyítani? Hogy érnek annyit, mint a férfiak? Üzletet nyit a környéken? - kérdezte.

- Ugy is mondhatjuk - tömzsi nő volt, Sol becslése szerint harminc-egynéhány éves, kövérkés testével mégis olyan sután mozgott, mint egy bakfis...

Valójában az Ifjúsági Központban dolgozom, egy sarokkal lejjebb. Gondoltam, összeismerkedem a kereskedőkkel, és talán sikerül némi segítséget

szereznem, támogatást, hogy úgy mondjam bizonyos dolgokban. Néhány boltos védnökséget vállalt gyermekcsapatok felett, pénzt és időt ajánlott fel a Központnak...

- Egész őszintén megvallom magának, hogy a foglalkozása sokkal inkább fölkelte a kíváncsiságomat, mint a többiek közül bárkié. Tulajdonképpen semmit se tudok a zálogkölcsonzésről. A szülővárosomban nyilván több zálogüzlet van, biztos vagyok benne, de míg New Yorkba nem kerültem, föl se tűntek. Egyszerűen annyira érdekel a gyermekeim környezete, és a zálogüzlet láthatólag szerves része a környékünknek, és ...

Mr. Nazerman - mondta a nő széles mosollyal. Azt szeretném kérni, engedje meg, hogy úgy könyveljem el magát, mint esetleges patrónusunkat. Később megállapodhatunk, hogy pontosan mihez lenne kedve, és mit tudna adni, vagy tenni. Talán úgy látja majd jónak, hogy egy csapatot támogatasson, lásson el egyenruhával meg egyebekkel. Vagy talán szívesen áldozná ránk az idejét, talán egy estéjét minden héten, s irányítana valamilyen foglalkozást. Nincs valami gyakorlata a kosárlabda vagy esetleg valamelyik szakma terén?...

Ide figyeljen, Miss...

- Birchfeld - mondta készségesen a nő. - Nézze, nem szükséges azonnal határoznia. Talán szeretné meghányi-vetni a dolgot. Csak gondoltam, körbejárók, bemutatkozom mint szomszéd. Belemosolygott a férfi mogorva arcába, ez nála önfegyelem kérdése volt...

Akárhogy is, szerintem fontos, hogy mindent tudjak arról a környezetről, amelyben a gyerekeim élnek.

- Várjon egy pillanatig. Miss Birchfeld, álljon meg. Ez mind csak beszéd. Bocsásson meg, ha megpróbálom leegyszerűsíteni a dolgot a saját tapasztalataim szerint. Ha alamizsnát kér, rendben van. A hét minden napján kunyerálnak tőlem, megszoktam. Mondja meg, mennyi kell és én tüstént válaszolok. Egyébként ami a többit illeti, se időm, se kedvem hozzá.

Én nem tekintem ezeket a hozzájárulásokat alamizsnának Mr. Nazerman. Sajnálom, hogy maga annak tekinti. Én úgy gondolom, hogy amit az emberek ezekért a gyermekekért tesznek, az bizonyos értelemben nekik maguknak is befektetés, már ami a saját jövőjüket illeti.

- Engem nem érdekel a jövő. - ...

- Hát akkor, ha adna valamit... Kinyujtotta a kezét, arca égett a szégyentől. És amikor a zá-

logos némán egy ötdolláros bankjegyet nyomott a kezébe, kihívó tekintettel, mintha azt lesné, milyen változást idéz elő a pénz érintése, mereven elmosolyodott. Tessék, látja, nincs bennem hiúság Mr. Nazerman. És minthogy olyan segítőkész volt, majd újra meg újra felkeresem. A mosoly kikapcsolódott, majd ismét megjelent, mert az udvariasság a vérében volt."

Ezután néhány ügyfél képét villantjuk fel.

Az első:

"... Mennyit ad? - kérdezte halk izgatott hangon. Miért? Sol türelmetlenül lebiggyesztette ajkát. Ezért - felelte a férfi és fekete szeme megvillant nagy, keskeny orra fölött. Volt valami szinpadias és kissé abnormális a viselkedésében, s úgy szorongatta a zacskót, mintha attól félne, hogy Sol megpróbálja ellopni.

- Ezért, ezért...mi az ördög ez? Én csak egy papírzacskót látok. Mit akar elzálogosítani? Nem vagyok gondolatolvasó. - Sol hangja nyers volt, arca udvariasság maradt a kerek lencséjü, fekete keretes szemüveg mögött.

- Egy szavalóverseny első díja - mondta a kócos fiatalember. - Kilenc éve nyertem egy városi szavalóversenyen. Sol megfogta a zacskót, amely zsiros volt és puha, s millió apró ránc barázdálta. Azon tűnődött, honnan szedik egyesek ezeket a zacskókat, vagy mit csinálnak a közönséges staniclikkel, hogy olyan legyen a tapintásuk, mint a vékony, öreg bőrre. Viszolyogva bontotta ki. Egy csillag, sárga fém mellszobrocska volt benne, feketére lakkozott fa talapzaton. ...

Arany - mondta Leopold Schneider.

Aranyozott, javította ki a zálogos, megkopogtatva Webster csillogó koponyáját. Nézze, adok rá egy dollárt, Mi az ördögöt kezdhethék vele, ha nem jön vissza érte?

- Egy dollárt? Leopold Schneider úgy nyomta neki kiéhezett arcát a rácsnak, mint egy felingerelt madár. Ez egy komoly díj. Vegye tudomásul, hogy huszezer versenyző közül kétezren jutottak a negyedöntőbe, s mindössze ötvenen a középdöntőbe. És én nyertem!...

Nézze, éhes vagyok. Éjt nappallá téve irok egy óriási szindarabot. Csak néhány dollárra van szükségem, hogy kihuzzam valameddig. Ki fogom váltani, esküszöm. Többet ér, mint a pénz...De nem nekem, Leopold....

Öt dollárt legalább, nyöszörgött Leopold, a krónikusan éhesek savanykás leheletét árasztva a zálogosra...

Sol fölemelte hamuszínü érzelmetlen arcát. Tekintete könyörtelen volt, s körülötte tiktakoltak az órák. Sok dolgom van. Menjen már el innen, kérem. Semmi szükségem sincs erre a vacakra.

- Rendben van, rendben van, adja ide azt a dollárt - mondta Leopold reszkető hangon, félig sutogva."

A következő ügyfél:

"...Csak két dollárt tudok adni magának - mondta Sol, főkönyvének lapjait forgatva, bár most éppen semmit sem keresett benne. A multkor iszonyu sok holmit itt hagyott, semmit se váltott ki...

... Mrs. Harmon felsóhajtott, egyre csak ingatva széles, mosolygós arcát, mintha valami otromba, de mulatságos tréfára emlékezne. Szivta a fogát, feszengett. Méltósága, ez a sokszor megálázott, mégis elpusztíthatatlan valami, nagy megpróbáltatást állt ki bánatos mosolya mögött, miközben a zálogos megőrizte szürke ázsiai kőarcát, melyet közönyösen félrefordított. Az asszony elgondolkozva bámult ki az ablakon, erősen összeráncolta homlokát, felpróbált néhány kényszeredett mosolyt, akárcsak egy gyerek, akit arra kényszerítenek, hogy két kellemetlen lehetőség közt válaszson. Végül azt dünnyögte: - Eh, jól van - és pufók barna arcát odadugta a rácsos kis ablakhoz, amely mögött Sol egyszerre vesződött valamennyi papírral..."

Az újabb ügyfél:

"... A fiatal négeren csiricsaré öltözék volt, melynek élénkségét tompította a rátapadó piszok és zsir; úgy nézett ki, mintha évekig hordta volna váltás nélkül. Rémult, rángatózó sakálpofája volt, a pupillák apró pontoknak tünnek sárgás fényű szemeiben. Hóna alatt egy kis fehér asztali rádió.

- Na, mennyit nyom ezért, Faginkám, halljuk! Jó néhány rupiát megér, hajaj! Klassz kis öreg rádió, van benne szaft. Fog ez mindent, rövidhullámot, URH-t, tengeri hajók jelzéseit, még a világuert is, tiszta éjszakákon. Az ám, a világuert, földön tuli tereket, például a műholdakat, meg minden. Gyerünk, Faginkám, mondjon egy árat, Ez egy százdolláros rádió. Na, mennyit ad érte?...

Szájából fröcskölt a nyelv, mint egy ócska, lyukas gőzgépből a víz, folyton szörtyögött az orrán keresztül, és a nyomaték kedvéért furcsa módon topogott, mintha dzsiggelne.

Sol fogta a rádiót, és bedugta a csatlakozóját a pult alatti konektorba. Közönyös arccal figyelte az egyre fényesebben izzó varázsszemet, ahogy a készülék bemelegedett, miközben a fiatal néger mocskos Ivy League egyensapkájában vonaglott, és morogva buzditotta a rádiót, mintha az megtudná váltani őt valamitől. ...

Néhány füttyülés hallatszott, harsány elektromos blabla, aztán valami idegtépő hang, mintha merev celofánt morzsolna sok kéz. A fiatalember abbahagyta a vonaglást, és szurós tekintetét a rádióra szögezte. Száját eltátotta az áruló hangra..."

A következő ügyfél:

"...Egy dollárt kínált rá, és várt, a kettőjük közt hagyományos türelemmel, hogy George alaposan meghányja-vesse magában az ajánlatot: ez volt a bevezetés a beszélgetéshez, amiért voltaképpen jött. George Smith hajlandó lett volna akár fizetni is a zálogosnak egy félórás beszélgetésért, csak hogy ezzel megsértette volna azt a tapintatos látszatot, melyhez tartotta magát, s melyet a zálogos ismeretlen okból eltűrt. - Egy dollár, hm... nem tudom - mondta félénk, halk hangján. Ferde és a bőrszínénél sokkal sötétebb hajlamok lakoztak benne, kinos gonddal ápolt, törékeny arca volt...

- Nos, George, nem tudom... -
- Legalább három dollárt szeretnék kapni érte - mondta George, és vigyázott, hogy ne tanusítson túl nagy örömet, miközben körülhordozta szemét az üzletben, mintha egy hatalmas, fényes palotába csöppent volna. Valamikor egy négerék számára fenntartott főiskolára járt. Délen, de túl sok ferdeség és torzulás volt a természetében, s egy diszkrétén eltussolt botrány után kicsapták. Most egy postahivatalban dolgozott, éjszakánként sok jó könyvet olvasott a szobájában, és fantasztikus perverz álmokat szőtt fiatal fiukról, meg lányokról. Hála a könyveknek és végtelen tudásszomjának, az erőszakosságok eddig álmaira korlátozódtak. Hála a zálogosnál tett rendszeres heti látogatásoknak, vágyaktól gyötört önfegyelme újra meg újra megerősítést nyert. Sollal három éve akadt ösze egy napon, amikor kéjes, örült kábulatban bolyongott, a zálogos azon mámorító nyelven szólt hozzá, amelyet ő addig csak könyvekből ismert, s ezzel bizonyos értelmet kölcsönzött a szavaknak, melyekkel George kezdte elveszíteni a kapcsolatot. Négy-öt naponként hozott valami jelképes tárgyat zálogba, és Sol Nazerman képtelen volt elutasítani őt, sőt mélységesen bosszankodva ugyan, de játszotta a furcsa, szomorú játékot a törékeny négerrel, mintha valami kellemetlen, de szükséges adót róna le ezzel...

George sápadtan mosolygott, alig leplezve csalódását. Mindössze tíz percig, vagy addig se tartózkodott az üzletben. Nos, lehet, hogy ezuttal nem hozott semmi izgalmasat magával, csak felmelegítette az előző beszélgetésüket. Aztán meg rendszerint késő délután szokott jönni, amikor általában kevesebb munka akadt. Ő, de a legközelebbre tartogat valamit a zálogosnak! Félretette Spinozát egy igazán ideális alkalomra, valamelyik délutánra, amikor majd egy egészen értékes tárgyat hoz zálogba, s ezzel kiérdemli, hogy több időt töltsön az üzletben, talán félórát, sőt akár háromnegyed órát is. Milyen tartalmas párbeszéd zajlik majd le köztük! Már alig várta.

- Alighanem benézek a jövő hét elején, sőt talán e hét végén. Valami érdekeset hozok majd magának, Sol - mondta. Sol halvány mosollyal bólintott, mely tüstént elhalt, mihelyt George Smith kitette a lábát az üzletből..."

Egy további ügyfél:

"...Sunyi, elmebajos arca volt, tele sebhellyel. Gyanakvóan jött oda a pulthoz..."

- Értékes holmit hozok - mondta a férfi, aki nek sovány kis testéből idült betegség büze áradt. Egy rabbi barátomtól kaptam. Valódi, értékes darab.

Belenyult a zacskóba, és egy bársony Torah-terítő huzott elő, melyben csillogtak az ezüstsálak és a szent tekercecsekre illő arannyal himzett részek.

- Mit csinál maga ezzel? - förmedt rá Sol.

- A rabbitól kaptam - nyoszörgött az emberke. Nem érdekli? - Hordja el magát a terítővel együtt. -"

Ujabb ügyfél:

"... Reggel elsőnek egy másik prostituált jött be. Magas, nagyon sötét bőrű néger nő volt, közel a negyvenhez. Arcán csikok és daganatok, régi és újabb verések nyomai, s a szeme szikrázott, mint a fekete drágakő. Egy arany cigarettatárcát hozott zálogba, s beszéd közben se vette ki a cigarettát a szájából, fejét hátravetette a füst elől, fél szemét majdnem teljesen behunyta.

- No papa, mennyit ér ez? Kell a pénz kajára. Sajna, kirugták a házból az öreg Rose-t. Kénytelen vagyok maszekolni. Kell egy hely, ahol leparkoljak. No de ez arany, fater, jó pénzt ér, mi? Nézte, hogy Sol megvizsgálja, s egész idő alatt motyogott, úgy, hogy a cigaretta fel-le mozgott a szájában.

- Fizetnem kell az öreg dokinak a nyavályám

miatt, és kéne egy matrac, ahová lerakhatom a csontjaimat. Mert az idegeim tropára mentek, mondhatom...

Szóval nyilatkozzon papa, nyilatkozzon. Piros szaténruha volt rajta és melle a ruhakivágásban ráncos volt, keblének körvonalai merevek, mint egy acélkeretes melltartót hordó öreg nőé.

- Tíz dollár, mondta Sol, a száján keresztül lélegezve, hogy ne érezze kölnijének átható szagát.

- Ó papa, élnem kell - nyöszörgött a nő, és dagadt fekete arcát még jobban eltorzította a cigarettafüst.

- Miért? - dörmögte Sol a fogai között.

- Legyen tizenöt, papa - mondta a nő, csak a saját könnyörgését hallva. Tizenötből ki tudnék jönni.

- Tíz, tíz, egy fillérrel se több - emelte föl a hangját Sol.

- Oké, oké, Miszta, jó, jó - mondta a nő engesztelően: tulságosan kidekorálták a férfiak, semhogy vitatkozni lett volna kedve. Elfogadom."

Ujabb ügyfél:

"... Egy ősz, öreg, deres bajszu férfi bátortalanodott be az üzletbe. Jól szabott, de viseltes öltöny volt rajta, meg egy kissé kirojtosodott kék ing, nyakig begombolva, de nyakkendő nélkül.

- Szeretnék egy kis kölcsönt kapni erre, fiatalember - mondta kicsit hangosan.

... Egy gyönyörűen faragott, becses keményfa sakk-készlet volt, meg egy teafa és diófa bera-kásos sakktábla. Minden bábut egy történelmi figura hasonlatosságára mintáztak; a bástyák elefántok voltak, baldachinos ülőhellyel a hátukon, a parasztok gyalogos katonák, a lovak büszke lovak, a futók kenetes papok keleties arcvonásokkal, a királyok és királynék méltóságteljes, sudár előkelőségek.

- Gyönyörű készlet - mondta Sol tünődő, lágy hangon. A pap nagybátyjának volt egy ehhez hasonló sakk-készlete, egymillió évvel ezelőtt. Lát-szik, hogy kézi faragás.

Óvatosan kézbe vette a fehér királyt és megmosolyogta a zord, miniatűr arcot.

Látom, magának van érzéke az ilyesmihez - mondta az idős férfi boldogan. - Bizony, nagyon régi. Apám vette...

Egy percre se válnék meg tőle, csak hát... pillanatnyilag meg vagyok szorulva. Vis major, hogy ugy mondjam. Egy kis komplikáció egy nyug-

dijcsekk körül. Enni csak kell, még az én koromban is.

- Csak ötven dollárt tudok fizetni önnek - mondta a zálogos szintelen hangon.

Az idős férfi meghökkenve nézett fel; mintha kicserélték volna azt az illetőt, aki megcsodálta a faragás szépségét. Nézte a szürke, kifejezéstelen arcot és azt mondta magában: "Hagyjuk, hagyjuk, csak egy zálogos, fogadd el, amit ad. Így aztán bölintott, figyelemre sem méltatta az ügylet formaságát, s miután végeztek, a pénzt mélyen a zsebébe süllyesztve kiment, érintetlenül megőrizve kopott, merev méltóságát..."

Végül térjünk vissza a hős és a szociális munkás kapcsolatához. Kétségkívül rokonszenvet érez Sol a jó és kedves Marilyn iránt - ám taszítja magától - nem illik a sorsába. A lány egy más világ az ő számára.

"... Nem akarom megbántani, Miss Birchfield, de nekem is ösztönténe kell lennem. Nyíltan megmondom, hogy nem örülök a maga kíváncsiságának, érdeklődésének. Máskor alighanem sokkal határozottabban és dűrvábban utasítottam volna el. De az utóbbi időben ... nem vagyok formában. - Rekedten fölnevetett. - Nem vagyok formában - ismételte meg, és szinte perverz élvezetet szerzett neki a kijelentés belső iróniája. Aztán az arca elfelhősödött, és úgy tetszett, alig lát keresztül a vastag lencséken.

- Egy-két hét óta nem érzem jól magam."

Majd egy másik beszélgetésük részlete:

"... A nő tiszteletteljesen bölintott. Aztán hűnyorogva, kissé kíváncsian nézett rá. Árulja el - mondta -, van valami kapcsolata azokkal az emberekkel, akikkel nap-nap után az üzletében foglalkozik? Egyáltalán, hatnak magára?...

- Gyakran undorodom tőlük. Ennyi az egész. - Érttem, - mondta a nő elgondolkodva....

A temetkezési vállalkozó az emberek halálán keres, de nem felelős a halálukért. Mit számít az, hogy az életek láncolatában melyik ponton nyit üzletet az ember? Számomra ez a különös szakma eszményi megoldásnak bizonyult. Nem szükséges meggyőzőnöm, vagy kiszolgáltatnom az embereket, mint sok más pályán. Nem kell eladnom. Amellett a zálogkölcsonzés tekintélyes haszonnal jár. Szükségem van bizonyos jövedelemre, hogy megszerezhessem a magányt és a függetlenséget, amire vágyom.

- De árulja el: mint emberi lény, nem érzi néha szükségét annak - mint mindenki más, - hogy igazolja, amit csinál? Arra akarok kilyukadni: szerintem kell, hogy valami komoly értelmét lássuk a munkánknak, legalábbis néha. Különben olyanok vagyunk, mint az egerek egy taposómalomban, nem érzékeljük se az elejét, se a végét.

... Sol arcán lassan szétterült a megszokott fanyar mosoly és szeme szinte kegyetlenül villant meg a vastag szemüveg mögött... Megint mint emberi lény? - kérdezte irónikusan. Igazoljam, mondja maga. Jó, hát igazolom. Logikusan és dicséretesen, mert mindent meg lehet magyarázni és meg lehet védeni valamilyen szempontból, az égvilágon mindent. Mondjuk, olyan vagyok, mint a papjuk. Igen, igen, ne ütközzön meg, mint a papjuk. Ugyanannyit kapnak tőlem, mint amennyit a templomukban. Elhózzák nekem a gondjaikat, ócska táskarádiók, órák, lopott írógépek, aranyozott keresztek és félig kifizetett fényképezőgépek formájában. Én meg feloldozást adok nekik, készpénzben...

Igaz, örömük tiszavirág életü; aztán a keveset, amit adok, pillanatok alatt kénytelenek elkölteni. De mosolyogva és megkönnyebbülve mennek ki az üzletemből. Hirtelen kissé elborult a tekintete. Mintha most fölfedezett volna valami meglepő igazságszilánkot durva tréfájában, s egy árnyalatnyi nyugtalanság vegyült merev mosolyába, ahogy a nő felé fordult. Mondja meg, Miss Birchfield, mondja meg: nyújthat-e valaki is többet nekik, mint egy kis megkönnyebbülést?..."

A szociális munkás belső válasza Sol minden elutasítása ellenére:

"...valahogy Sol Nazerman arca jutott az eszébe, mert úgy érezte, abban a férfiban rengeteg lelki érték vész kárba. Az iránta érzett szájalomtól egy régi sebe is sajogni kezdett: rájött, hogy remény lüktet benne ott, ahol már csak egy heget képzelt.

... Ó, az a szegény ember - sóhajtott fel hangosan, miközben kávéját kortyolgatta, és kinézett a konyhaablakon a távolban csillogó folyóra.

... De nem tetszett neki ez a leereszkedő hang. Honnan veszi, hogy a férfinak szüksége van az ő szájalomra? Fogalma sincs róla, mi megy végbe puffadt idegen arca mögött. Bárcsak fel lehetne rázni egy kicsit... De aztán újra óvta magát az önáltatástól.

... Aztán felkészült az Ifjusági Központban végzendő napi munkájára; noteszokkal, ceruzákkal

meg irótömbökkel tömte meg az aktatáskáját és mosolyra készítették mesterségének haszontalan-nak tűnő szerszámai.

Amikor már a lakás ajtajában volt, félig kinn a lépcsőházban, megfordult és kissé szórakozottan visszanézett, mintha valamit ottfelejtett volna. És ebben a tűnődő pózban, mutatóujját az arcára téve, az aktatáska súlyától kissé féloldalasan, hangosan visszaszólt az üres szobának.

- Egyszerűen nem szabad békén hagynom. Üldözni fogom. A szenvedése túl sok egy embernek. Látom a szemén."

És mit jelentett Sol-nak a szociális munkás:

"... Sol méltányolt, ahogy a fuldokló méltányolja a mentőövet, a menekülés lehetőségét, mely tulságosan távoli; vagy talán ő túl fáradt ahhoz, hogy próbát tegyen vele.

- Köszönöm! Maga egy csodálatos, nagylelkű nő. Ha ez az egész... - sokatmondóan végigjártatta szemét az üzlet limlomjain...rendeződik, ha tisztázódnak a dolgaim....

A nő csak megérintette a csuklóját egy pillanatra, bólintott és kiment. Sol nézte, ahogy életmentője eltűnik, otthagya őt az üres néma tengeren.

És aztán, mintha ezért a léleketvételnél szünetért uzsorakamattal kéne fizetnie, a forgalom nyomasztóbbá vált, mint valaha..."

2.

Mig az előző regényben elsősorban a szociálpolitika "alanyait" láttuk felvonulni magunk előtt, a most következő könyv /Lennart Frick: "És rajta ki segít?"^{x/}/ a családgondozás regényének tekinthető. Hőse Krisztina Lundmark a Családvédelmi Központ 37 éves jól képzett, pályáján sikeres tanácsadója. A regény lapjain megjelenő ügyfelek, életsorsok és krízisek a szociális munkás szemüvegén keresztül tűnnek elénk. Ebben a könyvben a szereplők nem az ügyfelek, hanem maguk a családgondozók. Ezért ebből a könyvből a családgondozásról, mint szakmáról, mint hivatásról többet kapunk, mint az előzőből. A főhős Krisztina be-

x/ Modern Könyvtár, Európa Könyvkiadó, 1980.

széli el eseteit. Így az abortuszon átesett, öngyilkosságot megkísérelt diáklányt; a házassági válságban lévő középosztálybeli asszonyt és az éjszakai telefonálót, aki nem hajlandó a Központban felkeresni, csak "privát" alapon hajlandó elmondani problémáját Krisztina lakásán. A helyzet fonákságába belebonyolódó Krisztina a szakma iratlan szabályaival szemben fogadja a telefonálót, megérzi, hogy számára életbevágó a kérés teljesítése. Belemegy tehát, de tele van szorongással. A férfi üldöztes állapotát és a tényt, hogy mégsem járt végül sikerrel beavatkozása - saját összeroppanásával éli át. Ebben a helyzetben vonul el pihenni a tanyájára, ahol végig gondolja pályáját, életét.

A könyv nagyon sok segítséget ad ahhoz, hogy képünk alakuljon ki arról "hogyan" dolgozik a szociális munkás. Arra is példát kapunk, hogy mint intézmény hogyan működik a "Központ".

Összességében elébünk tűnik egy szakma, hivatás, annak napi problémái, a hivatást gyakorló szakember konfliktusai, feszültségei és dilemmái.

E könyv abban is segít, hogy megismerjük a családgondozás intézményének svédországi rendszerét és azt is, hogy ott a munkatársak hogyan dolgoznak egyénileg és együttesen.

A hősnő sajátos szakmai dilemmái is megjelennek a könyv lapjain. Így a fő kérdés: kiket is képvisel "ő", kiknek az oldalán áll. Továbbá, hogy beavatkozhat-e az emberek életébe, és ha igen, milyen veszéllyel járnak e beavatkozások. Hogyan működhet együtt a kollegáival stb. Ilyen és hasonló kérdések fellett töpreng Krisztina. Szakmai tudásának biztonsága, valamint az intézmény megnyugtató keretei, a szociális munka nagyfokú szervezettsége, kollegáinak tapintata és segítsége átlendíti a személyes konfliktuson.

De hogyan is szól a szakma "know-how"-járól a szerző, a főhős Krisztina elbeszélésén keresztül:

"... Hogy is szokta mondani habozó ügyfeleinek, azoknak, akik magukba zárkoznak, akik nem mernek szabadon beszélni, akik nem tudják, hogyan is kezdjék. Kezdje csak el valahol - bátorította őket ilyenkor, majd csak eljut ahhoz, amit mondani akar.

Ez legtöbbször segít, gondolja, jól ismerem a mesterségem fogásait, tudom, hogy kell csinálni. Egy kicsit össze-vissza beszélnek, aztán végül eljutnak a lényeghez.

- Tulajdonképpen nincs különösebb oka, hogy fölkerestem, de azt gondoltam, hogy...
- Ne gondolja, hogy azok közé tartozom, akik folyton segítségre szorulnak, de ...
- Biztosan nevetségesnek találja, de ...
- Kedves Lundell asszony, nehogy kinevessen...

Mind így beszélnek, gondolja, és nem tudják, hányszor hallottam már a történetüket..."

Majd az abortusz ügyek intézéséről beszél, s ebből szemlélete is kitetszik:

"... Az abortuszkérelemnél páni félelem fogta el, és a végsőkig halogatta a döntést, de ahogy a lányok mind fiatalabbak, a terhességek pedig mind gyakoribbak lettek, föl hagyott azzal a próbálkozással, hogy megbeszélje az etikai és morális következményeket ügyfeleivel. A beszélgetések során csak egymás idegeit őrölték, szemrehányásokat kapott, és rá kellett jönnie, hogy csak megnehezíti a segítséget kérők helyzetét: sokan elbizonytalankodtak, sokakat büntudat és lelkiismeret-furdalás gyötört, ami gyakran abban nyilvánult meg, hogy az ellen fordultak, aki megszervezte a dolgot.

Mégis csak a szociális gondozó hivatalban kezdte olyannak látni a valóságot, amilyen, és az ott töltött két év elsöpörte habozásának utolsó morzsáit is. A kérelmezők növekvő áradatát látva föl adta a harcot; sorra járultak elébe a lusta, rágógumit rágó, nyeszlett általános iskolás lányok, iskolai szociális tanácsadójuk szabványos tanusítványával, jöttek hozzá a fiatalok, akik még csak most kezdtek dolgozni, de már az első, a második vagy a harmadik abortuszt kérelmezték, és teljes pánikba esve rohantak hozzá a középkori asszonyok, délvidéki nyaralásuk után. Nem állt módjában elmélyedni az egyedi esetekben, tulontul hasonlítottak egymásra, nem volt mit elrendezni rajtuk, így hát arra szorítkozott, hogy a kaparási kérelmeket és más beavatkozásokat gyorsan, fölösleges várakozási idő és kínos kérdészködés nélkül intézze el.

Igen, megtanulta, hogyan intézze az ilyen eseteket, és ha osztogatta is rutinszerűen az ismertetőket a fogamzásgátlószerekről, a legfiatalabbakat pedig sokszor szinte elárasztotta ingyenes kondommal, nem nagyon remélte, hogy

sikert arat velük.

Egyszerűen képtelenek megtenni, gondolta néha. Nem akarják azt a benyomást kelteni, mintha rafináltak vagy számítók lennének, nem akarják megölni az érzéseket.

Eszébe jutott, mit mondott a tizenkét éves gubbängeni kislány, amikor megkérdezte tőle, miért nem vigyáz rá, hogy a fiuk kondomot használjanak.

... Ha az ember szerelmes, nem akar ilyesmire gondolni!"

Majd egy esetmegbeszélési gyakorlat tűnik elénk:

"... Majdnem szótlánul ülte végig a kétórás tanácskozást. Rendszerint buzgón ki szokta fejteni a véleményét, hiszen ő is azok közt volt, akik sikra szálltak érte, hogy egyszer egy héten az összes alkalmazott és a négy állandó tanácsadó szakember részvételével megbeszéléseket tartanak. Tudta, milyen hasznosak ezek az összejövetelek: a munkatársaknak lehetőséget adnak rá, hogy más megvilágításban lássák azokat az eseteket, amelyekkel elakadtak, és hozzájárultak ahhoz a nyíltsághoz, amely a munkahelyi légkört oly nagy mértékben meghatározta. De ma valahogy nem volt inyére az egész. Ugy érezte, mintha már túl sokszor vett volna részt ilyesmiben, és sikerült elfojtania hirtelen támadt vágyát, hogy szóba hozza a Roslund-esetet."

Az ügyekről készülő feljegyzésekről és egyéni módszerekről:

"... Aztán lassan mégiscsak belelendült, elővette a postát, és mappákba meg fiókokba szortírozta a leveleket. Utánanézett a naptárban, mi halmozódott föl a következő három napra, és kikereste a megfelelő személyi aktákat. Mindig igyekezett átfutni feljegyzéseit, mielőtt az ügyfelek jöttek, lehetőleg még előző nap, hogy fölfrissítse az emlékezetét. Már a szociális gondozó hivatalban is ezzel a módszerrel dolgozott, és nem szívesen mondott volna le róla. Bár itt az irodában már szinte egyáltalán nem készítettek folyamatos feljegyzéseket, és a korábban szokásos írásos összefoglalásokat is alig készítette már el valaki - csak az újonnan jött kollegákat kérték fel rá, hogy a gyakorlóidejük alatt efféle beszámolókat írjanak-, ő mégis kitartott mások számára teljesen érthetetlenül odafirkantott címszavai és egyéni rövidítései mellett. Anélkül, hogy tartotta volna magát az A.-ürlap szabványos felosztásához, amelyben olyasféle rovatok szerepeltek, mint:

szociális körülmények, személyiségleírás, előzetes megítélés, kezelési terv és cél, a kezelés formái és lefolyása, pszichiátriai diagnózis és megítélése, jegyzettömbjeit a beszélgetések során telefirkálta címszavakkal, felkiáltójelekkel és vázlatokkal.

Amikor aztán átnézte a vékony irattartóba fűzött lapokat, feljegyzéseinek jellege alapján könnyen felidézte közvetlen reakcióit, amelyeket az ügyfél beszámolója kiváltott belőle. Ezeket amennyire csak tudta, eltitkolta a látogatók előtt, nehogy fölöslegesen befolyásolja őket. Érzelmi reakcióit főntartotta jegyzettömbje számára, de mielőtt észrevette, hogy a jegyzetelés zavarja az ügyfeleket, félrerakta. Nem volt rá szüksége, de általában mégis megkönnyítette az odafigyelést.

Átlapozta a sorra kerülő aktákat, és bár valahogy egyik történetet sem állhatta, észrevette, hogy kezd működésbe lépni a rutin.

Az embernek kényszerítenie kell magát, hogy nekifogjon - gondolta. ..."

Az intézményen belüli kapcsolatokról ad bepillantást a következő néhány szemelvény:

"... Fölfelé indult a negyedik emeletre, ahol a délutáni gyűlést rendezték, amikor eszébe jutott, mit mondott reggel Elisabet. Visszafordult és bement Barbro Wallinhoz, a tanácsadó vezetőnövéhez, akinek egyebek közt az is a feladatkörébe tartozott, hogy szétossza az ügyfeleket a szociális tanácsadók között. Barbro volt a legidősebb az irodában, hatvan felé járt, de még mindig rendkívül érdekelte a munkája, még mindig lelkesedett a családi tanácsadás jelentőségén. Hajlott az idealizmusra, s ez olykor ingerelte Krisztinát, de sok évtizedes tapasztalata elvitathatatlan tekintélyt adott neki.

- Jó, hogy benézel - mondta Barbro, aki éppen összeszedte följegyzéseit azokról az esetekről, amelyek valószínűleg szóba kerülnek majd az ülésen. Van egy problémám. Tudod, hogy Svea a jövő héten szabadságon lesz, autóturára megy a szüleivel Dániába. Be tudnál ugrani helyette, és átvinnél tőle egy esetet? Először keres föl minket ez a nő, és már kapott egy időpontot hétfő délelőttre.

- Iigen, - felelte habozva, - átvehetem, bár jobb szeretném, ha nem kéne. Holnapra már van egy látogatóm, és a fennmaradó időt a Rádióknak szántam. Még nincs meg a kéziratom a következő adáshoz. Valami különleges?

- Nem, egyáltalán nem - válaszolta Barbro, és gondterhelten ráncolta a homlokát -, csak a válás jogi következményeiről szeretne hallani. De ha nem akarod, akkor...

- Nem, nem, átveszem, - vágott gyorsan közbe, - nem látszik túl komplikált ügynek. A nap hátralévő részében mindenesetre be fogom kapcsolni a piros lámpácskát.

- Rendben van, Krisztina, - mondta Barbro, és földerült az arca. Rád mindig lehet számítani. Tizenegyre jön. Tul jószívű vagyok, egyenesen boldul - gondolta Krisztina, miközben együtt mentek föl a lépcsőn a legfelső emeletre....

Még mindig túl keveset tudott arról, hogy mi is történt valójában, és ráadásul nem tudta, hogyan is adja elő a dolgot, hiszen Agneta tulajdonképpen privát ügyfele volt. Ráadásul attól tartott, hogy az esetet az ő kudarcának fogják tartani. Tudta, hogy néhány idősebb tanácsadó még mindig /még hét év után is/ szkeptikusan figyeli a munkamódszerét. Ő volt a legfiatalabb, amikor idekerült. Ráadásul nem is volt férjnél. Ez elég volt ahhoz, hogy az idősebbeket maga ellen hangolja. Tudta, hogy egyesek fölényeskedőnek és nagyképűnek tartják, és arról is tudomása volt, hogy a kiváltságairól - hogy szabadnapokat kap a konferenciák idejére és a Rádiónál végzett munkájához - újból és újból rosszmájú megjegyzéseket tesznek. Tudta, hogy szem előtt tartják, és lehetőleg nem akarta az esetleg magától is kialvó tüzet újra felszítani. Csak irigykednek - gondolta -, sokan nagyon is szeretnének a helyemben lenni..."

Az egymás számára nyújtott segítség:

"... Nóra volt a legfiatalabb az irodában, éppen most ünnepelte a harmincadik születésnapját, és még alig hat hónapja dolgozott náluk. Előzőleg négy évig gürcölt az ifjúságvédelmi hivatalban, ott fedezte föl Krisztina - föltűnt neki a lány éleslátása és munkabírása -, aztán rábeszélte, hogy változtasson állást. Saját kérésére az első évben ő vezette be a lányt a munkába. A friss, kisértetlen hangnemű és lezser öltözködésű Nóra szívesen látott ujonc volt ebben az irodában, melyet néha már-már veszedelmesen körültengett a halk és levendülaillatu aggszüzesség levegője.

- Ne neved ki - mondta Nóra, amikor behuzta maga mögött az ajtót, - de kérdeznem kell tőled valamit. Peter Hallbergről van szó, talán emlékszel rá.

Krisztina nem lepődött meg. Észrevette, hogy Nóra enyhén elpirul, és ideges buzgósággal rá-mol az íróasztalán. - Emlékszem - felelte. - Valami baj van vele? Peter Hallberg Nóra első ügyfelei közé tartozott.

Egy bonyolult kettős válás után végül ő lett az a bizonyos főlöszlegessé vált ötödik kerék. Elvesztette a feleségét és két gyermekét, el kellett hagynia az instai családi házat, és valahol a Kungsholmenon bérelt szobát. Krisztina tudta, hogy Nóra sok időt ölt bele az esetbe, és Peter Hallberg még mindig jár hozzá konzultációra, pedig a négy másik érintett már rég felhagyott a látogatásaival...

Nem tudom már, hogy viselkedjem vele. Nevetségesen hangzik, de azt hiszem, legjobb uton van, hogy belém szeressen. Mindenesetre úgy néz ki. Előre kellett volna látnia, hisz ez várható volt. Nóra nemcsak, hogy intelligens, hanem még ráadásul feltűnően szép is, és nincs se vőlegénye, se férje.

- Na és te? - kérdezte, és igyekezett úgy tenni, mintha nem venné észre Nóra zavarát. - Te is kedveled? Igaz? Valahogy igen.

... Pontosan érzem, hogy tulajdonképpen nincs ellenemre, hogy átsegítsem az impotenciától való félelmén. Ugyanakkor butaság volna tőlem, és csak tovább komplikálná az egész ügyet.

- Akkor rendben van - mondta Krisztina gyorsan. - Akkor tudod mit kell tenned. Az elkötelezettségben be kell tartani bizonyos határokat, öreg szabály ez a mi szakmánkban. Ha az ember összekeveri a saját személyiségét az ügyfelek magánéletével, hamar pórul jár. Röviden: ha ágyba akarsz bujni Peterrel, legalább addig várj, amíg az itteni terápia befejeződik.

- Én is ezt mondtam magamnak - felelte Nóra megkönnyebbülve. - És tudtam, hogy pontosan ezt fogod tanácsolni. Csak a te szádból akartam hallani, ez lényegesen megkönnyíti számomra a dolgot.

... Az ajtóban visszafordult és fegyelmezett hangon hozzátette:

- De sajnos, ez már csak így van: a munkánk eredményességének előfeltétele, hogy ne engedjük magunkat belevonni az ügyfelek konfliktusaiba. Ha ezen a ponton engedünk, aligha van rá lehetőségünk, hogy kordában tudjuk tartani a saját érzéseinket.

Talán túl rideg voltam - gondolta, miközben lement a lépcsőn. - De le kellett beszélnem róla, hiszen tudom, mivé fajulhatnak ezek a dolgok. Az irodában töltött első éveiben, mielőtt megta-

nulta megtartani a védelmet nyújtó távolságot, maga is került néhányszor hasonló helyzetbe. Beleszeretett férfi ügyfeleibe, egy esetben még annak a vágnak is engedett, hogy saját személyével segítsen, és elővigyázatlanul belement egy idegörlő kapcsolatba. A férfit Kurt Landgrennek hívták, fogorvos volt, a felesége valaki miatt elhagyta, és a legjobb uton volt afelé, hogy önbizalmát és minden tetterejét elveszítse. Néhányszor fölhívta otthon, ő meg hirtelen sajnálatból és felelősségérzetből magával vitte rövid téli szabadságra Norvégiába. Aztán örülten nehéz volt megszabadulni tőle, belékapaszkodott, és teljes újra felfedezett férfiasságát rá összpontosította. Hogy megértesse vele, hogy komolyan gondolja, végül is kénytelen volt brutálisan és fájdalmasan kidobni.

Tulságosan szerette Nórát, nem tudta volna végignézni, hogy kitegye magát ugyanennek a veszélynek. Tulságosan lágyszivű - gondolta. - Meg kell tanulnia keménynek lenni. Különböző előbb-utóbb kikészítik..."

Végül az a kérdés, hogy kinek az oldalán áll, hivatalból, a szociális gondozó?

"... Csak ők engedhetik meg maguknak, hogy dédelgessék az érzelmeiket - gondolta keserűen, és észrevette, hogy agresszíven és hevesen firkálgat; csak ők jönnek hozzánk. Egy munkásnak biztosan se ideje, se pénze rá, hogy pszichés nyavalyákkal törődjön.

Gyakran nyugtalanította az ügyfelek társadalmi hovatartozásának szembeszökő aránytalansága, és olykor-olykor enyhe rossz érzés fogta el a játékokban betöltött szerepe miatt. Itt ülök, és azokat pátyolgatom, akik a legkevésbé szorulnak rá - gondolta. - Végtére is nem az ő kedvéért döntöttem a szociális tanácsadói pálya mellett...

Rendszerint azonban el tudta hessegetni azt az érzést, hogy éppen azokat hagyta cserben, akiknek mindenekelőtt szentelnie kellett volna magát, és elég jól megtanulta eltitkolni dühét és diadalát, amikor a tehetősök hirtelen feltárták előtte nyomoruságukat. Egyszer s mindenkorra megtanult uralkodni az érzésein, nem engedte többé, hogy az érzései félrevezessék, jól ismerte hivatásának minden fortélyát, és kényszerítette magát, hogy erős és hűvös legyen, a bejelentkezéseket felvevő lányoktól pedig megtudta, hogy az ügyfeleknek majd a fele hozzá kér időpontot.

Mindezt tudta, és ez a tudat majdnem mindig megnyugtatta, és biztonsággal töltötte el...."

3.

Most vegyünk szemügyre néhány olyan szépirodalmi alkotást, amely a szociális munka valamely speciális területére enged bepillantást. Elsőként ezek sorában az időskorúak sajátos élethelyzetével foglalkozó két könyvből adunk közre szemelvényeket.

Az első: Max von Der Grün: "Kései szerelem" című könyve.^{x/} Mint a cím is elárulja, a történet két idős ember egymásra találásáról szól.

Ami a szociális munkával foglalkozók számára a könyvből különösen figyelemreméltó az a nálunk ismeretlen öreggondozási forma és stílus, amely lényegében tér el a mi házi szociális gondozásunktól. A fiatal, katonai szolgálat helyett az öreggondozást vállaló fiú sajátosan gyöngéd kapcsolata a gondozottaival, az egész ellátás megszervezésének módja a szociális ügyintézés magas színvonalára utal. A szemelvények a gondozó és a gondozott közötti kapcsolat jellegére hívják fel a figyelmet.

"... Burger jó hangulatban ment fel a lakásához vezető falépcsőn. Megint elbeszélgetett egy aszszonnyal, meghívta a kávéházba.

A nappaliban leült, és felvarrt egy meglazult gombot a nyári zakójára. Még a tüvel és cernával ügyködött, amikor belépett Richard, kopogtatás nélkül, kezében egy könnyű fémből készült fogantyus táskával, benne négy egymás fölé helyezett alumínium edényben az ennivaló, amely így legalább egy óra hosszat meleg maradt.

Richard köszönés, egyetlen szó nélkül megterített. Tudta, hol vannak a tányérok, az evőeszközök, az abrosz. Nesztelenül végezte a munkáját, miközben Burger lopva figyelte őt a pápaszeme felett. Majdnem egy éve folyt már köztük ugyanaz a játék: mindketten arra vártak, hogy a másik megszólaljon. Néma küzdelem volt.

x/ Megjelent: Magvető Kiadó, Budapest, 1985.

Burger csak az után ült asztalhoz, hogy Richard megterített, és a tálakat gőzölgő étellel félkörben a tányér köré rakta. Mint-hogy Richard még ekkor is hallgatott, Burger kissé nyomatékos hangon szólalt meg:

- Mondd csak, Richard, mit gondolsz, beleszerethet az ember még valakibe hetvenéves korában?

A fiu belevetette magát Burger fülesfoteljába, és a képes ujságokat kezdte lapozgatni, amelyeket minden hétfőn házhoz szállított Burger számára egy olvasókör. Föl se nézett a lapokból, úgy válaszolt:

- Mit kérdez engem? Én husz vagyok, és mindig szerelmes.

... Bár kedvelte Burgert, az volt a véleménye, hogy bizonyos kérdésekben begyepesedett az agya. Leszedte az edényt az asztalról, a tálakat visszatette az ételhordó táskába, az evőeszközöket meg a tányért a mosogatóba, az abroszt kirázta az ablakon, összehajtogatta, és betette a tálalószekrény fiókjába. Azután kivett az aktatáskájából egy fóliába burkolt kis csomagot.

- Sonkát hoztam magának, az otthonban loptam a konyáról.

- Na, szép kis alakot engedtem be a házamba, - mondta Burger. - Nem elég, hogy rojtos szélű nadrágban mászkál, ráadásul sonkát lop az agok házában. Legalább jó?

Burger kicsomagolta a sonkát, és megszagolta, aztán levágott belőle egy szeletet, és szemmel látható élvezettel enni kezdte.

- Láttam egy plakátot - szólalt meg Richard - kint a hirdetőoszlopon. Egy kirándulást hirdetnek rajta: Uzsonna a zöldben. Arra gondoltam, hogy egyszer maga is elmehetne valahova. Ettől az örökös itthon üléstől csak még jobban megöregszik.

- De most aztán tűnj el, te semmirekellő, különben följelentelek lopásért, te lógós, te. Egyetlenegyszer, egészen az elején, komoly nézeteltérés támadt köztük, amikor Burger kijelentette, hogy egyetlen fiatalnak sem árt meg a katonai szolgálat, hogy ott csak rendet és fegyelmet tanul az ember.

- Meg vedelni az alkoholt - jegyezte meg akkor Richard. - És egyáltalán, a katonáskodásnak mindig háboru a vége, én pedig nem kedvelem a háborut. Hiszen maga se hallott egyetlen lövést se egész idő alatt, maga mesélte el nekem, hogy

mindig csak a ruhaelosztóban dolgozott. Ott könnyen ki lehet birni.

- Csak ne pimaszkodj, hallod! - kiáltotta Burger. - Ha mindenki úgy gondolkozna mint te, mi lenne akkor a világgal, meg tudod nekem mondani?

- Ha mindenki úgy gondolkozna, mint én, akkor nem lenne többé háboru. De sajnos nem mindenki gondolkozik úgy, mint én. Én nem akarok a bűnösök közé tartozni, ezért inkább gondozom az öregeket meg a betegeket, és köpök a pus-kára.

Később sohasem tértek vissza erre a kérdésre; szinte kinos igyekezettel kerültek mindketten a témát...

Ötven idős ember ült a buszban. Burger tréfásan megjegyezte, hogy háromezer ötszáz esztendő indul a zöldbe. Weselnél elérték a Rajnát, és ahogy megpillantották a folyót, valamennyien rázendítettek a "Miért oly szép a Rajna partján" kezdetű dalra. A busz nem-sokára megállt egy ki nem épített parkolóhelyen, a folyó közelében.

Az utasok kis csoportokban indultak a parti sétautak felé, némelyek még ekkor is arról énekeltek vagy trilláztak, hogy miért olyan szép a Rajna. Szélcsendes, meleg nap volt. A férfiak zöme kabát nélkül, hajadonfőtt mentelt, a nők karjukon vitték vagy lazán a vállukra vetve a kötött kabátjukat. Burger és Gmeinerné abban a csoportban haladt, kissé csoszogó léptekkel, amelyhez a férfi kártyapartnerei, Fritz, Ewald és Christoph is tartoznak. Ők is évek óta özvegyi sorban éltek már, de nem egyedül, hanem a fiuk vagy a lányuk házában, a tető alatti kis manzárdlakásban, és a gyerekeik gondoskodnak róluk. El-lenszolgáltatásként ők gondozták a kertet, és elvégezték a kézműves munkát a házban; volt tehát célja az életüknek....

Burger az asztalnál ült, vele szemben Richard-halmát játszottak.

- Ez Susanne, az unokám - szólalt meg Gmeinerné.

- Váratlanul jött, és mindenáron el akart kísérni - tette hozzá mintegy mentegetőzve.

Gyámoltalanul állt a szobában, míg végül Richard felajánlotta neki a székét, és Burger is felállt, kezét fogott Susannéval.

- Nyugodtan leülhetsz egy öregember mellé - mondta Burger. - Vagy magázzalak inkább?

- Most megint a korával kacérkodik - jegyez-
te meg Richard, miközben leszedte az asztalt...

Másnap délelőtt Burgernek nem volt maradása egyedül a lakásban. A városban sétált, noha még fárasztotta a járás. A Piac téren találkozott Richarddal, aki az öregek otthonának vagy fél tucat lakóját kísérte. Az is a feladatai közé tartozott, hogy azokat az öregeket, akik hosszabb utra egyedül már nem vállalkozhattak, sőtára vagy bevásárló körútra elkísérje.

Richard rosszalló tekintettel mérte végig Burgert. Szemére vetette, hogy már megint nem ismer mértéket, már megint nem gondol a szivére.

- Mit akarsz, hiszen semmi egyéb nem gondolok, csak a szivemre - vágta rá Burger, és egy tizmárkást nyomott a fiú kezébe.

- Mi ez? Talán kitört magánál a jólét?

- Azt akarom, hogy igyál az egészségemre. Ne vedelj, csak igyál. Ezért nem adtam többet. Ugyanis eljegyeztem magam, újra megházasodom.

Burger büszkén, méltósággal közölte Richarddal a hírt. ...

Richard valamennyiüket kivitte a pályaudvarra. Amikor a mikrofonba bementék a vonat érkezését, így szólt:

- Vigyázzon ám, Burgerné asszony, nehogy a férje félrelépjen Párizsban.

- Richard, maga az első, aki Burgernének szólít. Ez szerencsét hoz."

A második könyv John Updike: "Szegényházi Vásár" című kisregénye^{x/} egy szociális otthon életébe enged bepillantást. E könyv lapjain a szociális otthon lakói és a vezetés konfliktusai jól érzékeltetik, hogy az idős lakók "csak" saját, egyéni sorsuknak - szegénység, magány, egészségi állapot - kiszolgáltatottak, de a szociális intézmény vezetésével szemben nem védtelenek. Emberi méltóságuk megőrzésének része az a sok kis ellenállás, amelyre a "vezetési szisztéma" módot ad. Egy ilyen apróság pl. annak kiharcolása, hogy névvel jelöljék meg a kert karosszékeit:

"... Connor irodáját csak egy keskenyedő lépcsőház négy fordulójának megmászása árán lehetett megközelíteni, s ez fáradtságos volt az otthon

x/ Megjelent: Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.

lakóinak. Épp ezért nem is igen jártak hozzá. Idővel ezen változtatni akart: a gondnoknak, ahogy munkakörét elképzelte az is kötelességei közé tartozik, hogy megközelíthető legyen. Nem ő, hanem az elődje, Mendelssohn választotta igazgatási központtul a kupolát...

A magasban elhelyezett iroda szolgált biztosítékul, hogy ne járjanak a nyakára...

Conner, aki fiatalon került ilyen fontos beosztásba és rajongott az emberiség szolgálatáért, nem volt éppenséggel megnyerő személy, azt a méltatlan kinszenvedést, amit a meg nem értő emberek jelenlétében kiállt, megérezték rajta, és épp ezért nem állhatták. Eljött hozzá az együttü, s még együgyűbbé vált; Connerből hiányzott a térítő képessége...

Conner! Hé, Conner! - Ez Lucas szokása volt; feljött az utolsó forduló feléig, s ott elkurjantotta magát; hangja ércesen csengett a szük térben.

- Itt vagyok, George. Jöjjön csak fel...

Fölfedezték a nevüket lent a verandán, a karosszékeken.

Conner szive, ostobán meglódult. Már régóta fel kellett volna hagynia a reménnyel, hogy megnyeri a tetszésüket; elég az, hogy segít rajtuk. Elméletileg, hivatalból szemellenzőt kellett volna hordania, de gyöngye volt ahhoz, hogy ne pillantson félre a helyeslés jeleiért. A szobrászoknak ott a köve, a szentnek az Ur csöndje, de egy Conner féle ember számára, aki megfogadta, hogy emberi anyagból alkot rendet és szépséget, nincs harmadik tényező; az ilyen ember mindenekelőtt a hála rab-szolgája...

A hangjából ítélve mondta Lucasnak -, aggodalommal kellene fogadnom az észrevételüket.

- Hát igen, zavarban vannak. Nem tudják, mit akarnak velem...

- Akkor hát mit is akart azokkal a névtáblákkal? "Konok" - villant át Conneren Lucas találó jellemzése. Azon tündődött, nem volna-e bölcsőbb, ha hallgatna. A szó, minden szó, annyi, mint odaadni valakinek magunkból egy darabot. De egyszerre föl-sorakoztak benne az érvek ez ellen a méltatlan indulat ellen...

Volt mit válaszolnia: Conner soha semmit nem csinált ok nélkül; minden tette világos volt...

Voltak panaszok, pontosabban, volt egy panasz - az egyik asszony keresett fel a férje nevében, hogy az esős napokon a férfiak, akik kint dolgoznak a gazdaságban, nem találják széket a verandán,

vagy legalábbis nem találják meg azt a széket, amelyik szerintük az övék. Itt-ott akad egy-egy üres szék, de nem tudnak leülni a barátaik mellé. Gyerekség, persze, hogy az...De nekem..., de az én kötelességem az is, hogy minden panaszt komolyan vegyek. Az én elképzeléseimhez az is hozzátartozik, hogy az otthon lakói - amennyire lehetőségeink csak engedik - érezzék, hogy van valamijük...

Szerintem erősíti és nem gyöngíti a közösség szövetét, ha át-meg átszövik a magántulajdon szálai. Lucas, én azt szeretném, ha ezek az emberek emelt fővel élnének, s halálukig megőriznék azt a méltóságot, mely egyaránt megillet kicsit és nagyot, az emberiség valamennyi tagját...

Jó, majd megmondom nekik - mondta Lucas."

Az otthon lakói az évente megrendezett vásárra készítik az eladni valót:

"... De Conner szeplőtelen jó időben képzelte el a vásárt, olyan időben, amilyen a nagy könyvben meg van írva. A mai idő, úgy érezte, ítélet a munkája fölött; ezek a hatalmuktól teljesen megfosztott emberek mindent mástól várnak - azt, hogy legyen mit enniük, legyen hol meghuzzák magukat, s még a jó időt is azon az egy napon, mikor pénzhez jutnak, s ünnepelnek. Ha nem tiszta az égbolt, őt hibáztatják, s ő furcsa módon hajlandó is volt magára venni a felelősséget. Ott a helye velük, velük az övéivel...

Kint a szabadban azon tűnődött, miben lehetne segítségükre, de ráeszmélt, hogy hiába, nem tud segíteni. Arisztokratikus, tulajdonosi indulat hozta le a kertbe, a benne élő nemes ur kimondott egy szót, s ő ment utána, de itt kint a lépcsőn, a napsütésben, magára maradt. Csak névleg volt vezető. Mendelssohn közönyének hosszú korszakában az öregek úgy kimódolták ezt a vásárdolgot, hogy alig szorultak rá a beavatkozásra. Augusztus harmadik szerdáján ez és ez a tennivaló, tekintet nélkül arra, hogy ki székel a kupolában...

A takarók egyike, összehajtogatva, kint feködött az asztalon, a többi berakva két tejporos ládába. Amy egy esztendeig szakadatlanul csak befűzött, elharapta a szálat, válogatott, s végül, egész reggeli munkával, kiteregette az asztalra a szerény választékot,

... odafordult Mrs. Mortishoz. Az öregasszony karosszékekben ült, s elég bágyadtnak látszott képtelen, tornyos főköthőjében. Megkérdezte, hogy érzi magát.

- Semmivel se jobban, mint egy öregasszonyhoz illik.
 - Egy öregasszonynak illik jól éreznie magát
 - jegyezte meg Conner mosolyogva, úgy rémlett Mrs. Mortishoz könnyebb közel férköznie, mint legtöbbjükhöz. - Főleg annak, aki ilyen gyönyörű takarókat készít...

Nem akarna inkább a fák alatt egy asztalt? Nincs itt valami védett helyen.

- Ha védettebb helyen volnék, ki venne észre?

- Csak arra gondoltam, hogy feljebb valahol, a sétány mentén, az árnyékban.

- Máskor is mindig itt voltam.

- Ha ezt jobb szereti...bár persze nincs semmi különbség. Csak azért gondoltam, mert egy kicsit sápadtnak látszik.

- Miért, milyen legyen valaki az én koromban? Sokat kíván maga tőlünk, öregektől, Mr. Conner. Connernek égett az arca, de a nyers igazságtalanságra sose talál választ. Sokat?

- Azt akarja, hogy hagyjunk fel a régi szokásainkkal, s ez a hely is olyan legyen, mint a kinti világ, itt is úgy menjen minden. Nem azt mondom, hogy nem jót akar, de ez meglátja, nem fog menni. Ehhez mi már öregek vagyunk és kicsinyesek, ebbe mi már belefáradtunk.

Ha azt mondja, fogja a holmiját, és menjen oda a fa alá, odamegyek, mert nagyon jól tudom, hogy kinek a kegyétől függünk. Golyvája, a tompa, de eleven hus, melyet Conner tekintete makacsul elkerült, aggasztóan remegett. - Épp ez az, amit szeretném, ha senki se érezne. Én, a Népjóléti Hivatal alkalmazottja vagyok, és itt semmi sem az enyém. Ha ez az otthon egyáltalán valakié, akkor a maguké. Maguké és az amerikai népé.

- Az amerikai népé? Az ki? Ugy beszél, mint Bryan. Hookie folyton dicséri nekem Bryant.

- Hacsak maga nem akarja... - mondta Conner, s attól az érzéstől, hogy ismétli önmagát, megbicsaklott a hangja - ... hacsak maga nem akarja igazán, semmi értelme, hogy tiz óra hosszat itt ácsorogjon kint a napon."

4.

Az alkoholizmus gyógyításának egyik módszeréről szól Bengt Börjeson: "Terápia" című könyve.^{x/} A könyv fülszövege összefoglalja miről is szól a könyv:

x/ Megjelent: Modern Könyvtár, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.

"... Segítheti-e a szociális gondozás az embereket? Ez a témája Bengt Börjesson "Terápia" című könyvének, mely lényegében a gyakorló pszichológus munkanaplója, de ugyanakkor jóval több ennél: a szűkebben vett szakmai kérdéseken túltekintve a szerző tágabb kontextusban vizsgálja mesterségének gyakorlati kérdéseit, etikai problémáit, a családterápia lehetőségeit és általában az alkoholizmus mint tünet jellegzetességeit. Témája tehát rendkívül aktuális: nemcsak maga az alkoholizmus, hanem a beavatkozás kérdése, a társadalom és a pszichológus jogainak és kötelességeinek elemzése."

A könyvből néhány szemelvény arról, hogy milyen rétegből jönnek az ügyfelek.

"... A politikailag szegény ember olyan egyén, aki nehezen érti meg a hatóságok nyelvét, nem tudja hol keresse az igazát, nincs birtokában annak a nyelvnek, amelyen a tömegtájékoztatási eszközök beszámolnak a valóságról stb.

Felelősségfogalmunkból kiindulva mi más tartalmat adunk a fogalomnak: politikailag szegény az, aki semmiféle viszonyban nem áll más emberekkel, akivel szemben senki nem lép fel igényekkel, és ő maga sem támaszt senkivel szemben igényeket. Senki sem számít rá, és ő sem számíthat senkire. Életéből teljesen hiányzik a társadalmi tényező...

Azok az emberek, akikkel foglalkozunk, szinte kivétel nélkül politikailag szegények a szó imént megadott értelmében. Mások hozzájuk fűződő kapcsolatait legtöbbször negatív elvárások voltak, még ha ezek a segítőkészség vagy a gondoskodás formájában jelentkeztek is. Ritkán találtak pozitív követelményekkel, nem érezték, hogy igényeket támasztanak velük szemben. S válaszként e negatív elvárásokra negatív elhárításként többnyire megmaradtak az ellenséges vagy gyanakvó elutasításnál...

A környezet negatív véleményeit az egyén részben úgy sajátítja el, hogy negatív énképet alakít ki, negatívan éli át saját identitását, részben pedig úgy, hogy passzív, gyanakvó és elkülönülő magatartást fejleszt ki embertársaival szemben. Nem csupán arról van szó, hogy nehezen érti a "hatóságok", a "többiek" nyelvét, hanem ellenségesnek tekinti ezt a nyelvet, és értetlennek tartja magát. Nem csupán arról van szó, hogy nem tudja, hová forduljon, ha "bajban van", hanem úgy képzei, hogy támadásoknak teszi ki magát, beleavatkoznak az életébe, áldozatul esik saját akciójának, ha segílyt kér.

A politikai szegénység nem eredendő állapot: a politikai tehetetlenség olyan valóság, amely az egyén saját magatartásának eredménye..."

Magáról a módszerről, - annak buktatóiról, a szakemberek küzdelméről a napló jellegű feldolgozás hiteles képet ad.

"... A családi gyógykezelés elsősorban nem családterápia vagy terápia általában véve. A szülőkkel és gyermekeikkel folytatott foglalkozás a Barnbyben főként a társadalmi kapcsolatok befo-lyásolásának folyamata, amely megkérdőjelezi, hogy a passzív, menekülő életvezetés volna a család életének kizárólagos alternatívája..."

Miért bírálom azt, amit Mona a gyerekekről mond? A leírt szövegből úgy tetszik, mintha azzal bajlódna, hogy megfelelőképpen elmondja, milyenek is a nézeteltérések Larssal. De választomat nem szabad pusztán az akadémikuskodás megnyilvánulásaként olvasni. Nem felejthetjük el, hogy én sajnos meglehetősen tisztában vagyok Mona és Lars konfliktusának intenzitásával és destruktivitásával, és tudom, hogy az sokkal vadabb, mintsem egy nézeteltérés csupán, amely a gyermeknevelési elvekkel kapcsolatos. Az iménti nyelvi klisé arra szolgál, hogy Mona elhitesse környezetével: problémái Larssal viszonylag elenyészőek, nem pedig életre-halálra folyó összecsapások, holott ténylegesen épp erről van szó."

5.

A következő, Jürgen Roth: "Hajléktalanok" című könyve.^{x/}

A lakáskérdésre enged következtetni a cím, de valójában a nyomor és annak szociális kezelése a könyv tényleges tárgya. A nyugat-német valóságról, a szociális munkás szemléletéről, arról, hogy kinek az oldalán áll, hogyan küzd a szociális bürokráciával szemben, jó bepillantást nyújt a könyv. Szemlélete különösen figyelemre méltó. Az 1970-es évekről, tehát még a recesszió előtti időszakból származik a helyzet bemutatása, melyet így jellemez a szerző:

x/ Megjelent: Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.

/Alcím: Hajléktalanok a Német Szövetségi Köztársaságban. Tapasztalatok, elemzések, családtörténetek, dokumentációk./

"... az isztambuli, a lisszaboni, a párizsi, a londoni, vagy a new-yorki nyomornegyedek és lakóik csak viszonylag jelentéktelen, szociokulturális szempontból különböznek a müncheni, a nyugat-berlini, a frankfurti, vagy a kölni nyomornegyedektől és lakóiktól. A Német Szövetségi Köztársaságban a szegények, legalábbis számszerűen, kevesebben vannak. Az NSZK nyomornegyedei talán abban is különböznek a délamerikaiaktól, hogy itt, a Szövetségi Köztársaságban a slumok fennmaradásának indokául elkendőző, jogilag magyarázott fogalmakat találtak a nyomorgókra és nyomoruságos bódéikra: hajléktalanok, meg hajléktalanok szállásai.

Ez annyit tesz, hogy az ilyen hajléktalanok szállásain lakó 600.000 megszámlált lélekkel a szövetségi köztársasági nyomornak csupán a legszembevetőbb részét veszik figyelembe. A kölni Társadalomkutató Intézet becslése szerint ez a szembeötölő rész kerekén negyedét teszi ki az egésznek, vagyis a megszámlált 600.000 hajléktalanon kívül mindenképpen még 1,8 millió ember kénytelen a szegénység és a nyomor hasonló körülményei között, nyomornegyedekben lakni. A különbség mindössze annyi, hogy ezek törvényesen laknak ott, őket nem utalta be valamilyen szociálbürokratikus hivatal valamelyik állami felügyelet alatt álló intézménybe...

Voltaképpen ki az, aki elég bátor hozzá, hogy ezekre a környékekre merészkedjék, ahol a közhiedelem szerint minden sarkon vérszomjas aszociális elemek ólálkodnak? Münchenben az esti lap rágalomhadjáratot kezdett a város nyomornegyedeinek lakói ellen...

Azokat, akikről itt szó esett, hajléktalanoknak nevezik. A frankfurti Jótékonyági Egylet helyettes elnöke, dr. Petersenné számára /akinek ezt voltaképpen jobban illenék tudnia/ ezek munkakerülő, labilis emberek, tehát olyanok, akik képtelenek megbirkózni az étellel. Hasonlóképpen triviál-pszichológiai ítéletet formál a hajléktalanokról H.L., a városépítési bizottság tagja, aki egyébként a CDU képviselője a Bundestagban: "Ezek bizony aszociálisak. Képzeld csak el, hogy ezek a maguk rengeteg gyermekével felkeresnék Önt. Vajon alkalmazná őket? Nos, ezt a dolgot ilyen szemszögből kell néznie..."

Íme egy-két példa arra, hogy egyénileg véletlen családi bajok, egy válás, betegség, megözyegyülés stb. hatására korábban jól működő családok hogyan mennek tönkre:

"... Kölnben nemrégén temették el Schwabe urat. Schwabe ur ugyanis beteg lett, és kórházba került. Mint már annyiszor, megint gyomorműtéten esett át. Természetesen sosem kapott megfelelő utókezelést. Nem rendelkezett ugyanis elegendő pénzzel. Gyomorbaja volt annak is az oka, hogy szegényházban kellett élnie és meghalnia.

Azelőtt hajós volt. Szépen keresett és volt megtakarított pénze is, amíg nem jött a betegség. Amit megtakarított felélték. Ahogy mondani szokás, súlyosbodott a helyzete. Annyira, hogy a kölni slumoknak lett a lakója. Átmeneti gyógyulás után ismét dolgozni ment, de a betegség rányomta bélyegét. Feleségével egy 10 m² nagyságú helyiségben lakott. Együtt aludtak egy keskeny, kihuzható heverőn. Még akkor is, amikor másodizben bocsátották el a kórházból. Nem gyógyult gyomorrákkal. A konyhaszagtól émelyedett a gyomra. És minden harapás, minden falat nehezére esett. Diétás kosztot nem engedhetett meg magának. És noha igen nagy szüksége lett volna nyugalomra, nem juthatott hozzá abban a szűk helyiségben, ahol együtt kellett élnie a házaspárnak. Felesége hasztalan próbált még egy helyiséget szerezni. Schwabenét kétségbe ejtette a társadalom közönye, amelyről tudott ugyan, de a valóságban csak most tapasztalta, hogy milyen. Schwabe ur csakhamar meghalt. Szombaton éjjel. Vasárnap délután vitték el. Addig felesége együtt volt férje holttestével. 10 négyzetméteren. Köln városában...

Beckerné 34 éves. Frankfurtban lakik, ugynevezett szociális lakóépületben. Neki és négy gyermekének két szobája van. Az alattuk és mellettük lakó szomszédai öregek és gyermekeknek. Amikor Beckerné beköltözött ezekbe a félelmet ébresztő, apró helyiségekbe, a család épsége még megvolt. Időközben még két gyermek született. A lakótér, amely akkor a család rendelkezésére állt, 65 m²-t tett ki. Hat személynek, szociális lakóépületben. Önmagában véve ez nem csekélység, ha összehasonlítjuk a nyomornegyedek szűkösségével. ...

az mégis felháborító, mondták, hogy nincs a lakásukban szőnyeg, pedig az mégis tompitaná a lármát. Beckernének azonban nincs rá pénze, hogy szőnyeget vásároljon. A lakástársaság levelet kap az egyik bérlőtől, aki a második emeleten, a Beckerné lakása alatt lakik. "Most, a szünidőben Beckerné két idősebbik fia két-három másik fiuval egész nap fel és alá futkározik a lépcsőházban. Négy lépcsőfokon futnak, az utolsó négy lépcsőfokról leugranak. Nekem ne mondják, hogy hiába, ilyenek a gyerekek, hogy minden gyerek így csinál.

Nekem is vannak gyerekeiem, és itt a házban is laknak más gyermekek, akiket megtanítottak rá, hogyan illik a lépcsőn járni.
A lakástársaság belátó.

Számos normállakásunkban is vannak családok, melyeknek különösen gyermekeik viselkedése miatt nehéz a helyzetük, elsősorban a lakóközösségben...

Beckernét figyelmeztették, ismét felmondással fenyegették, ha nem neveli gyermekeit illedelmesre, azaz csendes viselkedésre. Azonkívül vásároljon végre szőnyeget! A szociálbürokrácia és a lakásadminisztráció egyetlen munkatársa sem kérdezi meg, hogy a gyermekek vajon miért tombolnak, hogy Beckerné miért olyan ideges..."

Lehet-e kikerülni a rossz helyzetből, segíti-e a szociális ügyintézés ebben a családokat? A szerző véleménye:

"... Némelyik ilyen család még mindig derülátó, és azt hiszi,, kikecmereg ebből a nyomorból. Persze hasztalan várják. Már 15 éve várnak hiába valamilyen emberi, szociális állapotra, és bizonyos, hogy még másik 15 évet kell várniuk rá..."

A következő példa, amely egy szociális tanácsadásról szól, nemcsak a nyomornegyedeknek, ennek a civilizációs emlékműnek a jelenségét világítja meg igen elevenen, hanem egyszersmind az állami ostobaságot és elnyomó hajlamot is.

Egy 8 gyermekes család, egy ifjusági vezetővel folytatott tanácskozás után és az ő segítségével, a következőképpen rendezte be 12 m² nagyságu helyiségét: két háromemeletes ágy, a szülőknek egy öszszecsukható ágy, egy asztal, tíz öszszecsukható szék, amelyek használaton kívül az ágyak alatt vannak. Egy kis ruhásszekrény, egy kis gyermekszekrény, egy tűzhely. Az ajtó előtt lakattal ellátott láda némi fa és brikett tárolására. A nyolcadik gyermek - még csecsemő - ruháskosárba feküdt, amely napközben az egyik ágyon, éjszaka a konyhaasztalon kapott helyet.

Ez maga a megtestesült szociálállami cinizmus, amelynek embertelenségét aligha lehetne felülmulni. S ez a Német Szövetségi Köztársaság. Az NSZK 1970 !...

Olykor odalátogatnak a szociálbürokraták és a városi pártelőkölőségek, egy kicsit megnézegetik a barakkokat, tanácsokat osztogatnak, vigasztalnak. Többnyire választások idején jelennek meg.

Ma éppen több fényt és levegőt ígérnek a barakk-lakóknak. Az emberek elcsodálkoznak, ez jól hangzik. Néhány nappal később, reggel 7 óra tájban bulldöze-

rek gördülnek a szállások elé, meg egy teher-
autó. Amit a pártelőkölőségek megígértek, azt
most be akarják váltani. A munkásoknak az a
feladata, hogy lerombolják a fészereket - így
aztán fény és levegő jut a barakkok közé. Az első
köfészereket eltiporták a hengerek. Természetesen
gazdáik tudta nélkül. Senki sem kérdezi, hogy most
hol lesz a helye a szerszámoknak és a tüzelőnek.
Végül a lakók tiltakozására le kell állítani a
fészerek lebontását. Fényt és levegőt megint csak
a városi parkokban élvezhetnek az itteniek. A
barakkok maradnak. És maradnak az embertelen élet-
körülmények is...

Akik szociális segélyt fogadnak el, akik bürok-
ratikus szeszélytől függnek, azoknak nincs önren-
delkezési joguk...

A szegénység adminisztratív uton való leküzdé-
sének hasonló, az ember méltóságát mélyen sértő
intézménye a gyermekes anyák otthona. Szűk kamrák
ezek, amelyekbe olyan nőket utalnak be, akiknek
lakását önkényesen felmondták, mert házasságon ki-
vül hozták világra gyermeküket, és akik nem talál-
tak szociális bérű új lakást. Beutalás? A fensőbb-
ség erőszaka...

Ezekben a házakban a beutaltak nem kapnak kapu-
kulcsot. A ki és bejárást a porta urai szabályozzák.
Aki este kapuzárás után érkezik haza, annak az ut-
cán kell töltenie az éjszakát. A gyermekeket 14
éves korukban elválasztják anyjuktól, és az anya-
otthonon kívül, ifjusági otthonokba helyezik el.
Kényszerbeutalással. Az azelőttihez képest azon-
ban most jobb dolguk van. Nálunk senkinek sem kell
éhen halnia többé, ha aláveti magát a szociális
törvényeknek. Ám e szociális biztonság külső lát-
szata mögött szegénység és nyomor van".

A szegények szolidaritásáról a szerző a következőket írja:

"... Azóta az IGO már jobban funkcionál. Vannak
különbéféle városrész-csoportok, amelyek megpróbál-
ják felkelteni a szolidaritást az ott lakókban,
tudatosítani társadalmi osztályhelyzetüket...

Miután listába foglalták a rossz szociális kö-
rülményeket, a városrész-csoport a következő szö-
vegű levelet írta a szociálbürokráciának:

"Igen tisztelt Uraink! Ezennel szeretnénk tájékoz-
tatni Önöket a Geisberg utca 47., 49., 51. és 53.
számu házak ingatlankáiról. Elsősorban nedves
falakról és hiányos csatornázásáról van szó." A
levelet hatoldalal jegyzék egészítette ki. Ebből
kiderült, hogy 43 lakás nedves. A skála az abla-
kok alatti nedves foltoktól a szabályszerűen víz-

től csurgó, penészes falakig terjed. 43 családban találoztunk olyan betegségekkel, amelyek részben az embertelen lakáskörülményekkel függnek össze. Csupán tüdőmegbetegedésekben - tüdőgyulladás, bronchitisz, asztma - 25 személy szenved. 15 lakásban az ablakok nem zárnak rendesen. 13 lakásban egyéb károk és hiányosságok vannak.

Elvárjuk Önöktől, hogy a felsorolt hiányosságok kiküszöbölésére egy hónapon belül intézkedjenek. Ezenkívül néhány család kérelmet adott be több lakóhelyiség kiutalására. Tisztelettel!"

Az ilyen követelések, amelyeket a hatóságok pimasznak minősítenek, természetesen azonnali ellenrendszabályokat váltanak ki. A szociálbürokrácia védekezik ellene, hogy az "egyéni kezdeményezés" "szolidaritássá" szélesedjék. Az ilyesmi zavaróan hatna a kapitalista szociális segítség átfogó koncepciójára. Amikor tehát az alázatosság, amit bizton elvár a szociális bürokrácia, váratlanul szembeszállásba csap át, akkor a rendszer megmutatja igazi arcát. Amikor pedig a lakók szavukat akarták hallatni az új építkezések tervezése során, amikor kidolgozták saját elképzeléseiket az átköltötetések lebonyolítására, amikor igen demokratikus szellemben arról beszéltek, hogy több hatalmat, azaz politikai befolyást igényelnek, amikor beleszólási jogot követelnek a játszó- és tanulószobák ügyében, elérték "mozgási terük" határát, amelyet az illetékesek engedélyeztek számukra..."

6.

Cigányok, börtönből szabadultak a hősei Diósi Ágnes: "Hetediziglen" című könyvének:^{x/}

"... Még mindig nincs személyi igazolványa, pedig már eltelt egy hét a szabadulása óta. Igazoltatták is egyszer a Keletinél, bevitték az őrszobára, csak a szabadulólevéllel tudta igazolni magát. Ötöl-hatol, miért maradt el eddig a dolog, mintha nem tudnám.

Az, hogy a börtönben levizsgázott a negyedik osztályból, nem jelent többet, mint hogy le tud másolni egy hirdetést az újságból, ki tud keresni egy nevet a telefonkönyvből. A személyi igazolványhoz szükséges adatlap kitöltése tudását messze meghaladó feladat. Bemegyünk a postára, megveszem az adatlapot, hazamegyünk, kitöltöm. Adok pénzt

x/ Megjelent: Kozmosz, Budapest, 1984.

fényképre, okmánybélyegre, mert a pénz természetesen rég elfogyott már. Felhívja a Taurust, közlik, hogy tizennégy ötvenes órabérrel tudják fölvenni a présműhelybe. Nincs elragadtatva, szeretne még körülnézni. Megállapodunk, hogy ha meglesz a személyi igazolványa, átnézzük a hirdetéseket.

Ujabb hét telik el. Karácsonyra hazautaztak, ünnep után elmegyek hozzájuk. A család még odahaza van Borsodban. Józsi megjött hamarabb, volt valami verekedés otthon, nem akart belekeveredni, gyorsan vonatra ült, visszajött. Nincs neki arra szüksége, hogy visszavigyék, elég volt. A családi veszekedések is elkezdődtek már, anyja kezd ideges lenni attól, hogy még mindig nem dolgozik. A lakás hideg, Józsi nem fűt, zsiros kenyeret eszik és zenét hallgat. Megismerkedett egy intézeti kislánnyal, aki most szabadságon van a szüleinél Dunaharasztn, épp hozzá készül...

Vadonatuj munkakönyve, személyi igazolványa megvan már, még a kijelentkezést kell elintéznie a Kállaiból és a bejelentkezést ide, akkor minden el lesz intézve, mehet dolgozni. Csak még nem döntötte el, hova. Nem baj, kap kétzer forint segélyt a Kállaiban nagykorúságára, abból megtudja venni, ami szükséges. Kérdezem a sütőipart, a Taurust. Meleg van, büdos van. Hát, igaz. Érzem tőlem várja, találjak ki valami jobbat.

Ez az eset, amire azt szokták mondani, hogy "nem akar dolgozni". Kétségkívül így van, de nagyon felületes ez az ítélet, ha olyanok hangoztatják, akik sosem dolgoztak kenyérgyárban, gumigyárban, szövőgyárban, nem voltak nap mint nap bezárva emberi teshőmérsékletnél nagyobb melegbe, emberi fül számára kibírhatatlan zajba, mérges gázok közé, nem végezték ugyanazt a gépies mozdulatot napi nyolc órában, heteken, hónapokon, éveken keresztül, amire ha mégsem figyel oda eléggé az ember, testi épségével fizethet.

Másnap feljön, böngésszük az ujsághirdetéseket. - Nézd csak. A Sugár takarítókat keres. Vadonatuj áruház, ott nem lehet túl nehéz a takarítás. - Jó lenne. - Hát akkor gyerünk. Csak egy ugrás.

A gondnokságon megtudjuk, hogy nőket vesznek fel, eddig is csak nők dolgoztak ebben a munkakörben, bonyodalmat okozna, ha bekerülne közéjük egy fiu. Mehetünk tovább.

Józsi hallotta egy haverjától, hogy az Otthon Áruház kocsikisérőket keres. Barátságos férfi közli velünk, hogy kocsikisérőre ugyan most nincs szükség, de rakodómunkásra igen. Kérdezi Józsi iskolai végzettségét, előző munkahelyét. írzi, mielőtt van szó, tapintatosan hangsúlyozza, hogy ez

ugye, kereskedelmi cég, itt erkölcsi bizonyítvány kell.

Még ha garázdaságért kap valaki, hagyján, de ha lopás miatt, akkor sajnós... Hát, sajnós, akkor mehetünk tovább.

Józsinek elege van az álláskeresésből, még elmegy a Kállalaiba a segélyért, aztán mára kifujt. Ha más nincs, holnap beáll a sütőiparba.

Másnap azért még megpróbálkozik a Corvin Áruházzal is. Fölvénnék rakodónak, erkölcsi bizonyítványt sem kérnek, de nem jó, hatra kell járni, ez neki messze van, mindig elkésne.

Anyja egyre idegesebb, én is.
- Addig válogatsz, míg Baracskán találod magad.

Fölszed egy kurvát, akinek jól jön a strici, megfelezi vele a jövedelmét. A tripperét is.

Megismerkedik egy másik stricivel, az meghívja a Hiltonba. Száz forint egy féldeci cseresznye, elmulatnak vagy ezer forintot. De legalább szép helyen volt. És micsoda tisztaság van ott....

Végül elszánja magát, bátyjával, Attilával elmegy a Taurusba, felvételre. Attila már dolgozott ott. Józsit fölveszik a présműhelybe tizennégyötven órábérrel. Végszóra. Már több mint egy hónap telt el a szabadulása óta..."

7.

Konrád György: "Látogató" című könyve^{x/} a gyermekvédelem, a gyámügyi igazgatás mélyére enged bepillantást. Ebben a minőségben már klasszikus műnek számít.

"... Folytassa, kérem, mondom az ügyfélnek. Megszokásból csupán, sejtem, mit fog mondani, s kételkedem őszinteségében. Tovább panaszkodik, magát mentegeti, másokat vádol. Néha sir, rendszerint köntörfalaz, haszontalan töltelékszavakat ismételtet, meg akar szabadulni valamitől. Helyzetét kétségbeejtőnek tartja, én szokványosnak, keresztjét birhatatlannak, én huzamosan elviselhetőnek, öngyilkosságra célozgat, elengedem fülem mellett, azt hiszi, megmenthetem, nem mondhatom meg neki, mennyire téved.

Arca időnként cserélődik, a változások átrajzolódnak egymáson. Egyik porhanyósabb, másik tömörebb, egyik elmállott már, másikon a hus még

x/ Megjelent: Magvető, Budapest, 1969.

rásimul a csontra, egyiket már elfelejtették, másokra még figyel valaki rajtam kívül is. Vérerek titkosírása, faggyunyilások krátere, májfoltok, hegek, anyajegyek hegy- és vízrajza, domborodó és süppedő felületek, szögletes, ives, megsemmisülő árkok, félbehagyott gyűrődések, olvasatlan magyarázó ábrák bonyolult, elrontott, tulságosan is hosszadalmas kísérletekhez. Mindegyiket tanulmányozhatta egy tanácstalan szempár, megengedem, szenvedélyesebben az enyémnél, de hogy tárgyilagossában-e, kétlem.

Ellenfelek és cinkosok vagyunk, leszármazot-taiknak, meglehet, kevesebb köze lesz hozzájuk, mint nekem, volt kortásuknak. Kihült, felkötött állu arcuk még a semmiben nyugszik. Kelletlenül, de gyakorlottan nézem a hozzá készülõ vázlatokat...

Kezd felerősödni az elõtérben várakozó ügyfelek lármája. Rugdossák az állványos hamutartót, nyikorgatják a fütõtest kallantuyuját, köhögnek, harákolnak, jövetelük várható eredményét latolgatják. Nincs nap, hogy el ne jönnének, ha vasárnap is lehetne panaszkodni, vasárnap is panaszkodnának. Az arcok váltakoznak, a sérelmek alig. Jobb híján valami görbe élvezetet várnak attól, hogy egy hivatalnok jegyzõkönyvben örökíti meg panaszait. Milyen természetes, hogy idejönnek és kiszolgáltatják magukat. Míg szét nem bontja az idõ a hivatal épületét, az ügyfél idejön, benépesíti a hivatalnok szabályos délelõttjeit, s gondjaival elszórakoztatja. Mivel gondja van: meztelen. Mire beér a fogadószobába, biztonságát lemorzsolja a várakozás, a szorultság, a büntudat. A csupaszból, szürke falak, az egyforma, sötét hivatali butorok, a fakó arcú elõadók, a szomszédos helyiségekbõl átszűrõdõ irógépcsatogás, az ajtón kívül várakozók duruzsolása önmagával szembesíti az ügyfelet. A hivataloknak jelen esetben nincsen gondja. Higgadtan, tartózkodóan, megértõ és irgalmatlan fennsõbbségébe zárkozva, színe elé bocsátja az ügyfelet, ezt az izgatott és esendõ lényt, aki akar valamit, vagy fél valamitõl. Ha a hivatalnoknak is gondja lenne, nyomban ügyféllé lágyulna, valahol, egy másik hivatalban, az övéhez hasonló íróasztalok tulsó oldalán. A szabványméretû íróasztal nem szélesebb egy méternél. De az a két ember, aki elõtte és mögötte ül, most éppoly messze van egymástól, mint a judáaszem két oldalán a fogoly és a foglár. Ezt az asztalt nem lehet megkerülni, ezen az asztalon nem lehet áthajolni, ott magasodik két fölismerhetetlen arcú ember között, semlegesen, de a szerepeket csakugy elkülönítve, mint a deres vagy a nyaktiló.

Az ügyfél feszengve áll, míg helyyel nem kínálják, hosszan forgatja ujjai közt cigarettáját és engedélyt kér, hogy rágyujthasson. Verejtékmirigyei bőszülten termelnek, lehelete megáporodik, homlokát pirosság futja el, s rövid kertelés után olyan vallomásokat tesz, amelyekre barátok között is ritkán kerül sor. Cserevallomás nem szakítja félbe, övé a szó. Gyónni pedig kopár hivatali butorok között, egy némán cigarettázó tisztviselő előtt is lehet. Elég indíttatás előrehajló figyelme, meg két-három szakavatott kérdés. Kérdezni úgy kell, ahogy a sebésznek vágni, ahogy az anyának gyermeke fájó hasára tenni a kezét. A hivatalnok valószínűtlen részleteket firtat nyugodt, köznapi hangon, néha pedig megjegyzi: "kellemetlen... nem volt szép tőle... hogyné, megértem... ez csakugyan hiba... Mellesleg igyekszik elhárítani magától az óvatlan részvét kelepcéit, szándéktalanul: az előtte vetkőző gyöngeség mérsékelt rosszallásával, beidegzett hitetlenséggel, az átlagos eset unalmával, a szélső példák rovarantani méltánylásával, az erkölcsi készségek és készültségek szabályos ismétlődéseinek előrelátásával. Az ügyfél eltörpül ügye mögött. A hivatalnok is felszívódik hatásköre mögött. Az ügy pedig három, esetleg négy példányban dübörög az írógépen, sorvégeken kurtán csilingel, míg elkövetkeznek a végső, a föloldozó szavak: "Egyebet előadni nem kíván, a jegyzőkönyvet helybenhagyólag aláírja. Kelt mint fent."

Mintha öklömnyi sárrögöket nyelnék, sem megemészteni, sem kihányani nem tudom, gondoltam pályám kezdetén. Tíz év alatt mintegy harmincezer mondhattam: "Foglaljon helyet, kérem". A kollégákon, tanukon, feljelentőkön, kíváncsiskodó ujságírókon meg néhány szelid elmebetegek kívül, a többség szorultságában keresett fel. Nagyobb részük baja tömör volt, kisugárzó és gyógyíthatatlan, így éreztem ebben a szobában, ahol az efféle szólam: "tessék elhinni, nagyon fáj", "nem bírom tovább" "belepusztulok", mindennapos és helyénvaló, mindennapos és helyénvaló, mint hullámvasuton a sikongatás. Az én kérdezősködésem meg inkább csak arra a sebészeti eljárásra emlékeztet, melynek során az orvos összevarrja a frissen fölvtágt sebet, anélkül, hogy hozzányult volna a daganathoz.

Minden intézményhez tartozik egy lelkiállapot. Ügyfelem a cirkuszban nevet, a gőzfürdőben révedezik, a villamoson elbambul, a boxmeccsen harcias, a temetőben pacifista, és így tovább. Ebbe a szobába elhozza szenvedésének néhány mintáját, fiára, lányára átörökitett kudarcait. Lehet, hogy az a pillanatkép, amit én látok éveinek omlékony vakondjárataiból, megtévesztő. Tegnap megrugták, ma már engesztelik, holnap simogatják, és én csak a

tegnapot látom. A pillanatképnek, óvatosan, mégis hitelt adok. Ha őt nem is, körülményeit ismerem. Baklövéseinek ábrája pedig - a többiekére ráfényképezőve - elárulja azt, ami belőle kiváltáságosan az övé, s kiszámíthatatlan része szerény ráadás csupán a kiszámíthatóhoz. Körülményei, mit mondjak, szorosak. Helyzetéről, szokásairól, korábbi balfogásairól mint állami tisztviselő, hirt kapok. Ha sokat nem is, annyit mindenesetre tudhatok róla, hogy mozgásterét felbecsüljem. Mindez éppenséggel nem ő, csak a burok, amelyben fészkelődhet. Kelletlenül azonosítom ügyfeletem e sok lim-lommal, sajnálom, hogy kötöttségeiben csak ennyire tudott megvalósulni. Már az is dicséretes lenne, ha kissé bonyolultabb rendszert alkotna környezetével, ha változatosabb szabályosságoknak hódolna. Rendszerének bonyolultsági foka azonban lehangelőn szerény, jövedelme csekély, térbeli foglalata kopár, látása homályos, terhei súlyosak. Mozgási szabadsága az átlagosnál is kisebb, indulatai szervezetlenek, surlódnak, olykor karamboloznak. Ilyenkor csődület támad körülötte, s színre lép a hatóság, hogy a forgalom rendjét biztosítsa. Kiskoru gyermekeinek, valamint az államérdeknek védelmére főlhatalmazva, az a dolgom, hogy összebékítsem körülményeivel, s hivatalból ellenezzem hajlandóságát a szenvedésre. Teszem, amire a törvény és tapogatózó ítéletem feljogosít, s megbabonázva nézem, milyen ronccsá, semmivé zuzódott, ahogy a rend lecsap rá..."

8.

A szociális munka sajátos és kevésbé ismert szintere: a munkahely. A dolgozók ugyan általában nem örülnek annak, ha családi, magánéleti problémáikkal hivatalból foglalkoznak, a közvetlen munkatársi körben azonban rendszerint vannak olyan bizalmat élvező személyek, akikkel gondjaikat kölcsönösen megbeszélik. Az utóbbi években megnőtt a munkahelyi kapcsolatok ilyen értelmű jelentősége. Rendkívül gazdag változatosságban jelentkeznek kisebb és nagyobb problémák, amelyben ma is részt vesz a munkahelyi informális és hivatalos kapcsolatrendszer, a személyzetis, a munkaügyis, a közvetlen felettes stb. Napjainkban gondolkodásunkban még azt a tényt is negatív értékelés követi, hogy valakinek egyáltalán problémája van. A munkáltatói, szociálpolitikai tevékenység az emberi ügyek, problémák munkahelyi megoldásának színvonala még gyakran alacsony ugyan, mégis szín-

te mindenhol folyik. És ezek az intézkedések emberek életébe szólnak bele.

A modern kor munkahelyi világába vezet a "Rontás" c. könyv, René Victor Pilhes nagyszerű alkotása.^{x/} A cég, - a könyv fül-szövege szerint -:

"Rosserys and Mitchell az új civilizáció egyik gyöngyszeme volt. Hála gépeinek, emberfeletti munka kezdődött világszerte: gabona nőtt ott, hol Mózes lába nyomán még porfelhő szállt fel. Iskolas gyermekek millióiba sulykolták: ha jól tanulnak, az a szerencse érheti őket, hogy egyszer majd a Nemzetközi Rosserys and Mitchell-hez hasonló cégnél dolgozhatnak. A fiatalok mást sem hallottak: Akkor, amikor majd egyetlen egy irdatlan vállalat lesz a világ, senki nem fog többé éhezni, sem szomjuhozni, és soha senki nem lesz nyavalyás...

Rejtélyes és hátborzongató események követik egymást egy amerikai érdekeltségű francia multinacionális vállalat székházában. Tisztázatlan körülmények között, váratlanul meghal egy ambiciózus, fiatal vezető, s miközben ő az üveg-acél palota nagy csarnokában fekszik ravatalon, a vállalat összes alkalmazottja titokzatos pergamen tekercset talál saját íróasztalán: aztán hirtelen meggy a megdöbbentő felfedezésnek: napról-napra táguló repedés nyílt a székház alagsori falában. Ugy tűnik, az események összefüggenek: a "rontó" a csodavállalat összeroppantására készül..."

A könyvből vett rövid szemelvények a munkahelyi emberi tényezőket, a szociális szféra megoldatlan kérdésére irányítják a figyelmet.

"... Gondolatomat egyébként megosztottam az Emberi Kapcsolatok Ügyosztálya főosztályvezetőjével, azt mondtam nek: "Meglátja, a maga osztályára óriási fejlődés vár". Pattanásig feszültek már a nagyvállalat idegei..."

Egy vállalat sok tekintetben az emberi szervezethez hasonlítható. És ez a világora törő vállalatokra fokozottan érvényes. Nekik is van agyuk, szíyük, vannak zsigereik, izmaik. Ha vállalataink erősödtek, izmosodtak az elmúlt husz év folyamán, ha termelékenységük megnőtt is, agyuk parányi maradt. Elnézést ezért a véleményért, de amerikai ba-

^{x/} Megjelent: Magvető Kiadó, Budapest, 1979.

rátaink, meg európai és japán tanítványaik elmélete a vezetés módszereiről koránt sincs a teremtés, az új piacok meghódítása, az áruválaszték, a pénzügyi természetű problémák elméletének magaslatán. A háború után először termelni kellett, azután eladni, most eljött az ideje, hogy beszéljünk, beszélgessünk, a munkahelyünkön - ne féljünk ki-mondani - aránylag boldogan, felszabadultan éljünk...

Álljunk ellen! Én most is a régi Henri Sain-Ramé vagyok, az az ember, akit megismertek, és csak egy célom volt: ismerjük fel betegségünket...

Elhatároztam, hogy a helyzettel élve, kipróbálom, mennyit bír el vállalatunk idegrendszerére. Tehát a csínytet kísérlettel alakítottam át...

Gondolják csak el, hogy a Francia Rosserys and Mitchell megint egy korát jócskán megelőző vezetési módszerrel léphetett volna a világ elé, és én, Saint-Ramé lehettem volna a korral haladni tudó vezető prototípusa. Miért fordultak rosszra a dolgok? Miért nem sikerült közben tartanom azt, amit elkezdtem?...

Számítottam arra, hogy munkatársaim idegei megpattannak; bár jól megvannak fizetve, bár jó állásuk van egy virágzó vállalatnál, tudtam, hogy jellemük gyöngye. De azt nem vártam, hogy a cég legnagyobb tekintélyű vezetői is beleesnek a csapdába...

És mit szólnak majd a diákok, akiknek elmesélem ezt az érthetetlen történetet, amelyben elnökök és technokraták szerepelnek, kik lemennek éjjel a föld alá? Nem ékesszóló és sajnos véres bizonyítékát nyújtjuk annak, hogy valami akadozik a nyugati világ mammuttársaságait és gazdasági életét irányító emberek agyában és szívében? Ha Le Rautec kénytelen betörni a kollégája fejét, hogy egy holding társaságot vezethessen, akkor én kimondom, hogy társadalmunk súlyos beteg, uraim. Most az volna a legjobb, ha eloldanák köteleiket, és felmennék a napvilágra..."

9.

Végül egy regény a munkanélküliségről. Peter Rosei: "Sürgős boldogulás"^{x/} című könyve osztrák munkanélküli fiatalok életérzéseit, a munkanélkülivé válás pusztító hatását mutatja be és azt, ahogyan a Munkaközvetítő Hivatal velük kapcsolatot tart és ahogyan ezt a kapcsolatot az érdekeltek átélik.

x/ Megjelent: Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985.

"... Még az első kábulatnak abban az állapotában voltam, amelyet katasztrófák okoznak. Igen: úgy éreztem, elbocsátásom katasztrófa; nem számoltam vele. Egészen addig: éltem. Igen: ez a munkába járás, ez a dolgozás, ez a munkából hazajárási, ez volt az életem. Leegyszerűsíttem: szétrombolták az életemet.

Igaz, jobbra is, balra is láthattam másokat, akiket ugyanilyen sors ért, de nem tanultam meg, hogy együttérezzek másokkal. Azt mondhatnám: valahogy elfelejtődött, hogy megtanítsanak rá...

Reggeli közben híreket hallgattam. Tizenegy óra volt. Mikor a bementő a munkanélküliek számáról, a foglalkoztatás nélküliek számának további növekedéséről beszélt, szinte megörültem arra a gondolatra, hogy engem is beleértettek, én is oda tartozom. Tehát még az emberek közé tartozom. Még számítok...

Mióta munka nélkül voltam, a gondolataim mintegy maguktól mozogtak. Ezt éppen a tétlenséggel magyaráztam. Félttem miatta, és a félelmet tevékenységgel, igaz, értelmetlennel és céltalannal, igyekeztem leküzdni. Így a lehető leglelkismeretesebben kitakarítottam a konyhát, minden szobát, kipucoltam a cipőimet, megtisztítottam a ruháimat. Ráérősen és gondosan mosakodtam, borotválkoztam, mostam fogat. Azelőtt nehezemre estek ezek a dolgok...

Jól ismertem a toronyházat, amelyben a munka-közvetítő volt. Már sokszor voltam itt. Az épülethez vezető lépcsők és feljárók szürke gránitból épültek, amely sima volt és szilárd, és ha eső esett, szinte ünnepélyesen csillogott vizes felszíne...

...Itt minden aszerint volt elrendezve, hogy észre ne vétessék az emberrel, kicsoda. Nyájasak és barátságosak, előzékenyek voltak az alkalmazottak, olyan alázatosak ügyfeleik iránt, hogy az orvosok feszes szertartásosságára emlékeztettek. Becsülnek, gondolhatták egyesek, és majd tesznek is érted valamit. Itt a gyámoltalanok megtanultak gyámoltalanok lenni.

Számomra nem akadt üres állás. A hivatalnok, aki ezt közölte velem, háttal ült egy üvegfalnak, amelyen túl odakinél más toronyházak és az ég következett. Térhangos telefon volt felszerelve a szobában, úgyhogy a hivatalnoknak nem kellett kagylóba beszélnie, ha telefonált, hanem beszélhetett maga elé, mintha ott ülne vele szemközt a másik. Ha közben velem beszélt, egyúttal hallgatta a másik hangot, amely halkanszólt egy hangszóróból, csak kikapcsolta a be-

szélőt, hogy a másik ne hallja, mit mondunk egymásnak. Időnként egyszerűsítette beszélgetésünket a hivatalnok azzal, hogy egy-egy válság után, amely a másiknak szólt, azt mondta nekem: Hiszen hallotta, és fölemelte a kezét.

... Végül köszönetet mondtam neki, és elmentem. A hivatalnok még utánam szólt, hogy el ne felejtsek két hét múlva újra eljönni...

Egy bódénál limonádét ittam még, mielőtt beléptem a munkaközvetítő épületébe.

A hivatalnoknak sok dolga volt. Ült az irodai székén, miközben én a látókatóli székben ültem. Az aktámon most sárga kartotéklovas volt; azelőtt zöld volt. Mit jelent ez, kérdeztem. Munkanélküliségének időtartamával függ össze, mondta a hivatalnok, az áttekinthetőség kedvéért van így. Megköszöntem a felvilágosítást.

Megint telefonált a hivatalnok néhány embernek, és közben velem beszélt. Én keveset szóltam. Semmi titokzatos nem volt a beszélgetésünkben, a hivatalnok ténykedésében. Az üvegtábla mögött, amely előtt ült, olyan sűrűn hullottak a hópelyhek, hogy a háttérben álló toronyházakat épp hogy csak sejteni lehetett. Nem volt munka számomra, és újra köszönetet mondtam a hivatalnoknak."

A terjedelmi okokból eleve korlátozott válogatásból számos forrás kimaradt. A válogatás során fő szempontunk volt, hogy az olvasó minél szélesebb képet kapjon a szociális munkásról és arról a közegről, amelyben mindennapi munkáját végzi.

Az olyan ismeretterjesztő, illetve szakkönyvek, amelyek valóban nagy segítséget adhatnak a "hogyan kell azt csinálni?" kérdésre, mint például Ruth Bang: "Célzott beszélgetés" című könyve /Tankönyvkiadó, 1976/ vagy Buda Béla: "Empátia" című könyve /Gondolat Kiadó, 1978/ eleve nem kerülhettek ismertetésre. Arra számítunk, hogy ezek a szakemberek kezében mint kézikönyvek mindenképpen ott vannak.

Az idézett szépirodalmi-publicisztikai munkák legfőbb erénye sajátos: a pályával együttjáró szemlélet és magatartás megragadása. Tulajdonképpen ez is volt a célunk a szemelvények közreadásával.

FÜGGELÉK

A SZOCIÁLIS MUNKA ETIKAI KÓDEXE

/A Kódexet a Szociális Munkások Brit Szövetsége /BASW/ 1975-ös edinburghi éves rendes ülésén fogadta el, s némileg módosította az 1976-os, nottinghami éves rendes ülésén. A Társaság minden tagjának be kell tartania a Kódexet./

Célkitűzések

1. A szociális munka szakmai tevékenység. Gyakorlatában impliciten etikai elvek vannak, amelyek előírják a szociális munkás szakmai felelősségét. Az etikai kódex fő célkitűzése, hogy a szociális munka alanyainak védelmében az implicit elveket explicitté tegye.

Előszó

2. Valamely szakmához való tartozás bizonyos kötelezettségeket von maga után, a rendes állampolgári kötelezettségeken túlmenően. A szakmai etikai kódex ezeket a különleges kötelezettségeket nagy vonalakban lefekteti, majd pedig részletezi a belőlük következő egyes tennivalókat.

3. A szakma képviselőinek kötelezettségeik vannak a rájuk bízottak iránt, munkaadók iránt, egymás iránt, a más szakmában dolgozó kollégáik, valamint a társadalom iránt.

4. E kötelezettségeinek teljesítése érdekében a szakma képviselőjének bizonyos pótlólagos jogai vannak, amelyeket tiszteletben kell tartani, hogy munkáját hatékonyan végezhesse.

5. Amennyire lehetséges, minden szakmai egyesületnek gondoskodnia kell arról, hogy tagjai teljesithessék szakmai kötelezettségeiket, és hogy a tagok teljes egészében részesülhessenek a szükséges szakmai jogokban.

Elvek, megállapítások

6. A szociális munka alapja minden ember értékének és méltóságának elismerése, származásra, társadalmi helyzetre, nemre, szexuális orientációra, korra, meggyőződésre vagy a társadalmi hozzájárulás mértékére való tekintet nélkül. A szakma magára vállalja, hogy bátorítja és megkönnyíti az egyén számára az önmegvalósítást, tekintetbe véve ugyanakkor mások érdekeit is.

7. A szociális munka fontos szempontja az emberi jólét. Ezért arra törekszik, hogy enyhítse ill. megakadályozza a nélkülözést és a szenvedést. Így a szociális munkások feladata, hogy egyéneknek, családoknak, csoportoknak és közösségeknek segítséget nyújtsanak a megfelelő szolgáltatások biztosítása illetve működtetése révén, továbbá a szociális tervezéshez és tevékenységhez való hozzájárulásukkal. A szociális munka olyan gyakorlati módszereket fejlesztett ki, amelyek gyarapodó rendszeres tudásanyagban és tapasztalaton alapulnak.

8. A szociális munkás kötelezettsége, hogy e célokat feddhetetlenül és szakértelemmel szolgálja. Tudatában van annak, hogy nemcsak saját tudását és szakértelmét kell gyarapítani, hanem a szakma egészének tudásanyagát is. Ez magában foglalja a különféle módszerek és elvi állásfoglalások folyamatos értékelését a változó szükségletek szerint. A szociális munkás felismeri saját szakmája illetékességi korlátait, továbbá hogy az alany érdekei megkivánják, hogy akik szakmai felelősséget viselnek jólétéért, egymással együttműködjenek.

9. A közvetlenül egyes családoknak ill. csoportoknak nyújtott segítség nem minden esetben meríti ki teljes egészében a szociális munkások feladatait a nélkülözés és szenvedés enyhítésében ill. megakadályozásában. Joguk és kötelességük, hogy a hatalmon lévők és a nagyközönség tudomására hozzák: miként okozzák ill. mivel járulnak hozzá a kormány, a társadalom vagy a különféle szervezetek a nélkülözésekhez és a szenvedésekhez, továbbá hogyan küzdenek azok könnyítése ellen. A szociális munkások gyakran a hatalmi szervezetek és a viszonylag hatalom nélküli, szolgáltatásokért folyamodók "érintkezési pont"-jainál

foglalnak helyet. Természetesen elszámolással tartoznak azoknak, akiknek fennhatósága alatt dolgoznak. Felelősök szakmai feladataik megfelelő teljesítéséért, valamint szervezetük anyagi forrásainak kezeléséért. Tekintettel arra, hogy a folyamodó nem rendelkezik hatalommal, a szociális munkás különleges felelősége, hogy ez utóbbi jogainak minél teljesebb körű biztosításáról, valamint szükségleteinek kielégítéséről gondoskadjék.

Gyakorlati elvek

10. A legfőbb kötelességeket megtestesítő elveket elfogadva, a szociális munkás - a Társaság minden egyes tagja - vállalja, hogy legjobb tudása szerint:

- /1/ Hozzájárul az emberi jólétet szolgáló módszerek kialakításához és megvalósításához. Nem engedi, hogy tudását, szakértelmét vagy tapasztalatait embertelen módszerek előmozdítására használják fel.
- /2/ Tiszteletben tartja a rábizottak egyéniségét és gondoskodik méltóságuk, egyéniségük, jogaik és felelősségük megőrzéséről.
- /3/ Nem lesz személyválogató különböző előítéletek alapján, úgy mint: származás, társadalmi helyzet, nem, kor, vallás vagy a társadalmi hozzájárulás mértéke.
- /4/ Segíti a rábizottakat a számukra nyitva álló lehetőségek, valamint döntési képességeik növelésében.
- /5/ Nem utasítja el a rábizottat és nem válik közömbössé annak szenvedése iránt akkor sem, ha kénytelen vele szemben másokat megvédeni vagy el kell ismernie, hogy nem tud segíteni rajta.
- /6/ Szakmai felelősségét személyes érdekei fölébe helyezi.
- /7/ Elismeri, hogy a szakmai oktatás és képzés folytatása alapvető a szociális munka gyakorlatában. Felelősnek érzi magát az általa nyújtott szolgáltatások színvonaláért.
- /8/ Felismeri a másokkal való együttműködés szükségességét a rájuk bízottak érdekében.
- /9/ Amennyiben nyilvánosság előtt szól ill. nyilvános tevékenységet vállal, minden esetben közli, hogy egyéni minőségében vagy valamely szervezet megbízásából cselekszik.
- /10/ Vállalja, hogy segítséget nyújt a rábizottaknak abban, hogy megkapják mindazon szolgáltatásokat és jogokat, amelyek megilletik őket, egyrészt attól a szervezettől, amelynél alkalmazásban áll, másrészt egyéb megfelelő forrásokból.

- /11/ Elismeri, hogy a kifejezetten egy bizonyos célra kapott információt nem lehet jóváhagyás nélkül más célra felhasználni. Tiszteletben tartja a rábizottak magánéletét, továbbá a velük vagy másokkal való kapcsolata során róluk nyert bizalmas információt. Ilyen információt csak az érintett /ill. a közlő/ beleegyezésével lehet továbbadni, kivéve ha egyértelmű, hogy az érintett, a szociális munkás, más személyek vagy a közösség komoly veszélyben van/nak/, vagy egyéb olyan körülmények esetén, amelyek szakmai szempontból és szakmai konzultáció alapján kivételesnek ítélandók.
- /12/ Munkálkodik azon, hogy a munkaadó szervezeteknél megteremtse és fenntartsák azokat a feltételeket, amelyek alapján a jelen Kódex által előírt kötelezettségek elfogadhatók a szociális munkások számára.

Kommentár az etikai kódexhez

A Kódex legfőbb célkitűzéseit az 1.§, "Célkitűzések" c. alatt fekteti le. Szándéka, hogy általánosan alkalmazható legyen, de nem egyszer s mindenkorra. A szociális munkára vonatkozó új elgondolások, valamint a környezetében végbemenő változások időről-időre szükségessé teszik a Kódex felülvizsgálatát. A jelenlegi Kódexet kezdeti lépésnek tekintjük.

Az Előszó /2.-5.§/ a Kódex célját állapítja meg. Az "Elvi megállapítások" megkísérli, hogy a szociális munka gyakorlatában implicite benne lévő értékeket explicitté tegye. A "Gyakorlati elvek" pedig az egyes szociális munkás számára fekteti le az alapvető Kódexet.

Az Etikai Kódex nem töltheti be a gyakorlati kézikönyv szerepét. Általánosságban kell megfogalmazni, mindamellet nem szabad annyira általánosnak lennie, hogy ne legyen alkalmazható.

Az "Előszó" azt a nézetet fogalmazza meg, amely szerint a különleges etikai kötelezettségek elfogadása bármely szakma képviselőjének esetében döntő. Ez az alapfeltevés áll minden szakma etikai kódexe mögött /2.§/. A 3.páragrafus kétségbe vonja azt a meggyőződést - mint tulzott egyszerűsítést -, amely szerint a szakma képviselőjének csupán a rábizottak iránt vannak kötelezettségei ill. csakis az őt fizető munkáltató iránt.

A 4. paragrafus a szakmabeliek jogaival foglalkozik. A legfontosabb ezek között a szakmai megítélés jogának gyakorlása.

Elvek, megállapítások

6. paragrafus

A szociális munkában az alapvető etikai elvek szükségszerűen rendkívül széleskörűek, tekintettel a szociális munka széleskörű voltára. Annál szűkebb alapelv, hogy "minden ember értékének és méltóságának elismerése", nem volna megfelelő. A szociális munkást érdeklő alapvető értékeknek egyénekre kell vonatkozniuk, akár egyénnel, akár csoportokkal vagy közösségekkel dolgozik, mivel alapvetően a csoport ill. a közösség egyéni tagjainak jólétéért fáradozik, még ha közvetetten is. Az a kijelentés, hogy "származásra, társadalmi helyzetre, nemre, szexuális orientációra, korra, meggyőződésre vagy a társadalmi hozzájárulás mértékére való tekintet nélkül", szintén széleskörűen értelmezendő. A "származás" nemzeti, faji, társadalmi, kulturális és osztályeredetet jelöl, közvetlent vagy távolabbit. A "társadalmi helyzet" az egyén jelenlegi helyzetére vonatkozik, s magába foglalja az egyén állampolgári helyzetét, továbbá valamely intézményen vagy szervezeten belüli helyzetét. A "kor" nem csupán idős kort jelent. A "meggyőződés" nem csak vallásos hitre vonatkozik, hanem olyan hitekre is, amelyek illúzióknak minősíthetők.

A második mondat elkerüli az "önállóság" kifejezést, amely tulságosan tágnak tűnik és megkísérli a valóságos élethelyzetek korlátainak felismerését. A szociális munkások gyakori próbálkozása, hogy összeegyeztessék az egymással ellentétes érdeket, s ha hiányzik az összhang, az érintettek számára legkevésbé hátrányos megoldást keresik. Ezért néha lehetetlen garantálni azt, hogy mások érdekeit vagy alanyaikét meg ne sértsék. Erre utal az, hogy "tekintetbe véve... mások érdekeit is."

7. paragrafus

Az első mondatra vonatkozólag: a szociális munka által elérhető eredmények korlátait fel kell ismerni. Az emberi jólét fontosnak tartása felelősségvállalást jelent a szociális funkciók előmozdítása, valamint a szenvedés enyhítése érdekében. Az amerikai és kanadai társaságok etikai kódexei leszögezik, hogy a szociális munkás általános szükséghelyzet esetén megfelelő segítséget nyújt. Ez azonban minden állampolgártól elvárható, ezért szükségtelen ezt speciálisan leszögezni a szociális munkás esetében. Mindamellett általánosságban utalás történik erre a nélkülözés és szenvedés enyhítéséről szólva.

8. paragrafus

Azoknál a megállapításoknál, amelyek kötelességekről, elkötelezettségről és felelősségvállalásról szólnak, fontos szempont, hogy ezek között ne legyenek teljesíthetetlenek. Ésszerű és helyénvaló annak megkövetelése, hogy a szociális munkás feddhetetlenül és szakértelemmel végezze munkáját. Nem volna ésszerű viszont megkövetelni, hogy például a szociális munkás viseltesék szimpátiával valamely ellátottja iránt, mivel érzéseket nem lehet akarat szerint irányítani. Ugyanakkor ésszerűen elvárható, hogy a társadalmi munkás tárja fel helyzetét, amennyiben ellátottja olyan érzéseket kelt benne, amelyek képtelenné teszik arra, hogy segítsen.

9. paragrafus

E paragrafus első két mondata a 7. paragrafus társadalmi tervezésre és tevékenységre vonatkozó megállapítására utal. Ezután a szociális munkás saját helyzetéről szól a tervezés, álláspontok kialakítása és szolgáltatások nyújtása vonatkozásában. Az "érintkezési pontjainál" kifejezés azt a helyet jelöli, ahol a kapcsolatok tartása folyik, s e kapcsolatok lehetnek aktívak vagy passzívok, vezethetnek harmóniához vagy konfliktushoz. Ezután e paragrafus megpróbál egyensúlyt teremteni a szociális

munkásnak munkaadója iránti valamint a rábizottak iránti felelőssége között. A kétféle felelősség mérlegelésénél számításba kell venni, hogy az ellátottak gyakran semmiféle hatalommal nem rendelkeznek.

Gyakorlati elvek

10. paragrafus

A gyakorlati elvek az elvi megállapításokon alapulnak ill. azokból következnek, de személyesebbek és konkrétabbak. Az általános elvektől a gyakorlati vezető elvek felé haladnak, de annak tudatában, hogy a társadalmi munkásnak saját judiciumának kell lennie. A bevezető az elvi megállapításokat úgy határozza meg, mint amelyek a társadalmi munkás elsőrendű, alapvető céljait fektetik le. Az ezután következő vállalásokat mind a "legjobb tudása szerint" kifejezés határozza meg. Így elfogadott tény, hogy az első elv esetében az elvi álláspontok kialakításához a hozzájárulás mértéke bizonyos esetekben igen korlátozott lehet. Ugyancsak elfogadott tény a társadalmi munkás készsége arra nézve, hogy a tőle telhető legjobbat nyújtsa.

- /1/ Alapvető elv. Betartása bizonyos körülmények között arra vezethet, hogy a szociális munkásnak le kell mondania az állásáról.
- /2/ Ennek az elvnek általános vonatkozásai vannak, de külön figyelmet kell fordítani arra, nehogy valaki méltóságát ill. jogait éppen az a körülmény csorbítsa, hogy ellátottá válik.
- /3/ Ez az elv felismeri, hogy a személyválogatás morálisan közömbös fogalom. Más szóval: lehetnek jó és rossz okai a személyválogatásnak. Azt is felismeri, hogy senki sem teljesen mentes az előítéletektől. Kifogás csak az előítéleten alapuló személyválogatás ill. hátrányosan megkülönböztető tevékenység ellen merülhet fel. Lásd továbbá a 6. paragrafushoz fűzött megjegyzést!
- /4/ Ez az elv minden körülmények között érvényes. Néha azonban hozzá kell segíteni az alanyt, hogy feladja ál- vagy fantáziaválasztásait és valódi döntéseket hozzon.
- /5/ Ez az elv felveti azt a kérdést, hogy mit lehet jogszerűen mondani a szociális munkás és a gondozott kapcsolatáról. A szociális munkás érzéseit illetően nem

lehet követelményeket támasztani. Mégis, az "elutasítás" cselekedetre és érzésre egyaránt vonatkozik. Az alany elutasítása természetesen nem ugyanaz, mint az eset lezárása. Annak említése, hogy másokat meg kell védeni a gondozott ellen, még nem meríti ki az összes olyan helyzetet, amelyben a gondozott ki van téve az elutasítás veszélyének.

- /6/ Ez az elv felismeri a személyes érdek és a szakmai feladatok közötti konfliktusok lehetőségeit. A szociális munkás kötelességévé teszi, hogy ne kövesse személyes érdekeit az alany kárára. Ez nem jelenti azt, hogy a szociális munkásnak az alany iránti kötelességét mindenkor az egyéb /pl. az állampolgári vagy szülői/ kötelességei fölébe kellene helyeznie.
- /7/ Ezen elv szerint a képesítő oktatással még nincs befejezve a szociális munkás képzése. Az oktatás folytatásának jelentőségét még az is növeli, hogy a változó társadalmi tényezőkkel lépést kell tartani. A munkáért való személyes felelősségvállalás a szakmabeliség lényege. Nem lehet szakszerű egy teljesen elbürokratizálódott szolgáltatás.
- /8/ Ez az elv a szociális munkás kötelességévé teszi nem csak az együttműködés szükségességének felismerését, hanem azt is, hogy e felismerés alapján cselekedjék.
- /9/
- /10/
- /11/ Ezt az elvet a "Titoktartás a szociális munkában" c. cikkből szűrtük le, amely a Társaság "Vitatott kérdések" c. irataiban az 1.szám alatt szerepel. A kérdések teljesebb áttekintése céljából az érdekelt olvasó tanulmányozza a "Vitatott kérdések"-et és az abból következő megállapításokat!
Az első mondatban említett jóváhagyás annak a személynek a jóváhagyását jelenti, aki az információt a társadalmi munkással közölte.
Olyan szervezet számára, amely többirányú tevékenységet folytat, különösen fontos, hogy milyen adminisztratív intézkedésekkel lehet megakadályozni az információkkal történő visszaélést.
A titoktartásról szóló értekezés, miután felvázolja azokat a helyzeteket, amelyekben az alany jogát a titkossághoz figyelmen kívül lehet hagyni, megállapítja: "Mindezen körülmények között a titkosság megszegésének az akkori helyzet szükségleteire kell korlátozódnia. A szociális munkás nem feltételezhet korlátlan felhatalmazást olyasminek a felfedezésére, ami nem lényeges az adott helyzetre vonatkozólag."
- /12/ Ezen elv világosan tartalmazza, hogy a munkaadóknak el kell ismerniük a teljes Kódexet. Az elv elismeri az alkalmazott nehézségeit is, különösen az olyan szociális munkásokét, akik nem kifejezetten gyógyászati célu szervezetnél állnak alkalmazásban.

MUNKAKÖRI LEIRÁS^{x/}

a nevelési tanácsadóban dolgozó családgondozó^{xx/}
pedagógus részére

/Ajánlás/

A családgondozók munkaideje: heti 44 óra

24 órában területi munkát végez;
7 órában fogad a nevelési tanács-
adó helyiségében;
13 órában írásos munkáját végzi,
team-megbeszélést folytat és
szervezett továbbképzésen vesz
részt.

Szakmai munkája

A családot a gyermek érdekében segíti, támogatja, az egész családra irányuló folyamatos munkával. Az eset természetétől függően önállóan vagy az orvossal, pszichológussal együttműködve végzi a gondozó munkát.

Részletes ismereteket gyűjt a családi környezetről: a gyermek ellátottsága, munka- és játéklehetőségei, napirendje, nevelési mód, érzelmi viszonyok a családon belül, stb.

Az oktatási intézményekben információkat szerez a gyerek magatartásáról, munkájáról, a gyerekközösségben való helyzetéről.

A családban folytatott munka

Munkája közvetlenül a családra irányul olyan esetekben, amikor a családon belüli viszályok oly élesek, hogy gátolják a gyermek egészséges fejlődését. Ilyenkor a családgondozó pártfogó módon

x/ A közreadott munkaköri leírás 1976-ban készült, ennek ellenére informál e munkakör lényegéről. /Szerkesztő/

xx/ A nevelési tanácsadóknban a "családgondozó" elnevezés került bevezetésre. Tartalmilag ez szociális munkást jelent.

beépül a családba, törekszik a feszültségeket a gyermek érdekében enyhíteni. Nyugtatja a támadót, erősíti a védelemre szorulókat, megkeresi azt a családtagot, aki érzelmileg legerősebben áll a gyerek mellett. A gyerek családi helyzetének és a nevelési eljárásoknak kedvező befolyásolására törekszik /ellátottság, külön ágy, önálló sarok, napirend, zsebpénz, hangnem, türelem, büntetés és jutalmazás módja, segítség és követelés, valamint korlátozás és önállósítás mértéke stb./.

Intézményekkel folytatott munka

Szociális problémák esetében /lakás, jövedelem, alkoholizmus, betegség/ a családgondozó művelődésügyi és egyéb intézményeknél eljár a szülő vagy a gyermek érdekében. Segíti a tájékozatlan vagy határozatlan szülőt ügyeinek intézésében /lakás, segély, intézeti elhelyezés, gyógyüdülés, munkahelyi beosztás változtatása stb./.

Együttműködést kezdeményezhet a lakóbizottsággal, a szülő munkahelyének szakszervezeti bizottságával a szülő helytelen életvezetésének befolyásolása érdekében. Felkutatja és felhasználja a kerület művelődésügyi intézményeiben azokat a szervezett foglalkozásokat, ahol a gyerek sikeres társas tevékenységet találhat: ifjúsági mozgalom, sportkör, szakkör, könyvtár.

Segíti és ellenőrzi a mindennapi iskolába járás alól felmentett tanulók munkába állását és a dolgozók iskolájában való továbbtanulását.

Amennyiben hatósági intézkedést lát szükségesnek /állami gondozásba vétel, segély, védő-óvó intézkedés/, akkor jelzi a gyámhatóságnak.

Közvetlenül a gyermekkel folytatott munka

A gondozásába tartozó gyerekekkel, a probléma természetének és saját képzettségének megfelelő pedagógiai foglalkozásokat folytat.

Speciális fejlesztő foglalkozásokat vezet: pl. bábozás, agyagozás, kézimunka.

Korrepetálást folytat lemaradás vagy rossz tanulási módszer esetén.

Az ingerszegény környezetet ellensúlyozó, életkornak megfelelő programokat szervez, pl. játszótér, uszoda, mozi, színház, városi séták, muzeum.

Továbbtanulási, elhelyezkedési problémában segítséget :
nyújt.

A munkaköri leírásban foglaltak mellett elvégzi azokat a feladatokat, amelyek a nevelési tanácsadó évi munkatervének bontása alapján, személyére szóló egyéni feladatok.

A családgondozói munkakör ujszerű és összetett; szabad teret nyit minden olyan egyéni kezdeményezésnek és ötletnek, amely a gyerek egészséges fejlődését és a társadalomba való beilleszkedését elősegíti.

.....
családgondozó pedagógus

.....
a nevelési tanácsadó vezetője

MÓDOSÍTOTT MUNKAKÖRI LEIRÁS

A TERÉZVÁROSI CSALÁDSEGÍTŐ KÖZPONT SZOCIÁLIS MUNKÁSA RÉSZÉRE

Munkaformái:

1. Egyéni esetkezelés /social casework/

- az egyéni életfeltételek javítása a családban és a társas kapcsolatokban;

2. Szociális csoportmunka /social group work/

- közreműködés az állampolgárok közös típusu gondjainak közös megoldásában;

3. Közösségi szociális munka /community work/

- lakóhelyi közösségek érdekeinek megismerése, felismeretése, érdekvédelemre tanítás, hogy a családok a kapott segítséggel önállóan is meg tudják oldani problémáikat.

Mindhárom esetben: a lakosság felé információ szolgáltatás.

Feladata:

- fogadja és meghallgatja a Központba érkezőket;
- információt szolgáltat;
- tanácsadást végez;
- lakókörnyezetében megismeri a családok tagjait, a családok belső szerkezetét és a környezeti feltételeket;
- felismeri és felismerteti a konfliktusokat és ezek okait;
- a családokkal közösen dolgoz ki lehetséges konfliktusoldó stratégiákat;
- meghatározza a gondozási szükségleteket;
- személyesen vesz részt a családok rendszeres és folyamatos gondozásában;
- együttműködik a konfliktushelyzetben lévő személyekkel kapcsolatban lévő nevelési, oktatási, gyámügyi, egészségügyi, rendészeti és szociális igazgatással, a társadalmi és tömegszervezetekkel, aktivistákkal, laikus segítőkkel;

- javaslatot tesz a kapcsolódó és társintézmények igénybevételére;
- eljár a családok érdekében, támogatja őket jogaik érvényesítésében;
- keresi és gyűjti azokat a kialakult ügyintézési módokat, szokásos eljárásokat, jogszabályi, eljárási, jogszokásbeli kűszöbököt, határokat, akadályokat, amelyek az eredményes beavatkozást nehezítik;
- széleskörűen megismeri a szociálpolitikai munkában helyileg tevékenykedőket és működési területüket;
- szorgalmazza családsegítő humán szolgáltatások beindítását;
- részt vesz a problémamegoldó csoportok munkájában;
- részt vesz a Központ munkacsoportjának munkájában és a továbbképzéseken.

Adminisztratív feladat:

- vezeti a forgalmi naplót;
- valamennyi általa elindított családgondozásról tasakot nyit. A tasakban írásban rögzíti megfigyeléseit, beszélgetéseinek tartalmát, a szakértők, a kapcsolódó személyek, intézmények véleményét;
- éves statisztikát készít;
- elvégzi mindazon teendőket, melyeket külön jogszabály, vagy a vezető utasítása a munkakörébe utal;
- a családok segélyezése során a segélyezési szabályzat előírásainak megfelelően jár el.

A munkaköri leírásban foglaltakat tudomásul veszem, és azokat magamra nézve kötelezőnek tartom.

Budapest, 1985. szeptember 1.

.....
aláírás

FŐVÁROSI VI. KERÜLETI TANÁCS VB.
TERÉZVÁROSI CSALÁDSEGÍTŐ KÖZPONTJÁNAK

s e g é l y e z é s i s z a b á l y z a t a

I.

A Központ segélyezési tevékenységének célja:

A segélyezés a Központban folyó alaptevékenységet segíti, a családgondozás eszköze, kiegészítője; a bármely okból átmenetileg nehéz anyagi helyzetbe jutott családok, vagy személyek gyors - esetenként azonnali - támogatását biztosítja. A segély ugyanakkor a gondozás egy fázisa is, tekintettel az Egészségügyi Minisztérium illetve a Pénzügyminisztérium 90.680/85/IX. számú, a tevékenységről szóló utasításban szereplő könnyítésekre. Alapvető cél, hogy a gondozás során a család életében jelentős változás /javulás/ következzen be.

A Központ által segélyezettettek köre:

A Központ csak az illetékességi területén élő, gondozott családoknak, vagy személyeknek juttathat segélyt, vagyis ez a tevékenység a 15.számú országgyűlési választókerületben élőkre /állandóra vagy ideiglenesen bejelentett lakosokra/ terjed ki.

A Központ segélyezési tevékenységének mértéke, formája, gyakorisága:

A segítségnyújtás gyakorisága és az egy alkalommal kifizethető összeg felső határa nincs megkötve, mégis figyelemmel kell lenni arra, hogy

- az éves segélykeretet nem lehet túllépni,
- a segély nem lehet rendszeres megélhetés forrása,
- az egy összegben kifizetett segély csak kivételesen indokolt esetben haladhatja meg a szociális segélyként egy évben egy főnek kifizethető segély teljes összegét, /1985-ben 8.200 Ft-ot/.

- a/ A segélyalappal a Központ vezetője rendelkezik.
- b/ A segély kifizetését az esetfelelős, a team, illetve a segélyezett kezdeményezheti.
- c/ A kifizetésekért mindig a pénztáros felel, akit a Központ vezetője biz meg a feladatok ellátásával.
- Kifizetési módok: 1./ Házi pénztárból
 2./ GAMESZ pénztáron keresztül
 3./ Postán át

II.

A segély felhasználásának módozatai:

Formailag háromféle segély létezik:

1. Gyors /azonnali/ segély, amelyet az esetfelelős javaslatára lehet kifizetni /2.000 R összeghatárig/.
2. Az esetfelelős által előterjesztett és megindokolt, a team által megvitattott segély, melynek kifizetéséről a vezető dönt /8.200 R-ig/.
3. Az Osztály hozzájárulásával kifizetésre kerülő nagyobb összegű segély /8.200 R felett/, amit szintén az esetfelelős javasol, indokol, a team megvitatt, és a vezető a kifizethetőségről dönt.

ad 1. A pénztárostól a Központ dolgozója a segély kifizetése céljából vehet fel pénzt, azt csak segélyezésre fordíthatja, az átvételről elismervényt kell aláírnia, és köteles 24 órán belül elszámolni, valamint a felhasználásról szakmailag is számot adni. A házipénztárból történő segély kifizetésénél kiadási pénztárbizonylat kitöltésére van szükség, amely a gondozott nevét, lakcímét, személyi számát tartalmazza, valamint a segély összegét, és ezt az elismervényt mind az esetfelelős, mind a Központ vezetője, mind a felvevő aláírja. A házipénztár kezelésénél az időszaki pénztárjelentést naprakészen kell vezetni. A házipénztárból egy alkalommal legfeljebb 2.000 R fizethető ki.

- ad 2. A team által megvitatott segélyek kifizetése nem a házi-pénztárból történik. Ez alkalommal is az esetfelelős terjeszti a team elé javaslatát, indokolja a kifizetés megalapozottságát, javaslatot tesz a segély összegére. A kifizetendő segélyekről utalványt kell kiállítani, mely tartalmazza a segélyezett nevét, lakcímét és a kifizetés módját. Az utalványt pénzügyi ellenjegyzés céljából haladéktalanul a GAMESZ-ba kell továbbítani. Az utalványt a Központ részéről a pénztáros és a Központ vezetője írja alá.
- ad 3. A 8.200 R-on felüli segélyek kifizetésének szükségességét is az esetfelelős írásbeli anyaga alapján a team vitatja meg. A betérjesztésnek tartalmaznia kell a segély javasolt összegét és a kifizetés megalapozottságát. A vezető döntése után a segélykérelmet az Osztály elbirálja, vezetője aláírásával engedélyezi, majd a pénzügyi szerv ellenjegyzi, és csak ezután kerülhet sor a segély kifizetésére. A Központ részéről ez esetben is az esetfelelős és a Központ vezetőjének aláírása szükséges.

III.

Vegyes és zárórendelkezések:

- A/ Banknapló: A banknaplóba minden segély kifizetését be kell vezetni. A banknaplóba be kell vezetni a segélyben részesült nevét, a család iratanyagának számát és a kifizetés módját. A banknaplót naprakészen, áttekinthetően kell vezetni, úgy, hogy a fel nem használt segély pontos összege is megállapítható legyen. A banknapló vezetéséért a Központ vezetője felelős.
- B/ A segélyezett család iratanyagán tükröződnie kell a segély indokoltságának és tényének minden esetben, az esetfelelős tehát a család iratanyagának naprakész állapotáért felelős.
- C/ A kiutalt segélyösszeg célszerű felhasználásáért is elsősorban az esetfelelős felel, akinek a segély felhasználását ellenőriznie kell, adott esetben a segélyezettel együtt kell tevékenykednie a segély felhasználásakor.

- D/ Az 1. típusu segély esetén az esetfelelőst a mindenkori ügyeletes helyettesítheti, ha az az ügyet ismeri.
- E/ A 2. és 3. típusu segélyek elbírálása céljából a team minden hét péntekén összeül.
- F/ Amennyiben a házipénztárban a segélyezésre rendelkezésre álló összeg nem éri el az 5.000 R-ot, úgy azt a pénztárosnak haladéktalanul 10.000 R-ra kiegészítve kell a GAMESZ pénztárból felvennie.
- G/ A postán át, illetve a GAMESZ pénztáron keresztül történő kifizetés esetén fel kell tüntetni, hogy a segélyt a Terézvárosi Családsegítő Központ adta.
- H/ A segélyezési szabályzat 1985. szeptember 1.-én lép hatályba.

Budapest, 1985. szeptember 1.

Gosztonyi Géza
intézetvezető

NÉHÁNY GONDOLAT A SZOCIÁLIS MUNKÁSOK EGYESÜLETÉRŐL

A szociális munkások egyesületének szükségessége elsősorban a családgondozók körében merült fel az elmúlt években /Hazafias Népfront Családgondozó Klubja, Családgondozók Továbbképzése Szeged 1985/. Igényüket egy szakmai közösség kialakítására az a tapasztalat érlelte meg, hogy az intézményi széttagoltság és az ebből eredő érdekek ellentétessége munkájuk hatékonyságát, eredményességét gátolja.

Mint hogy a területek szétaprózottságának megszüntetésére nincs mód, ezért a szociális munka különböző területein dolgozókat kell egy közösségbe tömöríteni.

Az egyesület célja tehát a családokkal kapcsolatba kerülő, különböző szakemberek munkájának összehangolása közös szemlélet alapján.

Arra a kérdésre, hogy kinek az érdekeit képviselje a leendő egyesület, látszólag egyszerű a válasz: a szociális munkát végzők érdekében tevékenykedjék.

Szakmai érdekeik védelmében olyan alapelvek kidolgozása szükséges, amely körülhatárolja a szociális munkás számára mi az amit meg kell tennie, vagy még megtehet a családokért és mi az ami gyengíti a családok felelősségét ill. sérti emberi jogaikat. Ezeknek az alapelveknek ki kell terjedniük a kliensek és szociális munkások jogaira és biztonságára.

Ha eltekintünk attól, hogy minden szociális munkásnak egyéni érdeke is fűződik ahhoz, hogy egy szakmai egyesület tagja legyen, a szociális munkások egyesületének végső céljait tekintve el kell vonatkoztatnia az egyéntől és céljait a segítő szakma céljainak megfelelően kell kialakítania, immanens célkitűzése a családok érdekeinek képviselése.

Az egyesület feladata lehet olyan szakmai etikai alapelveknek kidolgozása, amely a szociális munkások jelentős csoportját alkotó családgondozók szerepének, identitásának, felelősségének ellentmondásos kérdéseit tisztázza.

A családgondozók köztes helyzete megnehezíti identitásuk kialakulását. Különböző szakterülethez tartozók végeznek családgondozói munkát pl. a gyermekvédelemben, az egészségügyben, az egyházak keretében, az igazságügy területén. Eredeti végzettségük szerint mindannyian besorolhatók valamilyen szakmai közösségbe, ám munkájuk ettől eltérő, speciális ismereteket igényel. Szakmájuk csak alapja lehet tevékenységüknek, mert a családokkal kapcsolatba kerülve sokféle ismerettel kell rendelkezniük - pedagógiai, pszichológiai, szociológiai, jogi stb. - sőt ha úgy hozza a sors, családi szerepeket is vállalniuk kell. A családgondozás területén dolgozók heterogenitása nemcsak végzettségükben, hanem a családgondozói szerep különböző értelmezésében is megnyilvánul. Van hivatalt játszó, jó tündér, ellenőr, anyáskodó. A szerep vállalása és megvalósítása a személyiség által motivált, de függ a vele kapcsolatban állók - kliensek és intézmények -, az alkalmazó intézmény szerepelvárásaitól is.

A családgondozó fontos érdeke, hogy ne kényszerüljön megfelelő szociálpolitikai intézkedések hiányában látszólagos közreműködésre, amikor a problémák a családgondozás szintjén nem oldhatók meg.

A családgondozók heterogenitása, a szakmai közösség hiánya és a szerepek diszkrepanciája késlelteti az azonosságtudat kialakulását. Ennek hiányában a szakmai felelősség kérdése elkerülhető, áthárítható.

Az egyesület feladata lehet még a továbbiakban olyan szakmai közélet megteremtése, amely lehetőséget nyújthat ismeretterjesztésre, önképzésre, a szakmai információk cseréjére.

Az egyesület konzultációkkal, a tapasztalatok átadásának lehetőségével hozzájárulna új módszerek és kezdeményezések elterjesztéséhez.

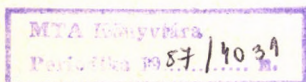
Vállalja a szakmai érdekvédelmi tevékenység kibontakoztatását, valamint a családsegítés komplex szemléletének közvetítését a szociális feladatokat ellátó intézmények felé.

Gondolatainkkal a szociális munkások egyesületének szükségességét kívántuk hangsúlyozni.

Az egyesület hozzájárulhat a családok és intézmények diszfunkcionális működésének ellensúlyozásához.

Az egyesület tagjainak közösségét az azonos cél hozza létre. Működése a feladatok állandó újrafogalmazása és ezek megvalósításáért végzett egyesületi munkát ill. mindenkinek a saját területén végzett egyéni munkáját jelenti.

Mindezek együttesen irányulhatnak a szociális munka minőségének javítására, ami a jelenleginél hatékonyabban szolgálná társadalompolitikai céljaink megvalósítását.

MÁGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

